

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2020 44(3)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Dinçer Demirkent

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Ferda Dönmez Atbaşı

Editör Yardımcıları

Özge Özkoç

Onur Can Taştan

Miriş Meryem Kurtulmuş

Yazı İşleri Müdürü

Esra Sarıoğlu

Koordinasyon

Nurettin Öztatar

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederji.org - e-posta: mulkiyederjisi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Nail Dertli

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın

Erkan Muniroğlu

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi

1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1

İskitler-Ankara

Basım tarihi:

14.09.2020

Güz 2020 44(3)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarıncı taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF)
Sina Akőın (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletişim
Fakültesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF
Emekli)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF Emekli)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaőođlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)

Ahmet Haőım Köse (AÜ SBF Emekli)
Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF Emekli)
Őebnem Oğuz (Baőkent Üniversitesi İİBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ SBF Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaőar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Cem Akın (Kırőehir Ahi Evran Üniversitesi)
Recep Aydın (Hitit Üniversitesi)
Doğan Baőkır (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Nazan Bedirhanoğlu (Wellesley College)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal
Üniversitesi)
Meltem Kayıran (Ankara Üniversitesi)

Serter Oran (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Nizam Önen (Mustafa Kemal
Üniversitesi)
Esra Sarioğlu (Max Planck Institute for
Human Development)
Burcu Sümer (Ankara Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaő Üniversitesi)

İçindekiler

Yeni Sayıda - 393

Araştırma Makaleleri

Britanya Arşivlerine Göre Türkiye’de Emek Hareketi ve Siyasal Çatışmalar (1967-1971) - 395

Orkun Saip Durmaz

Emek, Çalışma Koşulları ve İletişim Pratikleri Açısından Türkiye’deki Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Değerlendirme - 431

Bahar Kayıhan

Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’da Yükseköğretimin Gelişimi ve Finansmanı: Anarko Liberalizm ve Ordo-Liberalizm Çerçevesinde Bir Karşılaştırma - 457

Zeynep Ağdemir

Radikal Demokrat Yeşiller: 80’ler Türkiye’sinden Alternatif Bir Koalisyon - 487

Bariş Gençer Baykan

Lula da Silva’dan Bolsonaro’ya Brezilya’da Siyasal Dönüşüm - 515

Yavuz Yıldırım

İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas’ın Foucault Eleştirisi - 543

Erol Subaşı

Refik Halit Karay’ın Öykülerinde Osmanlı ve Türk Oryantalizmi - 565

Cengiz Kotan - Pınar Ceylan

Söyleşi

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile Söyleşi: Mülkiye, Türkiye, Üniversite - 587

Ali Serindağ

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 595

Yeni Sayıda...

Sevgili okurlar, Mülkiye Dergisi'nin 2020 yılındaki üçüncü sayısını sizlerle buluşturmanın heyecanını yaşıyoruz. Her zaman olduğu gibi, Dergimizin Eylül sayısında da sosyal bilimlerin farklı alanlarında yazılmış makalelerle karşınızdayız.

Elinizdeki hacimli sayıda yedi araştırma makalesi ve bir söyleşi yer alıyor. İlk makalemiz Orkun Saip Durmaz'ın kaleme aldığı "Britanya Arşivlerine Göre Türkiye'de Emek Hareketi ve Siyasal Çatışmalar (1967-1971)" başlıklı çalışma. Bu çalışmada, TÜRK-İŞ, DİSK, TİP, CHP ve AP'nin de aralarında bulunduğu sendikal ve siyasal örgütler arasındaki sosyal ve siyasal ilişkiler ile o ilişkilerin İngiliz emperyalizmi açısından ne anlama geldiği tartışılmaktadır. Bu bağlamda işçi örgütleri arasındaki rekabet, yükselen sosyalist ve sosyal-demokrat akımlar ile anti-emperyalizm konuları tartışılmakta ve bu konular dönemin Britanya hükümetlerinin yaklaşımı ile ele alınmaktadır.

İkinci makalemiz Bahar Kayıhan'ın yazmış olduğu "Emek, Çalışma Koşulları ve İletişim Pratikleri Açısından Türkiye'deki Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı çalışma. Makalede, Türkiye devlet üniversitelerinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa bağlı olarak çalışmakta olan araştırma görevlilerinin hem yasal ve hem de sosyal işleyişe dayalı olarak karşı karşıya kaldıkları sorunlar, bu sorunlara zemin oluşturan yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerden meydana gelen işleyiş değerlendirilmektedir.

Sonraki araştırma makalesi "Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da Yükseköğretimin Gelişimi ve Finansmanı: Anarko Liberalizm ve Ordo-Liberalizm Çerçevesinde Bir Karşılaştırma" başlığını taşıyor. Zeynep Ağdemir, çalışmasında, biri kamu sektörü diğeri özel sektör eliyle yüksek öğretim sistemini yürütmekte olan ABD ve Almanya'da, yükseköğretim sisteminin gelişimini ve finansmanını anarko-liberalizm ve ordoliberalizm kavramları çerçevesinde incelemektedir.

Dördüncü çalışma, Barış Gençer Baykan'ın kaleme aldığı "Radikal Demokrat Yeşiller: 80'ler Türkiye'sinden Alternatif Bir Koalisyon" başlıklı makale. Okuyacağınız araştırma, 1985-1994 yılları arasında faaliyet gösteren Radikal Demokrat Yeşiller'in kısa ama öncü mücadelesini birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak aktarmaktadır.

Sonraki araştırma makalemizin yazarı Yavuz Yıldırım. "Lula da Silva'dan Bolsonaro'ya Brezilya'da Siyasal Dönüşüm" başlığını taşıyan çalışma, son 20 yıllık süreçte Brezilya'da başkanlık düzeyinde yaşananlar başta olmak üzere, siyasî değişimleri ve tartışmaları analiz etmektedir.

Altıncı makalemiz “İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas’ın Foucault Eleştirisi” başlığını taşıyor. Erol Subaşı makalesinde filozof ve düşünce sistemleri tarihçisi Michel Foucault’nun ilişkisel iktidar kavrayışını, siyaset sosyoloğu Nicos Poulantzas’ın eleştirileri bağlamında ele alıyor.

Son araştırma makalemiz Cengiz Kotan ve Pınar Ceylan’ın birlikte kaleme aldıkları, “Refik Halit Karay’ın Öykülerinde Osmanlı ve Türk Oryantalizmi” başlıklı çalışma. Yazarlar bu çalışmada, geç 19. yüzyıl Osmanlı oryantalizminin ve erken 20. yüzyıl Türk oryantalizminin Türk edebiyatındaki yansımalarını, Refik Halit Karay’ın 1940 yılında yayınlanan Gurbet Hikayeleri adlı kitabındaki dört öyküsü (Yara, Fener, Çıban, Güneş) üzerinden ele alıyorlar.

Bu sayıyı Prof. Dr. Nergis Mütevelliioğlu’nun editörlüğünü yaptığı “Mülkiye’ye Girişlerinin 50. Yılında 1969-1970 Girişlilerden Anılar” kitabında daha önce yayınlanmış olan bir söyleşiyi burada tekrar dikkatinize sunarak bitiriyoruz. Ali Serindağ’ın, Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile yapmış olduğu bu söyleşide , Mülkiyeliliğin anlamı ve Mekteb-i Mülkiye’nin Türkiye siyasal, sosyal ve iktisadi yaşamındaki yeri ve etkileri üzerine çok kıymetli fikirler bulacaksınız.

Değerli okurlarımız her zaman olduğu gibi, Mülkiye Dergisi’nin elinizdeki bu sayısı da birçok kişinin gönüllü emeği sayesinde sizlerle buluşabildi. Buradan, Meryem Kurtulmuş, Özge Özkoç ve Onur Can Taştan’dan oluşan editöryal ekibimize, derginin sekreteryasını ve eşgüdümünü özveriyle yürüten Nurettin Öztatar’a, yazarlarımıza, hakemlerimize ve Dergimizin yayıma hazırlanmasında emeği geçen diğer herkese Mülkiye Dergisi adına teşekkür eder, keyifli okumalar dilerim.

Yeni sayıda görüşmek dileğiyle...

Ferda Dönmez Atbaşı

Britanya Arşivlerine Göre Türkiye’de Emek Hareketi ve Siyasal Çatışmalar (1967-1971)

Orkun Saip Durmaz, Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID: 0000-0002-8716-3851,
e-posta: orkundurmaz@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, TÜRK-İŞ, DİSK, TİP, CHP ve AP gibi sendikal ve siyasal örgütler arasında cereyan eden sosyal ve siyasal ilişkiler ile o ilişkilerin İngiliz emperyalizmi açısından ne anlama geldiği tartışılmıştır. Bu çerçevede işçi örgütleri arasındaki rekabet, yükselen sosyalist ve sosyal-demokrat akımlar ile anti-emperyalizm konuları ele alınmış ve bu konular dönemin Britanya hükümetlerinin yaklaşımı esas alınmak suretiyle incelenmiştir. Böylece Türkiye emek tarihinde önemli yerleri olan bazı olayların uluslararası yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. İngiliz gizli belgelerinde yer alan bilgiler Türkiye’de yazılmış birincil ve ikincil kaynaklarla da desteklenmiştir. Araştırmanın konusu 1967-1971 yılları arasındaki sosyal ve siyasal gelişmelerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada belge incelemesine dayalı nitel bir araştırma yürütülmüş, dönemin Türkiye’sindeki siyasal çatışmalar analiz edilmiş ve Britanyalı diplomatların genel yaklaşımları hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmak suretiyle çalışma tamamlanmıştır. Araştırmanın sonunda, Britanya’nın Türkiye politikasının Türkiye’yi Batı Bloku’nda tutmaya ve Türkiye’deki siyasi ve iktisadi istikrarı tehdit eden unsurlara karşı çıkmaya dayalı bir dış politikası olduğu sonucuna varılmıştır. Britanya Türkiye’de tamamı anti-komünist olan farklı iktidarları desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye’deki demokratik kurumların varlığı ya da gelişmişlik düzeyi Britanya için temel kriter olmamıştır. Batı demokrasisi için tehdit olarak görülen sosyalistler ve diğer muhalifler 12 Mart 1971’den sonra anti-demokratik muamelelere maruz kaldıklarında, böylesi durumlar Britanya hükümeti için ancak tali meseleler olarak kalmıştır. Britanyalı yetkililer Türkiye’deki emek hareketini ve sendika konfederasyonları arasındaki rekabeti yakından takip etmişlerdir. İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Zonguldak gibi işçi kentlerindeki gelişmelerden haberdar olmak amacıyla çalışma ataşesi görevlendirmişlerdir. Britanyalı diplomatların 15-16 Haziran olaylarını “askeri darbenin önünü açmak için planlanmış bir komplo” olarak değerlendirmesi gerçekten ilginçtir. Ayrıca sendikalar arası dayanışma mekanizmasının sendikalarla sınırlı olmayan, çok yönlü ve aslında bir dış politika enstrümanı olduğunun da hatırlatılması gerekir. Belgelerde net olarak görüldüğü üzere nihai karar verici aslında İngiliz devletidir. Son olarak Türkiye sendikacılık tarihinde önemli bir yeri olan TÜRK-İŞ’in partiler üstü politika anlayışının belgelerde yüzeysel bir şekilde ele alındığını, dolayısıyla, bu anlayışın arkasındaki politik motivasyonların yeterince değerlendirilmediğini belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Britanya gizli belgeleri, USAID, DİSK, TİP, anti-emperyalizm.

According to the British Archives the Labor Movement and the Political Conflicts in Turkey (1967-1971)

Abstract

In this study, the social and political relations that took place between the trade unions and political organizations such as TURK-IS, DISK, TIP, CHP and AP, and what they meant for British imperialism were discussed. The competition between workers' organizations and rising socialist, social-democratic and anti-imperialist movements were taken into consideration. And these issues were handled based on the approach of the British governments of that time. Thus it is intended to demonstrate international implications of some important events in Turkish labor history. The information included in the confidential British documents is supported by the primary and secondary resources written in Turkey. The subject of the study is limited to the social and political developments between 1967 and 1971. In this study, a qualitative research based on document analysis was conducted, the political conflicts taking place in those years in Turkey was analyzed, and the study was completed by making some evaluations about the general approaches of British diplomats. At the end of the study it was concluded that Britain's Turkey policy was to keep her in the Western Bloc and to oppose to the threats against Turkish economic and political stability. Britain supported all anti-communist governments in Turkey. In this context, the presence or level of democratic institutions in Turkey was not the main criteria for Britain. When socialists and the other opponents, considered as threats to the Western democracy, were subjected to anti-democratic treatment after March 12, 1971, such situations remained only minor issues for British government. The British officials closely followed the Turkish labor movement and the competition between the confederations. In order to be aware of the developments in workers' cities such as Istanbul, Kocaeli, Bursa and Zonguldak, they appointed a labor attaché. It is really interesting that British diplomats view the events of 15-16 June as "a conspiracy planned to pave the way for a military coup". It should also be reminded that the solidarity mechanism between trade unions is not limited to trade unions, but is a multifaceted instrument of foreign policy. As it is clearly seen in the documents, the final decision maker is actually the British state. Lastly, TÜRK-İŞ's understanding of non-partisan policy which has an important place in the history of Turkish trade unionism, has been handled superficially in the documents, so the political motivations behind this understanding have not been adequately evaluated.

Keywords: British confidential documents, USAID, DISK, TIP, anti-imperialism.

Giriş

1960'lı yıllarla birlikte, hızlı bir işçileşmenin yaşandığı, toplumsal sınıflar arasındaki mücadelelerin daha kurumsal ve görünür olduğu, hızlı sanayileşme ve kentleşme olgularına bağlı olarak da modern sosyal ve siyasal akımların

ivme kazandığı bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin dinamikleri kendini hukuksal zeminde de göstermiş, birçok yazar tarafından cumhuriyet tarihinin en demokratik ve en özgürlükçü anayasası olarak kabul edilen 1961 Anayasası (Kapani, 1993; Özbudun, 2012; Tanör, 1998) ve onun karakterize ettiği yasal düzenlemeler de yine aynı dönemin unsurları olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Türkiye'deki sendikal ve siyasal yapılar ise hem mücadeleleriyle böyle bir dönemin ortaya çıkmasında rol oynamışlar, hem de aynı dönemin yarattığı özgürlükçü siyasi ortamdan beslenmişlerdir.¹ Özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşunun hemen akabinde TÜRK-İŞ içerisindeki ayrışmalar keskinleşmiş ve süreç TİP'li sendikacıların TÜRK-İŞ'ten ayrılıp yeni bir sendika konfederasyonu olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunu (DİSK) kurmasıyla kurumsal bir ayrılığa da dönüşerek devam etmiştir (Çelik, 2018: 619-21). Bu kurumsal ayrılığın, Türkiye işçi sınıfının sürekli büyüdüğü ve sosyalizm gibi radikal akımlarla daha özgürlükçü bir siyasi ortamda yeniden temas etmeye başladığı yıllarda gerçekleşmesi, sorunu sendikal düzlemden hızla siyasal düzleme taşımış, TÜRK-İŞ ve DİSK hem kendi aralarındaki sendikal rekabet hem de Türkiye siyasetindeki yerleri itibarıyla siyasi öznelerin tamamının ilgi odağı haline gelmiştir. İşte bu siyasi öznelerin arasında Adalet Partisi (AP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve etkinliğini giderek arttıran sol örgüt ve hareketler gibi ulusal düzeyde etkin olan özneler olduğu gibi, genel olarak Türkiye'de özel olarak da Türkiye sendikacılığında neler olup bittiği ile ilgilenen uluslararası aktörler de vardı. 1967-71 arasındaki İngiliz gizli belgelerine bakıldığında o aktörlerden birinin de Britanya olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen dönemin Türkiye'sindeki her bir sendikal veya siyasal öznenin çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği muhakkaktır. Dolayısıyla, yabancı bir ülkenin iç yazışmalarındaki verileri 1967-71 yılları arasında Türkiye'de cereyan eden sosyal olguların tek açıklayıcısı gibi görmediğimizi baştan belirtmemiz gerekir. Ancak bu durum söz konusu olguların yabancı ülkeler nezdinde -özellikle de emperyalist merkezler tarafından- nasıl değerlendirildiklerine göz atmayı önemsiz kılmaz. Aksine, Türkiye'deki sosyal ve siyasal gelişmelerin izlerini emperyalist bir ülkenin arşivlerinde takip etmek, kanımızca, iki açıdan faydalıdır. Birincisi bu sayede Türkiye tarihinde iz bırakmış bazı sosyal ve siyasal olguların uluslararası bir boyutu olup olmadığını görebiliriz. İkincisi ise Türkiye'deki emek tarihi çalışmalarına yeterince yansımamış ve fakat sendika-siyaset ilişkisinin uluslararası boyutuna ilişkin fikir verebilecek kimi detaylara da yine bu belgelerde rastlamak mümkündür.

Bu çalışma 1967 ile 1971 yılları arasında düzenlenen İngiliz gizli belgeleri esas alınmak suretiyle hazırlanmış², dolayısıyla da aynı yıllar arasındaki gelişmelerle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın 1967 ile başlatılması bu yılın aynı zamanda DİSK'in

kuruluş yılı olmasıyla alakalıdır. Bir diğer ifadeyle, sendikal konfederasyonlar arası rekabete ve siyasal ayrışmalara odaklanmayı amaçlayan bir araştırma planladığımızdan çalışmayı 1967 tarihiyle başlattığımızı söyleyebiliriz. 1971 yılı ise 27 Mayıs müdahalesinin sonrasında başlayan ve 12 Eylül 1980'deki askeri darbeye noktalanan dönemin ilk evresinin kapanış yılıdır. Biz de bu çalışmayı o dönemin birinci evresindeki sendikal ve siyasal hayatla sınırlandırılmayı uygun bulduk.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Britanya hükümetlerinin³ 1967-71 yılları arasındaki Türkiye politikasının temel hatları irdelenmiştir. Bu bölümde, Britanya'nın siyasi öncelikleri ve dış politikada belirlediği kırmızıçizgiler Türkiye'deki siyasal gelişmelerin ışığında ele alınmıştır. "Türkiye'yi Batı Blokunda tutmak" olarak özetlenebilecek bir politikanın Türkiye siyasetindeki özneleri nasıl değerlendirdiği, hangi şahıs veya kurumların müttefik, hangilerinin ise sakıncalı görüldüğü resmi yazışmalar eşliğinde aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye'deki emek örgütlerine odaklanılmış, TÜRK-İŞ ile DİSK arasındaki rekabet dönemin öne çıkan işçi eylemleri ile birlikte tartışılmıştır. Son bölümde ise Türkiye tarihinde önemli izler bırakan siyasal akımlardan bazısına yer verilmiştir. Bu bölümde, Britanyalıların "aşırı sol" olarak tanımladığı sosyalist solun yanında, CHP içerisinde güçlenen ortanın solu hareketi ve anti-emperyalizm vurgusu öne çıkan eylemler konu edinilmiştir. Çalışmada belge incelemesine dayalı nitel bir araştırma yürütülmüş ve İngiliz gizli belgelerindeki veriler dönemin sendikal ve siyasal hayatını ele alan Türkçe kaynaklardan da yararlanılarak tartışılmıştır.

Britanya'nın Türkiye Politikası

1967-71 yılları arasındaki İngiliz gizli belgelerinde Britanya'nın Türkiye politikasında ne gibi öncelikleri olduğunu görmek mümkündür. İtinayla hazırlanmış bu belgelerde Britanya hükümetlerinin temel amacının Türkiye'yi Batı Bloku içerisinde tutmaya yönelik politikalar geliştirmek olduğu söylenebilir. Türkiye siyasetinde ve toplumsal hayatında etkili olan siyasi figür veya kurumlar da yine aynı amaç kriter alınarak değerlendirilmiş ve bu figür veya kurumlar dost ya da tehdit olarak sınıflandırılmıştır. Bahsi geçen belgelerde -belgeleri düzenleyenlerin değişen üslup ve eğilimlerine bağlı olarak kimi küçük farklılıklar kendini gösteriyorsa da- Türkiye, "sadık ve güvenilir bir NATO müttefiki" ve Batı standartlarına yakın demokratik kurumları olan bir ülke olarak geçmektedir (FCO-9/1308, Annual Review 1969, 01.01.1970: 11). Türkiye'nin, Batı değerlerine tehdit teşkil eden siyasi rejimlerin yer aldığı bölgelere -Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerine- komşu olmasına dikkat çekilmesi de belgelerde yer alan diğer bir ayrıntıdır (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey 18.05.1968: 1). Britanya

hükümetleri, Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olarak kalabilmesi için siyasi dengeleri istikrarsızlaştırma ihtimali olan faaliyetlere karşı Türkiye'deki siyasi rejimin devamından yana olan özneleri kendilerine daha yakın bulmuşlardır. Bir diğer deyişle, Britanya, Türkiye'deki müesses nizami⁴ iç ve dış tehditlere karşı desteklemekte ve dış politikasını da esas itibarıyla böyle bir yörünge üzerine oturtmaktadır. Şimdi Britanya'nın tehdit olarak gördüğü unsurlara biraz daha yakından bakalım.

Bu unsurlardan birincisi, dönemin Soğuk Savaş konseptine de uygun olarak, sosyalistlerin öncülüğünde gerçekleşecek bir ihtilal girişimi olasılığıdır. Britanyalı yetkililer sosyalistlerin başarılı olma şansını oldukça düşük bir ihtimal olarak görse de (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey 18.05.1968: 8), öğrenci eylemlerini karakterize eden ve son yıllarda güçlenen anti-emperyalizmin ve özellikle TİP'in ve DİSK'in kuruluşuyla sosyalistlerin temasına daha açık hale gelen emek hareketinin -hem iktisadi hem de siyasi anlamda istikrarsızlaştırıcı olduğunu düşündükleri- etkilerini önemsemişlerdir.⁵ Bu anlamda Britanya'nın Türkiye politikasının anti-komünist bir önceliğinin olduğu söylenebilir. Britanya, bu nedenle Türkiye siyasetindeki devrimci odaklara daima şüpheyle yaklaşmış, sosyalistlerle iyi ilişkileri olan kurum veya figürlere mesafeli olmuş ve sosyalistlerin güçlenmesini ana tehdit olarak algıladığından onların karşısında olan siyasi figür veya kurumlara –birkaç istisna dışında- açıktan arka çıkmıştır. Bahsi geçen istisnalara dair ise şunlar söylenebilir: Britanyalılar “aşırı sol” olarak niteledikleri sosyalist parti veya hareketler kadar olmasa da bazı sağ oluşumların da Türkiye'deki siyasi istikrarı tehdit ettiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) için “faşist görünümü” ifadesi kullanılmış (FCO-9/614, Annual Report 1966, 02.01.1967: 5), ilerleyen yıllardaki resmi yazışmalarda ise bu sefer “sağcı öğrenci şiddeti” vakalarından da bahsedilmeye başlanmıştır (FCO-9/1466, Annual Review for 1970, 31.12.1970: 2).

Britanya hükümetlerine göre Türkiye'nin Batı Bloku'ndan uzaklaşıp SSCB ile yakınlaşmasından yana olan tek kesim sosyalistler ve onların etki alanındaki siyasal ve sendikal örgütler değildir. Sosyalist olmasalar dahi, üçüncü dünyacı eğilimleri olan Türkiye siyasetindeki bazı güç odakları da Batı dünyasıyla daha mesafeli, Doğu Bloku ile daha yakın bir dış politikadan yana olduklarından tehdit oluşturmaktadırlar. Asker, aydın ve öğrenci çevrelerinde etkili olan ve özetle “zinde güçler”⁶ olarak ifade edilen bu odaklar, Britanya'ya göre, Batı dünyasının temel kurumları olan parlamento ve seçim gibi mekanizmaları devre dışı bırakmayı hedefleyen, dolayısıyla, darbe veya ihtilal yoluyla iktidar olmayı amaçlayan, sonuç itibarıyla de demokratik değerlerden uzak siyasi eğilimleriyle başka bir tehdit unsuruna tekabül etmektedirler (FCO-9/1090, Sir

Allen's Valedictory Despatch, 15.07.1969: 10). Britanyalıların, anti-demokratik özelliklerini öne çıkararak andığı bu akımın esas itibarıyla alt rütbeli genç subaylar arasında etkili olduğunu da hatırlatmak gerekir.⁷ Zinde güçler hakkında genel bilgi içeren belgelerde bu ayrıma yer verilmemiş olsa da, detay anlatımlarda aradaki farkı görmek mümkündür. The Guardian'da yayınlanan bir yazıda, TSK'nın komuta kademesinde yeni rejim kurmak veya iktidarı devretmemek üzere elinde tutmak gibi alışkanlıkların olmadığı, bunun yerine geçici müdahalelerden yana olunduğunun altı çizilmiştir (FCO-9/1468, Turkish Army in Political Impasse, 1971). Komuta kademesinde böyle bir gelenek oluşmasına karşın, çok sayıda alt rütbeli genç subayın devrimci faaliyetlerin içerisinde olduğu ve onlardan bazılarının tutuklandığı da yine bu belgelerde geçen detay bilgiler arasındadır (FCO-/1467, Turkey: Internal Security, 20.04.1971:2). Sonuç itibarıyla, üçüncü dünyacı çağrışımları olan tehdit bir bütün olarak TSK'dan değil, onun içerisindeki sol ya da sol-Kemalist olarak nitelenebilecek cuntalardan gelmektedir.⁸

Britanyalılara göre, bu iki ana tehdit karşısında Türkiye'deki kurulu düzeni savunmaya ve onu Batı dünyasının bir parçası olarak tutmaya en yakın aday ise Adalet Partisi ve partinin lideri Süleyman Demirel'dir. Britanya hükümetinin bir iç yazışmasında "zaman geçtikçe büyüyen seçkin figür" (FCO-9/614, Annual Report for 1966, 02.01.1967: 1) olarak geçen Süleyman Demirel'e böylesine önemli bir paye verilmesinin nedenlerini de yine aynı belgelerde bulmak mümkündür. Birincisi, Süleyman Demirel öğrenci ve sendika eylemlerinde hep hedefte olan anti-komünist bir siyasi lider olmasına karşın, Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkü Ocakları gibi yapıların aksine, şiddet yanlısı eylemlere destek vermemiştir.⁹ Bunun yanında, Demirel, Adalet Partisi'nin Demokrat Parti'nin daha kararlı bir mirasçısı olarak yoluna devam etmesi gerektiğini savunan ve bu doğrultuda 27 Mayıs Rejimini geriletmeyi açıktan ilan eden partinin sağ kesimine karşı mesafelidir.¹⁰ Bir başka anlatımla, Demirel, TSK'nın Türkiye siyasetinde geçmişten bu yana süregelen ağırlığını bir şekilde kabullenmiş ve öyle olduğu için de kurumlar arası -hiç de ihtimal dışı olmayan- bir çatışmayı engelleyebilecek önemli bir siyasi figür olarak nitelendirilmiştir (FCO-9/614, Annual Report for 1966, 1967: 1-2). Ayrıca, Demirel'in liberal bir ekonomi politikası benimsemiş olması ve NATO üyeliğini desteklemesi de genel olarak Batı değerlerine bağlılık açısından önemli göstergeler olarak düşünülmüştür (FCO-9/617, Turkey Moves to Democracy, 1968). Bütün bunların yanında, o dönem itibarıyla Demirel'in AP'si dışında iktidar olabilecek kadar kitle desteğine sahip başka bir siyasi partinin olmaması da belgelerde zaman zaman yakınılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiliz gizli belgelerinde geçen Demirel yanlısı ifadelerin 1969 yılına kadar devam ettiğini, 1969 yılının sonlarından itibaren ise Demirel'in

ideal bir siyasi figür olmaktan yavaş yavaş çıktığını görüyoruz. Britanyalıların yeni tercihinin kim ya da hangi kurum olduğuna geçmeden önce Demirel'in gözden düşme nedenlerini kısaca aktarmaya çalışalım.

Britanyalıları göre, 1969 yılında Adalet Partisi içerisindeki muhalefetin şiddetini arttırması ve ailesiyle ilgili ortaya atılan yolsuzluk iddiaları (FCO-9/1466, Turkey: Annual Review for 1970, 31.12.1970: 1) ile bu iddialar hakkında yargı sürecinin başlatılması Demirel'in itibar kaybetmesine yol açmıştır (FCO-9/1468, Turkey: Demirel Corruption Allegations, 16.11.1971). Bunun dışında, 1965 yılında başlayan ekonomik büyümenin yavaşlaması, işsizlik ve dış ticaret açığı gibi ekonomik sorunların sosyal sorunlara da yol açacak şekilde büyümesi, TSK içerisinde giderek kuvvetlenen Demirel karşıtlığı ve bir türlü hız kesmeyen şiddet olaylarının da Demirel'in zayıflamasında etkili olduğu Britanyalıların iç yazışmalarında yer almaktadır. Aynı konuyla ilişkilendirilebilecek bir başka not ise AP ile Türkiye burjuvazisinin bir kısmı arasındaki bir ayrışma ile ilgilidir. Britanyalıları göre, AP ve Demirel iktidara geldikleri günden itibaren iş çevreleri tarafından desteklenmiştir. Demirel'in 10 Ağustos 1970 tarihinde devalüasyona giderek Türk Lirasının değerinin düşürmesi de aslında bu doğrultuda düşünebilir. Ancak en büyük desteğini kırsal nüfustan alan Demirel'in, devalüasyonun halkın alım gücü üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak istemesi ve bu doğrultuda olağandışı fiyat artışlarını kontrol etmeye çalışması iş çevrelerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu durumdan yararlanmak isteyen iş dünyası tedirgin olmuş ve "AP'yi sola kaymakla" eleştirmiştir (FCO-9/1312, More Troubles Ahead in Turkey, 1970). Kanımızca, bütün bunlar kan kaybetmeye devam eden Demirel ve AP'nin Türkiye burjuvazisi için ideal bir siyasi iktidar olmaktan uzaklaşması olarak düşünülmelidir. Nitekim 12 Mart 1971'de verilen muhtardan daha önce kaleme alınmış bazı belgelerde "ordunun sabrının taşma noktasına geldiği" ifade edilmiştir (FCO-9/1467, Turkey: Internal Political Situation, 12.02.1971: 1). Türkiye'nin istikrarsızlaşmasının ve daha kırılgan hale gelmesinin, İngiltere yönetiminde, ekonomik sorunlarla ve –özellikle de "aşırı soldan" kaynaklanan- siyasi şiddetle daha kararlı bir şekilde mücadele edebilecek ve fakat demokratik-parlamentar rejimden vazgeçmeyecek bir siyasi özne beklentisi yarattığı söylenebilir. Nitekim siyasi gelişmeler o beklentiyi karşılamış, 12 Mart Muhterasının ardından Demirel istifa etmiş, TSK'ın komuta kademesinin tam desteğini alan, bunun yanında CHP ve AP tarafından da kabul edilebilir bir isim olan Nihat Erim siyasi tarihe teknokratlar hükümeti olarak geçecek kadrosuyla hükümeti kurmuştur (Ahmad, 2010: 166). Erim hükümetlerine dönemin Britanya'sının nerdeyse tam destek verdiğini, muhtıra veren komuta kademesinin, özellikle alt rütbeli solcu subayları tasfiye ettikten sonra, gayet olumlu bir şekilde anıldığını da ekleyelim.

Britanyalı yetkililere göre, sıkıyönetime içeriden kayda değer bir itiraz gelmemiş, sıkıyönetim kanunu hayatın normal akışını etkilemeyecek ve tamamen adilane bir biçimde işletilmiştir. Dahası, “radikaller aksini düşünüyor olsalar dahi”, halkın -özellikle büyük şehirlerde yaşayan- ezici çoğunluğu sıkıyönetimle birlikte hayatlarının daha güvenli hale geldiğini düşünmektedir. Britanyalıların benzer tespitleri arasında en dikkat çekici olanlardan biri de dönemin sağcı politikacılarıyla özdeşleşmiş bir yaklaşımın İngiliz diplomatları tarafından da benimsenmiş olmasıdır. Buna göre, 1961 Anayasası hükümetin yürütme yetkisini sınırlamayı esas olan bir yaklaşımla hazırlandığından, ülke yönetimi açısından sorunlara yol açmakta ve anayasa mevcut haliyle “fazla liberal” kalmaktadır. (FCO-9/1468, Turkey: Internal Political Situation, 27.07.1971: 2) Bir başka deyişle, Britanya hükümetleri, yasama organının ve Anayasa Mahkemesi gibi yargısal denetim kurumlarının yürütme erki üzerindeki etkilerini sınırlamayı öngören, bunun yanında da bazı temel hak ve özgürlüklerde kısıtlamaya giden anayasal değişikliklere olumlu bakmışlardır. Dahası, Britanyalı yetkililere göre, böyle değişikliklerden dolayı endişe etmeye de gerek yoktur: “Çünkü öngörülen değişiklikler yapılsa dahi, komşu ülkelerinkiyle kıyaslandığında, hala onlardan daha demokratik olan bir anayasa varlığını sürdürmüş olacaktır”. Diğer bir dikkat çekici tespit ise Türkiye’nin yurtdışındaki imajıyla ilgilidir. O dönemde yazılan bir raporda “Türkiye’nin yurtdışı imajının 12 Mart’tan bu yana giderek daha da olumlu bir noktaya geldiği”, “[olumsuz anlamda] yankı uyandıracak bir gelişmenin yaşanmadığı” ifade edilmektedir (FCO-9/1468, Turkey: Internal Political Situation, 27.07.1971: 2). Erim Hükümetinin en önemli projelerinden biri olan üniversite reformu da olumlu karşılanan bir diğer hükümet uygulamasıdır. Üniversitelerin, siyasi ajitasyon, insan kaçırma, suç ve anarşi merkezlerine dönüştüğünün iddia edildiği bir başka belgede ise hükümetin önündeki temel sorunun geçmişte sıklıkla suiistimal edilen özgürlüklerin yeniden düzenlemesi olduğu ifade edilmektedir. Buna göre üniversitelerdeki özgür ortam sol görüşlü öğrenciler tarafından öylesine istismar edilmiştir ki, “üniversitelerde Marksizm öğretme ya da dersleri boykot etme özgürlükleri serbest bırakılırken, aynı üniversitelerde Marksist argümanları çürütme ya da derslere katılma özgürlükleri ise tanınmamıştır”. (FCO-9/1468, The Performance of the Generals, 14.08.1971: 2). Sonuç itibarıyla, Erim, hükümeti kurup, programını açıkladığında, yeni hükümetin hemen her politikasının Britanyalı diplomatlarca olumlu karşılandığı söylenebilir.¹¹

TÜRK-İŞ- DİSK Rekabeti, Uluslararası Yardımlar Meselesi ve 15-16 Haziran Direnişi

1967-71 tarihleri arasındaki İngiliz gizli belgelerinde; DİSK, TÜRK-İŞ içerisindeki “ılımlılar” ile “sol-kanat” sendikacılar arasında daha önceki yıllardan beri

süregelen ve nihayet 1967 yılında resmileşen ayrışmanın sonrasında kurulan TİP bağlantılı bir sendika konfederasyonu olarak tanımlanmıştır (FCO-9/643, Labour Attache's Report for 1967, 04.03.1968: 8). Britanyalılar, 1965 yılında Zonguldak'ta meydana gelen ve askeri operasyonla bastırılan madenci grevi (FCO-9/643, Industrial Unrest in Zonguldak, 12.02.1968: 1) ile 1966 yılının başında İstanbul'da boy gösteren Paşabahçe Grevini¹² TÜRK-İŞ içerisindeki politik ayrışmayı geri dönülemez bir noktaya vardırarak olaylar olarak değerlendirmişlerdir (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968: 9). TÜRK-İŞ için "sosyal-demokrat" ya da "ılımlı", DİSK için ise "Marksist" ya da "aşırı" gibi nitelendirmelerin yapıldığı bu belgelerde, TÜRK-İŞ yönetiminin hükümetlerle ters düştüğü zamanlarda bile iş yasalarına uymaya öncelik verdiği, illegal greve karşı olduğu, kendisine bağlı sendikalara bu yönde telkinlerde bulunduğu ve de işverenlerin gözünde sorumlu bir örgüt imajına sahip olduğu (FCO-9/643, Labour Attache's Report for 1967, 04.03.1968: 9); buna karşın DİSK'in ise "din sömürsüne ve her türlü gericiliğe ve emperyalizme karşı savaşmayı amaç edinen" radikal bir örgüt olduğu ifade edilmiştir. DİSK'in Türkiye işçi sınıfı içerisinde TÜRK-İŞ'le kıyaslandığında daha az örgütlü olduğu ve fakat işverene karşı daha dinamik bir sendikal muhalefet yürüttüğünden TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalara üye işçileri etkileyebileceği belirtilmiştir (FCO-9/1312, Labour Troubles in Turkey, 23.06.1970: 1).

İngiliz Gizli Belgelerinde TÜRK-İŞ ve DİSK

AP ile CHP arasındaki rekabetin TÜRK-İŞ üzerindeki yansımaları İngiliz gizli belgelerinde sıklıkla işlenmiştir. TÜRK-İŞ'in hemen her döneme damgasını vuran partiler üstü politika iddiası da hem TÜRK-İŞ içerisindeki siyasi tartışmaların bir boyutu olarak hem de AP-CHP rekabetinin bir sonucu olarak detaylı denebilecek bir biçimde raporlanmıştır. Buna göre, TÜRK-İŞ içerisindeki bazı sendika liderleri -ki bahsi geçen liderler daha muhalif çizgide olan ve merkezin sendikal politikalarını yetersiz bulan sendikacılar- bir siyasi parti ile -aslında CHP ile- birtakım organik ilişkiler kurmaları halinde ekonomi politikaları üzerinde daha etkili olabileceklerini ve bu bağlamda partiler üstü politikadan vazgeçilmesini savunmuşlardır. Buna karşın TÜRK-İŞ Genel Başkanı Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç'da temsil edilen ana eğilim ise herhangi bir siyasi bağlantıyı yanlış ve zararlı olarak nitelmiş, aslında işçi sınıfının bir işçi partisi kurması gerektiğini ama bunun ancak çok daha endüstrileşmiş bir Türkiye'de mümkün olduğunu, oysa Türkiye'nin sanayileşme düzeyinin böyle bir siyasal adım atmak için yetersiz kaldığını ileri sürmüştür. Yine aynı belgelerde CHP yönetiminin TÜRK-İŞ içerisinde siyasi bağlantı kurma yanlısı kişilerle ilişki içerisinde olduğuna; AP'nin ise tam ters yönde hareket etmek suretiyle partiler üstü politika çizgisini benimsediğine yer verilmiştir. Bu rekabetin TÜRK-

İŞ'in Yedinci Olağan Kongresi'nde oldukça görünür olduğu, genel başkanlık ve genel sekreterlik makamları AP yanlısı olan kişilerde¹³ kalsa da CHP'nin lobi faaliyetleri¹⁴ sonucunda başarılı olduğu ve yönetim kurulunu meydana getiren yirmi dört koltuktan on ikisini almayı başardığı ifade edilmektedir (FCO-9/643, 7th Biennial Congress of Türk-İş, 30.04.1968: 1).

TÜRK-İŞ'in ılımlı çizgisini yansıtan ve İngiliz gizli belgelerine yansıyan bir başka durum da, TÜRK-İŞ liderlerinin, verimlilik artışı tarafından dengelenmeyen yüksek ücret artışlarının sadece enflasyona yol açacağına farkında olmasıyla, dahası, üyelerini de aynı farkındalığı göstermeleri konusunda ikna etmeye çalışmasıyla ilgilidir (FCO-9/643, Labour Attache's Tour of Turkey: 1968, 09.08.1968: 2). Böyle bir ikna politikasının yapıp yapılmadığına -ya da yapıldıysa hangi araçlarla ve nasıl yapıldığına- dair herhangi bir veriye rastlayamamış olsak da, bir sendikacıdan ziyade tarafsız bir iktisatçı farkındalığını yansıtan bu ikna politikası, Britanyalılara göre, TÜRK-İŞ'in 1968-70 yılları arasında gerçekleştirmeyi planladığı temel amaçlar arasında yer almaktadır. TÜRK-İŞ üyesi olmakla birlikte merkezin belirlediği ılımlı sendikacılık anlayışıyla uyumlu olmayan politikaları olan sendikalara da yine bu belgelerde yer verilmiştir. Petrol-İŞ'in 1967 yılında gerçekleşen bir "illegal greve" destek verdiğini¹⁵, bu desteğin TÜRK-İŞ yönetimini rahatsız ettiğini ve de Petrol-İŞ'in TÜRK-İŞ üyeliğinin bu destek nedeniyle askıya alındığını yine bu belgelerden okumak mümkündür (FCO-9/643, Turkey: Labour Affairs: 23.11.1967: 2).

1967-71 yılları arasındaki İngiliz gizli belgelerine göre, DİSK'le olan rekabetinde TÜRK-İŞ üç ayrı sendikal strateji geliştirmiştir. DİSK'in kuruluşunun akabinde, TÜRK-İŞ, işverenleri DİSK'e üye sendikaları muhatap almamaları hususunda uyarılmış ve fakat işverenlerin hangi konfederasyona bağlı olduğuna dikkate almaksızın "uygun" sendikalarla görüşme eğiliminde olduklarını gördüğünde bu çabasından vazgeçmiştir. Bunun üzerine TÜRK-İŞ bu sefer de DİSK bağlantılı sendikaların güçlü olduğu işkollarında kendisine bağlı rakip sendikalar kurma gayretinde olmuştur (FCO-9/643, Turkey: Labour Affairs: 23.11.1967: 2). Ancak çok geçmeden bu stratejinin de başarılı olamayacağı anlaşıldığında bu konuda ısrarcı olunmamış ve DİSK'in kendiliğinden zayıflama ve dağılma sürecine girmesi beklenmiştir. Üçüncü ve son olarak ise 1968 yılında yine TÜRK-İŞ tarafından "her işkolu için bir sendika" stratejisi öne sürülmüştür (FCO-9/643, Labour Attache's Tour of Turkey: 1968, 09.08.1968: 2). Bunun, aynı işkolunda birden fazla sendika kurulmasına izin veren sendika çokluğu ilkesinin tasfiye edileceği ve her bir işkolunda TÜRK-İŞ'e bağlı tek bir sendikanın faaliyet göstereceği bir düzenlemeden yana olmak anlamına geldiği açıktır. Tam da bu noktada, 15-16 Haziran direnişine yol açan 1317 sayılı yasaya¹⁶ ve TÜRK-İŞ'in bu yasal düzenlemede oynadığı role kısaca değinmek yerinde olacaktır.

15-16 Haziran 1970

TÜRK-İŞ, henüz 1969 yılının başlarında DİSK'in yükselişini kesmek amacıyla 274 sayılı Sendikalar Kanununda birtakım değişiklikler öngören bir yasa teklifi hazırlamış ve teklif AP'li milletvekilleri aracılığıyla TBMM'ye taşınmıştır. Bu teklifin kritik maddesinin sendika özgürlüğünü daraltan dokuzuncu madde olduğu söylenebilir. Söz konusu madde aracılığıyla, "sendikalara, faaliyet gösterdiği işkolunda çalışan işçilerin üçte birini temsil zorunluluğu öngör[ülmüştür]". Dahası, TÜRK-İŞ'in, fiilen DİSK'in kapatılması anlamına gelen 1317 sayılı yasanın çıkarılma sürecindeki payı yasa teklifi hazırlamakla sınırlı kalmamıştır. TÜRK-İŞ, bu süreçte sokağa inmiş, 274 sayılı yasada değişiklik öngören yeni yasanın bir an önce çıkarılması için Ankara'da 50 bin üyesinin katılımıyla bir de miting düzenlemiştir. TÜRK-İŞ'in çabası biraz gecikmeyle¹⁷ de olsa karşılık bulmuş ve 1317 sayılı yasanın dokuzuncu maddesi tam da TÜRK-İŞ'in hazırladığı yasa teklifindeki haliyle kabul edilmiş ve yasalasmıştır (Aydın, 2020: 122-24).

15-16 Haziran olaylarının Britanya'daki yansımalarına gelince, bunların olaylarla ilgili genel aktarımlar ve spesifik notlar olarak iki başlık altında toplanabileceğini düşünüyoruz. Belgelerde üç açıdan genel aktarım yapıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi olayların çıkış nedenleriyle alakalıdır ve AP tarafından çıkarılmaya çalışılan yeni sendikalar yasasının neden DİSK'in aleyhine –dolayısıyla TÜRK-İŞ'in lehine- sonuçlar doğuracağı, öngörülen 1/3'lük iş kolu barajıyla birlikte detaylı bir şekilde anlatılır (FCO-9/1312, DİSK, 07.07.1970). Tam da bu noktada belgelerde rastladığımız bir ayrıntıyı paylaşabiliriz: TÜRK-İŞ yöneticileri yeni yasaya destek açıklamaları yaparlarken kendilerini DİSK karşıtlığıyla sınırlamamışlar¹⁸, muhtemelen meşruiyet alanlarını genişletmek amacıyla, söz konusu yasal düzenlemeyle küçük ve sarı sendikaların kurulmalarının ve faaliyet yürütmelerinin de önüne geçileceğini ifade etme gereği duymuşlardır (FCO-9/1312, Report of Visit of Labour Attache to Turkey, ?08.1970: 2) Söz konusu yasaya CHP'nin Meclis'te destek vermesine karşın CHP'li bazı senatörlerin Senato'da yasaya itiraz etmesi, daha sonra ise CHP'nin de, TİP gibi, Anayasa Mahkemesi'ne yasanın iptali için başvurması gibi detaylar bu belgelerde yer almaktadır (FCO-9/1312, Labour Troubles in Turkey, 23.06.1970: 1). İkincisi, olaylar esnasında yaşanan çatışma ve şiddet olaylarıdır ki, bunların da polis raporlarından ya da başka idari makamlardan alındığı anlaşılmaktadır. Polis gücünün yetersiz kalması üzerine askeri birliklerin de işçilere müdahale etmek üzere görevlendirildikleri, çatışmalarda ölü ve yaralıların olduğu, olaylardan DİSK'in sorumlu olduğu, Britanya vatandaşlarına ya da Britanya'ya ait herhangi bir mülke zarar verilmediği rapor edilmiştir (FCO-9/1312, Situation in Istanbul Area, 17.06.1970). Belgelerde yer verilen kimi detaylar ise Britanya

hükümetinin olaylarla oldukça yakından ilgilendiğinin kanıtı gibidir. İstanbul ve Kocaeli'deki direniş destek için Ankara'da yapılan gösterilerde işçilere desteğe gelen devrimci öğrencilerin yine işçiler tarafından zor kullanılarak meydana çıkarılması olayı bu detaylar arasında gösterilebilir (FCO-9/1312, Turkish Internal Situation, 17.06.1970a). Son olarak 15-16 Haziran olaylarından sorumlu tutulup sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan DİSK yöneticilerine ve onların savunmalarına dönemin gizli belgelerinde rastlamak mümkündür. Bu belgelerde Kemal Türkler'in yargılanma sürecine özel önem verildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Türkler'in aleyhine konuşma yapan bir polis memurunun beyanının her bir ayrıntısı, kimlerin mahkemeye gelip Türkler'in lehine şahitlik ettiği, bütün bunların yanında Türkler ile mahkeme başkanı arasında geçen ilginç diyaloglar itinayla alıntılanarak belgelere aktarılmıştır. Anlaşılacağı üzere, bu aktarımların neredeyse tamamı genel mahiyette, yorum-değerlendirme içermeyen ve Türkiye'deki kaynaklardan da elde edilebilecek raporlardan ibarettir. Tüm bunların ötesinde, gerek 15-16 Haziran direnişiyle gerekse de olayların ardından İstanbul ve Kocaeli'de ilan edilen sıkıyönetimle ilgili tutulan birtakım ilginç notlardan/iddialardan da söz etmek gerekir.

Yukarıda bahsettiğimiz ilginç ve spesifik notlardan birincisi şudur: Britanyalılar 15-16 Haziran'ı normal bir toplumsal hareket ya da işçi eylemi olarak değerlendirmemişler, olayların arkasında TSK'yı provoke edip darbe yapılmasını sağlayacak -tabiri caizse- bir üst akıl olabileceğini iddia etmişlerdir (FCO-9/1312, Turkish Internal Situation, 17.06.1970b). Her an bir askeri müdahalenin olabileceğinin hemen herkesçe düşünüldüğü bir dönemde gündeme gelmiş olan bu iddia tek bir notta yer almış olsa da, daha sonraki belgelerde bu iddiayı yanırlayan başka bir iddiaya ya da tespate yer verilmemiştir. Bu durum, böyle bir ihtimalin İngiliz istihbaratınca -en azından bir müddet- ciddiyle düşünüldüğünü göstermektedir. Britanyalıların 15-16 Haziran olaylarını bağımsız bir işçi direnişi olarak değerlendirmek yerine darbe öncesi bir provokasyon olarak ele alması, Türkiye işçi sınıfının kendi öz gücüyle ve o çapta bir toplumsal hareket yaratamayacağını düşünmelerinden kaynaklı da olabilir. Bir başka spesifik not TSK içerisinde oluşan bir rahatsızlıkla ilgilidir. Bu ilginç not kapsam itibarıyla 15-16 Haziran direnişiyle sınırlı olmamakla birlikte, 15-16 Haziran olaylarının hemen akabinde gündeme gelen bir tepkiyi ifade etmesi açısından önemlidir. Buna göre TSK'daki yüksek rütbeli subaylar, polis gücünün yetersiz kaldığı durumlarda askerlerini hükümetin emrine vermekten memnun değillerdir. Bu memnuniyetsizliğin bir nedeni dönemin başbakanı olan Demirel'le olan anlaşmazlıkları olsa da, diğer neden işçi ve öğrencilerle karşı karşıya gelmeyi istemeyen sol eğilimli alt rütbeli subayların yarattığı baskıdır (FCO-9/1312, More Troubles Ahead in Turkey, 1970). Belgelerde yer alan son

ilginç ve spesifik not ise Britanyalıların 16 Haziran 1970 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim idaresine yaklaşımlarıyla alakalıdır. “İstanbul’da Sıkıyönetim” adlı bir raporda, sıkıyönetim öncesinde sivil yöneticilerin yetki alanına giren konular hakkında artık askerlerin karar verici olmasının pek çok olumlu etkisinin olduğu ve ortaya çıkan durumun “takdire şayan”¹⁹ olduğu ifade edilmiştir. Dahası, ortaya çıkan olumlu tablonun uzun vadede bozulmaması için askerlerin uzun bir süre daha yönetimde kalması gerektiği de yine aynı raporda kendine yer bulabilmiştir (FCO-9/1312, Martial Law in Istanbul, 29.06.1970).

Uluslararası Yardımlar, TÜRK-İŞ ve DİSK

Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın (USAID) Türkiye’deki sendikalara 1961 yılına kadar Çalışma Bakanlığı aracılığıyla verdiği finansal ve teknik yardımlar 1963’ten itibaren doğrudan TÜRK-İŞ’e verilmeye başlanmıştır. İngiliz gizli belgelerinde de geçen bu yardımlar kapsamında; USAID, TÜRK-İŞ’in Ankara’daki genel merkezinin yanı sıra bölge temsilciliklerinde de, ücretleri yine USAID tarafından ödenen, tam zamanlı bir temsilci ve çok sayıda eğitim uzmanı çalıştırma hakkı elde etmiş; sendikacılara sendikacı olmaktan kaynaklı hak ve ödevleri ile ilgili ücretsiz seminerler vermiş; “sendikal hareketin üst kademesini eğitmek için” eğitim koleji açmış ve de sendikacılara eğitim amaçlı ABD ziyareti hakkı tanımıştır. USAID yardımları Britanyalılarca “Türkiye’de sendikacılık hareketinin gelişmesinde önemli bir faktör”²⁰ olarak görülmüştür (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968: 8, 10-11). Yine aynı belgelerde söz konusu yardımların 1968 yılı itibarıyla azalmaya başladığı, USAID’in Türkiye’de giderek daha az sayıda profesyonel görevlendirdiği, bunun yanı sıra Türk sendikacılarının ABD’ye eğitim amaçlı ziyaretlerinin de azaltılacağı ifade edilmiştir. Bütün bunların ötesinde, direkt finansal yardımlarda da sınırlamaya gidilmesi ve nihayet 1970 yılı itibarıyla da bu yardımların tamamen sonlandırılmasının planlanması ise “henüz kendi kendine yetemeyen” bir konfederasyon olan TÜRK-İŞ’i en çok etkileyecek olan değişikliklerden biri olarak görülmüştür. Ancak en önemli gelir kalemlerinden birinin eksilecek olmasına karşın, TÜRK-İŞ yönetiminin bu durumu yeterince ciddiye almadığına ve TÜRK-İŞ’in Yedinci Olağan Kongre’sinde bu durumla ilgili bir eylem planının tartışılmadığına dikkat çeken Britanyalı bir diplomat, bu rahatlığın –tıpkı geçmişte olduğu gibi- ihtiyaç duyulması durumunda Amerikan yardımlarının yine devreye gireceğine duyulan güvenden kaynaklandığını ifade etmiştir (FCO-9/643, Labour Attache’s Tour of Turkey 1967, 09.08.1968: 2-3).

TÜRK-İŞ’in aldığı yardımların DİSK yöneticileri tarafından eleştirilmesi de İngiliz belgelerinde yer bulmuştur.²¹ DİSK²², USAID’den yardım alan TÜRK-İŞ’in ABD çıkarlarına aykırı davranmadığı için bu yardımları aldığını, bu durumda da TÜRK-

İŞ'in Amerikalıların kontrolüne girdiğini, ABD ziyaretlerinden faydalanmak isteyen pek çok sendikacının bu imkânı kaybetmemek için Amerikan politikalarını desteklediğini ileri sürmüştür. DİSK, ayrıca, TÜRK-İŞ'e üye çok sayıda sendikanın TÜRK-İŞ yönetiminin ABD bağlantısından rahatsız olduğunu ve fakat Amerikan yardımları sayesinde ayakta duran TÜRK-İŞ yönetiminin bu sendikaların itirazlarına itibar etmediğini de eleştirisine eklemiştir. DİSK'in bu eleştirilerine karşılık olarak TÜRK-İŞ de benzer bir stratejiyle DİSK'in Doğu Bloku ülkelerinden yardım aldığı iddia etmiştir. Gerek Türk hükümetlerinin gerekse de Batılı ülkelerin desteğini almak için ileri sürüldüğü anlaşılan bu iddiayı değerlendiren Britanyalı diplomatlar, bunun "olası görünmediğini"; zira DİSK'e üye bazı sendikaların uluslararası işkolu sendikaları ile İngiltere ve ABD'deki işçi sendikalarından maddi yardım almayı kabul ettiğini ifade etmişlerdir (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968: 9, 11). Tam da bu noktada 1967 yılında Türkiye'de gerçekleşen iki ayrı sendikal eylem ile İngiliz sendikalarının o eylemlere parasal destek verme çabasıyla alakalı kısa yazışmalara biraz da detaylı olarak yer vermek anlamlı olabilir.

1967 tarihinde gerçekleşen resmi yazışmalara göre; Britanya'da örgütlü Teknik Ressamlar ve Birleşik Teknik Emekçiler Sendikası (Draughtsmen's and Allied Technical Association), Uluslararası Ticari ve Büro İşleri Federasyonu'nun (International Federation of Commercial and Clerical Employees) da olumlu görüşünü alarak 320 üyesiyle grev yapan Tez-Büro-İş'e 150 Pound tutarında bir yardım yapmaya karar verir ve bunun için de Britanya Merkez Bankası'na (Bank of England) başvurup izin talep eder. Bunun üzerine durumdan haberdar olan Hazine yetkilisi Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı yazmak suretiyle böyle bir yardımın uygun olup olmayacağını sorar. Farklı kurumlar arasındaki yazışmalarından bu sefer de Britanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir iç yazışma gerçekleşir. Bu iç yazışmalarda "denizaşırı emek danışmanı" sıfatıyla anılan G. Foggon'a gönderilen yazıda, eğer bahsi geçen sendika bir "cephe örgütü"²³ ise böyle bir yardıma karşı çıkılması gerektiği ve fakat Tez-Büro-İş'in bir cephe örgütü olup olmadığının bilinmediği anlatılır (FCO-9/643, The Use of British Trade Union Funds to Aid a Turkish Strike, 19.10.1967). Bu konuda karar verici konumda olduğu anlaşılan G. Foggon ise kaleme aldığı kısa cevap yazısında, ilgili sendikanın aynı zamanda ICFTU üyesi de olan saygın bir uluslararası işkolu sendikası ile bağlantılı olduğuna dikkat çeker. Bu durumda, Tez-Büro İş'in iyi niyetinden şüphe duymayı gerektirecek herhangi bir durum da söz konusu değildir ve 150 Poundluk yardım için izin de böylece alınmış olur (FCO-9/643, The Use of British Trade Union Funds to Aid a Turkish Strike, 26.10.1967).

Bir diğer yazışmada ise Basın İşçileri Sendikası'nın İzmir'de başlattığı bir grev için Ulusal Grafikerler Sendikası'nın (National Graphical Association) 250 Poundluk

yardım yapma isteği tartışılır. Durum, bir önceki örnekte de olduğu gibi, İngiltere Merkez Bankası aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na sorulur (FCO-9/643, Dear Mr. Drace-Francis, 27.10.1967). Bunun üzerine mesele yine G. Foggon'a iletilir. Dışişleri, G. Foggon'a Tez-Büro-İş için bir cephe örgütü olmadığını ifade eden yazısını hatırlatır ve benzer bir durumun Basın İşçileri Sendikası için de geçerli olup olmadığını sorar. Dışişleri, eğer bir cephe örgütü değilse, Basın İşçileri Sendikası'nın öncülüğünde greve çıkan İzmirli işçilere yardım yapılmasında herhangi bir sakınca olmadığı kanaatindedir (FCO-9/643, British Donation to the Turkish Press Workers' Union, 30.10.1967). Foggon ise, İngiltere Sendikalar Kongresi'nin (TUC) Basın İş'in "ayrılıkçı sendika"²⁴ olduğu için başlangıçta birtakım şüphelerinin olduğunu, ancak ICFTU aracılığıyla sendikanın iyi niyetli olduğunun teyit edildiğini yazar. Sonuç itibarıyla Basın İşçileri Sendikası'na yardım yapılmasına da karşı çıkılmaz (FCO-9/643, Mr. B. J. Everett, 20.11.1967).

Türkiye'de Ortanın Solu ve "Aşırı Sol"

1967-71 dönemini kapsayan İngiliz gizli belgelerinde sadece sendikalar ve onların öncülük ettiği eylemler değil, siyasi oluşumlar da -ilişkili oldukları toplumsal olaylarla birlikte- sıklıkla rapor edilmiştir. Bu dönemde dikkatler, çalışmanın başında da ifade ettiğimiz üzere, tehdit unsuru olarak görülen sosyalist solun üzerindedir. Belgelerde sosyalist örgüt ya da hareketler "aşırı sol" olarak nitelenmiş ve esas itibarıyla da TİP üzerinde durulmuştur (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey 18.05.1968: 1-9).

TİP, CHP ve Anti-komünizm

Bu konuyla ilgili en dikkat çekici noktalardan biri TİP'le ilgili eleştirel gazete yazılarının arşivlenmesi ve fakat aynı itinanın TİP'in lehine olan herhangi bir gazete yazısı ya da haber için gösterilmemesidir. Daily Telegraph'ta çıkan Eric Downton imzalı bir makalede TİP, "Rus yanlısı Marksist bir grup" olarak tarif edilmiştir (FCO-9/617, Turkey Moves to Democracy, 1968). Üstelik benzer ifadelere resmi belgelerde de rastlanmaktadır. TİP'in "demokratik olmayan bir içyapısı olan", "siyasette doktriner", "Amerikan karşıtı eylemler organize etmeye kadar giden fanatik düzeyde yabancı-karşıtı" ve "komünistler tarafından ne ölçüde ele geçirildiği dahi tartışmalı olan" bir parti olduğu ifade edilmiştir (FCO-9/614, Annual Report 1966, 02.01.1967: 4). Yine aynı belgelerde TİP hakkında "az sayıda destekçiye sahip..." buna karşın "eğitimli sınıflar üzerinde etkileri olan" bir siyasi parti olduğu, "seçmeni doğrudan etkileyen pratik konularda ise Marksist dogmaya pek başvurmadığı" gibi ifadeler de kullanılmıştır. Bu anlamda, farklı isimler tarafından düzenlenen raporlarda küçük olmakla birlikte tutarsızlık yaratacak kadar ciddi farklara rastlamak olası ise de, TİP'in

İngiliz çıkarlarını tehdit eden karşı kamptan bir siyasi oluşum olduğu konusunda diplomatların mutabık kaldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte İngiliz istihbaratçıların parti programını da detaylı olarak incelediği anlaşılmaktadır. Raporlarda “partinin temel amacının işçi sınıfının siyasi egemenliğini sağlamak” olduğu, “bütün bankaların kamulaştırılmasını” talep ettiği, “radikal bir toprak reformu” istediği ve de “ülkedeki Amerikan üslerinin tamamen kaldırılmasını” hedeflediği ifade edilmiştir. Son olarak Britanyalıların, TİP’in siyasi faaliyetlerini sadece ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde de yakından takip ettiğini ifade etmek gerekir. TİP’in Amerikan emperyalizmine karşı Akdeniz’de bir Sovyet filosunun varlığını selamlayan Akdeniz İlerici Partiler Konferansı’na katılması da yine bu belgelerde yer alan bir detay olarak dikkat çekmektedir (FCO-9/617, *Extreme Left in Turkey* 18.05.1968: 3).

Parlamentoda sadece 15 milletvekili ile temsil edilmesine karşın, TİP’in siyasi gücünün bunun ötesine geçtiğine ve toplumsal olaylarda etkili olan demokratik kitle örgütleriyle yakın bağları olan bir siyasi parti olduğuna dikkat çekilen raporlarda DİSK’in, TİP’in en önemli destekçisi olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda DİSK içerisindeki TİP’li sendikacılar ve onların işçiler üzerindeki etkileri TİP’in en önemli gücüdür. DİSK’in yanında Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) da yine bu belgelerde adı geçen TİP bağlantılı bir örgüt olarak adlandırılmıştır. Belgelerde adı geçen diğer TİP bağlantılı örgüt ise o yılların en büyük öğrenci örgütü olan Fikir Kulüpleri Federasyonu’dur. Britanyalıları, Türk yetkililerden aldıkları bilgiye dayanarak, Fikir Kulüpleri Federasyonuna bağlı öğrencilerin, sadece 1967 yılı boyunca, 27 Amerikan ve NATO karşıtı eylem düzenlediklerini rapor etmişlerdir (FCO-9/617, *Extreme Left in Turkey*, 18.05.1968: 3-4).

Britanyalı diplomat ve istihbaratçılar TİP başta olmak üzere, sosyalist sol çizgideki parti ve örgütlere öylesine odaklanmışlardır ki yeni filizlenmeye başlayan ayrışmalar, dolayısıyla sosyalist devrim ve milli demokratik devrim stratejileri de, doğrudan adları geçmeksizin bu belgelerde yer almıştır. 1968 yılındaki siyasi olayların değerlendirildiği bir belgede “sosyalizmin nasıl kitleleştirileceği” üzerine TİP içerisinde ayrışmaların yaşandığı, bunun sonucunda da parti önderliğini temsil eden Ant dergisine karşı Türk Solu dergisinin yayın hayatına başladığı gibi bir detaya yer verilmiştir.²⁵ Benzer biçimde, Türkiye Komünist Partisi (TKP) gibi o dönem etki alanı sınırlı siyasi özneler dahi –yurt-dışı faaliyetleri de dahil olmak üzere- takip edilmişlerdir. Türk güvenlik güçlerinden alınan verilerin de kullanıldığı bu değerlendirmelerde, TKP’nin özellikle Batı Almanya’daki Türk öğrenci ve işçiler arasında propaganda çalışmaları yaptığı ve çok sayıda gizli faaliyet gösteren radyo yayını kontrol ettiği gibi ayrıntılar aktarılmıştır (FCO-9/617, *Extreme Left in Turkey*, 18.05.1968: 2). Bu bağlamda sosyalist sol çizgide yayın yapan radyo kanallarının Britanyalılarca takip edildiğini not etmek gerekir.

Nitekim 12 Mart Muhtırasının ardından gelen sıkıyönetim rejimine muhalefet eden Bizim Radyo'nun yayınları büyük bir itinayla raporlanmıştır (FCO-9/1468, 'Our Radio' Broadcasts to Turkey, 17-23.09.1971).

Yine aynı raporlara göre, Türkiye'deki anti-komünist parti veya hareketlerde ciddi bir entelektüel eksiklik söz konusudur. TİP, çok az sayıda milletvekili olmasına karşın zaman zaman parlamentoda etkili muhalefet yapabilmekte, sağ ise buna genellikle –parlamento içinde ya da dışında- fiziksel şiddetle yanıt vermektedir.²⁶ Ancak bu konuda, Britanyalılara göre, iki “umut verici” işaret belirmiştir. Bunlardan birincisi 1967 yılında CHP'nin ortanın solu politikasını benimsemesinden şikayet eden ve CHP'nin komünizme karşı yeterince mücadele etmemesinden hareketle yeni parti kuran Turan Feyzioğlu ve partisi Cumhuriyetçi Güven Partisi'dir (CGP). 1967-71 yılları arasındaki belgelerde, AP ve CHP ile birlikte üç büyük partiden biri olarak değerlendirilen CGP, TİP'in komünist bir parti olduğunu açıktan söylemekte ve mücadelesini entelektüel bir sol karşıtlığı üzerine inşa etmektedir. “Türkiye'nin en seçkin siyasetçilerinden biri” olarak görülen Feyzioğlu sağın bu açığını kapatabilecek bir figür olarak düşünülmüştür.²⁷ Umut verici gelişmelerden ikincisi ise CHP'nin ortanın solu politikasıdır. İsmet İnönü ve CHP, esas itibarıyla AP'ye muhalefet etmeye odaklandıklarından, 1965-67 yılları arasında TİP'e karşı sert eleştirilerde bulunmamışlar ve fakat TİP'in kendilerini de zayıflatabilecek bir çekim merkezi haline gelme ihtimaline karşı 1968 yılından itibaren TİP karşıtı bir söylem geliştirmeye başlamışlardır. Bu süreçte hem İnönü hem de partinin geleneksek kanadı aşırı sol olarak tasnif ettikleri TİP'in bir sosyal sınıfın başka bir sosyal sınıfın üzerinde diktatörlüğünden yana “kripto komünist” bir parti olduğunu ileri sürmüşler; TİP'in Doğu Bloku ülkeleriyle daha yakın ilişki kurma yanlısı politikasını ise Türkiye'nin Batı ile bağlarını zayıflatacak, dolayısıyla da ulusal çıkarlara aykırı bir politika olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreç Britanyalıları oldukça umutlandırmış olacak ki; “CHP üyelerinin parlamento dışında da TİP doktrinine karşı mücadele edilmesi gerektiğine” ikna edilmelerinin artık olası olduğunu ifade etme gereğini duymuşlardır (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey, 18.05.1968: 5).

İngiliz gizli belgelerinde CHP içerisindeki politik ayrışmaya da yer verilmiş, Feyzioğlu ve arkadaşlarının partiden ayrılmalarının bu ayrışmayı sonlandırmadığının altı çizilmiştir. CHP'de geleneksel kanadın Nihat Erim tarafından temsil edilmeye devam edildiği ve fakat 1967-71 yılları itibarıyla İnönü dışında- CHP içerisindeki en etkili siyasi figürün sosyal-demokrat çizgide olan Genel Sekreter Bülent Ecevit olduğu ifade edilmiştir (FCO-9/1090, The Dirty Washing of People's Republic Party, 22.12.1969: 2). Ecevit'in İskandinav modellerine benzeyen bir tür demokratik sosyalizm ile Türkiye siyasetinde

önemli bir yeri olan milliyetçiliği harmanlayan bir siyasi çizginin temsilcisi olduğunun belirtildiği belgelerde (FCO-9/617, Turkey Stays with its Conservative Party, 17.06.1968), bu siyasi çizginin başarılı olamaması durumunda Türkiye’de aşırı solun güçlenmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır (FCO-9/617, Extreme Left in Turkey, 18.05.1968: 9). Benzer şekilde, Ecevit’in genel sekreterliğinde sola açılan CHP’nin önceleri sosyalist solda heyecan yarattığı, ancak çok geçmeden, sosyalistlerin Ecevit’in sol anlayışının kendilerinininkinden farklı olduğunu anlamaya başlamasıyla bu heyecanın sönümlenmeye başladığı da yine aynı belgelerde yer almıştır (FCO-9/1090, The Dirty Washing of People’s Republic Party, 22.12.1969: 2). Buradan hareketle, Britanyalıların sosyalist sol ile CHP’nin ortanın solu siyaseti arasındaki karşıtlıklara dikkat çekmeyi tercih ettiklerini ve bu iki hareketi aynı siyasal bloğun parçaları olarak değil, birbirlerine karşıt iki akım olarak kavradıklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Böylece o dönemde öne çıkan farklı sol akımların Britanya’dan nasıl görüldüğünü ele almış olduk. Şimdi, Britanya’nın Türkiye’de yükselişte olan anti-emperyalist eylemlere bakışını kısaca aktarmaya çalışalım.

Türkiye’de Yükselen Anti-emperyalist Dalganın Britanya’daki Yansımaları

Türkiye’deki Amerikan karşıtlığının güçlenmesinden endişe edildiğinin anlaşıldığı belgelerde, eylemlerde esas olarak ABD’nin askeri üslerinin hedef alındığı vurgulanmakta, bununla birlikte ülkedeki “barış gönüllülerinin”²⁸ ve diğer Amerikan kuruluşlarının da bu eylemlerden etkilendikleri ifade edilmektedir (FCO-9/1311, Student Unrest, 23.03.1970: 1). “Komünistlerin bu eylemlerde ne ölçüde aktif olarak yer al[dığının...] net olarak belirlenemediğinin ifade edildiği erken tarihli belgeler esas alındığında ise (FCO-9/614, Annual Report 1966, 1967: 4), 1967 yılı itibarıyla, anti-emperyalist yükseliş ile sosyalist hareket arasındaki ilişkinin Britanya’dan henüz net olarak görülemediğini söylemek yanlış olmaz. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecek ve 1968 yılına gelindiğinde anti-emperyalist eylemlerle sosyalistler arasındaki ilişki daha net olarak ortaya koyulacaktır. Nitekim 1968 tarihli bir raporda, Amerikan Büyükelçiliği’nin elinde bu protesto eylemlerinin arkasında TİP’in olduğuna dair somut bir kanıt olmamasına karşın, TİP’den şüphe edilmesinin son derece olağan olduğu belirtilmiştir. 1967 yılının en dikkat çekici anti-emperyalist eylemleri ise Harb-İş’in Ankara ve Adana’da yaptığı on gün süren grevlerdir (FCO-9/643, Strike at American Installations in Turkey, 07.10.1967). Grevler²⁹, işveren konumunda olan American Tumpene Company’e karşı gerçekleştiğinden, ülkedeki Amerikan karşıtı havayı da beslemiş; dahası, emek hareketi ile anti-emperyalist eylemlerin gündemi bir anda kesişmiş ve işçiler de bu eylemlerin öznesi konumuna gelmişlerdir. Benzer bir durumu Financial Times’ın sayfalarına yansıyan Petrol-İş grevinde de görmek mümkündür. Shell, BP ve Mobil’de örgütlü Petrol-

İş'e bağlı işçiler bu şirketlerin Türk işçilere ayrımcılık yaptığı iddiasıyla greve gitmişlerdir.³⁰ Bu grevin etkilerinin Shell, BP ve Mobil ile sınırlı kalmayacağı, yabancı havayolu şirketlerinin büyük çoğunluğu yakıt ihtiyacını bu üç şirketten temin ettiğinden, grevin ulaşım sektörünü de tehdit ettiği aynı tarihli gazete haberinde vurgulanmıştır (FCO-9/1467, Turkish Oil Workers Strike, 05.02.1971). Britanyalı diplomatlar ise yaptıkları değerlendirmelerde, bu grevin sosyal veya ekonomik olmaktan ziyade politik amaçlarla yapıldığını ve grevin yabancı düşmanı motifler barındırdığını rapor etme gereği duymuşlardır. (FCO-9/1467, Turkey: Internal Political Situation, 12.02.1971).

Amerikan karşıtlığının Türkiye'deki siyasi istikrarı tehdit eden gelişmeler arasında gösterildiği 1969 tarihli bir başka belgede ise Türkiye'deki üstlerinde 20 bin asker barındıran ve NATO'daki ağırlığı itibarıyla Türkiye'deki özgürlüklerin temel koruyucusu olan ABD'nin Türkiye'ye askeri ve ekonomik anlamda en çok yardım eden ülke olduğu ifade edilmektedir. Ancak gerek Kıbrıs özelinde yaşanan Türkiye-ABD gerginliği gerekse de 1964'teki Johnson mektubu sonrasında Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının kuvvetlendiği, solun da bu durumu kendi lehine kullanmak için provokatif eylemlere yöneldiği vurgulanmaktadır. Britanyalı yetkililer ortaya çıkan bu tabloyu, ABD'nin "nankörlüğün oklarına hedef olması" olarak değerlendirmişlerdir. Yine aynı tarihli bir başka değerlendirmede ise, geleneksel Amerikan refleksleriyle pek de uyuşmayacak bir şekilde, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının Washington'da yeterince endişe yaratmadığı ifade edilmektedir. Aynı belgede ilginç bir detay da yer almaktadır. Buna göre, Türkiye'de Adalet Partisi'nin sosyal ve ekonomik politikalarından memnun olmayan asker ve sivil müesses nizam temsilcileri hükümetin gerici olduğuna ve kendisini iş çevrelerine ve Amerikalılara sattığını düşünmektedirler (FCO-9/1090, Sir Allen's Valedictory Despatch 15.07.1969: 5). Bu durumda Britanyalıların, Amerikan karşıtlığını, sadece toplumsal muhalefet tarafından değil aynı zamanda devlet içerisinde bir grubun da benimsediği bir siyasi hat olarak gördükleri söylenebilir.

Britanyalıların en çok dikkatini çeken eylemlerden biri de "Kanlı Pazar" olmuştur. Söz konusu hadise, ilgili belgelerde, "Dolmabahçe'deki Amerikan filosunun sol görüşlü öğrenciler tarafından protesto edilmesi sonrasında sağ görüşlü öğrencilerin karşı bir eylem düzenlemesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmalar" olarak ifade edilmiş ve belgelerde olayla ilgili iki önemli detay öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, solcu öğrencilerin eylemlerini önceden bildirmiş olmasına karşın, sağcı göstericiler herhangi bir izin talebinde bulunmamıştır. Dahası, sağcı göstericilerle devlet yetkilileri arasında örtülü bir anlaşma olduğu, en azından polisin solcu öğrencilerin dövülmesine müsaade ettiği de yine aynı raporda kendine yer bulabilmiştir. İkinci husus ise "Kanlı Pazar"ın ardından

yapılan bir değerlendirmeyeyle alakalıdır. Buna göre, Ankara'daki Amerikan Başknsolonsu 1968 yılında yaptığı bir değerlendirmede Amerikan karşıtlığının küçük bir militan ğrenci grubu tarafından benimsendiğini ifade etmiş ve fakat son olaylardan sonra Amerikan karşıtlığının çok daha geniş bir tabanda karşılık bulduğunu kabul etmek durumunda kalmıştır (FCO-9/1090, Disturbances in Istanbul during the United States Sixth Fleet Visit, 18.02.1969: 2-3).

Türkiye siyasetinde önemli bir yeri olan anti-emperyalist dalga, kısmen de olsa, sonuç yaratmış ve ABD-Türkiye ilişkileri bu dalgadan etkilenmiştir. 1969 yılındaki gelişmelerin kaleme alındığı yıllık raporda, Türkiye'deki Amerikan glerinin statüsü hakkında yeni bir anlaşma yapıldığı ve bu anlaşmaya göre Amerikalıların "düşük profil" politikasını benimsediği ifade edilmiştir. Bu politika değişikliği kapsamında, ABD bir yandan Türkiye'deki üslerinin ve üslerdeki askeri birliklerinin sayılarını azaltacak, öte yandan Altıncı Filo Türkiye'ye geldiğinde, donanmanın bundan böyle daha mütevazi bir büyüklükte olmasına zen gösterilecektir. Britanyalılara göre, ABD'nin böyle bir politika değişikliğine gitmesinde dönemin büyükelçisi Komer zamanında daha da yükselen Amerikan karşıtlığı etkili olmuştur. Komer'in Türkiye'deki görev sresinin "en mutsuz yedi ay" olarak tarif edilmesi gerçekten dikkate değerdir (FCO-9/1308, Annual Review for 1969, 01.01.1970: 8).

23 Mart 1970 tarihli bir gizli belgede yukarıda bahsi geçen düşük profil politikasının somut sonuçları hakkında bilgi de verilmektedir. 1965 yılında Türkiye'de 560 barış gönüllüsü varken, bu sayı 1970'te 160'a gerilemiştir. Ayrıca, 19 Mart tarihinde yapılan bir açıklamayla barış gönüllü sayısının en aza indirileceği, gelecekte üniversitelerde herhangi bir barış gnllsnn grevlendirilmeyeceği, liselerde ve sanat okullarında ise birkaç görevlinin kalacağı ifade edilmiştir. Son olarak, barış gönüllülerinin sık sık illegal ğrenci örgütlerinin saldırısına uğradığı, bu yüzden de istemeleri halinde, Türkiye'yi terk edebilecekleri belirtilmiştir (FCO-9/1311, Student Unrest, 23.03.1970: 1). 26 Mart 1970 tarihli bir raporda ise, çeşitli gençlik örgütlerince 16-21 Mart tarihleri arasında düzenlenen Amerikan karşıtlı eylemlerden bahsedilmektedir.³¹ Bu belgedeki bir detay bizim açımızdan önemlidir, zira 15-16 Haziran direnişi için ifade edilen üst akıl iddiasının bir benzeri burada da dile getirilmiştir. Buna göre, eylemci öğrenciler, ajitasyon amaçlı kullanmak için polis kendilerine müdahale etmesini ve çatışma çıkmasını istemişler; dahası, eylemciler, ordu glerinin müdahalesini zorunlu kılacak büyük bir isyan yaratmayı hedeflemişesine hareket etmişlerdir (FCO-9/1311, Student Unrest, 26.03.1970: 1).

Son olarak somut sonuçlar doğuran anti-emperyalist eylemler arasından bir örnek olay aktarmak suretiyle bu kısmı da burada tamamlayalım. 19 şubat

1971 tarihli bir belgede dönemin AP hükümetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Amerikan karşıtı eylemleri mahkum eden, ABD'ye güvence veren ve bu eylemlerin Türkiye ile ABD arasındaki iyi ilişkileri bozmayacağını vurgulayan bir demecine yer verilmiştir. Ancak bu demecin akabinde Dev-Genç "Türk halkının dahi can güvenliği yokken, halkımızın baş düşmanı olan Amerikan emperyalizminin ajanlarının can güvenliğinden bahsedileme[yeceğini]..." vurgulayan bir açıklama yapmış ve bu açıklamanın ardından da ABD, hükümetin yaklaşımını yeterli bulmamış olacak ki, Türkiye'ye uzmanlardan oluşan bir güvenlik timi gönderme gereği duymuştur (FCO-9/1467, Turkey: Internal Situation, 19.02.1971: 1). Bir başka ifadeyle, Britanyalı yetkiler, hükümetin verdiği güvencenin ne pratikte sonuç doğurduğu ne de ABD tarafından yeterli bulunduğu düşüncesindedir. Britanya hükümetlerinin 1967-71 yılları arasındaki anti-emperyalist eylemlere bakışını da böylece aktarmış olduk. Şimdi Britanyalı diplomatların Türkiye raporlarının genel bir değerlendirmesini yapmak suretiyle çalışmayı tamamlayalım.

Sonuç

Çalışmanın ilgili kısımlarında da belirtildiği üzere, Britanya'nın Türkiye politikası, Türkiye'yi Batı Bloku'nun bir müttefiki olarak tutmak ve Türkiye'deki siyasi ve iktisadi istikrarı tehdit eden unsurlara karşı çıkmak olarak özetlenebilir. Bu unsurların karşısında yer alan ideal siyasi ortaklar ise konjonktüre göre değişmiştir. Bir bakıma Britanya, belirli bir siyasi özneyi desteklemek yerine, dönemin gereksinimlerine göre hareket etmiş ve Türkiye'de iktidar kimin elindeyse –anti-komünist bir çizgide olduğu müddetçe- onu desteklemeyi yeğlemiştir. 1965-69 döneminde Süleyman Demirel için yazılan olumlu raporların benzerlerinin, 1970'den itibaren 12 Mart'ı yapacak ve Demirel'i devirecek üst düzey generaller ile Nihat Erim hakkında düzenlenmesi bu pragmatik ve fakat kendi içerisinde tutarlı politikanın bir göstergesidir. Bu bağlamda Türkiye'deki demokratik kurumların varlığı ya da gelişmişlik düzeyi Britanya için temel kriter olmamış, demokrasi için tehdit olduğunu düşündükleri sosyalistler ve üçüncü dünyacılar 12 Mart 1971'den sonra anti-demokratik muamelelere maruz kaldıklarında, böylesi durumlar Britanyalılar için ancak tali meseleler olarak kalmıştır. Yeri gelmişken, Britanya'nın o dönem Türkiye'de egemen olan anti-komünizme kıyasla daha *sofistike* bir anti-komünizm tercih ettiğinden de bahsetmek gerekir. Britanyalılar fiziksel şiddete dayalı bir anti-komünizmin başarısız olacağını vurgulamışlar, siyasal mücadele kadar -hatta ondan daha çok- ideolojik mücadeleye önem verdiklerini ifade etmişler ve bu anlamda Türkiye'deki anti-komünizmi yetersiz bulmuşlardır.

Britanyalı yetkililer, 12 Mart müdahalesinde parlamenter demokrasinin temel kurumlarından olan Meclis'in kapatılmamasını önemsemişlerdir. Bu noktada,

Britanya gibi 12 Mart rejiminin birçok uygulamasını desteklemiş köklü bir emperyalist odağın, TSK'ın tam desteğiyle de olsa parlamenter demokrasiyi rafa kaldırmaksızın kurulacak bir hükümetten yana olmasını sadece demokratik kurumlara duyduğu saygıyla açıklamak doğru olmayacaktır. İlgili belgelerde doğrudan bir ibareye rastlasak da, kanımızca, şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Britanyalıların parlamenter düzenin askıya alınması ve bir askeri rejim tesis edilmesi gibi radikal bir değişimden endişe etmelerinin asıl nedeni, böyle bir durumun, o dönemde TSK içerisinde bazı subaylar tarafından sempatiyle bakılan BAAS benzeri bir iktidar modelinin önünü açacağını düşüncülerinden kaynaklanmış olabilir.

Türkiye'deki emek hareketi ve sendikal konfederasyonlar arası rekabet de Britanyalıların ilgiyle izlediği gelişmeler arasındadır. Bu gelişmelerin takibi için bir çalışma ataşesinin de atanmış olduğu görülmekte ve zaman zaman da bu ateşe aracılığıyla İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Zonguldak gibi işçi kentleri yerinde görülüp rapor edilmektedir. 1967-71 yılları arasında Türkiye işçi sınıfı ile ilgili düzenlenen belgelerin -en azından bir kısmında- TÜRK-İŞ'in sendikal örgütlerle ilgili bazı projeksiyonlarının referans alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, "DİSK'in TÜRK-İŞ'e rakip olabilecek kadar büyük bir konfederasyon olamayacağı" veya "Türk işçisinin muhafazakar yapısının DİSK'in büyümesinin önündeki en büyük engel" olduğu gibi notlara rastlamak mümkündür (FCO-9/643, Labour Attache's Report for 1967, 04.03.1968: 8). Bu notların o dönemki toplumsal ve siyasal eğilimlerden daha çok TÜRK-İŞ'in beklentilerini yansıttığı söylenebilir. Nitekim çok geçmeden, 1968 yılının ikinci altı ayından itibaren DİSK'teki erimenin henüz gerçekleşmediğini belirten (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968), ilerleyen yıllarda ise DİSK'in yükselişine dikkat çeken notlara da yine aynı belgelerde rastlamak mümkündür.

Çalışmayı tamamlarken TÜRK-İŞ ve DİSK'in aldıkları uluslararası yardımlar hakkında da kısa bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Bu mesele hakkında esaslı bir tartışma yapabilmek için olguların ötesinde geçmek, dahası sendika emperyalizmi ve sendikal dayanışma gibi analitik kavramları da o tartışmanın merkezine yerleştirmek gerekir. Ancak başka pek çok konuyu olduğu gibi yardımlar meselesini de İngiliz gizli belgelerindeki haliyle ele alan bu çalışmada böyle bir kuramsal tartışmaya yer verilmeyecektir. O yüzden birkaç not düşmek suretiyle meseleye sadece değinelim. Sendika emperyalizmi kavramı, ABD ve İngiltere gibi emperyalist ülkelerin az gelişmiş ülke sendikalarını ve işçi hareketlerini etkilemek ve sosyalistlerin işçi sınıfı ile temasını engellemek için kendi sendikalarını kullanmasını ifade eder. Erdoğan (2006: 109), üçüncü dünya sendikalarının fonlar aracılığıyla ABD merkezli uluslararası sendikal örgütlere bağımlı hale getirildiğini; AFL-CIO gibi sendikaların Amerikan devleti

ve Amerikan sermayesi ile ortak hareket ettiğini, hatta bazı durumlarda sendika enternasyonallerinin istihbarat örgütlerinin aracısı durumuna düştüğünü vurgulamaktadır. Tam da bu noktada, USAID gibi siyasi sicili pek de temiz olmayan bir kuruluş tarafından düzenli olarak desteklenen TÜRK-İŞ'in bu durumunun sendikal dayanışma dâhilinde açıklanmasının mümkün olmadığını vurgulamak gerekir; zira "Marshall Planı'na uygun olarak siyasi bir amaç[la]" yapılan ABD merkezli bu tür destekler, "TÜRK-İŞ bütçesi içinde ciddi bir yer tutmuş ve TÜRK-İŞ personel ücretleri önemli oranda bu kaynaktan finanse edilmiştir" (Çelik, 2010b: 435, 439). Bu bağlamda, TÜRK-İŞ ile USAID arasındaki ilişkide siyasi ve mali olmak üzere iki ayrı bağımlılığın bir arada olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında, ABD menşeli kuruluşlarla ortak çalışan ya da eğitim programlarına katılan sendikacılar sorununun TÜRK-İŞ'in geleneksel liderliğiyle sınırlı olmayan -DİSK kurucusu sendikacıları da kapsayan- daha genel bir duruma tekabül ettiğini vurgulamak gerekir. Taştan (2019: 386), Türkiye Maden-İş tarihinin uluslararası ilişkiler boyutunu arşiv belgelerine dayandırarak ele aldığı çalışmada, Amerikan sendikalarıyla geliştirilen ilişkilerin Maden-İş tarihinde önemli bir yer tuttuğunu, 1950'li yıllarda -Kemal Türkler de dahil olmak üzere- Maden-İş'li bazı sendikacıların "ilk sendikal eğitimlerini ABD desteği ve işbirliği ile yürütülmüş eğitim programlarından edin[diklerini]..." ifade etmektedir. Nitekim Basın-İş Sendikası Genel Başkanı İbrahim Güzelce'nin, Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas'ın ve Türk Maden-İş (Zonguldak) Genel Başkanı Mehmet Alpdündar'ın USAID bünyesindeki eğitim programları kapsamında ABD'ye gittikleri, Maden İş Başkanı Kemal Türkler'in ise ABD'ye gitmek istediği ancak tarih konusunda anlaşma sağlanamadığı için gidemediği bilinmektedir (Koç, 2009: 31). Dahası, Türkiye sendikacılık tarihinde çok önemli yerleri olan o sendikacıların³² ABD ziyaretleriyle ilgili kaleme aldıkları mektuplar da gerçekten dikkat çekicidir (Koç, 2009). Tüm bunların yanında 1960'ların ikinci yarısından sonra -esas itibarıyla da DİSK'in kuruluşunun ardından- tablonun değişmeye başladığını söylemek yerinde olacaktır. Gerek döneme damgasını vuran anti-emperyalist toplumsal hareketliliğin varlığı gerekse de DİSK kurucularının TİP içerisinde sosyalist fikirlerle tanışmaya başlamaları daha önce yararlandıkları ABD menşeli yardımların tam karşısına geçmeleriyle sonuçlanmıştır (Çelik, 2020: 195). Bir diğer deyişle, "DİSK, içindeki sosyalist-komünist unsurların etkisiyle, bilinçli bir anti-emperyalist çizgi izle[miş]...; ABD emperyalizminin dünyadaki saldırganlığına karşı çık[miş]... [ve] Türkiye'deki üslerinin kapatılmasını iste[miştir]" (Koç, 2009: 29).³³

TÜRK-İŞ'in merkez yönetimince benimsenen partiler üstü politika anlayışının İngiliz gizli belgelerinde yüzeysel bir şekilde ele alındığını, dolayısıyla, bu anlayışın arkasındaki politik motivasyonların eksik kaldığını belirtmek yerinde

olacaktır. Gerek TÜRK-İŞ merkez yönetimi ile konfederasyon üyesi bazı sendika yönetimleri arasındaki görüş farkları gerekse de partiler üstü politika anlayışının kendisi Türkçe kaynaklarda da işlenmiştir. Güzel (1996: 236), partiler üstü politika anlayışının “sözde” olduğunu, gerçekte ise “Amerikancı sendikacılığın Türkiye’deki uzantısı olan TÜRK-İŞ [yönetiminin...] devrimci ve radikal sendikaları bünyesinden atmak için fırsat kolladığını”, partiler üstü sendikacılık politikasını da bu doğrultuda kullandığını belirtmiştir. Benzer bir görüşü ileri süren Işıklı (2005: 539) ise, TÜRK-İŞ yönetiminin toplumsal muhalefetle, özellikle de TİP’le arasında mesafe koymak için böyle bir yol izlediğini, partiler üstü politika ilkesinin “...bağımsız ve birleşik bir siyasal işçi hareketi kurulması fikrinin karşıtı anlamına geldiğini...” ifade eder.

Britanyalı diplomatların 15-16 Haziran olaylarını “askeri darbenin önünü açmak için planlanmış bir komplo” olarak değerlendirmesi ilginç olmakla birlikte, aslında pek de yabancı olmadığı ve siyasal iktidarların türlü olaylar karşısında sıklıkla başvurduğu bir gerekçelendirme biçimi olarak düşünülebilir. Bu tür değerlendirmelere aşına olmamız bir yana, şu hatırlatmayı da yapmak gerekir: 15-16 Haziran direnişinin arka planında mutlaka bir akıl aranacaksa, o akli sınıflar mücadelesinin tarihsel belleğinde- yani, sınıf deneyiminde- aramak gerektiğini ifade etmek gerekir. Bir başka ifadeyle, 15-16 Haziran 1970’in arka planında Türkiye işçi sınıfının sendika seçme özgürlüğüne sahip çıktığının, dolayısıyla radikalleştığının göstergeleri olarak okunabilecek işyeri işgal eylemlerinin olduğunu söylemek mümkündür. 1968 yılındaki Kavel, 1969’da gerçekleşen Singer, Demirdöküm ve Gamak ile 1970 yılında vuku bulan Sungurlar ve ECA direnişleri “15-16 Haziran işçi direnişinin hazırlayıcısı ve habercisi” olmuşlardır (Aydın, 2020: 58).

İngiliz gizli belgelerinde Türkiye’deki emek örgütlerine ilişkin o kadar detaylı bilgi mevcuttur ki, o belgelerde Türkiye’deki hakim sendikacılık anlayışının son derece ayırt edici bir özelliğine rastlamak mümkün olmuştur. Buna göre Türkiye’de sendikalar üye sayısını arttırmaktan ve işçi sınıfının alt tabakalarını kapsamaktan daha çok, yüksek ücret alan görece vasıflı emek gücünü üye yapmaya odaklanan bir anlayışa sahiptirler. (FCO-9/643, Note on Labour Affairs in Turkey, 30.01.1968). İngiliz istihbaratçılarınca o gün yapılan bu tespitin hala geçerli olduğunu söylemek durumundayız, zira bugün de benzer bir tabloyla karşı karşıyayız: Türkiye’de sendikal faaliyet, genel olarak, işçi sınıfının genelinin değil üyelerinin çıkarlarını maksimize etmekle yetinen bir alanla sınırlıdır (Urhan, 2005: 68).

İkinci bölümde yer verdiğimiz ve Teknik Ressamlar ve Birleşik Teknik Emekçiler Sendikası’nın Tez-Büro İş’e, Ulusal Grafikerler Sendikası’nın ise Basın-İş’e

yaptığı nakdi yardımlar politik düzlemde değerlendirilmesi gereken önemli olaylardır. İngiliz tarafının yardımlar esnasındaki tutumu düşünüldüğünde sendikal örgütlerin esas itibarıyla anti-komünizm politikası ekseninde değerlendirildikleri açıktır; çünkü Türkiye’deki sendikaların cephe örgütü olup olmadığına detaylı bir şekilde soruşturulduğu ve yardımlara buna göre olur verildiği, düzenlenen belgelerde net olarak görülmektedir. Herhangi bir endüstriyel eylemin içerisinde olan işçilere ya da o işçilerin örgütlü olduğu sendikaya çok cüzi miktarlarda dahi yardım yapılması gündeme geldiğinde, o işçilerin veya sendikanın sosyalist solla bir bağlantısının olup olmadığı araştırılmakta, dahası o bağlantının varlığı ya da yokluğu belirleyici kriter haline gelmektedir. Hatta Ulusal Grafikerler Sendikası’nın Basın-İş’e yapmayı düşündüğü yardım öncesinde yapılan yazışmalarda da görülebileceği üzere, Basın-İş’in “ayrılıkçı sendika”, yani TÜRK-İŞ’ten ayrılan sendikaların arasında olması bile olumsuz bir imaj yaratmaya yetmektedir. Bu durumda sendikalar arası dayanışma mekanizmasının sendikalarla sınırlı olmayan, çok yönlü ve aslında bir dış politika enstrümanı olduğunun altını çizmek gerekir. Belgelerde net olarak görüldüğü üzere nihai karar verici aslında İngiliz devletidir.

Türkiye’de o yıllarda yükselişte olan anti-emperyalist eylemlerden dikkat çekenleri metin içerisinde aktarmıştık. Britanyalıları göre bu eylemlerdeki ideolojik-politik motivasyon milliyetçiliktir. Bu tespitin zaman zaman yabancı düşmanlığı gibi ifadelerle de güçlendirildiğini, dolayısıyla anti-emperyalizm ile milliyetçilik arasında herhangi bir ayırım gözetilmediğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Türkiye’yi konu edinen İngiliz gizli belgeleri incelendiğinde göze ilk çarpan şey Britanya’nın Türkiye’yi yakından takip etmeye devam ettiğidir. Emperyalist hiyerarşinin zirvesinde yer aldığı yıllar çoktan geride kalmış olsa da, yüzyılların birikimi olan siyasi kültürü ve o kültürün getirdiği stratejik bakış açısını, kendi içerisinde tutarlı bir dış politikayla birlikte o belgelerde görmek mümkündür. İngiliz çıkarlarını ilgilendiren Türkiye’nin de dahil olduğu geniş bir bölge Britanyalı istihbaratçılar ve diplomatlarca sürekli takip edilmiş ve düzenli olarak raporlanmıştır. Raporların büyük çoğunluğu çarpıcı yorum ve değerlendirmelerden uzak, yalın aktarımlardan ibaret olsa da, 1967-71 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşmiş hemen her sosyal veya siyasi olayın itina ile takip edilip bildirildiğini görmenin emperyalist bir kültüre tanıklık etmek anlamına geldiğini, bu tanıklığın ise şaşırtıcı ve biraz da endişe verici olduğunu vurgulayarak bitirelim.

Sonnotlar

¹ 1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye işçi sınıfının örgütlü gücünü arttırmasını ve bu gelişmeye paralel olarak birçok sosyalist siyasi öznenin doğuşunu ve güçlenişini sadece 1961 Anayasasının sağladığı özgürlükçü ortama bağlamak, kuşkusuz, yanıltıcı olacaktır. 1950'li yıllardaki işçi hareketlerini ele alan ve esas itibarıyla bir metodoloji tartışması yürüttüğü çalışmasında Koçak (2008) bu yanılgıya da dikkat çeker ve söz konusu dönemin Türkiye işçi sınıfının oluşumunda kritik bir uğrak olduğunu belirtir. Koçak'a (2008: 83) göre "1950'lerle 60'lar arasında bir kesintiden, kopuştan çok sürekliliğ[e]" vurgu yapılmalıdır. Bu bağlamda 1960 sonrasında yükselen işçi hareketlerinin arka planında onu önceleyen bir sınıf deneyiminin olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Algül (2013: 34) de, 1960 sonrasında işçi sınıfının sendikal haklarına kavuşmasını "sosyal demokrasi rüzgarının etkisindeki CHP[‘ye] ve bürokratik reformizm[e]" bağlamanın yanlışlığına dikkat çekip, sendikal hareketin söz konusu süreç içerisindeki mücadelesinin önemine vurgu yapar. Bununla birlikte, 27 Mayıs 1960 sonrasında oluşan siyasi konjonktürün işçi sınıfı muhalefetinin önünü açan bir gelişme olduğu da açıktır. "Sendikaların demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilm[eleri], işçi hakları[nın] anayasal olarak tanınm[ası]" ve sendika yöneticileriyle militanları[nın] özgürce eylemler örgütleyebilme[leri] de bu durumun göstergeleri olarak değerlendirilebilir (Güzel, 1996: 226).

² Çalışmada kullanılan resmi belgelerin tamamı Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu Bakanlığı (Foreign and Commonwealth Office-FCO) kayıtları arasından seçilmiş ve İngiliz Ulusal Arşivi'nden (National Archives) temin edilmiştir. Söz konusu raporların önemli bir kısmı elçilik içi yazışmalar ile elçilikten Londra'ya gönderilen anlık telgraf bildirimlerinden oluşmaktadır. *Yıllık rapor* ("annual report/review") ve *iç durum* ("internal situation") adı altındaki raporlar bu kapsamdadır. Bunların dışında, Türkiye'deki sendikal hareketin ya da işgücünün durumuna ilişkin doğrudan değerlendirmeler ise genel olarak çalışma ataşesi raporları aracılığıyla yapılmıştır. Kaynakça kısmında yer alan *Çalışma ataşesinin Türkiye turu* ("*Labour Attache's Tour of Turkey*") ve *Çalışma ataşesinin Türkiye ziyareti raporu* ("*Report of Visit of Labour Attache to Turkey*") gibi belgeler ise bu tip kaynaklara örnek gösterilebilir.

³ 1967-1971 yılları arasında Britanya'da iki farklı hükümet işbaşı yapmıştır. 1964-70 yılları arasında İşçi Partisi iktidardayken, 1970 yılında yapılan seçimleri Muhafazakar Parti kazanmış ve iktidara gelmiştir. Ancak 1967-71 yıllarını kapsayan İngiliz gizli belgelerinde bahsi geçen siyasi iktidar değişikliğinin izlerini gördüğümüzü söyleyemeyiz. Bir diğer deyişle, iç politikadaki kuvvetli görüş ayrılıklarının -son tahlilde bir dış politika alanı olan- Türkiye emek hareketi özelinde yapılan değerlendirmeleri etkilemediği ifade edilebilir.

⁴ Britanyalı diplomatlar Türkiye'deki siyasi gelişmeleri değerlendirirken, başta Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) olmak üzere güç sahibi ve devlet geleneğinin temsilcisi olarak görülen kesimleri "establishment" olarak kavramsallaştırmışlardır. "Müesses nizam" ifadesini bu ifadenin Türkçe karşılığı olarak kullandım.

⁵ Britanya'nın Türkiye'deki anti-emperyalist eylemlerden ve Türkiye işçi hareketinin sosyalistlerin etkisine açık hale gelmesinden endişe etmesi 1960'ların ikinci yarısına tekabül eden bir eğilimdir. Britanyalı yetkililer, 1960'ların başları itibarıyla, Türkiye burjuvazisinin anti-komünist çizgisinin gerçek bir tehditten ziyade "evham"dan kaynaklandığını düşünmektedirler. 1963 tarihli bir elçilik raporunda, sosyalistlerin TİP'e hakim olduğuna dair iddialara yönelik olarak "Türkiye'de doğru ya da yanlış olduğuna bakılmaksızın herhangi bir radikal muhalefeti etkisizleştirmek için kullanılan en kolay yol bu suçlamadır" ifadesi geçmektedir (FO 371/169559'dan aktaran Çelik, 2010b: 339-340). Oysaki, bu çalışmada da görülebileceği üzere, Britanyalıların 1967-71 yılları arasındaki TİP ve sosyalistler arasındaki ilişkilere dair görüşleri değişmiştir. Britanya hükümetinin 1960'ların ikinci yarısından itibaren daha anti-komünist bir çizgiye sahip olduğu, bir başka ifadeyle, Türkiye'deki egemen sınıfların endişelerini paylaştığı söylenebilir.

⁶ Metinde "sound forces" ifadesi kullanılmıştır.

⁷ Yön Dergisi "zinde güçler" adını verdiği asker ve sivil aydınlar aracılığıyla toplumun yukarıdan aşağıya doğru dönüşümünü öngörmüş ve bu doğrultuda yayınlar yapmıştır. Öngörülen dönüşümün yeni bir anayasa yapma hedefinin ötesine geçmesi ve toplumun iktisadi ve sosyal yapısını değiştirmesi gerektiği fikrinde olan Avcioğlu ve arkadaşlarının siyasal söylemi, Atılgan'a (2018: 61) göre, "sosyalizme eklenmiş bir Kemalizm" olarak tanımlanabilir. Yine aynı yazar, Avcioğlu'nun siyasi tezlerini bütünlüklü bir biçimde kaleme aldığı "Türkiye'ni Düzeni" adlı eseri için ise, "'Türkiye'nin Düzeni' hacminde ve ağırlığında hiçbir yapıt adından onun kadar söz ettirememiştir" diyerek Avcioğlu'nun ve çalışmasının Türk siyasi hayatı üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir (Atılgan, 2019: 281).

⁸ Söz konusu dönemde üçüncü dünyaçılık olarak adlandırılan ve ABD ile SSCB'nin öncülük ettiği blokların dışında üçüncü bir uluslararası dayanışmayı öngören bu siyasi akım uluslararası düzeyde de oldukça etkili olmuş; Arap dünyasında, Hindistan ve Çin gibi dönemin az gelişmiş ama büyük potansiyelli Asya ülkelerinde ve de Orta ve Güney Amerika'da belirli bir ivme kazanmıştır. Az gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde ortaya çıkan bu akımda işçi sınıfının egemenliğinde kurulacak bir iktisadi ve politik sistem değil; ulusal sınıflara dayanan ve devlet öncülüğünde gerçekleştirilecek bir ulusal kalkınma stratejisiyle emperyalist tahakkümden kurtulmak hedeflenir (Doğan, 2017: 293-4).

⁹ 1967-71 yılları arasında AP ile MHP arasında kurumsal düzeyde bir ittifak politikası yoktur. Bir başka deyişle, Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin kurulacağı yıllar henüz gelmemiştir. Bu anlamda o dönemki İngiliz gizli belgelerinde geçen "şiddet yanlısı MHP" ve "şiddet karşıtı Demirel" ifadelerini kurumsal düzeyde yansılayacak gelişmeler henüz yaşanmamış olabilir. Ancak kurumsallaşmamış olsa dahi anti-komünizm temelinde şekillenen AP ile MHP arasındaki iyi ilişkilerden hiç bahsedilmemesi –belgelerin detay düzeyi düşünüldüğünde- dikkat çekicidir.

¹⁰ Söz konusu yıllar itibarıyla Demirel'in Adalet Partisi'ndeki liderliği netleşmemiştir ve Sadettin Bilgiç'in önderliğindeki muhalif kesim parti içerisinde ciddi bir güç odağı olarak değerlendirilmektedir (Birand, 1994a). İngiliz gizli belgelerinde geçen "Adalet Partisi'nin sağ kanadı" ifadesi bu kesim için kullanılmaktadır.

¹¹ Bu noktada birtakım istisnalardan bahsedilebilir. Birinci Erim Hükümeti'nin programında, petrol yasasının ulusal çıkarlara aykırı maddelerinin değiştirileceği, bor ve benzeri stratejik kaynaklar söz konusu olduğunda ulusal çıkarların esas alınacağı, madencilik faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol edilmesi ilkesi çerçevesinde yeniden düzenleneceği ve de yabancı sermayenin yatırım yapmasına hükümetin kalkınma planında belirlenen hedefler dâhilinde izin verileceği vurgulanmıştır (FCO-9/1468, New Government Programme, 17.12.1971: 1-2). Britanyalılar hükümet programındaki bu tür maddeleri Türkiye'nin geleneksel devlet idaresine ve siyasetine nüfuz etmiş olan ve yabancıların ekonomik sömürsünden sürekli şüphe duyan iktisadi milliyetçiliğe bağlamışlar ve Erim hükümetinin, yabancı yatırımı kabul etme konusunda eski Adalet Partisi Hükümeti'nden çok daha katı koşullar belirlemiş olmasından yakınmışlardır. Üstelik bu yakınma somut yatırımlarla da ilişkilendirilmiş; petrol depolama şebekesinin kamulaştırılması gibi bir durum söz konusu olursa İngiliz şirketleri olan British Petrol (Bp) ve Shell'in; maden yataklarının mülkiyeti ile ilgili özel mülkiyeti kısıtlayıcı bir düzenleme yapılırsa da Rio Tinto-Zinc'in -Türkiye'de faaliyet gösteren- yan kuruluşunun bundan olumsuz etkileneceği belirtilmiştir (FCO-9/1468, State Visit to Turkey, 19.10.1971: 3-4).

¹² 1966 tarihli Paşabahçe Grevini "eşine ender rastlanan bir dayanışma örneği" olarak niteleyen Koçak (2014: 309), grev sırasında birçok sendikanın Petrol-İş'in liderliğinde bir araya gelip dayanışma amaçlı bir komite oluşturduğunu; bu sayede hem Paşabahçe işçisinin eylemine somut destek sunulduğunu, hem de basın açıklamaları aracılığıyla grevin daha görünür kılındığını ifade etmektedir.

¹³ Söz konusu dönemde TÜRK-İŞ Genel Başkanı olan Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç aslında AP'den çok CHP'ye yakın isimlerdir. İki ismin de "makulü ve makbulü" temsil eden ve devletle/hükümetle iyi ilişkiler kurma üzerine inşa edilmiş sendikacılık anlayışları dolayısıyla AP yanlısı gibi algılandıkları söylenebilir. Gerek Demirsoy gerekse de Tunç 1960 yılındaki TÜRK-İŞ Genel Kurulunda "ılımlı CHP'liler olarak" DP iktidarının üzerlerinde mutabık kaldıkları isimlerdir (Çelik, 2010b: 487-488).

¹⁴ CHP'nin sözü edilen başarısını o dönem filizlenmeye başlayan sosyal-demokrat hareketten bağımsız ele almamak gerekir. "Sosyal demokrat sendikacılık hareketinin kökleri[nin] 1966'da CHP'de 'ortanın solu' hareketinin başlaması ve Bülent Ecevit'in partinin genel sekreteri olmasıyla başlayan yıllara dayan[dıran]" Işıklı (2003:99), dönemin Çalışma Bakanı olan Ecevit'in TÜRK-İŞ üzerinde etkili olduğundan bahseder. Bununla birlikte sosyal demokrat sendikacılık anlayışının daha görünür olması ve kendisini duyurması ise 1971 yılının Ocak ve Temmuz aylarında TÜRK-İŞ yönetim kurullarına sunulan iki ayrı raporla mümkün olmuştur. Bunlar sırasıyla, TÜRK-İŞ'e üye ve genel başkanları "öteden beri CHP'li olarak bilin[en]" dört sendikanın (Petrol-İş, Genel-İş, Yol-İş ve Türk Deniz Ulaş-İş) hazırladıkları *1971 Türkiye'sindeki İşçi Hareketi*

ve *Sendikalarımızın Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar* adlı çalışma ile yukarıda isimler anılan dört sendikanın yanına yine TÜRK-İŞ üyesi sekiz sendika (Besin-İş, DYF-İş, Ges-İş, Kristal-İş, Sağlık-İş, TEZ-BÜRO-İş, Türk Harb-İş ve T. Oleyis) daha eklenmesiyle ortaya çıkan ve kamuoyunda *12'ler Hareketi* olarak bilinen sendikaların kaleme aldıkları *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen* isimli bir diğer çalışmadır (Işıklı, 2003: 100). Bahsi geçen çalışmalardan ikincisinin sendikal hareketin gündeminden veya sendikacılığın sorunlarından çok daha ötesine taşan sosyal-demokrat bir siyasi partinin programıymışçasına kapsamlı bir biçimde hazırlandığı söylenebilir. 12'ler Hareketinin hazırladığı bu rapor, işçi hareketinin amaçlarından kalkınma ve sanayileşme politikalarına, yer altı kaynaklarından yabancı sermaye meselesine, tarım ve toprak sorunlarından sosyal güvenlik alanına kadar pek çok alana dair sosyal-demokrat dünya görüşünden değerlendirmeler içeren bütünlüklü bir programa tekabül eder. Raporda (1971: 9-17) sosyal demokrat sendikacılık hareketinin hem kapitalizmden hem de Marksizm'den farklı bir üçüncü yol gibi sunulması ve bu yolun tartışılan hemen her alan için özenle vurgulanması oldukça dikkat çekicidir. Dikkat çekici olan bir diğer nokta ise Türk işçisinin haklarına sınıf çatışmalarına başvurulmadan kavuştuğu yönündeki resmi tezin tekrar edilmesidir (Besin-İş, DYF-İŞ, Genel-İş vd., 1971: 58).

¹⁵ Bu belgede bahsi geçen "illegal grev" 1966'daki Paşabahçe Grevi olup, dönemin TÜRK-İŞ yönetimi başlangıcında destek verdiği bu eyleme zamanla desteği kesmiş, hatta eylemin karşısında konumlanmaya başlamıştır. TÜRK-İŞ'in Şişecam yönetimiyle imzaladığı protokoldeki bazı maddeler -işçilerin talepleriyle kıyaslandıklarında -oldukça geri hükümler içerdiğinden işçiler bu duruma sert tepki göstermiş ve süreç TÜRK-İŞ yönetiminin greve karşı tutumunda tam ters yönde bir değişikliğe yol açmıştır (Koçak, 2014: 300-301).

¹⁶ Bahsi geçen yasanın tam adı "274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31 inci maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun" olup, ilgili metinlerde "1317 sayılı kanun" olarak anılmaktadır.

¹⁷ Burada bahsi geçen gecikme AP iktidarının taktik bir hamlesiyle ilgilidir. TÜRK-İŞ'in yasa teklifi seçim arifesinde hazırlanıp meclise sunulduğundan o dönem iktidar olan AP böyle bir teklifi yasalaştırmak için seçimlerin yapılmasını beklemiştir (Aydın, 2020: 124).

¹⁸ TÜRK-İŞ'in DISK'li sendikacıları işçileri kışkırtmakla suçladığı bilinmektedir. O dönemin gazetelerine yine TÜRK-İŞ tarafından verilen bir ilanda, 15-16 Haziran eylemlerinde "can ve mal güvenliğinin tehdit [...] ekmek kapı[sı] olan fabrikaların tahrip" edildiğinden bahsedilmekte; eylemleri teşvik edenlerin ise "militan komünistler ve onların işbirlikçileri" olduğu iddia edilmektedir (Öztürk, 2001:87)

¹⁹ Metinde "admirable" ifadesi kullanılmıştır.

²⁰ Britanyalı yetkililerin USAID hakkında takındıkları bu olumlu tutum, ABD'nin Türkiye sendikal hareketine müdahalesine verilen bir destek olarak düşünülebilir. Ancak bu durumdan hareketle, ABD ve Avrupa sendikacılığının Türkiye emek hareketine müdahalede her daim uzlaştığını söylemek doğru olmayacaktır. Bir dönem TÜRK-

İŞ'in Avrupa Verimlilik Ajansı'ndaki (EPA) temsilciğini de üstlenen sendika uzmanı Sina Pamukçu 1960'ların başları itibarıyla ABD ve Avrupa sendikalarının aralarında rekabetten ve bu rekabetin Türkiye'deki eğitim faaliyetleri üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir (Çelik, 2010a: 88).

²¹ TÜRK-İŞ'in aldığı ABD menşeli yardımlar DİSK kurulmadan önce de sendikal çevreler tarafından eleştirilmiştir. O dönemde TÜRK-İŞ yönetimine muhalefet eden daha radikal sendikacıların görüşlerine yer verilen Sosyal Adalet dergisinde " bu işlerin uluslararası işçi dayanışması adına... yapıldığını[n] düşün[ülmesinin] biraz saflık ol[acağı]...; "...bu yardımların arkasında politik amaçların gizlendiği..." ve "...Amerikanın ve Batı Almanyanın Ortadoğu hakkındaki genel stratejisi ile, Türk sendikacılığına bu el uzatış arasında sıkı bağlar bulunduğ... " ifade edilmiştir. Söz konusu yazı şöyle devam etmektedir: "İşçi sınıfımızın politika dışı kalması noktasında, bu iki devletle hakim sınıflarımız arasında tam bir görüş birliği bulunduğunu tahmin etmek zor değildir" (*Sosyal Adalet*, 1963).

²² USAID tarafından TÜRK-İŞ'e yapılan yardımlar DİSK'in kuruluş gerekçeleri arasında da yer almaktadır. Bu konunun bir kuruluş gerekçesi olacak kadar öne çıkmasında sosyalist aydınların etkisine vurgu yapan Çelik'e (2020: 195) göre, "TİP'in anti-Amerikancı ve anti-emperyalist siyaseti [ile] o dönemde dünyada ve ülkemizde yükselen ABD aleyhtarı politik iklim" böyle bir sonucun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

²³ "Cephe örgütü" ifadesi birden fazla belgede geçmekte ve fakat söz konusu ifadenin kapsamına dair herhangi bir tarif yapılmamaktadır. Ancak, raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'deki sosyalist siyaset unsurları hep birlikte bir cephe; DİSK, TİP, FKF, TÖS, TKP gibi farklı kurumsal yapılar ise o cephenin örgütleri olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla burada bileşenleri, hedefleri programı net olarak belirlenmiş kurumsal-örgütsel manada gerçek bir cepheden söz edilmemektedir.

²⁴ İlgili belgede Basın-İŞ'in neden "ayrılıkçı sendika" olarak nitelendiğine dair herhangi bir ibare yoksa da, söz konusu nitelemenin, Basın-İŞ'in TÜRK-İŞ'ten ayrılıp DİSK'in kuruluşunda yer almasıyla alakalı olduğunu tahmin etmek güç değildir. Basın-İŞ DİSK'i kuran beş sendika arasında yer almakta olup, "12 Şubat 1967'de toplanan Olağanüstü Genel Kurul'da Basın-İŞ'in Türk-İŞ'ten ayrılması ve DİSK'in kurucu üyesi olması oybirliği ile kabul edil[miştir]" (Çelik, 2020: 151).

²⁵ Bahsi geçen stratejik ayrışmanın sendikalar üzerinde de yansıması olmuş; o dönem TİP ile yakın ilişki içerisindeki DİSK'li sendikacılar işçi sınıfının öncülüğüne vurgu yapan "sosyalist devrim" stratejisine yakın durmuşlar, asker ve sivil aydın kesimlerin devrimci rolünü öne çıkaran "milli demokratik devrim" tezini ise eleştirmişlerdir. (Şafak, 2018: 674).

²⁶ O dönemde TİP'ten bağımsız milletvekili seçilen Çetin Altan'ın 17 Şubat 1968 tarihinde Meclis kürsüsünde Nazım Hikmet ile ilgili yaptığı konuşma sonrasında AP milletvekillerinin saldırısına maruz kalması da (Birand, 1994b) raporlara eklenmiştir.

²⁷ Daha sonra Mili Güven Partisi adını alacak bu parti anti-komünist çizgisini kuvvetlendirerek sürdürmüştür.

²⁸ Barış gönüllüleri ya da belgelerde geçen adıyla “Peace Corps” sıradan bir sivil toplum hareketi olmanın ötesine geçmiş, adı ajan faaliyetleriyle birlikte anılan (Soysal, 2015), bu özelliği dolayısıyla da dönemin anti-empyralist hareketlerinin özellikle de devrimci gençlerin tepkisini çeken bir yapılanmadır.

²⁹ Türkiye Harb-İş Federasyonu söz konusu dönemde Adana’daki İncirlik Üssü de dahil olmak üzere toplam 39 işyerinde grev kararı almış (Ant, 1967a); fiili sürecin -dolayısıyla da eylemliliğin- başlaması üzerine ise ABD’li yetkililer “Türkiye’de NATO tatbikatı yapılacağını... [ve] grevin devam etmesi halinde tatbikatın aksayacağını ileri sür[müşlerdir]. Bunun üzerine Tumpene Company’e karşı yürütülen grev -milli güvenlik gerekçe gösterilerek- Bakanlar Kurulu kararı ile ertelenmiştir. Bu erteleme hem “grev kırılcılığı” hem de “kendi vatandaşlarının haklarını değil Amerikalıların haklarını savunmak” olarak nitelenmiş ve dönemin başbakanı Demirel sert sözlerle eleştirilmiştir (Ant, 1967b).

³⁰ Petrol-İş sendikasına üye işçiler, toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması üzerine, Mobil, Bp ve Shell’e ait işyerlerinde 4 Şubat 1971 tarihinde greve başlamıştır. TÜRK-İŞ Genel Merkezinde konfederasyon yönetiminin de katıldığı bir basın toplantısıyla eylemin detayları hakkında kimi bilgiler verilmiş ve dönemin Petrol-İş Genel Başkanı İsmail Topkar işçilerin haklarını vermeyen yabancı petrol şirketlerinin “millileştirilmesini ya da devletleştirilmesini” talep etmiştir (*Cumhuriyet*, 1971).

³¹ 16-21 Mart 1970 tarihleri dönemin devrimci gençlik örgütlerince bağımsızlık haftası olarak ilan edilmiş, eylemler de o kapsamda yapılmıştır.

³² ABD menşeli yardımlar söz konusu olduğunda, sürecin başından beri karşı tutum alan ender sendikacılardan biri Şaban Yıldız’dır. TÜRK-İŞ’in ve TİP’in kurucuları arasında yer alan Yıldız, henüz 1965 yılında, “AID yardımının milli bağımsızlığımıza, ekonomik, sosyal kalkınmamıza ve gelişmemize en büyük engel olduğun[u]” ifade ederek, TÜRK-İŞ yönetiminin ABD seyahati teklifini kesin bir dille reddetmiştir (*Sosyal Adalet*, 1965)

³³ USAID yardımları 1960’lı yılların başları itibarıyla gündeme geldiğinde TİP’in meseleyi nasıl ele aldığı ise tartışmalıdır. O dönem TÜRK-İŞ’te eğitim ve araştırma müdürü olarak çalışan ve aynı zamanda TİP üyesi olan Sina Pamukçu kendisiyle yapılan bir söyleşide “TİP’in böyle bir karar alıp almadığını anımsam[adığını]”, “sendikacılar[ın] da hangi üyelerinin hangi seminerlere katıldıkları üzerinde durm[adıklarını]” ifade etmektedir (Çelik, 2010a: 96). Buna karşın, TİP kurucularından sendikacı Şaban Yıldız “Türkiye İşçi Partisi Merkez Yönetim Kurulu[’nun], AID aracılığıyla ABD’ye çağrılan TİP üyelerinin bu davete icabet etmesini yasakla[dığını]” söylemektedir (Kurdakul, 1966: 42 aktaran Koç, 2019). Öztürk (2001: 507) ise -Şaban Yıldız’ı destekler nitelikte- İbrahim Güzelce’nin, partisi TİP’in onayı veya izni olmaksızın “ABD’nin davetine icabet et[tiğini] ve bunun için TİP’den istifa et[tiğini]” yazmaktadır.

Kaynakça

AFCO-9/1468. *Turkey: Demirel Corruption Allegations* (by R. G. Short to G.S. Wright), 16.11.1971.

Ahmad F (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul :İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Algül S (2013). *Türkiye’de Sendika-Siyaset İlişkisi: DİSK Örneği (1967-1975)*. (Basılmamış Doktora Tezi).İstanbul:Marmara Üniversitesi

Ant (03/10/1967). Grev Ertelemesi AP İçin Yüzkarasıdır. http://www.tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/ant-haftalik/Ant%20-%20Haftalik%20-%20C-2%20-%20Sayi%20-%20040.pdf, Son Erişim Tarihi: 15/06/2020.

Ant (26/09/1967). Amerikan Üssü’ünde Kavga. https://www.tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/ant-haftalik/Ant%20-%20Haftalik%20-%20C-2%20-%20Sayi%20-%20039.pdf, Son Erişim Tarihi: 15/06/2020.

Atılgan G (2008). *Yön-Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Atılgan G (2019). *Bilim ile Siyaset Arasında ‘Türkiye’nin Düzeni’*. İçinde: G. Atılgan (der), *Mühürler,: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler* , İstanbul: Yordam Kitap, 281-328.

Aydın Z (2020). *İşçilerin Haziranı 15-16 Haziran 1970*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Besin-İş vd. (1971). *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar,Yöntem*. Ankara: Yay.y.

Birand M A (1994a). DEMİR-EL, *12 Mart İhtilalin Peşesinde Demokrasi* (Beşinci Bölüm). https://www.youtube.com/watch?v=vXbqTm8ySpE&list=PL19EshdPt3R_okjpo0R4l_ApHg54V327Q&index=5 , Son Erişim Tarihi: 15/08/2019.

Birand M A (1994b). Sağ-Sol, *12 Mart: İhtilalin Peşesinde Demokrasi* (Altıncı Bölüm). https://www.youtube.com/watch?v=n0EBclo4d4U&list=PL19EshdPt3R_okjpo0R4l_ApHg54V327Q&index=6 , Son Erişim Tarihi: 15/08/2019.

Cumhuriyet (05/02/1971). Yabancı Şirketlerde Petrol Grevi Başladı. 1.

Çelik A (2010a). *Sina Pamukçu ile Sendikalı Yıllar Maden-İŞ, TİP, TÜRK-İŞ ve DİSK’ten Anılar*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Çelik A (2010b). *Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1947-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik A (2018). DİSK’in Kuruluş ve Varoluş Yılları (1966-1970). *Çalışma ve Toplum*, 57, 617-663.

Çelik A (2020). *DİSK Tarihi Kuruluş Direniş Varoluş 1. Cilt 1967-1975*. DİSK Yayınları No: 78. İstanbul: Yay.y.

Doğan E (2017). Socialism and Nationalism in the Third World in the Age of Third Worldism, *METU Studies in Development*, 44, 281-300.

Erdoğdu S (2006). *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*. Ankara: İmge Kitabevi.

FCO-/1467 *Turkey: Internal Security* (by R. G. Short to P. R. Fearn), 20.04.1971.

FCO-9/1468. *New Government Programme* (by Roderick Sarell to Foreign and Commonwealth Office), 17.12.1971

FCO-9/1090. *Disturbances in Istanbul during the United States Sixth Fleet Visit* (R. A. Burrows to J. C. Edmonds), 18.02.1969.

FCO-9/1090. *Sir Allen's Valedictory Despatch* (by Roger Allen to Michael Stewart) 15.07.1969.

FCO-9/1090. *The Dirty Washing of People's Republic Party* (R. G. Short to G. M. O'Brien), 22.12.1969.

FCO-9/1308. *Annual Review 1969* (by Roderick Sarell to Michael Stewart), 01.01.1970.

FCO-9/1311. *Student Unrest* (by R. A. Burrows to P. R. Fearn), 26.03.1970.

FCO-9/1311. *Student Unrest* (by R. G. Short to P.R. Fearn), 23.03.1970.

FCO-9/1312. *DİSK Confederation of Revolutionary (or Radical) Workers' Trades Unions* (by... to J. M. O. Snodgrass), 07.07.1970.

FCO-9/1312. *Labour Troubles in Turkey* (by J. C. Edmonds to J. M. O. Snodgrass), 23.06.1970

FCO-9/1312. *Martial Law in Istanbul* (by R. A. Burrows to R.A.R. Barltrop), 29.06.1970.

FCO-9/1312. *More Troubles Ahead in Turkey* (in The Economist), 1970.

FCO-9/1312, *Report of Visit of Labour Attache to Turkey 30 July-6 Agust 1970* (O. J. Skinner to ...), ? .08.1970.

FCO-9/1312. *Situation in Istanbul Area* (by Mr. Burrows to Foreign and Commonwealth Office), 17.06.1970

FCO-9/1312. *Turkish Internal Situation* (by Mr. Edmonds to Foreign and Commonwealth Office), 17.06.1970(a).

- FCO-9/131. *Turkish Internal Situation* (by Mr. Edmonds to Foreign and Commonwealth Office), 17.06.1970(b).
- FCO-9/1466. *Turkey: Annual Review for 1970* (by Roderick Sarell to Sir Alec Douglas), 31.12.1970.
- FCO-9/1467. *Turkey: Internal Political Situation* (by Roderick Sarell to Foreign and Commonwealth Office), 12.02.1971.
- FCO-9/1467. *Turkey: Internal Situation* (by R. G. Short to P. R. Fearn), 19.02.1971.
- FCO-9/1467. *Turkish Oil Workers Strike* (in Financial Times), 05.02.1971.
- FCO-9/1468. *'Our Radio' Broadcasts to Turkey*, ME/3799/C/2, 17-23.09.1971.
- FCO-9/1468. *State Visit to Turkey: Mr. Godber's Talk with Mr. Olcay*. Supplementary Notes on Turkey and Anglo-Turkish Relations, 19.10.1971.
- FCO-9/146. *The Performance of the Generals* (by... to D. J. C. Mechan), 14.08.1971.
- FCO-9/1468. *Turkish Army in Political Impasse* (by Antony McDermott in The Guardian, 29.11.1970).
- FCO-9/614. *Annual Report 1966* (by A.D.F.P. Pemberton-Pigott to George Brown), 02.01.1967.
- FCO-9/617. *Extreme Left in Turkey* (by Roger Allen to Michael Stewart), 18.05.1968.
- FCO-9/617. *Turkey Moves to Democracy* (by Eric Downton in Daily Telegraph, 07.06.1968)
- FCO-9/617. *Turkey Stays with its Conservative Party* (by David Tonge in The Scotsman), 17.06.1968.
- FCO-9/643. *7th Biennial Congress of Türk-İş* (by J. C. Edmonds to J. M. O. Snodgrass), 30.04.1968.
- FCO-9/643. *British Donation to the Turkish Press Workers' Union* (by B. J. Everett to G. Foggon), 30.10.1967
- FCO-9/64. *Dear Mr. Drace-Francis* (by... to C. B. S. Drace-Francis), 27.10.1967
- FCO-9/643. *Industrial Unrest in Zonguldak* (by D. B. C. Logan to I. Boag), 12.02.1968.
- FCO-9/643. *Labour Attache's Report for 1967 on Pakistan, Iran and Turkey, Turkey Labour Affairs* (by Stanley Cottingham to D. B. C. Logan), 04.03.1968.
- FCO-9/643. *Labour Attache's Tour of Turkey 10-29 June 1968* (by J. C. Edmonds to J. M. O. Snodgrass), 09.08.1968.

- FCO-9/643. *Mr. B. J. Everett* (by G. Foggon to B. J. Everett), 20.11.1967.
- FCO-9/643. *Note on Labour Affairs in Turkey*, Labour Affairs in Turkey içinde (by A. E. Davidson to Mr. Beith), 30.01.1968
- FCO-9/643. *Strike at American Installations in Turkey* (by D. B. C. Logan to B. J. Everett) 07.10.1967.
- FCO-9/643. *The Use of British Trade Union Funds to Aid a Turkish Strike* (by R. S. Gorham to Mr. Foggon), 26.10.1967.
- FCO-9/643. *Turkey: Labour Affairs* (by J. C. Edmonds to I. T. M. Lucas), 23.11.1967
- Güzel Ş (1996). *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Işıklı A (2005). *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Işıklı A (2003). *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kapani M (1993). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Koç Y (2009). *Emperyalizm ve Türkiye Sendikacılığına Etkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koç Y (2019). DİSK Kurucularının ABD Merakı. *Aydınlık* (11 Haziran). <https://www.aydinlik.com.tr/disk-kurucularinin-abd-meraki-yildirim-koc-kose-yazilari-haziran-2019>, Son Erişim Tarihi: 06/06/2020.
- Koçak H (2008). 50’lileri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak, *Çalışma ve Toplum*, 2008, 18, 69-85.
- Koçak H (2014). *Camın İşçileri Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun E (2012). *Anayasa Hukuku*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2692 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1658.
- Öztürk S (2001). *İşçi Sınıfı Sendikalar ve 15-16 Haziran*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Sosyal Adalet* (16/04/1963). Sendikacılarımız Gerçeklere Dönmeli. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyal_adalet/Sosyal%20Adalet%20Dergisi%2005.%20Say%C4%B1.pdf, Son Erişim Tarihi 06/06/2020.
- Sosyal Adalet* (Temmuz, 1965). Sendikacı Şaban Yıldız Amerika’ya Gitmeyi Reddedti. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyal_adalet/SA_16.pdf , Son Erişim Tarihi 06/06/2020.
- Soysal M (2015). Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 113-146.

Şafak C (2018). DİSK: Devrimci Sendikacılıktan Sınıf ve Kitle Sendikacılığına (1967-1980). *Çalışma ve Toplum*, 57, 665-714.

Tanör B (1998). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taştan O (2019). Türkiye Maden-İş'in 1960'lı Yıllarda UAW ile İlişkileri: Sendikal Emperyalizm mi? Uluslararası Dayanışma mı?, *XVI. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, 26-28 Kasım 2019. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Urhan B (2005). *Türkiye'de Sendikal Örgütlenmede Yaşanan Güven ve Dayanışma Sorunları*, *Çalışma ve Toplum*, 4, 57-87.

Emek, Çalışma Koşulları ve İletişim Pratikleri Açısından Türkiye'deki Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Değerlendirme

Bahar Kayıhan, Arş. Gör. Dr., AHBV Üniversitesi İletişim Fakültesi
Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0001-5196-4350,
e-posta: bahar.kayihan@hbv.edu.tr.

Özet

Türkiye'deki devlet üniversitelerinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa bağlı olarak çalışmakta olan araştırma görevlileri hem yasal hem de sosyal işleyişe dayalı olarak çeşitli sıkıntılarla karşı karşıyadır. Bu çalışmada, bu sıkıntılara zemin oluşturan yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerden meydana gelen işleyiş; emek ve çalışma koşulları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda kadrosu Türkiye'nin çeşitli yükseköğretim kurumlarında bulunan araştırma görevlileri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılanlar, sosyal bilimlerin ve sağlık bilimlerinin çeşitli alanlarında yüksek lisans/doktora eğitimlerini sürdürmekte olan ya da doktora eğitimini tamamlayarak doktor olarak çalışmaya devam eden araştırma görevlileridir. Derinlemesine görüşmelerde, kolay ulaşılabılır durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tanıdık bir örneklemin tercih edildiği bu örnekleme türü, tanıdık olmayan bir örneklemin konu ile ilgili kendilerini rahat ifade etmekten çekinebilecekleri düşünüldüğünden tercih edilmiştir. Ayrıca, yarı-yapılandırılmış soru formu ve standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yöntemi kullanılmıştır. Emek açısından yalnızca işçinin ürün ile olan ilişkisi değil, üretimin toplumsal ilişkisi de önemlidir; çünkü ürünün değişim değerini belirleyen toplumsal yapı içerisindeki piyasa koşullarıdır. Bu nedenle bu çalışmada, araştırma görevlilerinin akademik üretiminin toplumsal boyutları bağlamında iş güvencesizliği, görünmeyen emek, hiyerarşik yapı, akademik emek piyasası koşulları gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca, araştırma görevlilerinin yaşadıkları sıkıntılar karşısındaki iletişim ve örgütlenme pratikleri üzerinde de durulmuştur. Bu konular hakkında gerçekleştirilen görüşmelerden yola çıkılarak mevcut sorunlara yönelik çözüm önerileri, konuya ilişkin önceki çalışmalar ve kuramsal değerlendirmeler de dikkate alınarak tartışılmıştır. Çalışma sonucunda araştırma görevlilerinin iş tanımlarının belirsizliği nedeniyle yapmak zorunda olmadıklarını düşündükleri pek çok işi yaptıkları, emeklerinin görünmez olduğu, güvencesiz hissettikleri, maddi olanaklarının ve çalışma koşullarının akademik üretim yapmaya uygun olmadığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda araştırma görevlilerinin görev tanımlarının netleştirilmesinin, 50(d) kadrosunun kaldırılmasının, hiyerarşik yapılanmanın ve öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine olan tutumlarının

dönüşümünün, araştırma görevlilerine uygun çalışma koşullarının ve maddi olanakların sağlanmasının araştırma görevlilerinin mevcut sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik olumlu adımlar olacağı söylenebilir. Ayrıca araştırma görevlilerinin, yaşadıkları sıkıntılar karşısında iletişim kurmalarının, bir araya gelmelerinin ve sendikalar ile birlikte hareket etmelerinin geçmişteki sorunların aşılması konusunda faydalı olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma Görevlileri, Çalışma Koşulları, Emek, Görünmeyen Emek, İletişim Pratikleri.

An Analysis of Research Assistants in Turkey in Terms of Labour, Working Conditions and Communication Practices

Abstract

Research assistants who work in the state universities of Turkey, depending on the law of Higher Education (law number 2547), are faced with various troubles based on both legal and social practices. In this study, the statutory regulations that constitute the grounds for these problems and the functioning of these regulations have been evaluated in the context of labour and working conditions. In-depth interviews were carried out with research assistants who are working in Turkey's various higher education institutions. Participants in the study are research assistants who are continuing their master's / doctorate education in various fields of social sciences and health sciences or who continue to work as doctors after completing their doctoral education. Convenience situation sampling method was used in in-depth interviews. This sampling type, in which a familiar sample is preferred, was preferred because it was thought that an unfamiliar sample might be afraid to express themselves comfortably about the subject. Besides, semi-structured questionnaire and standardized open-ended interview method were used. In terms of labour, not only the relation of the worker with the product but also the social relation of production is also essential; because it is the market conditions that determine the exchange value of the product. For this reason, in this study, issues such as job insecurity, invisible labour, hierarchical structure, and academic labour market conditions in the context of the social dimensions of academic production of research assistants are discussed. Besides, communication and organization practices of research assistants were also emphasized. Based on the discussions on these issues, solutions to current problems have been discussed by taking into account the previous studies and theoretical considerations. As a result of the study, it was understood that the research assistants did many tasks they thought they did not have to do, due to the uncertainty of their job descriptions. Moreover, it was understood that their labour was invisible; they felt precarious; their financial opportunities and working conditions were not suitable for academic production. In this regard, it can be said that the clarification of the job descriptions of the research assistants, the removal of 50(d) position, change of the hierarchical structure and the transformation of the attitudes of the faculty members towards research assistants, the appropriate working conditions and financial opportunities for the research assistants will be positive steps towards

eliminating the current problems of the research assistants. It was also understood that research assistants' being in solidarity in terms of the difficulties they experienced and acting together with the unions have been beneficial in overcoming past problems.

Keywords: Research Assistants, Working Conditions, Labour, Invisible Labour, Communication Practices.

Giriş

Küresel ekonomi politik değişimler akademik emek üzerinde giderek artan bir biçimde belirleyici olmaya başlamıştır. Kapitalizmin bir uzantısı olarak akademik emek uzun yıllardır çeşitli çalışmalarda ele alınmaktadır. Akademik yapılanmayı eleştiren çalışmalar çeşitli olsa da (Peters ve Bulut, 2011; Bulut, 2011; Dyer-Witheyford, 2011), özel olarak akademik emek ile ilgili tartışmalar, akademisyenlerin proletaryanın bir parçası olup olmadıkları, kapitalist toplumlarda sömürülüp sömürülmedikleri üzerine odaklanmaktadır. Özel bir şirketteki mühendisler gibi kapitalist işletmeler tarafından istihdam edilmeyen, genellikle devlet tarafından ya da kâr amacı gütmeyen yardım kuruluşları tarafından istihdam edilen akademisyenlerin kapitalistler tarafından doğrudan sömürülmedikleri söylenebilir. Buna karşın Thomas Allmer (2018: 53-54), Marx'ın Kapital'de işçileri emek gücünü satan herkesi kapsayacak şekilde tanımladığını, bu nedenle akademisyenlerin de proletarya kapsamında değerlendirilebileceğini belirtir. Richard Hall'a göre (2014: 827) ise akademisyenler için temel sorunlardan biri, meta kapitalistlerinin yapısal egemenliği altındaki emekçiler oldukları için piyasada bir yer için rekabet etmek zorunda olmalarıdır.

Akademideki eşitsizlik, dergilerdeki ve konferanslardaki yayın ücretlerinin akademik üretimi metaya dönüştürmesi gibi konular literatürde tartışılır olsa da, araştırma görevlilerinin üretim süreçlerine ve çalışma koşullarına, iletişim ve örgütlenme biçimlerine yönelik çalışmalar sınırlıdır. Oysa akademik emek ve sömürüsü söz konusu olduğu zaman, araştırma görevlilerinin emeklerinin görünmez oluşu, hissettikleri güvencesizlik ve benzeri konular da dikkate alınmalıdır; çünkü örneğin Allmer'in düşündüğü gibi akademisyenleri proletarya kapsamında değerlendirirsek, araştırma görevlilerinin akademik proletaryanın en alt basamağında olduklarını söylemek mümkündür. Hall'un belirttiği gibi akademisyenleri sürekli olarak rekabet etmeleri gereken emekçiler olarak değerlendirirsek, araştırma görevlilerinin öğretim üyelerine kıyasla daha fazla mücadele etmeleri gereken emekçiler oldukları söylenilebilir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında, Türkiye'deki devlet üniversitelerinde görev yapmakta

olan araştırma görevlilerinin çalışma koşulları, üretim süreçleri araştırılmıştır ve bu kapsamda araştırma görevlileri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Geçmişten Günümüze Araştırma Görevlilerinin Sorunları

Araştırma görevlilerinin sorunları, konjonktüre ya da belli bir döneme bağlı olarak değil, hem hiyerarşik yapılanmaya, hem de yasal düzenlemedeki ve işleyişteki aksaklıklara bağlı olarak uzun yıllardır mevcuttur. 1999 yılında yapılan bir çalışmada (Korkut ve Yalçınkaya, 1999: 34-35), araştırma görevlilerinin görev tanımlarının belirsizliğinden dolayı yasa ile belirlenmemiş işleri yapıyor oldukları, olanaklarının yetersizlikleri gibi sorunlara değinilmiştir. 1999 yılından 2019 yılına kadar geçen süre boyunca yapılan düzenlemeler değerlendirildiğinde, araştırma görevlilerinin görev tanımlarının hala net olmadığı anlaşılmaktadır. 2547 numaralı Yükseköğretim Kanunu'nda, 33(a) kapsamında atanan araştırma görevlileri "yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yapan öğretim elemanları" olarak tanımlanmaktadır (Yükseköğretim Kanunu, madde 33a). Bu cümlede yer alan "diğer işler ifadesi", araştırma görevlilerinin iş tanımını tamamen belirsiz hale getirmektedir. Bu belirsizlik de, araştırma görevlilerini öğretim üyelerinin özel işlerini yapmak zorunda bırakabilmektedir. Bakioğlu ve Yaman'a göre (2004: 1), araştırma görevlilerinin yüzde 76'sının öğretim üyelerinin özel -eğitim faaliyetleri dışındaki- işleriyle sürekli meşgul olmaları kariyer gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Yükseköğretim Kanunu'nun 50'nci maddesinin (d) fıkrası kapsamında atanan araştırma görevlilerinden ise kanunda şu şekilde bahsedilmektedir: "Lisansüstü öğretim yapan öğrenciler, kendilerine tahsis edilebilecek burslardan yararlanabilecekleri gibi, her defasında bir yıl için olmak üzere araştırma görevlisi kadrosuna da atanabilirler". Kanunda bu maddeye göre atanan araştırma görevlerinin hiçbir iş tanımları olmadığı görülmektedir.

Araştırma görevlilerinin iş tanımlarındaki belirsizlikler endişe duymalarına neden olmaktadır. Çolak (2015: 23), "araştırma görevlilerinin kendi konumlarını tarif ediş biçimlerinde derin ve sürekli bir endişe ve kararsızlık taşıdıkları" ve "gelecekleri hakkında yoğun bir umutsuzluk yaşadıkları" bulgusuna ulaşmıştır. Çolak bir başka çalışmasında ise (2014) araştırma görevlilerinin iş güvencesizliğinin temel nedenlerinin, güvenceli bir kadroya geçme ihtimali olduğunda ortaya çıkan rekabet, hile, adam kayırma, mobbing gibi durumlar olduğunu belirtmiştir. Eğitim Sen'in (2013) araştırma görevlilerinin sorunlarına ilişkin olarak 2013 yılında gerçekleştirdiği araştırmaya göre, araştırma görevlileri sekreterlik, çay-kahve servisi, öğretim üyelerinin özel

işleri, kayıt işleri gibi akademik olmayan işleri yapmaktadırlar. 2014 yılında yayımlanan bir çalışmada (Kısa 2013: 47), araştırma görevlilerinin kendilerini çırak ve sekreter gibi gördükleri açığa çıkmıştır. Yılmaz ve Şahin (2016: 143) ise araştırma görevlilerinin istismar edilmeleri, sekreterlik ve angarya işler yapmaları, akademik baskıyla karşılaşmaları, ekonomik sıkıntılarla yüzleşmeleri, motivasyon kaybı yaşamaları gibi sorunlarından bahsetmişlerdir.

1999 yılından 2019 yılına kadar, yasada araştırma görevlilerinin iş tanımları ile ilgili bir değişiklik olmadığı; öte yandan araştırma görevlilerinin “öğretim yardımcıları” olarak değil “öğretim elemanları” olarak anılmaya başlandığı görülmektedir. Aynı kanunda araştırma görevlilerinin en çok üç yıl süre ile atanabilecekleri; atanma süresi sonunda görevlerinin kendiliğinden sona ereceği, ancak yeniden atanabilecekleri, araştırma ya da doktora çalışmalarını yürüttükleri üniversiteye görevlendirilebilecekleri, bu şekilde görevlendirilenlerin eğitimlerinin sonunda kadrolarıyla birlikte kendi üniversitelerine dönecekleri ve doktorasını tamamlamış araştırma görevlilerinin ders verebilecekleri belirtilmektedir (Yükseköğretim Kanunu: madde 33, 36).

Eğitim Sen’in (2013) araştırma görevlilerinin sorunlarına ilişkin olarak gerçekleştirdiği araştırmaya göre, 2013 yılında araştırma görevlilerinin yarısından fazlası 50(d) kadrosunda bulunmaktadır ve bu kadro nedeniyle güvencesiz hissetmektedir. Ancak, kanuna 2016 yılında eklenen ek madde 30 ve 2017 yılında eklenen ek madde 38 ile araştırma görevlilerinin akademik kariyerlerine devam olanakları yasal olarak daha güç hale gelmiştir.

2016 yılında eklenen madde 30 ile Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) kapsamında 33(a) fıkrası uyarınca atanmış araştırma görevlilerinin kadroları 50(d) statüsüne dönüştürülmüştür ve “başka bir üniversitede ve yurtdışında eğitimde bulunanların “bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üniversitelerinin talebi üzerine on beş gün içinde kendi üniversitelerine” dönmeleri gerektiği, dönmeyenlerin atamalarının iptal edileceği belirtilmiştir (Yükseköğretim Kanunu: ek madde 30). Cari usulle atanmış araştırma görevlileri ile ÖYP kapsamında atanmış araştırma görevlileri arasında ayırım yapan bu maddenin yürürlüğe girmesinin ardından, öğretim üyesi yetiştirme programı kapsamında atanmış olan ve doktora eğitimini tamamlamış araştırma görevlilerinin bir kısmının görev yapmakta oldukları üniversitelerinde görev süreleri uzatılmamış ve üniversitelerinden ilişkileri kesilmiştir. İlişkileri kesilmeyen doktor araştırma görevlileri durumları netleşinceye kadar aylarca ilişkilerinin kesilme ihtimali ile karşı karşıya kalmışlardır. Doktora eğitimlerini bitirdikleri anda ilişkilerinin kesilme ihtimali ortaya çıkan, eğitimlerine devam etmekte olan ÖYP kapsamında atanmış araştırma görevlilerinin bir kısmı ise

bu nedenle tez yazım süreçlerini askıya almak zorunda kalmışlardır. Ayrıca, 35. Madde ile yüksek lisans/doktora eğitimine kadrolarının bulunduğu üniversiteler dışındaki üniversitelerde devam etmekte olan araştırma görevlileri aniden kadrolarının buldukları üniversitelere çağrılmıştır. Tüm bu nedenlerle de araştırma görevlilerinin akademik üretim süreçleri sekteye uğramıştır.

Ek madde 38 ile ise, araştırma görevlilerinin atamalarının 50'nci maddenin birinci fıkrasının (d) bendi kapsamında yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu maddede "bu kapsamda atanarlardan doktora veya sanatta yeterlik eğitimlerini tamamlayanların en fazla %20'si doktora veya sanatta yeterlik eğitimini tamamladıkları kurumların senatolarınca belirlenen ve Yükseköğretim Kurulunca onaylanan performansa dayalı kriterler çerçevesinde doktor öğretim üyesi kadrolarına" atanabilecekleri ve "bu kapsamda atanamayanların, doktora veya sanatta yeterlik eğitimini tamamladıkları kurumların öğretim üyesi kadrolarına atanabilmeleri için en az bir eğitim-öğretim yılı yurt içinde veya yurt dışında farklı bir yükseköğretim kurumunda çalışması" gerektiği belirtilmektedir (Yükseköğretim Kanunu: ek madde 38). Bu madde ile araştırma görevlilerinin atanmış oldukları üniversitelerde kalabilmeleri daha güç hale gelmiştir.

2016 sonrasında doktora öğrencilerinin araştırma görevlisi yerine bursiyer olarak öğrenci statüsünde olmalarına yönelik yaygınlaştırılan doktora bursları ile belirsizlik artmıştır. Yükseköğretim Kurulu'nun, ülkemizin öncelikli alanlarında doktoralı insan kaynağına olan ihtiyacını karşılamak üzere Devlet yükseköğretim kurumlarındaki doktora programlarında öğrenim gören öğrencileri desteklemek için verdiği 100/2000 YÖK Doktora Bursu (bkz. YÖK Bursları) sonrasında bursiyerlerin akademik geleceklerinin nasıl olacağı, hatta olup olmayacağı tamamen belirsizdir. Burs olanaklarının artırılarak, öğrenci sayısına paralel bir şekilde araştırma görevlisi atamasının artırılmıyor oluşunun¹, akademik hayatlarının başındaki insanların güvencesiz hissetmelerine neden olabileceği, kadroya yönelik güvencesizlik ve belirsizliklerin ise, çalışmanın araştırma kısmında ortaya konduğu şekilde akademik üretimi olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.

Yükseköğretim Kanunu'ndaki, araştırma görevlilerinin iş tanımlarına yönelik belirsizlikler ve kadrolarına yönelik güvencesizlikler dışında araştırma görevlileri, ekonomik, yaşam kalitelerine ya da iş tatminlerine yönelik, kariyer gelişimlerine, şiddete maruz kalmalarına yönelik çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Pek çok çalışmada araştırma görevlilerinin ekonomik sıkıntıları olduğu vurgulanmıştır (Acar vd., 2004; Bülbül 2006; Tuzgöl Dost ve Cenkseven, 2007; Uysal vd., 2015; Yılmaz ve Şahin, 2016). Örneğin, lisansüstü çalışmalarını yapmak üzere başka üniversitelerde görevlendirilen araştırma görevlilerinin problemlerinin incelendiği

bir çalışmada, ekonomik, ailevi ve mesleki problemlere dikkat çekilmiştir. Bu çalışmaya katılan araştırma görevlileri ekonomik durumlarının kötü olması nedeniyle bilimsel yayın ya da mesleki gelişmeleri takip edemediklerini, arzu ettikleri yaşam tarzına ulaşamadıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada ayrıca, göreve başlarken imzalatılan borç senetleri, üniversitenin kendi kadrosunda bulunan araştırma görevlilerine verilen imkânlardan yararlanamama gibi sıkıntılar dile getirilmiştir (Kahraman, 2010: 243-256). Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin 6 farklı fakültesinde görev yapan 183 araştırma görevlisine anket uygulanan bir başka çalışmada ise (Terzi ve Sağlam, 2008: 52), araştırma görevlilerinin haftalık uygulama saatinin çok olmasının, maaşlarının düşük oluşunun mesleki tükenmişliklerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. 2014 yılında yapılan akademik zam ile araştırma görevlilerinin maaşlarında da iyileştirme gerçekleştirilmiş olsa da, halen araştırma görevlilerinin göreve başlarken imzalatılan borç senetleri, üniversitelerinin/fakültelerinin konferans desteğini yalnızca öğretim üyelerine sağlayamayacağı tercih etmesi gibi nedenlerle sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Çalışmalarda, araştırma görevlilerinin iş tatminlerinin ve motivasyonlarının da düşük olduğu görülmüştür. Aras ve Karakiraz (2013: 9), araştırma görevlilerinin orta düzeyde bir iş tatmini olduğunu, iş tatminlerini artırmak için aşırı iş yükünün diğer çalışanlar ile adaletli bir şekilde paylaşılması, fiziksel şartların iyileştirilmesi ve uygun çalışma ve araştırma olanaklarının sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır.

Fiziksel şartların olumsuzluğu ve uygun çalışma koşullarının olmayışının araştırma görevlilerini olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Köse ve diğerlerinin çalışmasında (2012: 293), araştırma görevlilerinin büyük çoğunluğunun (%94'ü) yaratıcılık ve yoğunlaşma gerektiren görevleri gerçekleştirirken yalnız kalmaya ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, araştırma görevlilerinin çalışma ortamları çoğunlukla buna uygun değildir. Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen bir çalışmada ise, Bahçeşehir Üniversitesi Meslek Yüksekokulunda görev yapan, 1980-1999 yılları arasında doğmuş olan araştırma görevlileri ve öğretim görevlileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, araştırma görevlilerinin sıkı denetime tabi olmalarının kendilerine güvenilmediği algısı yaratarak motivasyonlarını olumsuz etkilediği, kişisel farklılıkların dikkate alınması ve bu doğrultuda üniversitelerde farklılaştırılmış profesyonel eğitim olanakları olması gerektiği vurgulanmıştır (Keleş, 2011: 134- 137).

Ayrıca, Uludağ Üniversitesi tıp fakültesinde çalışan araştırma görevlisi ve uzman doktorların yaşam kalitesinin değerlendirildiği bir çalışmada (Avcı ve Pala 2004: 81-84), araştırma görevlilerinin bedensel, sosyal ve çevre alanlarında yaşam

kalitesi puanlarının düşük olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada, araştırma görevlilerinin yaşam kalitelerinin uzman doktorlara kıyasla daha kötü olmasından dolayı, çalışma saatleri, iş temposu, kendine zaman ayıramama ve sosyal aktivitelere katılmama gibi durumların incelendiği araştırmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi hastanesinde çalışan araştırma görevlileri ve intörn doktorlarda şiddete maruz kalma ve şiddetle ilişkili etmenlerin incelendiği bir çalışmada ise (İlhan vd., 2009: 20-22), çalışmaya katılanlar arasında, iş yerinde şiddete uğrayan araştırma görevlisi doktorların oranının %59,5 olduğu ve %73,4'ünün en son karşılaştıkları şiddet davranışı sonrasında hiçbir şey yapmadıkları ortaya çıkmıştır. Çalışmada yalnızca araştırma görevlilerinin değil, kariyerlerinin en başında olan intörn doktorların da şiddete maruz kaldığı ve şiddeti uygulayan kişilerin daha çok üst kıdemli kişiler; çoğunlukla da hasta yakınları oldukları belirtilmektedir.

Akademisyenler arasındaki eşitsizliklerin incelendiği çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır. Özellikle cinsiyet ayrımcılığı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Kennelly vd., 1999; Monks ve Robinson, 2000; Umbach, 2007; Tumanoff, 2005; Ransom ve Megdal, 1993). Türkiye'de görev yapmakta olan araştırma görevlileri ile ilgili çalışmalarda da kadın erkek ayrımı yapıldığı vurgulanmaktadır. Örneğin, kadın araştırma görevlilerinin sorunlarının incelendiği bir çalışmaya katılan kadınların %27,2'si çalışma yaşamında kadın erkek ayrımı yapıldığını, %31,7'si ise kadının erkekten yüksek kariyere sahip olmasının aile içinde sorun olacağını düşündüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, çalışmada ulaşılan dikkat çekici bir sonuç; bekâr ve evli kadınların en sık karşılaştıkları sorunların farklılık göstermesidir. En sık karşılaşılan sorunlar, bekâr kadın araştırma görevlilerine göre uygun olmayan işler (%46,3) ve yükselmeye güçlük (%40,4), evli kadın araştırma görevlilerine göre ise yükselmeye güçlük (%46,5) ve izin almada güçlük (%27,3) olmuştur (Ergöl vd., 2012: 43- 45). Bekâr kadın araştırma görevlilerinin, evli kadın araştırma görevlilerine kıyasla uygun olmayan işlerden daha fazla şikâyetçi oldukları görülmektedir. Buradan hareketle, bekâr kadın araştırma görevlilerine daha fazla oranda uygun olmayan işler veriliyor olabileceği söylenilebilir.

Bir başka çalışmada araştırma görevlilerinin mesleki sorunları cinsiyet, öğrenim durumu ve kadro türü değişkenlerine göre incelenmiştir. Araştırma görevlilerinin önem sırasına göre sıkıntılarının şu şekilde olduğu görülmüştür: ekonomik sıkıntı, mobbing, fakülte işlerinin yoğunluğu, ödeneklerin yetersizliği ya da bulunmaması, kadro güvencesizliği, akademik olmayan işler, fiziksel yetersizlikler ve yabancı dil sorunları. Ayrıca, kadın araştırma görevlilerinin

mobbingi en önemli sorun olarak değerlendirdikleri, erkek araştırma görevlilerinin bu sorunu altıncı sırada gördükleri anlaşılmıştır. Doktorasını tamamlamış ve 50. maddenin (d) bendince atanan araştırma görevlilerinin, 33(a) kadrosundaki araştırma görevlilerinden daha fazla kadro güvencesizliğini dile getirdikleri görülmüştür (Uysal vd., 2015: 279).

Araştırmanın Bulguları

Bu çalışma kapsamında, Türkiye'nin çeşitli illerindeki devlet üniversitelerinde kadroları bulunan sekiz araştırma görevlisi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma devlet üniversitelerinde görev yapmakta olan araştırma görevlileri ile sınırlı tutulmuştur; ancak ileriki çalışmalarda vakıf üniversitelerinde görev yapmakta olan araştırma görevlilerinin çalışma koşullarının incelenmesi konunun daha bütüncül bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından faydalı olacaktır.

Araştırmada, kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tanıdık bir örneklemin tercih edildiği bu örnekleme türü, tanıdık olmayan bir örneklemin konu ile ilgili kendilerini rahat ifade etmekten çekinebilecekleri düşünüldüğünden tercih edilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde yarı-yapılandırılmış soru formu ve standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yöntemi kullanılmıştır. Standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yöntemi, tüm katılımcılara aynı soruların aynı sırayla sorulduğu bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Görüşmeler, Haziran-Eylül 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya katılanlar, sosyal bilimlerin ve sağlık bilimlerinin çeşitli alanlarında yüksek lisans/doktora eğitimlerini sürdürmekte olan ya da doktora eğitimini tamamlayarak doktor olarak çalışmaya devam eden araştırma görevlileridir. Çalışma kapsamında sosyal bilimler ve sağlık bilimleri alanları dışında çalışan ya da eğitimlerini sürdüren araştırma görevlileri ile görüşülememiştir. Sonraki çalışmalarda, örneğin fen bilimleri gibi farklı alanlarda çalışmakta olan araştırma görevlilerinin sorunlarına odaklanılması faydalı olacaktır.

Araştırma görevlileri ile yasaya ya da uygulamalara bağlı olarak yaşadıkları sıkıntılar, bu sıkıntıların akademik üretim süreçlerine yansımaları, yapmak zorunda olmadıklarını düşündükleri işler, görünmeyen emek, sıkıntılarına yönelik kendi aralarındaki haberleşme pratikleri ve çalışma koşulları hakkında görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Çalışmaya Katılan Araştırma Görevlilerinin Görev Süreleri, Çalışma Alanları ve Kadrolarının Bulunduğu Üniversiteler

Katılımcılar	Araştırma görevliliğinde geçirilen süre	Eğitim durumu	Çalışma alanı	Kadrosunun bulunduğu üniversite
K1	5,5 yıl	Doktoraya devam ediyor	Sosyal bilimler	Büyükşehir
K2	5 yıl	Yüksek lisansa devam ediyor	Sosyal bilimler	Taşra
K3	7 yıl	Doktor	Sosyal bilimler	Büyükşehir
K4	5 yıl	Doktoraya devam ediyor	Sosyal bilimler	Büyükşehir
K5	5 yıl	Doktoraya devam ediyor	Sosyal bilimler	Taşra
K6	6 yıl	Doktoraya devam ediyor	Sosyal bilimler	Taşra
K7	2 yıl	Doktoraya devam ediyor	Sağlık bilimleri	Taşra
K8	7 yıl	Doktor	Sosyal bilimler	Büyükşehir

Araştırma Görevlilerinin Çalışma Koşulları, Yaşadıkları Sıkıntılar ve Güvencesizlikleri

Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde araştırma görevlilerine ilk olarak, yönlendirme yapılmaksızın çalışma koşulları hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Çalışma koşullarının olumsuzluklarını vurgulayan araştırma görevlileri, yasal düzenlemeler ile meydana gelen, çalışma ortamlarına ilişkin ve iş tanımlarının belirsizliği nedeniyle oluşan sorunlarından ve öğretim üyelerinin beklentilerine yönelik sıkıntılarından bahsetmişlerdir.

ÖYP araştırma görevlileri Yüksek Öğretim Kanunu'na 2016 yılında eklenen madde 30 ile kadrolarının 50(d) statüsüne dönüştürülmesinin ardından yaşadıkları sıkıntıları dile getirmişlerdir. Halıcı ve diğerlerinin çalışmasına (2017) katılan akademisyenler bu kadro değişikliğinin haksız bir değişiklik olduğunu belirtmişlerdir. Çeşitli çalışmalarda, iş güvencesizliğinin ÖYP araştırma görevlilerinin yaşam doyumlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, AYTEKİN ve TUNALI (2017: 263), ÖYP araştırma görevlilerinin iş güvencesi değişkenlerindeki bir birimlik artışın yaşamlarından memnun olma olasılıklarını %65,7 oranında artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. DİNLER'e göre ise (2013: 246) akademisyenlerin işlerini kaybetme kaygıları, çoğu zaman özerk olmalarının önüne geçmektedir.

Bu çalışmaya katılan ÖYP araştırma görevlileri iş güvencelerindeki değişiklik nedeni ile geleceğe yönelik güvencesiz hissettiklerini ve kaygı duyduklarını belirtmişlerdir. Hissettikleri güvencesizliğin temel nedeni; ÖYP kapsamında

atanan araştırma görevlilerinin kadrolarının 2016 yılında 33(a)'dan 50(d)'ye dönüştürülmesidir.

Bir araştırma görevlisi, söz konusu düzenleme sırasında doktorasını tamamlamış durumda olduğu için, işsiz kalma kaygısını yoğun olarak yaşadığını belirtirken, yüksek lisans ya da doktora eğitimlerine devam etmekte olan araştırma görevlileri de bu süreçten olumsuz etkilendiklerini belirtmişlerdir:

ÖYP'li araştırma görevlisi olduğum için, yasal mevzuattaki bir değişiklik nedeniyle doktoram bittiği gerekçesiyle işime son verilecekti. O dönemde diğer araştırma görevlisi arkadaşlarla oldukça yoğun bir mesai harcadık. Meclise gittik, basın kuruluşlarında tanıdıklarımızı devreye koyduk. Kazanılmış haklarımızı geri almamız oldukça zorlayıcı oldu. Bu dönemde iş motivasyonumuz çok düştü. Yasal bir güvencemizin olmadığını anladık. Hatanın düzeltilmesi sevindiriciydi. K3

ÖYP'li araştırma görevlilerinin statüleri, güvencesiz kadro olan 50(d)'ye dönüştürüldü. Bu değişiklik, doktorasını bitiren araştırma görevlilerinin işsiz kalmasına neden olabilecek bir düzenlemeydi. Bu süreçte tüm zamanımız çalışmak, üretmek yerine hak ettiğimiz hakkı yeniden aramakla geçti. Duygusal olarak büyük bir çöküş yaşadım. İşime olan hevesim azaldı. K5

Kadrosunun bulunduğu üniversite dışında bir üniversitede görevlendirilen araştırma görevlileri (35. Madde ya da 39. Madde ile görevlendirilen) ise bu süreçte sürekli şehir değiştirmek zorunda kaldıkları için akademik üretim süreçlerinin zedelendiğini ifade etmişlerdir:

ÖYP'li olduğum için, kadromun olduğu üniversiteden görevlendirme almak için git geller oldu. Tez çalışmam aşamasında eğitim aldığım üniversiteye gidemeyeceğim söylendi. Tez konumun değişmesi gerektiği söylendi. 3-4 günde verileri toplayabileceğim söylendi. Hem danışmanımdan, hem de çalışma ortamımdan uzak çalışmamı tamamlayabileceğim söylendi. Bunlar ÖYP'nin dönüşümleriyle alakalı sıkıntılardı. K2

ÖYP'liler olarak kadro değişikliğine uğradık. 33(a)'dan 50(d)'ye geçirildik, kadromuzu kaybetmiş olduk. Bu çok büyük bir sıkıntıydı bizim için. YÖK'ün uygulamalarına dayalı olarak birçok üniversite başka üniversitelerde görevlendirme ile bulunan araştırma görevlilerini geri çağırdı. Çeşitli üniversitelerdeki bölüm başkanları ya da dekanlar geri göndermek istemediler. 39. Madde ile üç aylık izin verdiler. Yeterlik ve ders sürecinde bunlar çok zorlayıcı oldu. Bu dediğim darbe girişimiyle alakalı bir şey. Bundan önce böyle bir sorun yoktu, olmazdı. K6

Evim, kaynaklarım ve kitaplarım bir şehirde, ben başka bir şehirdeydim. K2

Ayrıca, araştırma görevlileri kadrolarının bulunduğu üniversitelerde bekleyen doktor araştırma görevlileri varken, dışarıdan öğretim üyelerinin alınmasının güvencesiz hissetmelerine neden olduğunu vurgulamışlardır:

Kanunlarla ilgili olarak güvencesizlik hissediyorum. Doktoradan sonra döneceğim üniversitede kadro bana verilmeyebilir, dışarıdan biri alınabilir. Dışarıdan doktora yapanlar üniversitede işe başlamalı mı? Başlamamalı mı? Ben yıllarca bekliyorum, birisi aniden işe alınıyor. 2547 sayılı kanunda kadro verme kriterleri sabit olsa da uygulamaya dayalı olarak farklılıklar yaşandığı gözlenmektedir. Torpil var. K6

İşten atılma endişesinin olduğu dönemde hiçbir üretim yapamadık. Şu an olmasa da, geçmişte fakülteye dışarıdan alınan öğretim üyelerinin varlığı da rahatsız edici olabiliyor. Bekleyen onlarca kişi varken bu kişilerin yetkinlikleri alınanlardan daha iyiyken, yükseltme alamamak motivasyon düşürücü. Bu nedenle atama yükseltme kriterlerinde liyakatin önemli olduğunu düşünüyorum. Yıllardır beklediğiniz bir göreve dışarıdan yayınlarınızın yarısı kadar yayını olan birinin atanması motivasyon kırıcıdır. K3

Araştırma görevlileri, kendilerine verilen işler ile ilgili de sıkıntılarını dile getirmişlerdir. Bu kapsamda, öğretim üyelerinin verdiği işleri reddedemediklerini, kendilerine çalışma alanlarına uygun olmayan işlerin verildiğini, izinli oldukları zamanlarda da iş verildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, araştırma görevlileri istedikleri çalışmalarını yapamadıklarını, çalışma koşullarının uygun olmadığını ve maddi olarak sıkıntı yaşadıklarını da belirtmişlerdir:

Benden çok daha sonra göreve başlayan arkadaşların daha fazla akademik yayını oldu; benim çok az yayınım var. Çünkü yayın yapabilmek için hocalar ile ameliyata girebilmem gerekiyor; ama hocalar hep aynı araştırma görevlilerini ameliyatlara alıyorlar ve çalışmalarına dahil ediyorlar. Ayrıca danışmanımın isteği üzerine tezimde çalışmak istemediğim bir konuda çalışmak zorunda kaldım. K7

Daha önceden çalışma ortamı yetersizdi. 7 kişilik odada fazla çalışmıyordum. Şu anda daha iyi koşullardayım. Çalışma ortamı sağlanmadığında fazla bir üretim yapılamıyor. K2

Doktora/yüksek lisans yapacak insan aynı zamanda makale yazmalı, seminerlere gitmeli, bunlar için de bilimsel toplantılara katılmak için cebinden para harcıyor. Bazı üniversiteler gerekli koşulları sağlıyor; ama bu yaygın değil. Belli üniversiteler bunu yapıyor. Akademik teşvik puanı 70 olan bir insana 5 bin TL ödenek veren üniversiteler var, ama bunlar çok azınlık. Pamukkale Üniversitesi'nde bu uygulamanın yapılması düşünülüyordu. Konya'da Selçuk Üniversitesi'nde araştırma görevlilerinin bir yurt içi, bir yurt dışı konferans katılımı karşılanıyor. Bunlar güzel şeyler. Ama her yerde maalesef yok. Araştırma görevlilerine sağlanan olanaklar araştırılmalı. Araştırma görevlilerine bu olanaklar sağlanmıyorsa

maaşlarından harcamak zorunda kalıyorlar. Senede bir defa yurtdışına, bir defa da yurt içine gitse 8 bin TL harcaması lazım. Bu da senede iki maaşı sadece konferansa harcaması demek... Kâğıt, kitap vs. masraflarıyla üç maaş gidiyor. Bu şekilde araştırma görevlisi nasıl akademik üretim yapсын. K6

Kadrosunun bulunduğu kurumda değil de farklı bir üniversitede eğitimlerini sürdürmekte olan araştırma görevlilerinin, eğitimlerini sürdürmekte oldukları üniversitelere görevlendirme almalarına yönelik sıkıntıları mevcuttur. Çalışmanın katılımcılarından biri bu konuya dikkat çekmiştir:

Kadrosu eğitim gördüğü üniversitede olanlar ve kadrosu farklı üniversitelerde olanları ikiye ayırmak lazım. Kadrosunun bulunduğu yerden başka bir üniversitede yüksek lisans ya da doktora yapmak istendiğinde (gidip gelemeyeceği için),ve görevlendirme talep edildiğinde zorunlu hizmet karşılığında senet imzalanıyor. Bu ÖYP araştırma görevlileri için geçerli bir durumdur. Ben bu durumda iki memur kefil bulmak zorunda kaldım senet için, görevlendirmeye Ankara'ya gelebilmek için. Kefil bulma zorunluluğu olduğu için de sıkıntı yaşadım. Kefil bulamayıydım Ankara'ya, yüksek lisans/doktora yapacağım kuruma gelemeyecektim ve işten atılacaktım. K6

Bir araştırma görevlisi ise, araştırma görevlilerinin yüksek lisans ve doktora bitirmelerine ilişkin konulan zorunlu süreyi eleştirmiştir:

Süre sıkıntımız var. Görevlendirme alan araştırma görevlilerinin (ÖYP) yüksek lisans için 3 yıl, doktora için 6 yıl tezlerinin bitirme süreleri var. Bitiremediğimizde işimize son veriliyor. K6

Çalışma kapsamında araştırma görevlilerine, çalışma koşullarına yönelik beklentileri sorulmuştur. Gerçekleştirilen görüşmelerde araştırma görevlileri; kanunda iş tanımlarının belirli olması (Araştırma görevlilerinin öğretim üyeleri yerine derse girmemeleri, öğretim üyelerinin derslerinin sınavlarını değerlendirmemeleri, memurların işlerinin araştırma görevlilerine verilmemesi, öğretim üyelerinin kişisel işlerini araştırma görevlilerinden istememeleri), özlük haklarının kanunlarla korunması, akademiadaki hiyerarşik yapılanmanın ve öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine yönelik tutumlarının dönüşümü (öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine diğer öğretim üyelerine davrandıkları gibi davranmaları, araştırma görevlilerinin katkı sağladıkları tüm çalışmalarda adlarının görünür olması, araştırma görevlilerinin hafta sonu ya da akşam ulaşılabilir olmak zorunda olmadıklarının benimsenmesi), çalışma konularına (tez, makale ya da bildiri) karışılmaması, çalışma ortamının uygun olması (K2 bir odayı sekiz kişi paylaşan araştırma görevlileri olduğunu belirtmiştir), esnek çalışma saatleri olması, araştırma görevlilerinin kontrol altında tutulmadan özgürce akademik üretim yapabilmelerinin sağlanması (K2, 8.00-17.00 mesai

zorunluluğunun akademinin özgürlük anlayışına aykırı olduğunu belirtmiştir) maddi olanaklar sağlanması (konferans katılım desteği sağlanması, teknoloji olanakları, fotokopi olanakları, ulaşım olanakları sağlanması, kitap alımlarının desteklenmesi) gerektiğini belirtmişlerdir.

Araştırma Görevlilerinin Sıkıntılarının Akademik Üretim Süreçlerine Yansıması

Araştırma görevlileri, akademik olmayan işlere çok fazla zaman harcamaları, eğitimlerini sürdürmekte oldukları üniversitelere görevlendirilememeleri ve endişeli bir süreç geçirmelerine neden olan 2016 yılındaki kadro değişikliği nedeniyle akademik üretim süreçlerinin sekteye uğradığını düşünmektedirler:

İşten atılma endişesinin olduğu dönemde hiçbir üretim yapamadık. Hayatımız yasayla ilgili gelişmeleri takip etmek, meclise gitmek, rektörlüğe gidip gelmekle geçti. Zaten psikolojik olarak da yayın yapabilecek durumda değildik. Bir ay sonra maaşımızı alıp almayacağınızı bilmeden üretim yapabilmeniz gerçekten zor. Şu an olmasa da, geçmişte fakülteye dışarıdan alınan öğretim üyelerinin varlığı da rahatsız edici olabiliyor. Bekleyen onlarca kişi varken bu kişilerin yetkinlikleri alınanlardan daha iyiyken, yükselme alamamak motivasyon düşürücü. Bu nedenle atama yükseltme kriterlerinde liyakatin önemli olduğunu düşünüyorum. Yıllardır beklediğiniz bir göreve dışarıdan yayınlarınızın yarısı kadar yayını olan birinin atanması motivasyon kırıcıdır. K3

İşe başladığımda okuma programım vardı. 2014-2015'e kadar her şey yolundaydı. Darbe girişimi sonrasında 50(d) olmamızın ardından okumayı bırakmıştım. Tekrar 33(a)'ya geçtiğimde okumaya başladım. Hiçbir yayın yapmak da istemedim. Gönüllü olarak yapmakta olduğum görevlerden bile çekildim. Başka bir üniversitede ikinci yüksek lisansımı yaparken, hatta yüksek lisansımın son döneminde, yüksek lisansım bitecekken bırakmayı düşündüm. K4

Hocaların işlerini yapmaktan ve kadromu kaybettiğim sürecin yarattığı endişeden dolayı aylarca, yıllarca akademik üretim yapamadım. Tezimi savunamadım; çünkü savunsaydım işsiz kalma ihtimalim vardı, kadroma geri dönene kadar bekleyerek doktora mezuniyetimi geciktirdim. K8

Araştırma Görevlileri Arasında Haberleşme, İletişim Kurma ve Örgütlenme

Zeena Feldman ve Marisol Sandoval (2018: 229), akademinin başarıyı tamamen kişisel başarılar ya da başarısızlıklar olarak nitelendirir hale geldiğini, oysa daha geniş bir (yeniden) üretim sisteminin parçası haline gelmesi gerektiğini ve akademisyenlerin izole olarak değil dayanışma ağları aracılığıyla birlikte çalışmalarını gerektiğini vurgularlar. Bunun da ötesinde, kapitalizmin ve özellikle de neoliberalizm yapıları içine gömülü akademinin

ve toplumun dönüşümü için akademinin daha geniş ittifaklar ve hareketlerin parçası olması gerektiğini söylerler.

Feldman ve Sandoval'ın görüşünden hareketle, araştırma görevlilerinin ittifak içerisinde olmalarının ve dayanışma aracılığıyla birlikte çalışmalarının hem akademiye hem de kendi sorunlarına katkı sağlayabileceği söylenebilir. Ayrıca, aynı sorunları yaşayanlarla kurulacak iletişimin ve ortak hareket etmenin, sorunları aşmada etkili olabileceği düşünülebilir. Bunun da ötesinde, geleneksel ve dijital medya ortamlarının da, sorunların çözümü için etkili araçlar olabileceği göz ardı edilmemelidir. Özellikle dijital medya ve bunun bir uzantısı olarak sosyal ağlar ile büyük sermayeler gereksiz azınlıkların bile seslerini duyurabilmeleri mümkün hale gelmiştir.

Bu nedenle çalışma kapsamında, araştırma görevlileri ile sorunlar karşısında haberleşme, iletişim kurma ve örgütlenme pratikleri hakkında görüşülmüştür. Çalışmaya katılan araştırma görevlileri, yaşadıkları sıkıntılar karşısında bir araya geldiklerini, sorunları ile ilgilenen bir sendika ile bağlantı kurduklarını ifade etmişlerdir. Sosyal ağlarda oluşturdukları gruplar aracılığıyla güncel sorunları hakkında her an takipte kaldıklarını ifade etmişlerdir. Dijital medya olanaklarından yararlandıklarını; ancak gazete ya da televizyon gibi geleneksel medya olanaklarından fazla yararlanamadıklarını dile getirmişlerdir.

Özellikle, 2016 yılında Yükseköğretim Kanunu'na eklenen madde 30 ile Öğretim üyesi programı (ÖYP) kapsamında 33(a) fıkrası uyarınca atanmış araştırma görevlilerinin kadrolarının 50(d) statüsüne dönüştürülmesinin ardından, bu kapsamda çalışmakta olan araştırma görevlileri, kadrolarına geri dönebilmek için bir mücadele süreci içinde olmuşlardır. ÖYP araştırma görevlileri, bu sorunun üstesinden gelebilmek için bir araya geldiklerini, gruplar kurduklarını, görüşmeler ayarladıklarını, Öğretim Elemanları Sendikası (ÖGESEN) ile bağlantı içinde olduklarını söylemişlerdir:

50(d)'ye geçiş sürecinde ÖGESEN ile bağlantı kurduk. Onlarla YÖK önündeki yürüyüşe de katıldık. Basın açıklaması vardı, ona katıldım. Sonrasında sosyal medya üzerinden özellikle bağlı olduğum üniversitedeki arkadaşlarla bağ oluşturduk. Genelde fiziksel olarak bir araya geldiğimiz arkadaşlar üniversitedeki arkadaşlardı, bunun dışındaki arkadaşlarla sosyal medya üzerinden bağ kurduk. Yaşadığımız ortak mağduriyet nedeniyle kendimi en çok aynı durumdakilerin anlayabileceği için bir araya gelmek istedim. Uzmanlar ya da öğretim üyeleri bile bizi fazla anlayamadılar, cari usulle alınan arkadaşların alttan alta sevindiklerine tanık olduk. Sorunumuzu söylediğimiz hocalar 'dünyanın sonu değil' dediler. Kazanılmış hak ihlali ciddi bir sorun, 'bugün bizim hakkımız yeniyorsa, yarın sizin hakkınız da yenebilir' diye diğerlerine dedik. Pek çok hakkımızdan olduk.

Sadece bizim dilimizden anlayanlar diğerk “ÖYP mağdurlarıydı”. O nedenle bir araya gelmiştik. K2

ÖYP döneminde üniversitemizdeki doktoralı araştırma görevlileri olarak bir araya geldik, bir grup kurduk. Rektör hocadan randevu aldık. Yasal süreci birlikte takip ettik. Bu anlamda dayanışmanın faydalı olduğunu düşünüyorum. Gerçekten birlikten kuvvet doğuyor. K3

ÖGESEN üyesiyim. Sıkıntılı dönemimizde onlara başvurdum. Kadromuzu kaybettiğimizde ÖGESEN’in çeşitli çalışmaları oldu. Bakanlık ve başbakanlık düzeyinde görüşmeler yaptılar. O dönemin başbakanı, parti başkanlarıyla görüşüldü ve sorunlar iletildi. Araştırma görevlisi arkadaşlarımız Cumhurbaşkanı başkanışmanı ile görüştüler. Dernek sayesinde üye diğerk araştırma görevlisi arkadaşlar ile sorunlar olduğunda paylaşımlarda bulunduk. K6

Katılımcıların ÖGESEN dışında bir sendikalaşma faaliyeti içerisinde olmadıkları görülmüştür. Bu nedenle sonraki çalışmalarda farklı sendikalara üyelikleri olan araştırma görevlileri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmak faydalı olacaktır.

Ayrıca, araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin bir kısmı yaşadıkları sıkıntılar karşısında iletişim içinde olduklarını, hem sosyal ağlar aracılığıyla hem de yüze bir araya geldiklerini ve dayanışmanın gücüne inandıklarını ifade ederken, bir kısmı ise dayanışmanın bir işe yaramadığını ya da dayanışma içinde olmayı tercih etmediklerini dile getirmişlerdir:

Dayanışma içinde olduk ama hiçbir işe yaramadı. Sanal platformdaki aktifliğin, gerçekte çok az bir aktifliğe dönüştüğünü gördük. Sanalda bile çok organize olamadık bazen. Twitter’da bile hashtag kampanyasına 5-10 kişi destek verdi. Destek veren, hakkını arayan kişiler hep aynıydı. Ama yine de bizim çabamızla çözümedi. Seçim öncesi süreçte, seçim nedeniyle çözüldü. K4

Yaşadığımız sorunla ilgili lafta birbirine destek veren insanların, o sorunlarla fiili olarak yüzleşmeye gittiğimizde gelmediklerini gördük. Genelde ses çıkaran birkaç kişi oluyor (herhangi bir sorunla ilgili) diğerkleri de konuşmuyor; çünkü göze batan olmak istemiyorlar. Katılmadıkları gibi, mücadele edenlere sorup gelişmeleri öğrenmek istiyorlar. Hak ihlaline, senetleri iptal oldu diye ses çıkartmayan, kişisel çıkarları için bundan çok memnun kalan ve hakkının yenmesine susan asistanlar var. Bu nedenle de bir araya gelemiyoruz. K5

Akademide Hiyerarşik Yapılanma

Dinler’e göre (2013: 247-248) üniversitelerde hiyerarşik bir yapılanma mevcuttur. Akademisyenler işsiz kalma endişesi nedeniyle, “yukarısıyla ters düşmemek” diye ifade edilen “iyi geçinme” tavrını sürdürmektedirler. Ayrıca, yurtdışı çalışmaları gibi araştırmayla ilgili birçok durum hiyerarşik üstlerin

onayına tabi olduğundan, üstlerle iyi geçinmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde de araştırma görevlileri akademinin hiyerarşik bir yapılanma olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir:

Genel olarak akademinin askeriyeden çok farklı olduğunu düşünmüyorum, tamamen hiyerarşik bir yapılanma. Sürekli sen daha yenisin diye hissettirmeye çalışan hocalar var. Su şişesi doldurutan, arabasını yıkatan hocalar var. Askeriyede kömür taşıtanlar vardı, akademi de hocanın çantasını taşıyorsan çok fark yok demektir. Dolaylı bir baskı olduğunda itiraz bile edilemeyebilir. K2

Hiyerarşik yapılanma tüm devlet kurumlarında mevcuttur ve zaten olmalı diye düşünüyorum. Hiyerarşik yapılanmada yukarıdaki insanların tavırlarının iyi olması gerekir. Yönetime gelen dekan ve yardımcılar bugün iyi birileri olabilir, yarın kötü olabilir. K6

Çalışmaya katılan araştırma görevlileri, hiyerarşik yapılanmanın bir uzantısı olarak öğretim üyelerinin kendilerine olan tutumlarından duydukları rahatsızlıkları dile getirmişlerdir:

Başka fakültelerde duyuyorum, sabah girerken imza verilen üniversiteler duymuştum. Ara sınav ve final sınavlarındaki bazı hocaların öğrencilerin önünde sınav gözetmeni olan asistanı azarlaması gibi olaylara tanık oldum. K1

Hocalar sürekli olarak hoca olduklarını, dolayısıyla da üstün olduklarını hissettiriyorlar. Derste bilgi anlamında üstün olabilirler; ama ders dışında hepimiz eşit insanlarız ve bu doğrultuda hocaların araştırma görevlilerine yaklaşımı diğer öğretim üyelerine olan yaklaşımlarından daha farklı olmamalı. Örneğin, bir öğretim üyesi hafta sonu bir başka öğretim üyesine ulaşamadığı için kızmaz/kızamaz; ama bir araştırma görevlisine hafta sonu ulaşamadığı için kızmayı kendisine hak görebiliyor. K8

Araştırma Görevlilerinin Yapmak Zorunda Olmadıklarını Düşündükleri İşler

Araştırma görevlileri, iş tanımlarındaki belirsizlikler ve yönetimlerin talepleri nedeniyle yapmak zorunda olmadıklarını düşündükleri işleri yapmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Gerçekleştirilen görüşmelerde, araştırma görevlilerinin, hiyerarşik yapılanmanın en altında olmaları nedeniyle, öğretim üyelerinin kendilerine görev olarak verdikleri kişisel işlerini yapmayı reddedemedikleri anlaşılmıştır. Araştırma görevlileri izin deyken, kimi zaman internet erişimleri bile yokken kendilerine çeşitli görevler verildiğini, öğretim üyelerinin kişisel işlerini yaptıklarını belirtmişlerdir:

Bir kere izne çıkmıştım. İdari görevi olan bir hoca, bir kurumda yapacağı konuşmanın metnini benim hazırlamamı rica etmişti. İzinde olmamı söylememe

rağmen görevliyi değiştirmedii. Ve o iznim berbat olmuştu. 3 gün boyunca bununla uğraşmıştım. Sonuçta da beğenmedi; çünkü izinde yeterince kaynağım yoktu. K1

Kurallarımız çok esnek tanımlandığı için bazı şeyleri yapmak zorunda kalıyoruz. İdari işler yapıyoruz. Memur gibi oturup ğrencii kayıtları yapıyoruz, bunlar çok da fazla bizim işimiz değil. K2

Dahil olmadığım halde bir projenin envanterinin hazırlanmasına yardımcı oldum, çünkü bunu isteyen tez danışmanımdı. Evrakları getir götür işlerinde de yardımcı oldum. Ayrıca hoca adına çok fazla eviri yaptım. K3

Yükseköğretim Kanunu'nun 36. Maddesine göre doktora çalışmalarını tamamlamış araştırma görevlilerine ders grevii verilebilmektedir (bkz. Yükseköğretim Kanunu madde 36). Ancak, burada kastedilen doktorasını tamamlamış araştırma görevlilerinin, ğretim yeleri adına açılan dersleri yürütmeleri değil kendileri adına ders aılabileceğidir. Ayrıca, YK'n üniversitelere gönderdiği kararlara göre (YK yazısı: 2014), 2547 sayılı kanuna göre doktorasını tamamlamamış araştırma görevlilerinin derse girmeleri mümkün değildir. Ancak, çalışmaya katılan araştırma görevlileri, ğretim yeleri yerine derse girmek zorunda kaldıklarını ve çoğunlukla bu dersleri hazırlıksız olarak yürüttüklerini ifade etmişlerdir:

Bir hocamızın bir dersini bir yıl yürüttüm, kendisi derse gelmedi. Herkes de derse girdiğimi biliyordu. Bana hiçbir şekilde ders ücretini vereceğini söylememesine rağmen, her yerde ders ücretini bana verdiğini/vereceğini dile getirmiş; ama dersin üzerinden yıllar geçmesine rağmen bana böyle bir teklifte dahi bulunmadı. Bu nedenle de hem para alıyor, hem de yakınıyor durumuna düştüm. K5

İşe ilk başladığım zaman, yüksek lisans bile yapmıyordum henüz. Başlar başlamaz bir profesör kendisi yerine beni dersine sokmaya başladı; ama dersin notlarını bile vermiyordu. 9.00'a 10 kala arıyordu, '9.00'daki dersime gir, bir saat ben gelene kadar idare et' diyordu. Ders alanım ile ilgili değildi, işletme ile ilgili bir dersti, benim alanım değildi. Zaten anlatamazdım, yeni lisans mezunuydum. Derse giriyordum ve öğrencilerle muhabbet ediyorduk. Hoca bir saat sonra tekrar arayıp 'gelemeyeceğim' diyordu. Bu şekilde 4-5 hafta sürdü. Sonra ben de hocayı yneticimize, yani dekana şikyet ettim ve hoca uyarı aldı. Uyarı sözlü m yazılı mı bilmiyorum. Hoca beni arayıp çok çirkin cümleler kurarak, 'sen bize yardım etmezsen ileride biz de yardım etmeyiz' diyerek, bir araştırma görevlisi olarak verilen tüm işleri yapmam gerektiğini söyledi. '25 yaşındasın daha yüksek lisans başlangıcın yok, zaten gecikmişsin' dedi. K5

Başka bir üniversitedeki dersimden okula döndükten sonra, bir hoca 10 dakika sonraki dersine girmemi istedi. Derse yönelik bir hazırlığım olmadığı için ne

yapacağımı bilemedim. İzindeyken de idari bir iş verildi. İzinde olduğumu söylememe rağmen ve internete erişimim olmamasına rağmen işi yapmak zorunda kaldım. Ayrıca hocalar WhatsApp üzerinden tahakküm kuruyor. Her an bizlere ulaşabilir olmak ve her an verdikleri işleri yapabilir olmamızı bekliyorlar. 8-5 değil 24 saat bitmeyen bir tahakküm... Ayrıca hocalar ideolojik olarak yakın gördüklerine daha yakın davranıyorlar. Ayrıca kadromuz için mücadele ettiğimiz süreçte, hocaların 'çok mücadele etmememiz gerektiğini' söylediklerini, böylece emek sömürsünü normalleştirdiklerini gördük. K4

Ayrıca, araştırma görevlileri öğretim üyelerinin sınav kâğıtlarını değerlendirdiklerini; ancak bu değerlendirmeleri yapma konusunda yetkin hissetmediklerini dile getirmişlerdir:

Hocaların sınav kâğıtları araştırma görevlilerince değerlendirilip not veriliyor, bu aslında bu hocaların kendi sorumlulukları diye düşünüyorum. K6

Hocaların test sınavlarını okuyalım; ama klasik yapılan sınavları okumak anlamsız; çünkü ben kendi anlatmadığım derste nasıl not vereceğimi bilemiyorum ve vicdan azabı çekiyorum ve büyük bir huzursuzlukla okuyorum sınavları. Hocanın, dersin başarı oranı nedir, anlattıklarından öğrenciler ne şekilde yararlanmış buna bakması gerekiyor. Bu durum yolun başındaki araştırma görevlileri olarak akademiye olan saygımızı da azaltıyor. K5

Görünmeyen Emek

Literatürdeki çalışmalar, görünmeyen emek ile ilgili olarak kadınların ev içindeki görünmeyen emeğine odaklanmaktadır (Özkaplan, 2009; Aktaş, 2013; Aldemir ve Ergüder, 2010; Memiş ve Özay, 2011). Literatürde, Türkiye'deki üniversitelerdeki görünmeyen emeğe ilişkin bir çalışmaya ise rastlanmamıştır. Dikmen ve Maden (2012) çalışmalarında yine kadın akademisyenlerin ev içindeki görünmeyen emeğine odaklanılmıştır. Literatürde sınırlı sayıda olsa da, azınlıkların görünmeyen emeğini inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Akbaş ve Ünlütürk, 2018). İhmal edilmiş olsa da, günlük hayat içerisinde yalnızca üniversitelerde değil, pek çok iş kolunda emeğin görünür olmadığı gözlenmektedir. Yükseköğretim kanununa bağlı olarak çalışmakta olan araştırma görevlileri de kimi zaman, yalnızca yapmak zorunda olmadıkları işleri yapmakla kalmamakta, kimi zaman da yaptıkları çalışmalarda görünür olmamaktadır. Bu durumu destekler nitelikte, çalışmaya katılan araştırma görevlileri katkı verdikleri kitaplarda, makalelerde adlarının yer almadığını, idari işleri yaptıklarında altına memurun imzasının atıldığını, saha çalışmalarına katıldıklarını ve adlarının yer almadığını söylemişlerdir:

Bir hoca, kitap çalışması için arşiv çalışması yapmamı istedi. Yaklaşık 250 tane köşe yazısını tek tek worde döktüm. Çok sancılı bir süreçti. Sonuçta kitapta ismim yer almadı. K1

Bir başkası adına adımları kullanmadan makale yazdım. Söz konusu hocayla adımların anılmasını istemiyordum. Çalışılan konudan zevk almıyordum. Dolayısıyla adımları kullanmadım. Ancak makalenin tamamını ben yazdım. Hoca da bunu kendi adıyla yayınlamakta beis görmedi. K3

Yılsonunda faaliyet raporu istiyorlar. İdari işlerin hepsini yazamıyoruz; çünkü idari işler ya WhatsApp ya da e-mail yoluyla geliyor. Yaptığımız işler de zaten memur işi. Biz bir görev yaptığımızda bunu memur yapmış gibi gözüktüyor, asistan adı geçmiyor. Hatta bazen yaptığımız işin altına memurmuşuz gibi imza atıyoruz. Örneğin, memurların üç yılda bitirmeleri üzere verilen bir işi yapmamaları nedeniyle, son bir ayda bu işi araştırma görevlileri olarak yaptık ve işi yapan memur olarak görüldü. K5

Çeşitli hocaların ve meslektaşların saha çalışmalarına katkı sağladığım; ama yayın aşamasında ismimin dahil edilmediği durumlar oldu. K6

Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, iş tanımlarındaki belirsizlikler ve akademideki mevcut hiyerarşik düzen nedeniyle araştırma görevlilerinin adlarının dahi anılmayacağı işleri yapmayı reddedemedikleri, bu işleri yapmaya kendilerini mecbur hissettikleri; çünkü bu işleri yapmamaları durumunda işlerini kaybetme kaygısı taşıdıkları anlaşılmıştır.

Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Türkiye’de 2547 sayılı kanuna bağlı olarak devlet üniversitelerinde çalışmakta olan araştırma görevlileri ile derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirildiği bu çalışmada, araştırma görevlilerinin temel olarak iş tanımlarının belirsizliği nedeniyle sıkıntılar yaşadıkları, geleceğe yönelik güvencesiz hissettikleri, öğretim üyelerinin tutumları nedeniyle sorunlar yaşadıkları, maddi olanaklarının akademik faaliyetlerini karşılamaya yetmeyebildiği görülmüştür. Daha sonraki çalışmalarda vakıf üniversitelerinde çalışan araştırma görevlilerinin ve sosyal bilimler ile sağlık bilimleri dışındaki alanlarda çalışan araştırma görevlilerinin çalışma koşullarının araştırılması faydalı olacaktır. Gerçekleştirilen literatür analizinden ve görüşmelerden yola çıkılarak araştırma görevlilerinin sorunlarının aşılması için şu adımların izlenebileceği söylenebilir:

* 2547 sayılı kanunda araştırma görevlilerinin görev tanımlarının netleştirilmesi: Araştırma görevlileri 2547 sayılı kanunda “yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı

olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri” yapanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım içerisindeki “diğer görevler” ifadesi çıkarılarak, bu ifadenin yerine araştırma görevlilerinin görev tanımlarını net bir şekilde ifade eden bir cümlenin eklenmesi düşünülebilir, çünkü gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda araştırma görevlilerinin iş tanımlarındaki belirsizlik nedeniyle sıkıntılar yaşadığı anlaşılmıştır. Ayrıca kanuna eklenecek ileriki tanımlar ile araştırma görevlilerinin hangi görevleri yapmaları, hangilerini yapmamaları gerektiği de net bir şekilde tanımlanabilir. Derinlemesine görüşmeler sonucunda, araştırma görevlilerinin iş tanımındaki belirsizliğin ortadan kalkmasının, araştırma görevlilerinin öğretim üyelerinin derslerini yürütmelerinin, öğretim üyelerinin kişisel işlerini yapmalarının ve memurların işlerini yapmalarının önüne geçebileceği anlaşılmıştır.

* 50(d) kadrosunun kaldırılması: Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, araştırma görevlilerinin bu kadro nedeniyle güvencesiz hissettikleri, bu nedenle de akademik üretim süreçlerinin sekteye uğradığı görülmüştür. Araştırma görevlilerinin performanslarının artması için güvencesiz değil; tam tersine güvende hissetmeleri gerektiği, kadro sıkıntılarının araştırma görevlilerinin akademik üretimlerini engellediği gözlenmiştir. Ancak; 50(d) kadrosu kaldırılarak, araştırma görevlisi atamasının azaltılmasının ve artırılan burslar ile akademik kadroların yerini öğrenci statüsündeki doktora öğrencilerine bırakmasının daha da güvencesiz koşullara neden olabileceği göz ardı edilmemelidir.

* Hiyerarşik yapılanmanın ve öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine olan tutumlarının dönüşümü: Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, araştırma görevlilerinin kimi zaman kendilerini ‘araştırma görevlisi’ olarak değil, ‘asistan’ olarak tanımladıkları gözlenmiştir. Öğretim elemanları olan araştırma görevlileri, öğretim üyelerinin kişisel asistanları değildir; ancak bu zihniyet öylesine yaygınlaşmıştır ki; araştırma görevlileri bile sürekli olarak bu şekilde tanımlanmalarından dolayı kendilerinden bu şekilde söz edebilmektedirler.

* Bunun da ötesinde araştırma görevlileri kendilerini kimi zaman sekreter, kimi zaman çırak gibi hissetmektedirler (Kısa, 2013: 47). Bu da büyük ölçüde öğretim üyelerinin tutumundan kaynaklanmaktadır. Öğretim üyeleri diğer öğretim üyelerine nasıl davranıyorlarsa, araştırma görevlilerine de o şekilde davranmalıdırlar. Örneğin görüşme gerçekleştirilen bir katılımcının (K8) belirttiği gibi, bir öğretim üyesinin hafta sonu bir başka öğretim üyesine ulaşamadığı için kızmadığı/

kızamadığı gibi, bir araştırma görevlisine hafta sonu ulaşamadığı için kızmayı kendisine hak görmemesi gerektiği, ya da bir başka katılımcının (K1) belirttiği gibi, öğretim üyelerinin araştırma görevlilerini “azarlaması” gibi durumların tamamen ortadan kalkması gerektiği düşünülmektedir.

* Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda araştırma görevlilerinin yapmak zorunda olmadıklarını düşündükleri pek çok işi yaptıkları ve kimi zaman katkı sağladıkları çalışmalarda adlarının yer almadığı anlaşılmıştır. Bu nedenlerle, öğretim üyelerinin kendi derslerini yürütme ve kendi derslerinin sınavlarını değerlendirme konusunda hassasiyet göstermesi gerektiği, araştırma görevlilerine kişisel işlerini yaptırmamaları gerektiği, akademik çalışmalara katılmaları durumunda bu çalışmalara araştırma görevlilerinin adlarını da eklemeleri gerektiği, özellikle sağlık bilimleri gibi alanlarda fırsat eşitliği yaratarak çalışmalara yalnızca kendilerine yakın gördükleri değil, diğer araştırma görevlilerinin de katılımlarını desteklemeleri gerektiği düşünülmektedir.

* Ayrıca, gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda yönetimlerin ya da öğretim üyelerinin, araştırma görevlilerinin çalışmak istedikleri alanlara müdahale etmemelerinin araştırma görevlilerinin akademik üretimlerini ve motivasyonlarını artırabileceği gözlenmiştir.

* Araştırma görevlilerine uygun çalışma koşullarının sağlanması: Gerçekleştirilen görüşmelerde, araştırma görevlilerinin çok kalabalık odalarda akademik üretim yapmakta sıkıntılar yaşadığı anlaşılmıştır. Ayrıca, esnek çalışma saatlerinin olmasının, araştırma görevlilerinin kontrol altında tutulmadan özgürce akademik üretim yapabilmelerini sağlayabileceği gözlenmiştir.

* Araştırma görevlilerinin maddi olanaklarının güçlendirilmesi: Derinlemesine görüşmeler sonucunda, konferans katılım desteğinin sağlanmasının, kitap alımlarının ve teknolojiye erişimlerinin desteklenmesinin, ulaşım olanaklarının desteklenmesinin araştırma görevlilerinin akademik üretim yapmaya yönelik maddi engellerini kaldırmaya yardımcı olabileceği görülmüştür. Ayrıca, araştırma görevlilerinin maaşlarının yurt dışındaki konferanslara katılmaya yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, 2547 sayılı kanunda araştırma görevlilerinin görev tanımlarının netleştirilmesinin, 50(d) kadrosunun kaldırılmasının, hiyerarşik yapılanmanın ve öğretim üyelerinin araştırma görevlilerine olan tutumlarının dönüşümünün, araştırma görevlilerine uygun çalışma koşullarının sağlanmasının, araştırma

görevlilerinin maddi olanaklarının güçlendirilmesinin özgür akademik üretimi güçlendireceği söylenilebilir. Ayrıca araştırma görevlilerinin, yaşadıkları sıkıntılar karşısında haberleşmelerinin, bir araya gelmelerinin ve sendikalar ile birlikte hareket etmelerinin geçmişteki sorunların aşılması konusunda faydalı olmuş olabileceği, bu nedenle mevcut sorunların aşılması konusunda da birlikteliklerinin faydalı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonnot

¹ Devlet üniversitelerinin toplam araştırma görevlisi sayısı 2002 yılı sonunda 20.650 iken, 2005 yılı sonunda 20.736 olmuştur. Aynı dönemde bu üniversitelerde öğrenci sayısında % 22'lik bir artış olmasına karşın, araştırma görevlisi sayısındaki artış % 0,4'te kalmıştır (YÖK, 2007: 107). YÖK istatistiklerine göre (bkz. YÖK İstatistikleri), 2013-2014 yıllarında yükseköğretimdeki toplam öğrenci sayısı 5472521, 2019-2020 yıllarında ise 7940133'dir. 5-6 yıl içerisinde öğrenci sayısında %45,09 artış olduğu görülmektedir. Yine YÖK istatistiklerine göre, 2013-2014 yılları arasında araştırma görevlisi sayısı 50667, 2019-2020 yıllarında ise 44074'dir. Öğrenci sayısındaki %45,09 artışa karşın, araştırma görevlisi oranında yalnızca %14,96 artış olduğu görülmektedir. Bu da, hem öğrenci danışmanlığı, kayıtları vb. gibi görevleri yapmak zorunda kalan araştırma görevlilerinin iş yüklerinin arttığını, hem de yükseköğretimde kayıtlı öğrencilerin akademisyen olma ihtimallerinin önceki yıllara kıyasla düştüğünü göstermektedir.

Kaynakça

Acar A, Nemutlu E, Gürhan G ve Liman V (2004). HÜ Eczacılık Fakültesi Araştırma Görevlilerinin İş Memnuniyeti ve Bunu Etkileyen Faktörler. *HÜ Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 24(2), 95-106.

Akagündüz Ü (2012). Akademik Köleler. *Aksiyon Dergisi*, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-31447-akademik-koleler.html>.

Akbaş S ve Ünlütürk Ulutaş Ç (2018). Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler. *Çalışma ve Toplum*, 56(1), 167-192.

Aktaş G (2013). Üretiyorum Öyleyse Varım: Buldan'da Ev Eksenli Çalışan Kadınların Aile ve Toplumsal Yaşamda Görünmeyen Emeği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 258-267.

Aldemir Ç (2016). Kadının Görünmeyen Emeğinin Görünür Kılınması: Evliçi Emeğin Ücretlendirilmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). ESOGÜ: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Allmer T (2018). Theorising and Analysing Academic Labour. *TripleC: Communication, Capitalism and Critique*, 16(1), 49-77.

Aras M ve Karakiraz A (2013). Zaman Temelli İş Aile Çatışması, Düşük Başarı Hissi ve İş Tatmini İlişkisi: Doktora Yapan Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 1-13.

Avcı K ve Pala K (2004). Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesinde Çalışan Araştırma Görevlisi ve Uzman Doktorların Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(2), 81-85.

Aytekin A ve Tunalı D (2017). ÖYP Araştırma Görevlilerinin Yaşam Doyumlarının İkili Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 247-270.

Bakioğlu A ve Yaman E (2004). Araştırma Görevlilerinin Kariyer Gelişimleri: Engeller ve Çözümler. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20(20), 1-20.

Bulut E (2011). Creative Economy: Seeds of Social Collaboration or Capital's Hunt for General Intellect and Imagination? İçinde: Michael A. Peters ve Ergin Bulut (der.), *Cognitive Capitalism, Education and Digital Labour*, New York: Peter Lang., 151-168.

Bülbül T (2006). Üniversite Öğretim Elemanlarının Ücretlerinin Akademik Yaşama Yansımalarının Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Çolak E (2014). İş Güvencesizliği ve Türk Üniversite Sisteminde Araştırma Görevlilerinin Belirsizlikle Mücadele Stratejileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Çolak E (2015). Akademi Güvencesiz Çalışma: Araştırma Görevlilerinin Deneyimleri. *ViraVerita E-Dergi*, (2), 23-44.

Dikmen N ve Maden D (2012). Kadın Akademisyenlerin Görünmeyen Emeği Üzerine Bir Araştırma: Ordu Üniversitesi Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 235-250.

Dinler V (2013). Akademik Özgürlüğün Sınırı Üzerine Sorular. *Muhafazakâr Düşünce*, 9(35), 239-261.

Dyer-Witheyford N (2011). In the Ruined Laboratory of Futuristic Accumulation: Immaterial Labour and the University Crisis. İçinde: Michael A. Peters ve Ergin Bulut (der.), *Cognitive Capitalism, Education and Digital Labour*, New York: Peter Lang., 275-286.

Eğitim Sen (2013). *Araştırma Görevlileri Araştırması*.

Ergöl Ş, Koç G, Eroğlu K ve Taşkın L (2012). Türkiye'de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(1), 43-49.

Ergüder B (2010). Sermaye Birikimi Sürecinde Ücretsiz Kadın Emeği. *İktisat Dergisi*, 514, 21-26.

Feldman Z ve Sandoval M (2018). Metric Power and the Academic Self: Neoliberalism, Knowledge and Resistance in the British University. tripleC: Communication, Capitalism & Critique. *Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 16(1), 214-233.

Halıcı A, Ötcan C Ç ve Demir G T (2017). Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) ile Atanan Araştırma Görevlilerinin Statülerinin Değiştirilmesine Yönelik Akademisyen Görüşleri. ERPA International Congresses on Education.

Hall R (2014). On the Abolition of Academic Labour: The Relationship Between Intellectual Workers and Mass Intellectuality. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society, 12(2), 822-837.

İlhan M N, Özkan S, Kurtcebe Z Ö ve Aksakal F N (2009). Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Çalışan Araştırma Görevlileri ve İntörn Doktorlarda Şiddete Maruziyet ve Şiddetle İlişkili Etmenler. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 28(3), 15-23.

Kahraman A B (2010). Lisansüstü Eğitim Yapmak Amacıyla Başka Bir Üniversitede Görevlendirilen Araştırma Görevlilerinin Yaşam Tarzı Profilleri ve Problemleri (Hacettepe Üniversitesi Örneği). *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(2), 243-257.

Keleş H N (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139.

Kennelly I, Misra J ve Karides M (1999). The Historical Context of Gender, Race, & Class in the Academic Labor Market. *Race, Gender & Class*, 6(3), 125-155.

Kısa N (2013). Araştırma Görevlilerinin Metaforik Algıları: Kim Onlar? Kim Olmalılar?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 47-66.

Korkut H ve Yalçınkaya M (1999). Araştırma Görevlilerinin Sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(17), 19-36.

Köse S, Oral L ve Türesin H (2012). İş Yaşamında Sosyal Kolaylaştırma Kavramı ve Sanal Kaytarma ile İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 287-295.

Memiş E ve Özay Ö (2011). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. *Birkaç Arpa Boyu*, 21, 249-280.

Monks J ve Robinson M (2000). Gender and Racial Earnings Differentials in Academic Labor Markets. *Economic Inquiry*, 38(4), 662-671.

Özkaplan N (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 15-23.

Peters M A ve Bulut E (2011). *Cognitive Capitalism, Education and Digital Labour*. New York: Peter Lang.

Ransom M R ve Megdal S B (1993). Sex Differences in the Academic Labor Market in the Affirmative Action Era. *Economics of Education Review*, 12(1), 21-43.

Terzi Y ve Sağlam V (2008). Araştırma Görevlilerinin Mesleki Tükenmişlik Durumu. *Physical Sciences*, 3(1), 52-58.

Toumanoff P (2005). The Effects of Gender on Salary-at-hire in the Academic Labor Market. *Economics of Education Review*, 24(2), 179-188.

Tuzgöl DM ve Cenkseven F (2007). Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Öğretim Elemanlarının Mesleki Sorunları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 203-218.

Umbach P D (2007). Gender Equity in the Academic Labor Market: An Analysis of Academic Disciplines. *Research in Higher Education*, 48(2), 169-192.

Uysal İ, Anıl D ve Ertuna L (2015). Türkiye'deki Araştırma Görevlilerinin Mesleki Sorunlarının İkili Karşılaştırma Yoluyla Ölçeklenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 6(2), 279-292.

Yıldırım A ve Şimşek H (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz K ve Şahin T (2016). Eğitim Fakültelerindeki Araştırma Görevlilerinin Mesleki Deneyimlerinin İncelenmesi: Araştırma Görevlisi Olmanın Anlamına İlişkin Fenomenolojik Bir Çalışma. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 44(44), 143-168.

YÖK (2007). *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi*, Ankara.

YÖK Bursları, Yükseköğretim Kurulu Tarafından Doktora Programlarına Kayıtlı Öğrencilere Verilecek Burslara İlişkin Usul ve Esaslar, https://www.yok.gov.tr/DuyuruBelgeleri/Proje%20Destekleme%20ve%20Geli%C5%9Firme%20Daire%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1/2019/100_2000_usul_ve_esaslar_mayis_2019.pdf. Son erişim tarihi: 31.06.2020

YÖK İstatistikleri, *Tablo 1. Öğrenci Sayıları Özet Tablosu, 2019-2020, Tablo 1. Öğrenci Sayıları Özet Tablosu, Tablo 10. Öğretim Elemanlarının Akademik Görevlerine Göre Sayıları, 2019-2020, Tablo 10. 2013-2014 Öğretim Yılı Öğretim Elemanlarının Akademik Görevlerine Göre Sayılar*, <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Son erişim tarihi: 24.07.2020

YÖK Yazısı (2014). <https://personel.ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/06/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma-G%C3%B6revlilerin-Derse-Giremeyecegi-2.pdf>. Son erişim tarihi: 05.02.2020.

Yükseköğretim Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>. Son erişim tarihi: 18.09.2019.

Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’da Yükseköğretimin Gelişimi ve Finansmanı: Anarko Liberalizm ve Ordo-Liberalizm Çerçevesinde Bir Karşılaştırma

Zeynep Ağdemir, Ahi Evran Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-2345-6789,
e-posta: zeynepagdemir@ahievran.edu.tr

Özet

Yükseköğretim hizmetinin özel sektör veya kamu tarafından sunumu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Japonya gibi ülkelerde üniversite hizmeti ağırlıklı olarak özel sektör tarafından sunulurken; Norveç, İsveç, Belçika ve Almanya gibi ülkelerde yükseköğretimin kamusal karakteri ağır basmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışma bu iki farklı eğilim içerisinde yer alan ABD ve Almanya’da yükseköğretim sisteminin gelişimini ve finansmanını, her iki ülkenin farklı liberal geleneklerden geldiklerini dikkate alarak anarko-liberalizm ve ordoliberalizm kavramları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, yazı öncelikle Alman ordoliberalizmini ele almıştır. Ordoliberalizm, devleti piyasa koşullarının oluşması için önemli bir aktör olarak görmektedir. Devlet, piyasalaşma sürecinin ön koşulları sağlamak için eğitim, nüfus gibi alanlarda gerekli müdahaleleri yapmalı, ancak bu müdahale Keynesyen bir biçim içermemeli, sadece piyasalaşmanın önündeki engelleri kaldırmalıdır. Devlete verilen merkezi rolün bir nedeni de ordoliberallerin proleterleşmeyi sisteme bir tehlike olarak görmeleri, bu yüzden de şirket toplumu yaratmayı amaçlamalarıdır. Bu hedef çerçevesinde devlet, şirket toplumu oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. Anarko-liberal anlayışa göre ise piyasa alanının dışında kalan her şey piyasalaşmalıdır. Bu anlamda devletin kendisi de piyasalaşmaktadır. Her iki modelde de piyasalaşma esas amaç iken bu süreçte devlete verilen rol ordoliberal yaklaşımda daha geniştir. Çalışma, bu bağlamda ABD ve Almanya’da yükseköğretim hizmeti sunumundaki farklılıkların devlet anlayışındaki farklı gelenekler olduğundan hareket etmiştir. Almanya ve ABD’de üniversite finansman biçimlerinin değişen yapısı tarihsel bir perspektiften ele alınmıştır. Almanya’da üniversitelerin Doğu- Batı Almanya geriliminden ötürü kamusal kökenleri bulunmaktadır. Alman sanayileşme hedefi ile birlikte yükseköğretimin baskın karakteri kamusal olmuştur. 1970 devletin mali krizi ile birlikte özel üniversitelerin sayısı artsa da üniversite eğitiminin kamusal ağırlığı, niteliğindeki bazı dönüşümlere rağmen devam etmiştir. ABD’de ise

özellikle 1970 devletin mali krizi ile birlikte devlet çeşitli müdahalelerle üniversiteyi finansallaşma sürecinin bir aracı haline getirmiştir. Çalışma sonuç bölümünde ABD ve Alman üniversitelerinin finansman biçimi ile anarko-liberalizm ve ordoliberalizmin devlet anlayışı arasındaki bağlantıları kurmaya çalışmıştır. Yükseköğretim hizmetinin sunumundaki farklılıkların sebebini, farklı devlet geleneklerine bağlamanın sadece bir sonuç olduğu, asıl nedenin sınıf mücadelesinin ülkelerde aldığı apayrı biçimler olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Anarko-liberalizm, Ordoliberalizm, Yükseköğretim.

Assessing And Financing of Higher Education in The United States and Germany: A Comparison With Anarcho-Liberalism And Ordoliberalism

Abstract

The provision of higher education by the private sector or the public sector differs from country to country. In countries such as the United States (USA), England, Japan, higher education is predominantly provided by the private sector, the public character of higher education predominates in countries such as Norway, Sweden, Belgium and Germany. In this context, the paper tries to compare the development and financing of the higher education system in the USA and Germany, which are included in these two different trends, in the framework of anarcho-liberalism and ordoliberalism concepts considering that both countries come from different liberal traditions. In this framework, the study primarily addressed German ordoliberalism. Ordoliberalism sees the state as an important actor for the formation of market conditions. The state should make the necessary interventions in areas such as education and population in order to provide the prerequisites for the market system, but this intervention should not contain a Keynesian form, it should only remove the barriers to marketization. One reason for the central role given to the state is that ordoliberals see proletarianization as a threat to the system, so they aim to create corporate society. Within the framework of this goal, the state plays an important role in forming the company society. According to the anarcho-liberal approach, everything outside the market area must be marketed. In this sense, the state itself is becoming a market. While the expansion of the market system is the main goal in both approaches, the role given to the state in this process is wider in the ordoliberal approach. The study acted in this context that the differences in the provision of higher education in the USA and Germany are different traditions of the state. The changing structure of university funding forms in Germany and the USA has been handled from a historical perspective. Universities in Germany have public origins due to the East-West German tension. With the German industrialization goal, the dominant character of higher education has been public. Although the number of private universities increased with the 1970 financial crisis of the state, the public

weight of university education continued despite some transformations in its nature. In the USA, especially with the 1970 financial crisis of the state, the state has made the university a tool of financialization process with various interventions. In the conclusion the study tried to establish the connections between the financing form of USA and German universities and the state approaches of anarcho-liberalism and ordoliberalism. It was emphasized that it was only a result to link the differences in the provision of higher education services to different state traditions, and the main reason was the different forms of class struggle in the countries.

Keywords: United States, Germany, Anarcho-liberalism, Ordo-liberalism, Higher Education.

Giriş

Yükseköğretim hizmetinin kamu sektörü tarafından mı yoksa özel sektör tarafından mı sağlanacağı kadim bir tartışmadır ve bu sorunun cevabı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. *OECD'nin Education at Glance 2019* raporu verilerine göre Norveç, Avusturya, Finlandiya, Lüksemburg, İzlanda, İsveç, Slovenya, Belçika ve Almanya yükseköğretimde kamu payının toplam içinde yüzde 90 ile yüzde 80 arasında değiştiği ülkeler olarak karşımıza çıkarken, Birleşik Krallık, Japonya, Şili, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kore ve Avustralya'da bu oran sırasıyla yüzde 20 ile yüzde 40 arasında değişmektedir.

İngiltere'de yükseköğretimde özel sektörün ağırlık kazanması 1970'lerde devletin mali krizi ile başlamıştır. Kriz nedeniyle Britanya'nın yükseköğretim sistemi eskisi gibi finanse edilememiştir. Bu nedenle pratik çözüm öğrenci başına maliyetleri düşürmek olmuştur. Bu bağlamda, 1989'dan 1997'ye öğrenci başı maliyetler yüzde 36 düşürülmüştür. Hükümet bu sorunu çözmek için komisyonlar toplamış, İşçi Partisi, *The Dearing Report 1997*de öğrencilerin 1000 sterlin kadar düşük miktarda sabit harç parası ödemesi gerektiği fikrini ortaya koymuştur (Rustin, 2016: 151). İngiltere'de bu dönemde özellikle vergilere karşı tepki olduğunu dikkate alırsak, yükseköğretim sisteminin nasıl finanse edileceği önemli bir sorun olmuştur. *The Dearing Report* sonrasında kamusal tahsisatlar kesilmiş ve borçlanılarak finanse edilmesi beklenen 3000 sterlinlik harç yürürlüğe koyulmuştur. Popüler görüş, kamusal finansman sistemin üniversite öğrencileri için ayrıcalık oluşturduğu ve yüksek vergi ödeyip üniversiteye gidenler için adaletsiz olduğu yönünde olmuştur. 2010-2015 Koalisyon hükümeti *The Browne Report* önerilerini izleyerek yıllık en yüksek harç ücretini 9000 sterline çıkarmıştır (ancak bu oran en yüksek olmak yerine hızlıca standart halini almıştır). 2010 *The Browne Report*'un yürütücüsü

üniversite eğitimi almayan BP CEO'su, öğrencilerin eğitim masraflarının borç alınarak gelecek gelirleri üzerinden ödenmesi gerektiği şeklinde radikal bir öneride bulunmuştur. 2010 yılında 16-19 yaşında yoksul öğrencilere verilen *Educational Maintenance Allowance* (EMA) (*Eğitim Bursu*) bursu yürürlükten kaldırılmıştır (Rustin, 2016: 152).

ABD 'de ise yükseköğretim sisteminin özelleştirilmesi süreci daha erken başlamıştır. ABD'de öğrenci borçları 2011 yılı itibariyle 1 trilyon dolar düzeyinde olup, bu miktar kredi kartı ve otomobil borçlarından yüksektir. Her yaş grubundan 40 milyon Amerikalının öğrenci borçları bulunmaktadır ve bu borçlar, 2004 yılından 2011 yılına üç kat artmıştır. Öğrenci borçlarının 1 trilyon doları federal devletin öğrencilere verdiği borçlardan, 200 milyar doları özel kuruluşların verdiği borçlardan oluşmaktadır (Blumenstyk, 2015: 60-61).

Almanya'da ise kamu finansmanına ek olarak 2005 yılında öğrenci harçları yürürlüğe konmuş, ancak yükseköğretimin kamusal olduğuna dair oluşan algıdan ötürü harçlar kabul edilmemiştir. Federal mahkeme kararından sonra 16 federal bölgeden 8'i harç miktarını düşürmüştü, daha sonraki süreçlerde tüm üniversitelerde harçlar kaldırılmıştır (The Munich Eye, 2019).

İsveç'te ise yurtdışından gelen öğrenciler hariç olmak üzere harç ödemesi yoktur ve yükseköğretimin büyük kısmı merkezi idarenin vergileri ile karşılanmaktadır. İsveç Eğitim Bakanlığı öğrenci yardımlarının öğrenciler arası farkı kapatma niyetiyle yapıldığını dile getirmektedir. İsveç'te öğrenci yardımları ailenin durumuna bakılmaksızın eğitim süresince gerekli yaşam maliyetini karşılamaya yöneliktir (Ministry of Education of Research, 2016: 5).

Bahsedilen örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu çalışmanın amacı yükseköğretim sisteminin ülkelerde neden farklı kamu ve özel sektör bileşimlerine sahip olduğunu Foucault'nun (2005) *Biyopolitika'nın Doğuşu* eserinde ortaya koyduğu farklı neoliberal yönetimsellik biçimlerini izleyerek anlamaktır. Bu tercihin sebebi, ordoliberalizm ve anarko-liberalizm olarak kavramsallaştırılan neoliberal yönetimsellik biçimlerinin ülkelerin yükseköğretim sisteminde kamu ve özel sektör bileşimini anlamak açısından oldukça işlevsel olmasıdır. Ordoliberalizm ve anarko-liberalizme dair çalışmalar son dönemde oldukça artmıştır. Briebriecher'e göre (2014) bu iki kavramın gündemde olmasının nedenlerinden biri Foucault'nun 1978-1979 *Collège de France* derslerinin, 2004 yılına kadar yayımlanmamış olmasıdır. Foucault'nun çalışması yayımlanmadan önce, ders kayıtları ve notları üzerinden yönetimsellik çalışmaları yapılmışken, 2000'li yılların erken dönemlerinde bu ders serisinin basılması, yönetimsellik çalışmalarına dair ilgiyi artırmıştır (2014: 3-4).

Bu çerçevede, çalışmada kamusal bir model olarak Almanya ile özel sektörün yükseköğretimde yaygın olduğu ABD örneği tarihsel süreç içerisinde incelenmeye ve bu iki farklı sistemin nedenleri Almanya’da ordoliberalizm ve ABD’de anarko-liberalizm kavramsallaştırması aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Foucault (2015) Amerikan liberalizminin Almanya ve Fransa’dan farklı olduğunu söylemektedir ve bu farklılıkları Alman ordoliberalizmi ve Amerikan anarkoliberalizmi üzerinden anlatmaktadır. Bu kavramları inşa etme biçimi bizim açımızdan eksikli olsa da çalışma buralarda Foucault’yu tamamlayıcı bazı eklemeler yapmıştır. Bu bağlamda, çalışma öncelikle ABD ve Almanya arasında farklılıkları anlamaya çalışacağımız teorik bir temelle başlamaktadır. Bu teorik anlatının ardından ise ABD ve Almanya’da yükseköğretim sisteminin tarihi finansman biçimlerini odağa alarak anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak ise ordoliberalizm ve anarko-liberalizm kavramlarının sunduğu çerçeve ile yükseköğretimin finansmanında ortaya çıkan farklılıkları anlayıp anlayamayacağımız, teori ve pratik arasında ne tür ilişkiler kurabileceğimize dair genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Alman Ordoliberalizmi ¹ ve ABD Liberalizmi (Anarko-liberalizm)

Alman Ordoliberalizmi

Alman ordo-liberal gelenek Anglosakson dünyada Freiburg Okulu veya Alman neo-liberalizmi olarak bilinmektedir. Teori, savaş sonrası Alman piyasa ekonomisine dayanır ve 1920’ler ve 1930’larda finansal krizin ve ekonomik depresyonun yaşandığı, siyasetin sertleştiği ve yönetme sorunlarının su yüzüne çıktığı dönemi temel alır. Walter Eucken, Franz Böhm, Alexander Rüstow, Wilhem Röpke ve Alfred Müller-Armack okulun temsilcileridir. Weimar krizi bağlamında, kapitalizmin liberal bir ekonomi olarak nasıl çalıştığına dair kendilerine özgü bir açıklama getirmişlerdir. Foucault’nun söylediği gibi kapitalist toplumsal ilişkilerin ekonomik rasyonalitesinin tariflenmesi, yeniden tanımlanması veya keşfedilmesi üzerine açıklama geliştirmişlerdir (Bonefeld, 2012: 1). Ordoliberaler, “ekonomünün akıldışılığını ortadan kaldırmak için kurulması gereken yeni toplumsal akılsallığın nasıl olması gerektiğine cevap vermeye çalışmışlardır” (Foucault, 2015: 92). Foucault’ya göre, genellikle Chicago Okulunun piyasa deregülasyonu ile ele alınan neoliberalizmi Alman ordoliberalizmi kökenlidir. Foucault ordoliberalizmi, biyopolitikanın liberal yönetim pratiklerine orijinal bir katkı olarak görmüştür (Bonefeld, 2012: 2).

Weimar Cumhuriyeti’nde devletin meşruiyetinin tartışıldığı ve politik sorunlar olduğu bir dönemde ordoliberalerin temel amaçları bu sorunlara yanıtlar aramak olmuştur. Eucken milli ekonomiye karşı çıkmış, Müller Armack salt

ekonomi ve politikanın dışında bir ekonomik yönetim tanımlaması yapmıştır (Foucault, 2015: 86-91). Röpke, İngiltere'deki Beveridge Planını eleştirmiş, İngilizlerin uyguladıkları planın Nazizime varacağını, İngilizlerin Almanlar ile savaşa da ekonomik olarak onları takip ettiklerini söylemiştir. Ordoliberaler Nazizimden iki sonuç çıkarmışlardır, birincisi ekonomik müdahalecilikle ilgilidir. Bu anlamda, liberalizm, Keynesçi müdahalecilik ve Alman ekonomik müdahalecilik arasında bir yerden bahsetmişlerdir. Diğer yandan, Nazizimle birlikte devletin ikinci plana itildiğini, partinin onun yerine birinci plana geldiğini dile getirmişlerdir (Foucault, 2015: 97-98). Başka bir deyişle onlara göre neoliberalizm, laissez faire liberalizmi ve Bismarck korumacılığı, Keynesyenizm ve Bolşevizm içinde üçüncü bir yoldur (Bonfeld, 2012: 2). Ordoliberalere göre Nazizm kökünü Saint Simon'dan alan bir müdahalecilikten doğmuş bir çeşit devletin teknikleşmesidir. Ordoliberalere göre "nazizm piyasa ekonomisine atfedilen kusurların ve yıkıcı etkilerin piyasa ekonomisinden değil, devletten devlete özgü akılsallığın kendi kusurlarından kaynaklandığını kanıtladığı için bu analizlerin tümünü elden geçirmek gerek"mektedir (Foucault, 2015: 101).

Ordoliberaler 18. Yüzyılda devlete "piyasa ekonomisinin devlete şu sınırdan itibaren şu konulara dair, bu alanın şu sınırları dışında hiçbir müdahalede bulunmayacaksınız" demesinin yeterli olmadığını düşünmekteydiler. Onlar "devlet tarafından belirlenen ve denetlenen bir serbest piyasa yerine bu dengeyi tamamen tersine çevirip serbest piyasanın devletin baştan sona düzenleyicisi olacağı bir düzen" önermekteydiler. "Yani devlet denetiminde bir piyasa yerine piyasa denetiminde bir devlet" (Foucault, 2015: 102).

Foucault'a göre neoliberalizm 18. ve 19. Yüzyıl eski liberalizminin yeniden doğuşu değildi. Ordoliberalizm devlet-piyasa-toplum ilişkilerini "çeşitli kaydırma ve dönüştürmeler ile tersine çevirmekteydi" (Foucault, 2015: 103). Bu kaydırma, piyasa ilkesi olarak mübadele yerine rekabetin geçişiyle ilgiliydi. 18. Yüzyıl liberallerine göre piyasa mübadele olarak görülür, devletin mübadele özgürlüğü sağlanması talep edilirdi. Ancak neoliberalere göre piyasanın özü rekabetti. Bu bağlamda, neoliberaler 19. Yüzyılda liberal evrime paralel bir tutum izlemekteydiler. Rekabet ve tekel sorununda "ekonomik akılsallığı sadece rekabetin sağlayabileceği ilkesini paylaşıyorlardı". Rekabet ise ekonomik akılsallığı fiyatların piyasada belirlenmesi yoluyla sağlamaktaydı. Ordoliberalerin 18. ve 19. Yüzyıl liberallerinden ayrıldıkları nokta "bırakınız yapsınlar" ilkesinden kopmalarıyla ilgiliydi. Onlara göre piyasa dengesi için devlete gereksinim vardı (Foucault, 2015: 104-105). Daha geniş bir ifadeyle rekabet kendiliğinden gerçekleşen bir olay değildir, "ancak dikkatle ve yapay olarak hazırlanmış koşullara uyulduğu takdirde ortaya çıkabilir ve etkilerini gösterebilir" ve "rekabet uyulması gereken bir doğa kanunu değil, yönetim

sanatının tarihi bir amacıdır". Böylelikle rekabet ekonomisi- devlet arasındaki ilişki çeşitli kısıtlamalarla tanımlanmaz, rekabet ekonomisinin varlığı "aktif yönetsellik" gerektirmektedir. Piyasanın yönetim tarafından baştan sona takip edilmesi gerekir (Foucault, 2015: 106). Ordoliberaller için konu devletin müdahale edip etmemesi ile ilgili değildir, ordoliberallerde devlet, toplumsal sonuçlar yaratmak için değil, bozulan rekabet ilişkilerine müdahale etmek için vardır. Devlet, hem ekonomik olana hem de ekonomik olmayana rekabetin etkinliğini sağlamak, toplumsal ve etik kuralları korumak için müdahale eder. Ekonomik özgürlük ancak politik otoritenin şekillendirmesiyle var olur (Bonefeld, 2012: 6).

Foucault'ya göre "...neoliberalizmin esası, politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edileceği sorusudur. Söz konusu olan boş bir alanı özgürleştirmek değil, piyasa ekonomisinin temel ilkelerini genel yönetim sanatına yansıtmak, havale etmektir" (Foucault, 2015: 111). Foucault neoliberallerin yönetim tarzını üç temelde açıklar: (1) tekel (2) uygun eylemler (3) toplumsal politika (2015: 114). Tekel liberal ekonominin sonucu olarak değil, devletin ekonomik müdahalesiyle oluşur. Kapitalizmde sabit sermayenin artması zorunluluğu tekelin oluşumuna yol açmaz, yoğunlaşma yaşanır ama tekel ancak "devletin kanunların, mahkemelerinin ve kamuoyunun desteğine sahip bu yırtıcı neo-feodalite yüksek düzeyde yoğunlaşmadan azami tekelleşmeye geçiş sağlayabilir". Alman kanunlarındaki tekel düzenlemeleri tekel yaratmak için değil tekel yaratılmasını engellemek üzerine kurulmuştur.

Uygun eylemler, yönetimin ekonomiye nasıl müdahale edeceği ile ilgilidir, bu iki biçimde olmalıdır: düzenleyici ve buyurucu eylemler (Foucault, 2015: 118). Düzenleyici eylemler piyasa ekonomisinin mekanizmalarına değil koşullarına müdahale etmek ile ilgilidir. Piyasa koşullarına müdahale etmek ise piyasanın üç eğilimini kabul etmek ve serbest bırakmak demektir: "Maliyetin kısılması eğilimi, şirketlerin kârının azaltılması eğilimi ve anlık geçici olarak ya fiyatların ciddi ve toptan bir şekilde düşürülmesi ya da üretiminin kalitesinin yükseltilmesiyle kârın artırılması eğilimi" (Foucault, 2015: 119).

Düzenli eylemlerin amacı fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonun kontrol altına alınmasıdır. Bunun dışındaki amaçlar ikincildir. Talep gücünün korunması, tam istihdam ve ücretlerle ilgili belirli bir dengenin kurulması öncelikli amaç olmamalıdır. Düzenleyici eylemler bu amaçlarına ulaşmak için "kredi politikası, dış ticaret fiyatlarının yükselmemesi için dış ticaret, vergi oranını düşürerek tasarruf ve yatırıma yönlendirme" gibi araçları kullanabilir. Fiyat sabitleme, belli sektörlere iş alanı açılması, kamusal yatırımlarla planlamalar yapılması düzenleyici eylemlerin bir aracı olarak görülmemektedir. Buyurucu etkinlikler

ise piyasanın daha temel genel koşullarına müdahale ile ilgilidir (Foucault, 2015: 188-120).

Ordoliberalere göre yönetimin “en temel ve kalıcı” amacı “piyasanın varoluş koşullarını sağlamaktır” bu da çerçeve koşullar olarak adlandırılır. Eucken’in 1952 yılında Almanya tarım politikasına dair yazdıkları çerçeve politikanın ne olduğuna dair çıkarımlar içermektedir. Eucken Almanya’nın tarım sektörünün piyasaya entegre olmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Bunun temel sebebi ise teknik ilerlemeyi engelleyen aşırı nüfustur. Bu soruna müdahale biçimi fiyat mekanizması veya sektör destekleri biçiminde tanımlanmamıştır. Göç politikaları, tarıma dair hukuki düzenlemeler (miras, kiralama vb.), tarım tekniğine müdahaleler, “toprak dağıtımın, işletmesini ve türünü değiştirmek ve hatta iklimi değiştirmek” biçiminde görülmüştür. Başka bir deyişle piyasanın varoluş koşullarını sağlamak için “nüfus, teknikler, formasyon, eğitim, hukuki rejim, toprakların kullanılabilirliği, iklim”, gibi alanlara müdahale etmek anlamına gelmektedir (Foucault, 2015: 121-122).

Ordoliberalerin toplumsal politika anlayışları refah ekonomisinden oldukça farklıdır. Toplumsal politika, ekonomik olarak yıkıcı sonuçlar üretmek istemiyorsa telafi edici politikalar uygulanmamalıdır. Toplumsal politikanın amacı eşitliği sağlamak olamaz, eşitsizliğin varlığını devam ettirmesi gerekir. Ordoliberalerin toplumsal politika anlayışları iki biçimde açıklanabilir: (a) önemli olan “alım gücünü korumak değil sadece kalıcı ve geçici şekilde kendi yaşam gereksinimlerini sağlamayanlar için asgari hayati bir seviyeyi korumaktır” (b) “Riskler, hastalıklar, kazalar gibi toplumsal risklere karşı bireylerin teminatı toplumdan temin edilmeyecektir. Toplum ve ekonomiden beklenen her bireyin ya doğrudan ve kişisel olarak ya da müşterek sigortalar aracılığıyla var olan risklere karşı, yaşamsal risklere, yaşlılık ve ölüm gibi durumlara karşı kendi özel kaynaklarıyla garanti altına almasına yeterli bir gelire sahip olmasını sağlamasıdır”. Temel toplumsal politika ekonomik büyümedir, ekonomik büyüme “herkesin kişisel sigortaya, özel mülkiyete, tek başına ya da ailece risklere karşı koymaları için gerekli sermayeye erişimlerini” sağlamalıdır (Foucault, 2015: 123-125).

Neoliberaler mübadele esasında piyasa değil, rekabet esasında piyasa mekanizmasını temel alırlar, bu mekanizmanın toplum içerisinde en geniş biçimde yer kaplamasını isterler. Neoliberalerin elde etmek istediği şey “süpermarket değil, şirketler toplumu” dur (Foucault, 2015: 126-128).

Foucault Röpke’nin 1950’deki bir metninde yönetim etkinliğinin hedefini aşağıdaki gibi saydığını söylemektedir:

- a) Toplumun en geniş biçimde özel mülkiyete erişiminin sağlanması,

- b) Kentlerde gayri proleter alanların geliştirilmesi (küçük esnaf ve zanaatkâr vb.) böylelikle kentlerin dev banliyöler değil, orta düzeyli yerleşim alanları olmasını sağlamak, kırlarda ise küçük işletmelerin teşvik edilmesi, ikamet, üretim ve işletme alanlarının gittikçe yayılması, adem-i merkezileştirilmesi, uzmanlaşma ve emek paylaşımı etkilerinin düzeltilmesi, toplumun aile ve komşuluk gibi doğal topluluklar aracılığıyla yeniden inşa edilmesi,
- c) Üretim merkezleri ve şirketlerin ortaya çıkardığı çevresel etkilerin “düzenlenmesi, ayarlanması ve denetlenmesidir” (Foucault, 2015: 130).

Foucault bahsedilen yönetim etkinliğini “ekonominin akılsallaştırması projesi” olarak ele almakta, Rousseau’ya dönüş olarak görmekte ve Rüstow’un bunu Vitalpolitik (yaşam politikası) olarak adlandırdığını söylemektedir. Neoliberalizmin temel amacı şirketlerin büyüklerden ibaret kalmasını engelleyip topluma yayılmasını sağlamaktır. “Piyasayı, rekabeti ve dolayısıyla şirketleri topluma şekil veren bir kuvvete dönüştürmek”tir (Foucault, 2015: 130). Müdahale, piyasanın sonuçlarını telafi için değil, rekabet yokluğunun olumsuz sonuçlarını engellemek için uygulanmaktadır (Foucault, 2015: 133). Piyasa ve kurumlar öyle düzenlenmelidir ki toplumu ve ekonomiyi şekillendiren piyasa kanunları olmalıdır. Temelinde piyasa ekonomisi olan ve toplumu inşa edenin piyasa ekonomisi olduğu bir toplumda piyasanın işleyebilmesi için kanunların egemenliğinde işleyen bir hukuk devleti gereklidir (Foucault, 2015: 141). Ekonomi bir oyun olarak düşünülmeli, yasalar ise bu oyunun kuralları olarak kabul edilmelidir. Bu oyun, devletin “hukuksal-kurumsal çerçevenin içinde kuralları belirlenmiş bir şirketler oyunu: yenilenmiş kapitalizmin yeni çerçevesi olmalıdır” (Foucault, 2015: 147-148).

Foucault ordoliberalizmi biyopolitikanın liberal yönetimin pratiklerine orijinal bir katkı olarak ele alırken, Bonefeld’e göre (2012) ordoliberallerin gündeminde sınıf çatışması, siyasi çekişmelerin ve demokratik zorlukların serbest piyasanın işleyişine engel olan tarafının ortadan kaldırılması da vardır. Böylelikle Bonefeld, Foucault’da göz ardı edilen Alman toplumundaki sınıfsal çatışmaların yerini anlamamızı sağlar. Ordoliberallerin temel soruları serbest piyasanın nasıl sürdürüleceği olmuştur. Piyasanın, açgözlü çıkarıcılık ve uzlaşmaz sınıf çıkarları karşısında liberal değerlerin yaşamını sağlayacak etik bir sistem hazırlamaya gerek olduğunu tartışmışlardır. Rekabet onlar için herhangi özgür toplumun ayrılmaz bir parçasıdır ve şirket ve girişimci özgürlüğünü teşvik etmek kamu görevidir. Kapitalizmin toplumsal irrasyonalesi proleterleşmedir ve ordoliberaller işçilerin girişimciliğini restore etmeyi önerirler. Toplumsal kriz toplulukların isyanı nedeniyle olur bu da uzlaşmacı toplum kültürünü yok eder. Refah toplumu işçileşmiş toplumun bir göstergesidir ve toplumsal ilişkilerin

de-proleterizasyonu talep edilmelidir. Sosyo-ekonomik ilişkiler sınıf çatışması nedeniyle politikleşir, toplumsal emek ilişkilerinin politikleştirilmesi talep edilmelidir, sınırsız demokraside, hukuk üstünlüğünün yerini halkın üstünlüğü alır, eğer demokrasi olmak zorundaysa liberalizmin demokrasi tarafından yıkılmasını engelleyecek güvenceler ve sınırlamalar getirilmelidir. Ordoliberalere göre çözüm de-proleterleşmedir ve bu halk olmanın önkoşuludur onlara göre özgürlük sorumlulukla gelir. Onlar, toplumsal yeri ve ekonomik koşullarından bağımsız olarak toplumu kendinden sorumlu girişimcilerin oluşturduğu şirket toplumu olarak görürler (Bonefeld, 2012: 4).

Wilhem Röpke ve Alfred Müller-Armack serbest piyasanın oluşumunun etik ve sosyolojik taraflarıyla daha çok ilgilenmişlerdir. Onlara göre ekonomik özgürlük ne ekonomik alanda bulunur ne de orada oluşur. Güçlü devlet olmaksızın, rekabetçi piyasa, kırmakla tehdit ettiği kâseyi bozacaktır. Müller-Armack burada kâseyi biraya getiren metafizik bir yapıştırıcının üzerinde durur. 1920'lerde ulus mitini sınıf ötesinde tanımlarken, 1930'larda ulusal mitini hareket ve liderde görmüş, savaş sonrası dönemde ise yeniden hıristiyanlaşma olarak tanımlamıştır. Ona göre toplumsal bağlılık ekonomik gelişmeden türemektedir ve sürdürülebilir ekonomik büyüme en mümkün toplumsal politikadır, bu işçi sınıfına istihdam ve gelir güvencesi ile yaratılacaktır. Röpke ise bunun tersine ekonomik mucizenin maddeci işçiler yaratacağını, memnun işçiler yaratmayacağını düşünmekteydi. İşçi sınıfının memnuniyetsizliği sürekli bir tehlikedir ve asıl yapılması gereken proleterleşmeyi azaltacak bir politikadır. Ordoliberalere göre proleterleşmeyi önleyecek sosyal politikadır. Bu sosyal politika ise girişimci yaratmakla ilgilidir. Amaçları işçileri en doğru ve soylu duygularla vatandaş haline dönüştürmektir. De-proleterizasyon Vitalpolitik'in bir konusudur, (Foucault'ya göre biyopolitika) amacı kalıplaşmış toplumsal ilişkileri çözmek, özgür fiyat mekanizması için toplumsal direnişi yenmektir (Bonefeld, 2012: 9). Sosyal politika refah devletinin yaptığı aksine özgürlük ve sorumluluk yüklenilmesini sağlayan girişimci olmayı teşvik etmelidir. İşçi girişimci olduğunda firmanın toplumsal ve ahlaki değerlerine sahip olacak gelenek aile ve toplumun kökeni olacaktır (Bonefeld, 2012: 10). Sosyal politikanın sosyal'i burada refah devletinin sosyal adaleti ile ilgili değildir. Sosyal politika kişinin girişimciliğine "olanak verilmesi"ni içermektedir. Yoksulluk daha iyi olmak için bir motivasyondur, işsizlik iş sahibi olmak için bir fırsattır, işsizler geçiş aşamasında olan girişimcilerdir (Bonefeld, 2012: 13).

ABD Anarko-liberalizmi (ABD liberalizmi)

Foucault'ya göre ABD liberalizmi Avrupa liberalizminden oldukça farklıdır. Öncelikle, "Amerikan liberalizmi tarihsel oluşumunun başlangıcı olan 18. Yüzyılda

Fransa'nın aksine hâlihazırdaki mevcut devlet aklının etkisini hafifletecek bir ilke olarak ortaya çıkmamıştır". Liberalizm, ABD'de devletin kurucu ilkesiyken "devleti kısıtlayan değil, devletin bizzat kurucusu" olmuştur (Foucault, 2015: 181). İkinci olarak, "Avrupa'da 19. Yüzyıldaki politik tartışmaların merkezinde milletin birliği, bağımsızlığı veya hukuk devleti gibi konular bulunurken, ABD'de tartışmanın merkezi devamlı olarak liberalizmdir". Son olarak, Keynescilik ve planlama, özellikle 20. Yüzyılın sonlarında sağ ideoloji tarafından sosyalizme gidiş, sol ideoloji tarafından ise emperyalist askeri bir devlete dönüşme nedeniyle eleştirilere neden olmuştur. Böylelikle Amerikan liberalizmi hem sol hem de sağ ideoloji tarafından savunulmuştur. Amerikan liberalizmi Fransa ve Almanya'da olanın aksine yöneticilerin aldığı birtakım kararlar değil, "bir yaşam ve düşünce biçimi"dir. Fransa'da devlet-birey arasındaki sorunlar kamu hizmeti sorunları ile ilgili tartışılırken, ABD'de devlet- birey anlaşmazlıkları özgürlük sorunu üzerinden tartışılmıştır. Foucault, ABD neoliberalizmi fikrine iki ögeyi eklemiştir: beşeri sermaye ve suç ve suçluluk kavramı (Foucault, 2015: 183-184). Beşeri sermaye yazının konusu açısından üzerinde durmamız gereken bir kavram olarak görünmektedir.

Klasik politik iktisatçılar üretimi üç temel faktöre dayalı olarak incelemişlerdir: toprak, sermaye ve emek. Emek klasik politik iktisatçılar açısından incelenmemiş bir konudur, keza Smith bu kavramı incelese de dayandığı nokta iş bölümü olmuştur. Ekonomi politikçiler emeği nicel bir zaman değişkenine indirgemişlerdir² Marx ise emeğin soyut olarak ele alınan, işgücüne çevrilip zamanla ölçülen bir kategori olduğunu söylemiştir. Marx'a göre emeğin soyut olarak değerlendirilmesi, ticaret ürünü ve sadece üretilen ürün çerçevesinde değer alması kapitalizmin yarattığı sorunlardır. Neoliberalere göre ise bu klasik politik ekonominin yarattığı bir sorundur. Neoliberaler, klasik politik iktisadın üretim-değişim-tüketim sorunsallarına odaklanmak yerine ekonominin kıt kaynakların çeşitli amaçlara göre nasıl dağıtılacağı sorusuna odaklanması gerektiğini söylemişlerdir. Böylelikle bireylerin kıt kaynakları nasıl dağıtacağı ekonominin temel inceleme nesnesi olmuştur (Foucault, 2015: 185-186). Foucault'ya göre eğer kıt kaynakların bireyler arasında aktarımı inceleniyorsa, bu ekonomik işlemlerin değil de faaliyetlerin incelenmesi "insan davranışlarının içsel akılsallığını" incelemektir. Emeği ekonomik analiz içine dâhil etmenin anlamı da bu bağlamda "emeği bir ekonomik davranış biçimi olarak çalışan kişinin uyguladığı, akılsal kıldığı, hesapladığı bir davranış biçimi olarak incelemektir". İşçiyi bir ekonomik özne olarak ele almaktır (Foucault, 2015: 187). İşçinin gözünden bakıldığında emek soyut işgücünün karşılığı değil, maaştır, gelirdir; başka bir deyişle, "yetkinliktir, yetenek içerir, makinedir". Neoliberalere göre emek bir sermayedir, makinedir, maaşlar bütünü maaşlar akışıdır. Böyle

tanımlandığında sermaye işçiden ayrılmaz bir unsur olur ve işçi burada şirket olarak görülür, bu da liberalizmin toplumu ve ekonomiyi akılsallaştırma programıdır. Bu Alman ve Fransa neoliberalizmdeki fikirlerin en uç noktasına itilmesidir. Ekonomik analizin temelinde böylelikle bireyler değil şirketler vardır, şirket birimlerinden oluşan bir toplum vardır (Foucault, 2015: 188-189).

İşçinin gelirini sağladığı beceri-makine kendisinden bağımsız değildir, emek bir beşeri sermayedir. Neoliberalerler “beşeri sermayenin nasıl oluştuğunu ve biriktiğini” incelemişlerdir. Beşeri sermaye ise doğuştan ve daha sonradan kazanılmış öğelerden oluşmaktadır (Foucault, 2015: 190-191). Beşeri sermayenin genetik faktörlerle ilgili olması, üremenin beşeri sermaye üretim biçimi olarak, eşin gelir ve sosyal statüsüyle ilgili bir düşünceye yönelmesi halini bile alabilir. Daha sorunlu alan “edinilmiş, bir başka ifadeyle bireylerin yaşamı boyunca nispeten isteyerek oluşturulmuş beşeri sermayesidir”. Beşeri sermaye geliri elde edecek beceriyi kazanmak anlamına gelmektedir. Yani eğitim yatırımdır. Eğitim yatırımlarını akla getiren neoliberaler olmasa da beşeri sermayeye giren unsurları eğitimden oldukça geniş bir kapsama sahip olduğunu göstermişlerdir. Beşeri sermaye, annenin çocuğun yanında geçirdiği zaman, çocuğa gösterilen sevgi, tıbbi bakım gibi geniş ölçekte değerlendirilmektedir. Neoliberalerlerin emeği beşeri sermayeye indirilmesi onun şirketten bağımsız düşünülmemesine neden olmaktadır. İşlevi ise ekonomik büyüme sorusunun beşeri sermaye ile ilgili olarak kavranabileceğine dair bir sonucunun olmasıdır (Foucault, 2015: 192-193,195). Anarko-liberalizm, sosyal alanın piyasalaşması anlamına gelmektedir, başka bir deyişle, “piyasanın ekonomik biçimin yaygınlaştırıldığı” bir modeldir. Piyasa alanının genişlemesi sosyal alanın ekonomik alan haline gelerek piyasalaşması anlamına gelmektedir (Foucault, 2015: 199-203).

Almanya ve ABD’de Yükseköğretim

ABD’de Yükseköğretim

Sanayi Devriminden önce ABD’de üniversite öğrencileri genellikle zengin ve güçlü ailelerin çocukları olmuştur. Sanayi Devriminden sonra bu durum farklılaşmıştır. 1862 ve 1890 yıllarındaki *Morrill Act’ler*, (*Morrill Yasaları*) *Land Grant Colleges’e* (*Toprak hibeleri ile birlikte eğitim veren Tarım Kolejlere*) işçi sınıfı çocuklarına çeşitli eğitimler vermesi için yetki vermiştir. İşçi sınıfı üyelerine çeşitli pratik eğitim alabilmeleri için tarım, askeri taktik ve mekanik sanatlar öğretilmesi istenmiştir (Raimondi, 2012: 42-44). İkinci Dünya Savaşından önce üniversiteler devlet ve şirketler için çalışacak yöneticilere eğitim verirken, savaş sonrasında sanayi işçilerinin siyasal atmosferi değiştirmesiyle birlikte, üniversite eğitimi ilk defa ayrıcalıklı olmayan çoğunluğa sunulmuştur. Savaş sonrası ABD’de

yaşanan ekonomik büyümeyle birlikte teknik ve yönetsel mesleklerde mezun sayısı oldukça yükselmiştir. Makineleşme süreciyle birlikte kalifiye emeğe daha az ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. 1970'lerle birlikte üniversite yöneticileri, ticari çıkarlar ve politik müttefiklerinin yönlendirmesiyle radikal *liberal arts*³ bölümlerini bir yana bırakarak kariyer odaklı ve teknik müfredatlara yönelmiştir. Bu dönemde genel eğilim *liberal arts* bölümlerinin azalması teknoloji programlarının artması olmuştur. Örneğin, Bilgisayar Bilgi Sistemleri derecesi 1970'lerden 1990'lara kadar on kata kadar artarken beşeri bilimler dereceleri azalmıştır. Küresel rekabet sonucu oluşan aşırı birikim, savaş sonrası ekonomik büyümenin sona ermesine neden olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte düşük maliyetli üretim sağlamak için emek organizasyonu yeniden yapılandırılmıştır. Bu sistem, işin yoğunlaşmasını, tam zamanlı işlerin ortadan kaldırılmasını, taşeronlaşmayı, işçinin iş sürecindeki kontrolünün azalmasını, elektronik tekniklerin kullanılmasını içerdiğinden kalifiye emek ihtiyacını azaltmış ve emek sürecinin her aşamasının yönetici tarafından izlenmesini sağlamıştır. Bilgi odaklı teknolojiler bilginin ticarileşmesini ve patentleşmeyi getirmiştir. Devletin sermaye birikimini doğrudan desteklemeyen harcamalarını azaltmasına yönelik baskılar artmış, bu süreç üniversiteleri de etkilemiştir (Yates, 2000). Bu dönüşümün çeşitli veçheleri olmuştur. Bunlardan birisi üniversitelerin finansman biçimlerinin değişmesi ile ilgilidir.

ABD'de üniversiteler, bağışlar, ticari aktiviteler, sermaye gelirleri, harçlar ve devlet katkıları gibi çok farklı biçimlerde finanse edilmiştir. Bu bağlamda üniversiteleri, mülkiyet ve verdiği derecelere göre dört gruba ayırabiliriz:

1) 4 yıldan az eğitim vermeyen kamu üniversiteleri (public college and university),

2) 2 yıldan az derece vermeyen kamu üniversiteleri (community college),

3) kâr amacı gütmeyen⁴ 4 yıldan az eğitim vermeyen özel üniversiteler (non-profit university/private college),

4) kâr amaçlı üniversiteler, 2 yıldan az sertifika, derece veya da 4 yıllık derece verenler (for profit university, proprietary college).

Kamu üniversiteleri ve yerel düzeydeki yardımlar, 1962 yılından 1972 yılına öğrenci sayısının 4 milyondan 12 milyona çıkararak üç kat artmasına neden olmuştur. Ancak 1970'lerde federal devlet, üniversiteyi fonlamak yerine öğrenciyi fonlamayı tercih ederek üniversiteyi piyasalaştırmıştır. Öğrenciler, federal devletin fon seçeneklerine bağlı olarak üniversite tercih etmişlerdir.

Çoğu kamu üniversitesi için devletten gelen doğrudan fon ve öğrenci başına fon 1990'dan beri azalma eğilimi göstermiştir. 1993-2010 yıllarında yükseköğretim finansmanı için borçlanma üç biçimde gerçekleşmiştir federal fonlanan öğrenci borçları, özel bankalar tarafından fonlanan ama devlet tarafından garantilen borçlar (*Federal Family Education Loan* -FFE) ve federal garantisi olmayan özel banka öğrenci borçları. Federal garantili borçlar Kongre tarafından 2010 yılında kesilse de federal garantili olmayan borçlar 2008 krizi sonrasında çöküşe geçmiştir.

Neredeyse tüm ABD üniversiteleri faaliyetlerini fonlamak için ticari gelirler elde etmeliydiler. Ancak bazı seçkin özel üniversitelerde eğitim maliyeti enflasyonun üzerinde yükselmiştir, çünkü bu okullar prestijleri için yarışmaktaydılar. Seçkin olmayan üniversiteler hem devlet hem de federal yardımlardaki azalışı telafi etmek için harçları yükseltmişlerdir. Ancak kâr amaçlı özel üniversiteler, kâr maksimizasyonu için federal öğrenci yardımcı programları ele geçirmiş, böylelikle üniversite devlet tarafından fonlansa da fonlanmasa da öğrenci için maliyeti yükselmiştir. Tüm farklı üniversiteler rekabetçi piyasada kalmak için sermaye yatırımı yapmıştır. Araştırma üniversiteleri ise federal ve özel araştırma fonlarını alabilmek için rekabet etmiş ve araştırma merkezleri, ortaklıklar ve hastanelere yatırım yapmışlardır (Eaton vd., 511-514).

2001-2002 döneminde, Michigan Üniversitesi finansmanının yüzde 20'lik kısmı öğrenci katkılarında oluşmaktayken, bu oran 2015-2016 döneminde yüzde 39'a yükselmiştir. Devletten alınan pay ise aynı dönemde azalmıştır. Üniversitenin, üniversite programına gelirlerinden yaptığı harcamaları son iki yılda yüzde 5'ten yüzde 4,6'ya düşmüştür. Bunun anlamı son iki yılda 15 milyon dolarlık harcamanın kampüse yapılmamasıdır. 2001-2015 yılları arasında borç artışı yüzde 210 olmuş, 2002-2016 yılları arasında kampüste yeni projeler için yapılan sermaye harcamaları için faiz ödemeleri yüzde 672 artmıştır. Üniversitenin faiz swap araçlarına yatırdığı miktar 20,111 öğrencinin tüm masraflarını karşılayacak toplamdadır (Banerji, Kennedy ve Sengal, 2018: 4). Forbes 500 üniversite listesinden rastgele örnekler alıp baktığımızda yüzde 58'inin riskli türev ürünlere sahip olduğu ve bu ürünlerin 2008 krizinden beri okullara yüzbinlerce milyonluk masraf yarattığı görülmektedir. Forbes 500 içinde 19 örnek seçtiğinde halihazırda 2,7 milyar dolar swap zararı olduğunu görmek mümkündür. Swap'lara harcanan para çok sayıda öğrencinin harç parasına denk gelmektedir (Russel vd., 2016: 5-6).

Üniversitelerin kamusal finansmanının azalması, yüksek ücret ve statü beklentisiyle üniversite derecesi isteyen öğrenci ve aileleri artan bir biçimde üniversite masraflarını ödemek için borca bağımlı hale getirmiştir. Bunun dışında

üniversiteler borç vereni ve borç alan öğrenciyi bir araya getirerek finansal aracı fonksiyonunu da yüklenmiştir. Üniversite *yardım ofisleri* müşteri bulmakta, ailelere üniversite derecesi satın almaları için gerekli borç paketleri ve öğrenci yardımlarını kişiye özel bir biçimde sunmaktadırlar. Hatta bazı durumlarda üniversiteler kendi öğrencilerine borç vermektedirler. Sonuç olarak federal garantili borçlar 2010'dan beri yeni borçların yüzde 90'nını oluşturmuştur (Eaton vd., 511-514). Böyle olunca öğrenci borçları, 2000'lerin ortalarından günümüze iki kat artmış, 2019 yılında yaklaşık 1,6 trilyon dolar seviyesine yükselerek GSYH'nın yaklaşık yüzde 8'ine ulaşmıştır. Hatta Bernie Sanders 45 milyon Amerikalı için eğitimi ücretsiz yapacağını ve borçları sileceğini bunun maliyetini Wall Street'e konacak yüzde 20 oranında toplam 2 trilyon tutarında vergi ile karşılayacağını gündeme getirmiştir (Ingraham, 2019).

Yükseköğretime ulaşım gittikçe eşitsiz hale gelmiştir. 1970 ve 2012 yılları arasında liseden mezun olan düşük gelir sahibi öğrencilerin toplam içinde yüzdesi 62'den 72'ye yükselmiştir. Aynı dönemde yirmi dört yaşında üniversite mezunu düşük gelirli öğrenci grubunun (aile geliri 34 dolar ve altı olanlar) toplam payı yüzde 6'dan yüzde 8'e yükselmişken, yüksek gelire sahip olan (aile geliri 108 dolar ve üstü) yirmi dört yaş üniversite mezunu oranı ise aynı dönemde yüzde 40'tan yüzde 73'e artış göstermiştir (Blumenstyk, 2015: 20-21).

Pell Institute (Pell Enstitüsü) kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Organizasyon ismini ihtiyacı olan üniversite öğrencilere burs verme fikrinin yaratıcısı olan Senatör Claiborne Pell'den almıştır. Pell bursları 1970'lerin ortasında ihtiyacı olan öğrencileri araştırmış ve program büyüyerek ilerlemiştir. Yıllık dört milyon öğrenciye toplam 35 milyar dolar maliyetle burs imkânı sağlanmıştır. 2008-2012 yılları arasında Pell bursları iki kat artmıştır. Ancak burstaki artış, aile gelirleri arasındaki eşitsizliği kapatamamıştır. Yüksek gelirli hanelerin yüzde 82'si üniversiteye giderken, bu oran düşük gelir grubuna dâhil haneler için yüzde 52'dir. Keza 1975'te her iki oran daha düşük olmasına rağmen aradaki fark aynıdır. Pell Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırmada, en üst gelir grubuna ait yirmi dört yaşında üniversite mezun oranı, 1980-2011 yılları arasında yüzde 44'ten 54'e çıkarken, en alt gelir grubu için bu oran yüzde 5 düşerek yüzde 22'ye gerilemiştir. Başka bir araştırmaya göre, üst gelir grubu içinde yirmi dört yaş üniversite mezunları, alt gelir grubuna göre dört kat daha fazla bir oranda eğitimlerini bitirebilmektedir ve bu oran 1980'lerden bu yana artmaktadır (Blumenstyk, 2015: 22- 23).

Yarımdan borçlara geçişle birlikte, öğrencilere ve ailelere geri ödeme konusunda güven vermek için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1997 yılında *Taxpayer Relief Act (Vergi İndirimi Yasası)* ile vergi indirimleri gibi çeşitli araçlar ile ailelerin 150-

160 bin dolar arasında kazanç elde etmesi sağlanmıştır. Bu teşvik düşük gelirli gençler için yapılan federal yardım *Pell Hibe Programı*'ndan oldukça yüksek bir miktardır. *1997 Taxpayer Relief Act (Vergi İndirimi Yasası)*, öncelikle kamu veya özel olsun kâr amacı gütmeyen kurumları kapsarken, yetişkin eğitimleri ve yaşam boyu eğitim için özel kurumları da kapsar hale gelmiştir (Slaughter ve Rhoades, 2010: 50-54).

1998 Higher Education Act (1998 Yükseköğretim Yasası)) kâr amaçlı yükseköğrenim yardımlarına dair bir düzenleme yapmıştır. Bu yasa, borçlarını ödeyemeyen öğrencilerin federal cezalara itiraz (*appeal*) etmesini kolaylaştırmıştır. Düzenleme, akreditasyona dair denetimleri gereksiz kılmış, kâr amaçlı üniversitelerin öğrencinin devamlılık zorunluluğuna dair düzenleme yapabilmesine izin vermiştir. Daha önemlisi özel yükseköğretim kuruluşlarını ayrı olarak ele almamış, böylelikle yükseköğretimin kurumlarını yeniden tanımlamıştır. Tanımlamadaki değişim bu kurumların da federal yardımlardan katkı alabilmesini sağlamıştır. Öğrencilerin iki kere federal yardım alabilmesi, iki yıllık programlar için diğer kurumlara göre daha fazla katkı verilmesi diğer düzenlemeler içerisinde dâhil edilmiştir (Slaughter ve Rhoades, 2010: 55).

1992 yılındaki *The Educational Reform Act (Eğitim Reformu Yasası)* ise eski politekniklerin işleyişini değiştirmiş, politekniklerin hükümetin seçtiği yerel konsey tarafından dizayn edilmesini yasalaştırmıştır. Bunun anlamı, üniversitelerin çoğunlukla iş dünyası tarafından yönetileceği olmuştur. Bu modelle üniversite insan kaynakları, tüketici memnuniyeti ve finansal öncelikler çerçevesinde değerlendirilir hale gelmiştir. Bu yeni durumda, üniversitelerin kurumsal şirket kültür ve methodlarına adapte olması için pek çok teşvik sağlanmıştır. Önceden fakülte yönetimi seçilirken, bu durum hiyerarşik yönetim lehine değişmiştir. Üniversiteler artık birbirleriyle açık rekabet etme içerisindeyken, bu rekabette finans, pazarlama, fon bulma, insan kaynakları güçlenirken, karar verme aşamalarında akademisyenlerin rolü zayıflamıştır. Kamu sektöründe muhasebe, gözetim, kurumsal hukuk, halkla ilişkiler, insan kaynakları, yöneticiler ve uygulama müdürleri üstünlük kazanmıştır (Slaughter ve Rhoades, 2010: 56-57).

Diğer yandan, üniversiteler beklendiğinin tersine başvuruda bulunan öğrencilere karşı seçici davranmamaktadır. 2011 yılında, 2,543 dört yıllık eğitim veren üniversitenin yüzde 85'i, başvuruda bulunan öğrencilerin en azından yarısını kabul edilmiştir. Bu da tüm dört yıllık üniversite girişlerinin yüzde 80'ine denk gelmektedir. Sadece üniversitelerin yüzde 2'lik bir kısmı başvuruların çeyreğinden azını kabul etmektedir. 2011 yılında bu üniversitelere gidenler toplam üniversite girişlerinin yüzde 2'sini oluşturmaktadır. Kamu

üniversitelerinin yüzde 17'si, 2011-2012 yılı başvurularının yarısını reddetmiştir. Özel üniversitelerinin başvuru red oranı yüzde 20'den daha azdır (Blumenstyk, 2015: 19-20). Üniversite seçmeye dair korkular beraberinde üniversite danışmanlık endüstrisini oluşturmuştur. Çeşitli rehber kitaplar, sayısız üniversite araştırma siteleri, Wall Street'in büyük oyuncularının sahip olduğu, ailelere danışmanlık vererek bunun karşılığında binlerce dolar alan şirketler bulunmaktadır. Bu ve buna benzer sektörlere aileler yılda 500 milyon dolar harcamaktadırlar (Blumenstyk, 2015: 20-21).

Almanya'da Yükseköğretimin Dönüşümü

Batı ve Doğu Almanya için üniversitenin kökenleri 14. Yüzyıla dayanmaktadır. Eski üniversitelerin bir kısmı Doğu Almanya kısmında kalmıştır. Erfurt Üniversitesi 1392 yılında kurulmuş ve 1816 yılında kapatılmış, 1994 yılında yeniden açılmıştır. Leipzig 1409, Rostock 1419 Greifswald 1456 yıllarında, Luther'in üniversitesi Wittenberg 1502'de, Frankfurt-on-Oder 1506 yılında (1881 yılında kapatılmış ve 1992 yılında tekrar kurulmuştur) ve Jena 1558 yılında kurulmuştur. Almanya'nın ilk modern üniversitesi Halle 1694 yılında kurulmuş, erken dönem aydınlanmanın ve doğal bilimlerin merkezi olmuş Protestan ideoloji için de benzer işlevi üstlenmiştir. Halle ilk eğitimci yetiştirme programını kurmuş, yoksul çocuklara ilk basamak eğitimden üniversiteye kadar öğretim görme olanağı sağlamıştır. Halle, ilk kamu üniversitesi olmuştur (Rudder, 1997: 101).

Ortaçağ üniversite sisteminden modern üniversitelere geçişin, başka bir deyişle 19. Yüzyıl Alman üniversite reformunun düşünsel mimarları Humboldt, Fichte, Schleiermacher olmuştur. 1809 yılında Berlin Üniversitesinin kuruluşu Schleiermacher ve Humbolt'un modern üniversite fikrini hayata geçirmiştir. Araştırma ve öğretim sürecinin yakınlaşması, öğrencilerin akademik sürecin eşit parçaları olarak görülmesi, akademik özerklik, akademik araştırmanın spesifik mesleki amaçlara odaklanmadan yapılması, bu sistemin bileşenlerinden olmuştur. Felsefe fakülteleri üniversite sisteminin entelektüel merkezi olmuş, öğretim ve araştırmanın bağımsızlığı bu alanların devlet finansmanın sınırlı olması ve akademinin iç işlerinde bağımsız olması anlamına gelmiştir. Ancak üniversite ideali ile pratik gittikçe bağıyı koparmaya başlamıştır. Yüzyılın başında oldukça küçük bir kurum olan üniversiteler, büyük ve daha karmaşık hale gelmiş, akademinin spesifikleşmesi ve uzmanlaşma yoluyla gittikçe artan iş bölümüne cevap verecek biçimde şekillenmişlerdir. Başka bir deyişle endüstri öncesinin akademik işletmeleri, sanayileşme döneminde büyük ölçekli işletmelere dönüşmüşlerdir. Bu değişimde önemli faktör ampirik bilimlerin gelişmesi ve teknik üniversiteler olmuştur (Wolter, 2004: 75). 19. Yüzyılın sonundan 1933 yılına kadar Almanya Avrupa'nın yükselen endüstriyel güçlerinden biri olmuş

ve Berlin Üniversitesi uluslararası düzeyde akademik başarısının kabul edildiği bir üniversite haline gelmiştir (Rudder, 1997: 102). 1933-1945 döneminde ise üniversite erken dönem reformcuların düşündüğü bir yer olmaktan çıkmış, Yahudi aleyhtarı ve anti-demokratik hareketlerin sığınağı haline gelmiştir (Wolter, 2004: 75-76).

İkinci Dünya Savaşıyla Almanya'nın Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Federal Almanya Cumhuriyeti olarak ikiye bölünmesi iki ayrı eğitim sistemi yaratmıştır. Demokratik Alman Cumhuriyeti kuruluşundan sonra eğitimin demokratikleşmesi çerçevesinde anaokulundan üniversiteye kadar birleşik bir sistem izlemiştir. İkinci dil, matematik, doğa bilimleri gibi alanlara önem verilmiştir (Beutner ve Pechuel, 2017: 11). Yükseköğretime dair kararlar, istihdam programı, akademik planlar, merkezi Sosyalist Partinin Berlin'deki Polit Bürosu tarafından merkezi olarak belirlenmiştir. Yükseköğretim sistemi oldukça parçalı bir yapıya sahip olmuştur. Eski üniversitelerin yanında küçük düzeyde uzmanlaşmış ve devlet işletmelerine bağlı olan ve mezunları bu işletmelerde çalışan üniversiteler kurulmuştur. Bilimsel araştırmalar, Bilim Akademisi, Pedagojik Bilim Akademisi ve Tarım Akademisi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Marksist-Leninist ideoloji akademik eğitimin temel unsuru olmuş, Rusça ve atletizm zorunlu dersler olarak belirlenmiştir (Rudder, 1997: 103).

Demokratik Alman Cumhuriyetinde eğitiminin planlanması merkezi iken, Federal Almanya Cumhuriyetinde *Länder* (federal düzeyde) düzenlenmiştir. Federal Almanya Cumhuriyeti 1945-1960 yılları arasında, 1933 öncesi üniversite Humboldt düşüncesine geri dönmek için çeşitli adımlarda bulunmuştur. Ancak federal fonlama ve planlama durağan kalmıştır (Wolter, 2004: 77). Batı Almanya için de eğitimin demokratikleşmesi müttefik devletler tarafından talep edilmiştir. *Control Council Directive No. 54* ile eğitim dört temel prensibe bağlanmıştır: Eğitimde fırsat eşitliği, ücretsiz eğitim ve her yaş eğitim için fon, kademeli eğitim, farklı sistemlerden ziyade kapsayıcı eğitim sistemi ve üniversite düzeyinde eğitici eğitimi. Ancak bu prensiplerden hepsi izlenmemiştir. 1948 yılında Kultusminister Konferenz (KMK- Eğitim Konsorsiyumu) kurulmuş, bu konsorsiyum federal düzeydeki tüm idari birimlerin eğitim sisteminden sorumlu tutulmuştur. Eğitim sistemi federal düzeyde örgütlenmiştir. Savaş sonrası üniversitelerin yeniden yapılandırılmasına odaklanılmıştır. Dikkate değer bir farklılık 1959 yılında Demokratik Almanya'da Politeknik Yüksek Okulunun açılması olmuştur (Beutner ve Pechuel, 2017: 12).

Federal Almanya'da 1950'lere kadar üniversite, araştırma odaklı geleneksel akademik disiplinlere dair eğitim veren (din, ekonomi, hukuk, tıp, doğa bilimleri, insan ve toplum bilimleri) profesyonel eğitim kurumları olarak bilinmekteydi. Bu

tür üniversitelerin sayısı 18'di, bunların 4'ü, Heideberg (1386), Freiburg (1457), Tubingen (1477) ve Morburg (1527) gibi eski üniversitelerdi. Mühendislik fakülteleri geleneksel olarak üniversite olarak kabul edilmemekteydiler. 1775-1879 yılları arasında 9 adet *Technische Hochschulen (Teknik Kolej)* kurulmuştu. Bu enstitüler 20. Yüzyılın başıyla birlikte üniversiteler ile eşitlendiler. 1940'ların sonunda Technische Universtiat Berlin olarak adlandırıldılar. Bu üniversite statüsündeki 31 kurum 1950'de öğrencilerin yüzde 80'ini oluşturmaktaydı. Bunun dışında 112 kurum teolojik, *liberal arts* ve öğretmen eğitimi veren kurumlardan oluşmaktaydı (Teichler, 1990: 9-10).

1961 yılında Doğu ve Batı Almanya arasındaki duvar iki ülkedeki eğitim sistemi arasında ayrımları arttırdı. Diğer yandan, 1965 ve 1969 yılları, Free Üniversitesi öğrencilerinin ulusal düzeyde üniversite reformu için mücadele verdikleri bir dönemdi. Münster öğrencileri de kötü eğitim koşulları, yetersiz kaynak ve eğitim faaliyetleri gibi sorunlara karşı protestolarda birleşiyor, bu eylemler eğitimde cinsiyet eşitliği, toplumsal değişim talepleri ile el ele ilerliyordu (Beutner ve Pechuel, 2017: 13-14).

Federal Almanya'da 1950'lerin sonlarında beri kalifiye emeğe olan talep artmıştı. Öğrenci sayıları da 1955 ile 1980 arasında dört katına çıkmıştı. 1987 yılına gelindiğinde 68 yeni üniversite kurulmuştu, bunların 38'i 1960 sonrası kurulmuştu. Öğrenci sayıları ve kalifiye emeğe talep artarken üniversitelere verilen kaynaklarda artış olmamıştır. Böyle olunca eğitim alanında tavsiye kurumu olan *Science Council* (Bilim Komisyonu) kısa kurs programlarını bu sorunlara bir çözüm olarak görmüş, yeni öğrencilerin yüzde 60'ının bu kurslara katılması planlanmıştır. *Fachhochschulen* (Uygulamalı Bilimler Üniversitesi) mühendislik, mimarlık, işletme alanında kısa kurslar veren kurumlardı. 1987 yılında büyük üniversiteler ortalama 50 bin, orta büyüklükteki üniversiteler ortalama 15 bin öğrenciye sahipken, Uygulamalı Bilimler Üniversiteleri ortalama 3 bin öğrenciye sahipti. Köln'de bulunan en büyük *Uygulamalı Bilimler Üniversitesinin* 15,600 öğrencisi vardı. 1980 yılında **Venwaltungsfachhochschulen** adında Meslek Yüksekokulları kamu personeli yetiştirmek amacıyla kurulmuştu, 1987'de 24 Meslek Yüksekokulu 35 bin öğrenciye sahipti. 1970'lerde kısa mesleki kurs alan öğrencilerin üniversiteler ile ortak derslere girmesi fikri ile Meslek Üniversiteleri kurulmuştu (*Gesamthochschulen-Comprehensive University*). 1976 yılında Hochschulraltmengesetz (Federal Çerçeve Kanunu) olarak adlandırılan bir yasa çıkarılmış, Meslek Üniversiteleri öne çıkarılmış, 11 adet yeni Meslek Üniversite kurulmuştur. Yasanın 1985 yılındaki modifiye edilen halinde ise bu üniversitelerin geleceği olmadığı görülmüştür (Teichler, 1990: 10-11).

Federal Almanya'da federalizm demokrasinin garantisi olarak görülmüştür. Federal (*Länder*) düzeyde yasalar çıkarılmıştır. Ancak federal birimlerin farklı yükseköğretim yasalarının olması ülke içinde yer değiştirmeler söz konusu olduğunda sorun yaratmaktaydı. Federal Çerçeve Kanununun federal düzeyde yasa yapılmasına müsaade ederken, federal düzeyin yasalarını belirlerken uyması gereken genel çerçeveyi belirlemişti. Federal Çerçeve Kanunu kurumların devlet planlanmasından ziyade piyasa rekabeti tarafından yönlendirilmesini istemekteydi. Bu yasa, yönetimde ve denetimde çeşitli değişimleri gerektirmekteydi. Amerikan modelinden etkilenilerek mütevellî heyeti (*boards of trustees*) tarzı üniversite yönetimi Baden-Württemberg, Bavaria, Brandenburg, Hesse, Saxony ve Thuringia'da gibi eyaletlerde uygulanmaya başlanmıştır. Mütevellî heyetinin yetkisi her bölgede farklılaşmıştır. Bazen bu heyetin kararları sadece öneri düzeyinde kalırken, karar alma ve veto etme yetkisi de vardır. Dresden'de bu heyet finansal kontrol ve saymanlık çerçevesinde çeşitli reformlar yapmaktaydı. Baden-Württemberg'de mütevellî heyeti 13 kişiden oluşmakta iken, üyelerin 6'sının üniversite dışından olması gerekmektedir. Bu heyetin fonksiyonu rektörü gözetmek ve stratejik kararlar alınırken bu kararlara dâhil olmaktır. Bu modeli savunulara göre bu sistem bürokrasiyi azaltacak, üniversiteye kaynak sağlayacak ve bakanlık ile olan ilişkileri azaltacaktı. Ancak, heyet ABD'de olduğu gibi etkili olmamıştır. Diğer yandan, 1970'lerle birlikte rektör ve yönetici konusunda da tartışmalar başlamıştır. Örneğin, Rektör üniversitenin içinden gelmekte, üniversiteyi yönetme konusunda dışardan gelen yöneticiye göre parasal konuları idare etmekte zayıf kalmıştır. Başkanlık tipi yöneticilik 1985 yasasıyla uygulamaya konulmuş, rektörün yetkileri de artırılmıştır. Örneğin, Humboldt Üniversitesi'nin 1999'dan beri profesyonel yönetimi bulunmaktadır (Pritchard, 2006: 96-99).

1994 yılında ise kalite sürecini işletmek için Verbund Norddeutscher Üniversitesi Bremenn, Greifswald, Hamburg, Kiel, Oldenburg ve Rostock'un oluşturduğu bir konsorsiyum, (Association of North German Universities) kurmuştu. Konsorsiyumun merkezi Hamburg'daydı. Kalite sürecinin temel öğeleri üç biçimde sıralanmaktaydı: (a) hocaların zayıf ve güçlü yönlerinin kontrol edildiği bir iç değerlendirme, (b) dışardan kontrolün olacağı ve bu denetimin raporlaştıracağı bir aşama (c) misyon odaklı bir değerlendirme sonucu tavsiye ve öneriler.

Almanya tarihsel olarak eğitimde devlet müdahalesinin yoğun olduğu bir ülkedir. Federal Almanya'nın şimdiki amacı kaynakları, tür, maliyet ve başarıya göre çıktı odaklı bütçe sistemine bağlı bir biçimde dağıtmak olmuştur. Girdi odaklı (*line by line-Kameralistik*) bütçe, daha esnek kaynak aktarımı sağlayan bütçe lehine değiştirilmiştir. Çıktı odaklı bütçe sisteminde, fayda-maliyet analizi ile bütçeler

misyon odaklı bir şekilde yapılandırılmıştır. Performans kriterleri ise, araştırma bursları kazanma, post-doktora tezlerinin bitirilmesi, programların minimum sürede tamamlanması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması olarak sıralanmaktaydı. Daha önceleri, mezun öğrenci sayısı, araştırma, öğretim gibi kriterler fon dağıtımının yüzde 5-6'lık küçük bir kısmına etki etse de şimdi yapılmak istenen üniversite finansmanının tamamını bu kriterlere dayandırmak olmuştur. Amaçları belirlemek, fon sağlamak ve sonuçları değerlendirmek gibi unsurlara sahip bu yeni yönetim biçimi çoğu *federal düzeyde* uygulanmaya başlanmıştır. Hesse, Aşağı Saksonya, Kuzey Rhine Westphalia'da fonlama süreci bu şekilde işlemektedir. Eğer üniversite hedeflenen amaçları gerçekleştirirse birkaç yıl kaynakları garanti edebilmektedir. Lydia Hartwig'in 6 federal birimin bütçeleri üzerinde yaptığı değerlendirmede ortaya çıkan sonuç, performans ilkelerinin öğrenci sayıları, emek dağılımı, alan yönetimi, gayrimenkul, değerlendirme gibi unsurlar temelinde olduğudur. Üniversitelerin bütçelerine ilişkin tartışma, bütçenin istenilen performansa ulaşmak için insan davranışlarını değiştirip değiştirmeyeceği üzerinedir. Alman akademisyenlerle yapılan araştırmalar, akademisyenlerin performans kriterlerine göre değil, kendi akademik değerlerine göre davrandıklarını göstermektedir (Pritchard, 2006: 99-100).

1990 yılında Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi ise Batı Almanya için pek çok şeyin yanında üniversitelerde çeşitli sorunlar yaratmıştır. Öncelikli olarak sosyal bilimler, ekonomi ve hukuk gibi alanlarda eğitimin ideolojisinin değiştirilmesi, iki sistemin nasıl entegre edileceği önemli konular olmuştur. Diğer yandan, Almanya'nın birleşmesiyle birlikte üniversite öğrenci sayısı gittikçe artmıştır. Birleşmeyi takip eden ilk yıl üniversite öğrenci sayısı 32,000'den 42,000'e yükselmiştir. Toplam öğrenci sayısı ise 1989 yılında 130,000 iken 1995 yılında 200,000'e çıkmıştır. *Technische Hochschulen (Teknik Üniversiteler ve Uygulamalı Bilimler Üniversiteleri)* üniversite veya meslek okullarına dönüştürülmüş, Bilim Akademisi kapatılmıştır. 170 tane üniversite dışı kurum kurulmuştur, 108'ini merkezi devlet (*Bund*) ve federal eyaletlerin kolektif finansmanına tabi olmuştur. Bunlardan 40'ı federal enstitü, 20'si ise Federal Enstitüdür. Doğu Almanya'da yenilenen veya yeniden kurulan kurum ve üniversiteler için ek finans kaynakları daha az olmuştur ve yapılandırma için sınırlı süre harcanmıştır (Künzel, 1998: 81).

Pasternack (2000: 17-18), birleşmeden sonraki 10 yıl için Doğu Almanya'nın yükseköğretime dair avantajlarını ve dezavantajlarını saymıştır. Eğitim ekipmanlarının daha yeni olması, üniversite çalışanı-öğrenci oranlarının Batı Almanya'ya oranla daha iyi olması, üniversite çalışanlarının eğitim vermek açısından daha motive olmaları Doğu Almanya'da yükseköğretimin olumlu yönleridir. Dezavantajlı taraf ise Pasternack tarafından "Doğu Almanya

üniversitelerinin şirketleşmesinin ihtimal dışı olmalarıdır” şeklinde açıklanmıştır. Bunun sebebi akademik kültürün piyasalaşma karşısı olmasıdır. Diğer bir sorun, üniversitede yarı zamanlı çalışan orta yaşlı bilim insanları ile ilgilidir. Bu bilim insanlarının yüzde altmışı “değişime” açık olmadığından kendi çalışma alanlarını terk etmek zorunda kalacaklar veya erken emekli olacaklardır. Bu bilim insanları 45- 55 yaşlarında olup, Almanya’da daimi kadro almanın koşulu olan profesörlük unvanını alamamışlar (profesörlük ancak aynı alanda çalışma ile alınacak bir akademik unvandır), dolayısıyla Batı Almanya’da yeni bir akademik kariyer için oldukça yaşlılardır. Bunun anlamı Doğu Almanya’da orta yaşlı akademisyenlerin işsiz kalacağıdır.

1987’e gelindiğinde Almanya’da 244 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. 61’ i üniversite, 7’si meslek okulu, 16’sı teoloji koleji, 9’u öğretmen eğimi veren kurum ve 123’ü Uygulamalı Bilimler Üniversitesidir (Teichler, 1990: 14). 1990’ların ortasında ise yükseköğretim reform süreci başlamış ve üniversitenin sorunlarına dair çeşitli tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Birincisi, kurumsal özerkliğe rağmen üniversitelerde devlet kontrolünün olumsuz etkiler yaratmasına ilişkindir. Üniversite iç işlerde özerkliğe sahip olmasına rağmen, iç ve dış işlerde devlet düzenlemesine tabidir. Devletin bu tip düzenlemelerinin, çeşitli bürokratik düzenleme ve araçlarla yükseköğretime müdahil olmasının yükseköğretim için çeşitli engeller yarattığı düşünülmektedir. Üniversite çalışanlarının özerkliği ve üniversitenin devlet tarafından düzenlenmesi arasında önemli bir uyumsuzluk vardır (Wolter, 2004: 82-83).

İkincisi, üniversite yönetimlerinin yönetime geçmesiyle ilgilidir. Üniversitelerin *federal eyaletler* tarafından mikro düzeyde yönetilmesi hatalıdır. Üniversite ve devlet arasındaki ilişki yeniden düzenlenmeli, büyük ölçekli organizasyonlara uygun olan profesyonel yönetim ve hesap verilebilirlik fakülte düzeyinde gerçekleştirilmelidir. Geleneksel üniversite oligarşisi yerine üniversite yönetimine geçilmelidir (Wolter, 2004: 83).

Üçüncüsü ise çeşitlilik ve farklılaşma ile ilgilidir. OECD’nin bir raporuna göre araştırmanın, eğitimin üzerinde olduğu Humbolt tarzı üniversite elitist bir tarz izlemektedir. Ancak eğitimin kiteselleştiği bir sistemde, çok farklı taleplerin karşılanması için farklı öğretim tekniklerine farklı kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Başka bir deyişle, çeşitlilik öğrencinin heterojen yapısına ayak uydurmaya dairdir. Alman yükseköğretim sistemi bu bağlamda Uygulamalı Bilimler Üniversitesi ve *Berufsakademien* (Meslek Akademileri) gibi kuruluşlar dışında homojen bir yapıya sahiptir (Wolter, 2004: 83-84).

Dördüncüsü, rekabet ile ilgilidir. Standardizasyon ve farklılaşmanın olmaması Alman üniversitelerinin rekabet gücünün zayıf olmasına neden olmaktadır.

Kurumlar ve üniversite çalışanları arasında profesörler hariç olmak üzere rekabetten bahsetmek mümkün değildir. Rekabetin artmasının ve piyasa odaklı yapının etkinliği ve kaliteyi artırıp Alman yükseköğretim sisteminin çekiciliğini artıracığı bazıları tarafından ileri sürülmektedir (Wolter, 2004)

Beşincisi çeşitlilik ve farklılaşmaya benzer biçimde inovasyon ile ilgilidir. Her ne kadar 80 ve 90'lı yıllarda Uygulamalı Bilimler Üniversitesi gibi farklı eğitim kurumları olsa da Alman üniversiteleri öğrencileri profesyonel istihdam ve araştırma faaliyetleri için hazırlamaktadır. Üniversiteler arasında, profesyonel meslekler ile araştırma odaklı çalışmalar arasında amaç, derece gibi pek çok düzeyde farklılık bulunmamaktadır (Wolter, 2004: 85).

Altıncısı ise kalite değerlendirmesi ile ilgilidir. Humboldt üniversite fikrine göre araştırma ve öğretme birlikte gitmektedir. Üniversiteler ise daha çok araştırmaya odaklanırlar öğretmek biraz daha arka planda kalır. O yüzden kalite değerlendirmesi ve yönetim sistemi, öğretime odaklanma önemli inovasyonlardır.

Diğer unsurlar ise uluslararasılaşma ve kaynak kıtlığı ile ilgilidir. Almanya Avrupa ölçeğinde öğrenci değişimi olan bir ülke iken 1990'larla birlikte Almanya'dan Kuzey Amerika'ya beyin göçü başlamıştır. Asya Pasifik ve Kuzey Amerika'lı öğrenciler Avrupa'yı tercih etmekte. Ancak eğitim sisteminin uzunluğu, Alman diline dair zorluklar ve yabancılara karşı yasal mevzuat sorunları Alman yükseköğretiminin uluslararası düzeyde tercih edilmemesinin sebeplerindendir.

Almanya'da yükseköğretim krizi öğrenci sayısının gittikçe artması, yetersiz personel ve akademisyen, kaynak sorunları olarak patlak vermiş, yükseköğretim alanında özel sektörün payının az olması da bir sorun olarak formüle edilmiştir (Wolter, 2004: 86)

Uluslararası karşılaştırmada Almanya kimilerinin deyimiyle yükseköğretim reformunda geç kalmış bir ülkedir. 1970'lerde savunulan demokratikleşme reformları bugün (yani 2000'lerde) akademik kapitalizm ve yönetilebilir üniversitedir. Rekabet ve inovasyon, bazı teknik üniversitelerin uygulamaya çalıştığı yeni biçimler olmuştur. Bu değişimdeki en önemli itki kamu maliyesi krizi ve kamu fonlarının azalması olmuştur. Çoğu Alman kentinde zengin olanlar dâhil olmak üzere, kapasite ve kaynak kesintisi; kentlerin, bölümleri, fakülteleri, küçük kurumları kapatması ve üniversitelerin birleştirilmesi gibi durumlar söz konusu olmuştur. Tüm bunlar içsel rasyonalizasyon aracılığıyla ölçüm ve etkinlik geliştirme ve yeni hesap verilebilirlik çerçevesinde yapılmaktadır. Bu kurumlar daha stratejik davranmak zorunda oldukları için kaynak bulmak amacıyla daha

piyasa odaklı hale gelmektedirler. Alman yükseköğretim sistemi kamudan özele geçiş halindedir (Wolter, 2004: 87-88).

Yükseköğretimde reformlara, işletme yönetiminin devlete transfer edilmesi olan “yeni yönetim modeli” ilham vermektedir. 2000 itibariyle 350 yükseköğretim kurumunun sadece 40’ı özel yükseköğretim kurumudur. Özel kurumların çoğu teoloji ve sosyal hizmet alanları ile ilgili olup öğrencilerin yüzde birinden azına eğitim vermektedir. Son on yıl boyunca özel yükseköğretim kurumu sayısı iki kat artmıştır. Yeni özel yükseköğretim kurumlarınının 30’u üniversite statüsünde 50’si ise Uygulamalı Bilimler Üniversiteleridir. Özel kurumlar oldukça seçici davranmakta ve yüksek harçlar almaktadırlar. Araştırma odaklı değil, mesleki eğitim odaklı çoğunluğu işletme ve bilgisayar üzerinde uzmanlaşmış, spesifik şirketlere ve ekonomik organizasyonlara bağlı biçimde faaliyet göstermektedirler.

Wolter’ın (2004) analizini günümüze getirdiğimizde yükseköğretimde özel kurumların ağırlığının arttığına dair tahminlerinin doğru olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tablo 1 ve Tablo 2 ‘de görüldüğü üzere 2018 yaz dönemi itibariyle Almanya’da 396 devlet ve devlet onaylı yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Bunlar üniversite ve buna denk yükseköğretim kurumları *Pädagogische Hochschulen* (dini kolejler), *liberal arts* ve müzik kolejleri ve Uygulamalı Bilimler Üniversitelerinden oluşmaktadır. 218 Uygulamalı Bilim Üniversitesinin yarısından fazlası devlet mülkiyetinde değildir. Öğrenci sayısı, kurslar ve ölçek bakımından oldukça farklı bölgesel düzeylere özgü biçimde uzmanlaşmışlardır. Bunlardan bazıları *Hochschulen für angewandte Wissenschaften-* (Meslek Okulu) olarak adlandırılmaktadır.

Meslek Akademileri ise hem pratik hem akademik eğitimin birleştiği kurumlardır. Firmalar meslek eğitimin maliyetini karşılamakta, öğrencilere ücret ödemektedirler. Bu kurum hem devlet hem de özel statüde faaliyet göstermektedir. Buna alternatif olarak Uygulamalı Bilimler Üniversitelerinin verdiği kurslar teknoloji, tarım ekonomisi, tasarım ve sosyal hizmet gibi alanlardır.

Tablo 1: 2018 Yaz İtibariyle Yüksek Öğretim Kurumları

Üniversite ve eşdeğer kurumlar	121
<i>Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (Fachhochschulen)</i>	218
Liberal arts ve Müzik	57
Toplam	396

Kaynak: European Commission, 2018.

Tablo 2: 2018 Yaz İtibariyle Yükseköğretim Finansmanın

Devlet	240
Devlet olmayan ve devlet tarafından onaylanan	156
-Özel	117
-Kilise	39

Kaynak: EuropeanCommission, 2018.

Wolter (2004) ile birlikte değerlendirdiğimizde Almanya’da daha çok mesleki eğitim veren Uygulamalı Bilimler Üniversitelerinin arttığını daha da önemlisi özel yükseköğretim kurum sayılarının yükseldiğini görmek mümkündür.

Yükseköğretimdeki kamu kontrolünün azaltılmasının bir yolu 1998 yılındaki çeşitli düzenlemelerle yükseköğretim kurumlarının yasal statülerinin dönüştürülmesi olmuştur. Geleneksel olarak kurumların iki yasal statüsü vardır: bağımsız kamu işletmesi (*independent public corporation*) ve devlet kurumu. Devlet kurumu statüsünde üniversite bütçe, personel, yapım-onarım, dersler ve dereceler konusunda yetkilidir, kurumlar devletin temsilcisi statüsündedir. Bu bir özelleştirme değildir ancak kurumlar devlet tarafından finanse edilse de büyük ölçüde bağımsız olacaklardır. Niedersacchsen kendi sermayesi ve bağımsızlığı olan kurumların olduğu ilk Alman eyaletidir. Radikal reformcular üniversiteleri anonim şirketlere çevirmek isterken, bu reform çok da destek görmemektedir (Wolter, 2004: 89).

Son dönemde Alman kurumları için üç unsuru olan bir modelden bahsedilmektedir “yeni yönetim modeli” (*new steering model*). Unsurları, doğrudan devlet yönetiminden sözleşmeli yönetim biçimine geçiş; katı devlet kontrolünden (yasal ve finansal) küresel yönetime geçiş (devletin sorumluluğunun minimize edilmesi); girdi odaklı yerine çıktı odaklı yönetim biçimi (Wolter, 2004: 89-90).

Ancak bu dönüşüm hukuki bazı çelişkiler ortaya çıkarmaktadır. Federal yasalara göre eğitim harcı yasal değildir. Geleneksel olarak yüksek eğitim herkes için gerekli koşullar (Abitur-üniversite giriş sınavı) sağlandığı sürece bir hak olarak görülmektedir (Wolter, 2004:91-92). Alman lise sonrası eğitimi sınavlarda başarı elde etmiş herkese eşit eğitim hizmet vermek üzerine kuruludur. Bunun sonucu olarak üniversitelerde harç alınmaz. Bilim ve eğitimin kamusal mal olarak görülmesi bu alanların sadece kamu tarafından finanse edileceği anlamına gelmez, bireye sağlanan fayda topluma fayda sağlayacak, üretici ve yenilikçi gücü etkileyecek, demokratik süreçlere katılımı sağlayacak sosyal ve iletişim becerilerini geliştirecektir (Künzel, 1998: 76-77). Bazı üniversiteler

dört yılı dolduran öğrencilerden, bazıları ise kayıt dönemlerinde çeşitli harçlar almaktadırlar. Çoğu politikacı ABD ile kıyaslandığında oldukça makul görünen harçlara geçişi olumlu değerlendirmektedir. Harç karşıtı olanlar bunun yükseköğretimde devlet finansmanının gittikçe azalmasının bir adımı görürken, farklı harç modelleri hakkında tartışmalar yapanlar da vardır (Wolter, 2004: 91-92). 2014 öncesi bir kanun ile kamu üniversitelerine yıllık 1,000 euro harç koyma yetkisi veren yasa protestolar sonrası kaldırılmıştır. Bu değişimi Birleşik Krallık ile birlikte değerlendiren Hill (2015) Almanya'nın kabul edilmeyen harç önerisinin oldukça katlanılabilir bir miktar olduğunu, zaten 16 eyaletin yarısından azında harç uygulamasına geçildiğini, harç kalksa da yönetsel ücretlendirmelerin devam ettiğini söylemiştir.

2000'lerde gündeme gelen reform önerilerinden bir diğeri ise farklılaşma olmuştur. Farklılaşma yatay ve dikey olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yatay farklılaşma her kurumun öğretim ve araştırma üstünlüklerine göre iş bölümüne gitmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, yatay farklılaşma geleneksel üniversitelerin olabildiğince geniş ölçekli alanda çalışmasını reddetmektedir. Dikey farklılaşma ise üniversiteler arasında kalite, ün, performans ve çekicilik (attractiveness) içeren göstergelerden oluşan bir sıralamayı dikkate almayı önermektedir. Rekabet, üniversitelerin en iyi öğrenciler, fon ve ün için mücadele etmesiyle sağlanacaktır (Wolter, 2004: 92-93). Diğer reform başlıkları uzaktan eğitim, kısa dönemli eğitim ve farklılaşmış dersler (Bologna kapsamında 1500 adet ders Alman sistemine girmiştir), kalite yönetimi ve üniversiteye giriş başvuru sürecinde prosedürlerin azaltılması, örneğin *Abitur* (üniversiteye giriş sınavı) yerine her kurumun kendine özgü sınav yapması olarak sıralanabilir (Wolter, 2004: 93-97).

Diğer yandan, 1990'lı yıllarda Almanya güçlü refah devleti ve istihdam güvencesine sahip bir ülke olarak bilinse de akademide çalışanlar için durum farklıdır. Akademik istihdam ikiye bölünmüş durumdadır: iş güvencesine sahip profesörler ve sözleşmeli, yarı-zamanlı çalışan, araştırma yardım ve bursları ile çalışanlar. 2010 yılı itibarıyla üniversite çalışanlarının sadece yüzde 9'u daimi kadroda çalışmaktadır (Enders, 2015).

Sonuç

ABD'de ve Almanya'da üniversite sistemlerini incelediğimizde, ABD anarko-liberalizmi ve ordoliberalizm arasındaki farklılıkların açık biçimde yükseköğretim finansman biçimlerine yansıdığını görmemiz mümkündür. Anarko-liberalizm piyasa alanının genişlemesi, piyasa alanı dışında olan alanların piyasalaşmasıdır. Üniversiteler de 1970'ler ile birlikte piyasa alanının bir parçası olarak görülmüştür.

Devlet, üniversiteyi fonlamak yerine öğrenciyi fonlayarak üniversitelerin finansal piyasaların bir aracı olmasının önünü açmış, danışmanlık ofisleri, insan kaynakları gibi departmanlar üniversitelerin önemli parçaları haline gelmiştir. Üniversite, finansal kuruluş ve öğrenci, kredi talep eden bir müşteri haline gelmiştir. Öğrencilerin harç ödemeleri üniversiteler tarafından yine finans piyasalarına yatırılmış üniversite yatırımlarından kaçınılmıştır. Devlet bu süreci desteklemek için öğrenci borçlarına ilişkin vergi indirimleri, özel yükseköğretim kuruluşları için birden fazla kredi kullanımı gibi ayrıcalıklar uygulamıştır. Böyle düşünülünce üniversiteler, yükseköğretim hizmeti sunumunu kâr elde etmenin bir aracı olarak kullanmıştır. Öğrenci borçları finansal piyasaların canlandırılmasının bir biçimi haline gelmiştir. ABD’de liberal arts eğitiminin, Almanya’ya göre daha dar arts eğitiminin piyasa ile olan ilişkisi görece daha azdır. Bunun anlamı anarko-liberalizmde olduğu gibi ekonomik olmayan alanların ekonomikleşmesi piyasalaşmasıdır.

ABD’de piyasa ölçütlerinin üniversite ile iç içe olduğunu ve üniversitenin kamusal niteliğinin oldukça aşındığını görmek mümkünken, Almanya’da özel yükseköğretim kurumlarının sayısında artış olsa da yükseköğretimde kamusal denetim ve kamu mülkiyetinin daha baskın olduğunu söyleyebiliriz. Almanya’da ABD’ye oranla oldukça düşük olan harç uygulaması bile protestolar ardından kaldırılmıştır. Ordoliberallerin söylediği gibi devlet eğitim politikasının düzenleyicidir ve piyasa koşullarını sağlamak için eğitimi bir araç olarak kullanmaktadır diyebiliriz. De-proleterleşme için meslek eğitimi önemli role sahiptir. Şirket toplumu başka bir deyişle de-proleterleşme için gerekli olan piyasa koşulu, ordoliberalizmde piyasalaşma için gerekli eğitimin devlet tarafından sağlanmasıdır. Piyasanın işleyiş koşullarının devlet tarafından sağlanması ordoliberalizmin temel özelliğidir. Teknoloji, tarım ekonomisi ve sosyal hizmetler alanında mesleki eğitim veren Uygulamalı Bilimler Üniversitelerinin artan sayısı şirket toplumu için gerekli piyasa koşullarının yani yükseköğretimin devlet tarafından sağlanması anlamına gelmektedir.

ABD’de üniversiteler piyasalaşmanın dolaysız bir aracı iken, Almanya’da üniversiteler şirket toplumu için gerekli olan piyasa koşullarının dolaylı bir sağlayıcısı olarak görülebilir. Her iki ülkede de yükseköğretim piyasa ihtiyaçları çerçevesinde dizayn edilse de piyasa koşullarının sağlanması için devletin konumlanışındaki farklılık yükseköğretimin kamusal mı yoksa özel alanda mı kalacağını belirlemektedir. Almanya piyasanın varoluş koşullarının sağlanması için gerekli bir unsur olan yükseköğretimi devlet eliyle sunarken, ABD’de üniversitenin kendisi piyasanın bir parçasıdır. Her ülkede üniversite-piyasa ilişkisine önem verirken, bu amacın gerçekleştirilme biçimlerinde devlet farklı rollere bürünmüştür. Keza Almanya üniversite modeli de Doğu Almanya

akademisi ve üniversitelerine müdahale biçimleri, 1990 sonrası reformları ile performans esaslı bütçeleme, rekabet edilebilirlik, kalite süreci, üniversite yönetişimi, kamu fonlarının düşürülmesi, güvencesiz istihdam gibi başlıklardaki uygulamaları nedeniyle ABD yükseköğretim sistemine göre daha geniş kamusal niteliğe sahip olsa da piyasalaşma sürecinin dışında kalmamıştır.

Diğer yandan, her ülkede yükseköğretim alanındaki bu farklılığın nedenini anlamak konusunda Foucault'nun ABD liberalizmi ve ordoliberalizm analizi oldukça önemli ancak eksik kalırken, Almanya'daki kamusal geleneğin kökenlerini ve Doğu Almanya'nın kamusal eğitim yapısını düşündüğümüzde Bonefeld'in vurgusunun öne çıktığı ordoliberalizm anlatısının önem kazandığını söyleyebiliriz.

Sonnotlar

¹ Alman toplumsal politikası bu başlıklar altında yürütüldü. Neoliberalerin şekillendirdiği bu sert politika çeşitli nedenlerle tam olarak icra edilemedi. Bu politikanın reddedilmesiyle Amerikan anarko kapitalizmi gelişmeye başlayacak. Neoliberalizmi gittikçe benimseyen ülkelerde toplumsal politika bunları takip etmeye başlayacak (Foucault, 2015: 125-126).

² Foucault bu tezin biraz tuhaf gelebileceğini kabul ediyor ve Marx diye biri vardı diye ekliyor.

³ Burada liberal arts beşeri bilimler (edebiyat, dil, felsefe, güzel sanatlar, tarih), fizik, biyoloji, matematik ve sosyal bilimleri kapsamaktadır.

⁴ Kâr amacı güden ve gütmeyen özel üniversiteler oldukça kafa karıştırıcıdır. Burada ayırım kamu kaynakları alan üniversite için kar amacı gütmeyen biçiminde yapılmıştır.

Kaynakça

Banerji A Kennedy B ve Sengal A (Nisan 2018). The Financialization of higher Education at Michigan University. <https://rooseveltinstitute.org/wpcontent/uploads/2018/04/Financialization-@-MSU.pdf/>. Son erişim tarihi, 04/07/2019.

Beutner M ve Pechuel R (2017). Education and Educational Policy in Germany, A Focus on Core Developments Since 1944, *Italian Journal of Sociology of Education*, 9 (4): 9-24.

Blumenstyk G (2015). *American Higher Education in Crisis?: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.

Biebricher T (2014). The Return of Ordoliberalism in Europe Notes on a Research Agenda, <http://www.i-lex.it/articles/volume9/issue21/biebricher.pdf>. Son erişim tarihi, 15/06/2020.

484 Ağdemir Z (2020). Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da Yükseköğretimin Gelişimi ve Finansmanı: Anarko Liberalizm ve Ordo-Liberalizm Çerçevesinde Bir Karşılaştırma. *Mülkiye Dergisi*, 44 (3), 457-486.

Bonefeld W (2012). Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism, http://eprints.whiterose.ac.uk/67263/1/s1_In11019519_896202810_1939656818Hwf1595266051ldV_172829720011019519PDF_HI0001.pdf. Son erişim tarihi, 04/08/2019.

Bose S (2015). Universities and the redevelopment politics of the neoliberal city. *Urban Studies*, 52 (14): 2616-2632.

Dwyer R, McCloud L ve Hodson R (2019). Debt and Graduation from American Universities. *Social Forces*, 90 (4): 1133-1155.

Eaton C, Habinek J, Goldstein A ve Dioun C (2016). The financialization of US higher education. *Socio-Economic Review*, 14, (3): 1-29.

Enders J (2015). Explainer: how Europe does academic tenure. *The Conversation*, <http://theconversation.com/explainer-how-europe-does-academic-tenure-43362>. Son erişim tarihi, 13/04/2019.

European Commission (2018). Germany, Types of Higher Education Institutions. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/types-higher-education-institutions-31_en. Son erişim tarihi, 20/07/2019.

Foucault M (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu College de France Dersleri 1978-1979*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Künzel R (1998). Development, Problems, and Reform Issues of the German System of Higher Education. İçinde: D Müller-Böling, E Mayer, A J MacLachlan ve J Fedrowitz (der), *University in Transition Research Mission – Interdisciplinarity – Governance*, Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers.

Nalbantoğlu Ü (2009). *Arayışlar Bilim, Kültür Üniversite*. İstanbul: İletişim.

Newfield C (2008). *Unmaking the Public University*. Cambridge: Harvard University Press.

Pasternack P (2015). East German Universities Ten Years After. *International Higher Education*, 21, 17-18. <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/6893>. Son erişim tarihi, 03/08/2019.

Raimondi L (2012). Neoliberalism and the role of the University. *Journal of Lifelong Learning*, 21, 39-50.

Rudder H (1997). The Transformation of East German Higher Education: Renewal as Adaptation and Innovation. *Miverna*. 35(2), 99-125.

Russel D, Sloan C ve Smith A (2016). The Financialization of Higher Education, What Swaps Cost Our Schools and Students. <https://rooseveltinstitute.org/wp-content/uploads/2016/09/Financialization-of-Higher-Education.pdf>. Son erişim tarihi, 10/08/2019.

Rustin M (2016). The neoliberal university and its alternatives. *Sounding*, 63(63), 147-176.

Slaughter S ve Rhoades G (2010). *Academic Capitalism and the New Economy*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

The Munich Eye (2019). Germany Abolishes Tuition Fees. <https://themunicheye.com/germany-abolishes-tuition-fees-2807>. Son erişim tarihi, 14/08/2019.

Wolter A (2004). From State Control to Competition: German Higher Education Transformed. *The Canadian Journal of Higher Education*, 34 (3),73-104.

Yates M (2000). Us Versus Them Laboring in Academic Factory. *Montly Review*, 51(8). <https://monthlyreview.org/2000/01/01/us-versus-them/>. Son erişim tarihi, 13/07/2019.

Radikal Demokrat Yeşiller: 80'ler Türkiye'sinden Alternatif Bir Koalisyon

Barış Gençer Baykan, Yeditepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-3018-5339, e-posta: baris.baykan@yeditepe.edu.tr

Özet

Bu çalışma 1985-1994 yılları arasında faaliyet gösteren Radikal Demokrat Yeşiller'in kısa ama öncü mücadelesini birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak anlatmayı amaçlamaktadır. Yeşil, feminist, LGBTİ, antimilitarist ve ateist grupların bir eylem koalisyonu olan Radikal Demokrat Yeşiller 1980 sonrası siyasal atmosferin bir ürünüdür. Hareketin teorik ve pratik altyapısının oluşturulmasında lider İbrahim Eren'in ağırlığı vardır. Eren'in farklı Avrupa ülkelerinde yaşadığı siyasal ve toplumsal hareketler deneyimleri Radikal hareketin fikren şekillenmesinde ve bir eylem koalisyonuna dönüşmesinde rol oynamıştır. Toplumsal cinsiyet, kent, özgürlükler, anti-militarizm, hayvan hakları gibi alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Teorik tartışmalardan ziyade toplumsal hareketlilik, eylemler ve manifestolar öne çıkmaktadır. Yurt çapında örgütlenmenin aracı olabileceğini düşünerek çıkardıkları Yeşil Barış dergisi 1988-89 yıllarında altı sayı yayınlanabilmiştir. Radikal Demokrat Yeşiller İtalyan Radikalleri ile irtibatla olmuş, isim, ideolojik çerçeve ve hareket biçimi açısından onları örnek almıştır. Radikaller eylemlerle büyüyen bir kitleleşme peşinde olmamışlar, doğrudan eylemin gücüne inanmışlar ve farklı ezilen grupların birbiriyle dayanışmasını örgütlemeye çalışmışlardır. 1987'de Yeşil Barış Çevre Derneği'ni kurmuşlardır. Farklı grupların eylem koalisyonu olan Radikallerin kurumsallaşma ve partileşme çabaları başarısız olmuştur. Mücadelelerine ve kimliklerine yönelik birçok suçlamayı, fiziksel ve psikolojik saldırıları göğüslemek ve çeşitli bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Siyasal atmosferin değişmesi, yeni toplumsal hareket örgütlerinin ortaya çıkması, Radikaller içindeki farklı bileşenlerin kendi kulvarlarında örgütlenme çabaları hareketin sönümlenmesinde rol oynayacaktır. Radikaller ağırlıklı olarak yeşil hareket ve yeşil siyaset çerçevesinden değerlendirilmiştir. Hareketin oluşum süreci, fikri kaynakları, toplumsal mücadeleleri, partileşme süreci, ulus ötesi aktörlerle ilişkileri ve neden sönümlendiğini incelenmiştir. Söylemleri ve eylemleri pek çok alanda öncüdür, Türkiye'nin o dönemki siyasal ve sosyal dinamiklerine göre oldukça yenidir. Bu öncü yönleri bir yandan daha çok kabul görmelerini ve toplumun ilerici kesiminin dikkatini çekmeye başarırken diğer yandan çıkarılmasıyla baskı ve şiddet görmelerine, toplum nezdinde yalnızlaştırılmalarına sebep olmuştur. Bu çalışma için hareketin lideri İbrahim Eren ve aktivistlerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, İbrahim Eren'in kişisel arşivi, Radikal Demokratik Bir Yeşil

Parti için Program Taslağı, Yeşil Barış dergisi, dönemin Sokak, Nokta, Yeni Gündem, Ağaçkakan ve Üç Ekoloji gibi yayınları ve günlük gazeteleri taranmıştır.

Anahtar kelimeler: Radikal Demokrat Yeşiller, Toplumsal Hareketler, Çevre Hareketleri, Yeşil Politika, Kent Hareketleri

Radical Democrat Greens: Alternative Coalition's From 80s Turkey

Abstract

This study tries to address the short but influential struggle of Radical Democrat Greens between 1985-1994 relying on primary and secondary resources. As a protest coalition of green, feminist, LGBTQ, antimilitarist and atheist groups, Radical Democrat movement was shaped within the political scene of post-coup era in 1980s. Their leader İbrahim Eren played a decisive role in constructing the theoretical background and practical issues of the movement. His political and social movement experiences in various European countries shaped the theoretical stance of radical movement and its transformation into a protest coalition. Radicals were remarkably active in gender issues, urban issues, civil rights, anti-militarism, and animal rights. Protests and manifestos took precedence over theoretical debates. Radicals published Green Peace Journal as a tool for organization across the country. But it only survived six issues. Radicals developed close relations with Italian radicals and they borrow their name, ideological framework and modusoperandi on Italian Radical Movement. Radicals believed the effectiveness of direct action and strive hard to organize solidarity between different oppressed groups and identities, thus they did not seek the support of masses through protests. In 1987 they founded Green Peace Environmental Association. As a protest coalition of various groups, Radicals failed in institutionalization and establishing a political party. They faced enormous allegations regarding their identity and struggle and they were being exposed to physical and psychological attacks and paid a heavy price. Changes in the political scene, emergence of new social movements, different constituents' attempt on forming their political organizations led to movement's dissolution. Radicals' discourse and actions were pioneer in many areas and were new to social and political dynamics of Turkey in 1980s. Their leadership secured them an audience and support from progressive forces but on the other hand kept them marginalised and out of touch with wider society. Radical movement is mainly analyzed through the frame of green movement and green politics. Main themes are the emergence of the movement, theoretical references, societal struggles, political party issues, relations with supranational actors and dissolution. In-depth interviews have been conducted with İbrahim Eren, leader of the movement and some other prominent activists. Personal archive of Eren, Draft Program for a Radical Democratic Green Party, Green Peace Journal, daily newspapers and alternative media outlets such as Sokak, Nokta, Yeni Gündem, Ağaçkakan ve Üç Ekoloji have been scrutinized.

Keywords: Radical Democrat Greens, Social Movements, Environmental Movements, Green Politics, Urban Movements

Giriş

Bu çalışma 1985-1994 yılları arasında faaliyet gösteren Radikal Demokrat Yeşiller'in kısa ama öncü mücadelesini birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak anlatmayı amaçlamaktadır.¹ Yeşil, feminist, LGBTİ, antimilitarist ve ateist grupların bir eylem koalisyonu olarak tanımlanmakta olan Radikal Demokrat Yeşiller'in mücadelesi 1980 darbesi sonrası dönemin siyasal ve toplumsal atmosferinde şekillenmiştir. Avrupa'da gelişen alternatif ve yeşil hareketlerin Türkiye'ye yansımaları, kalkınma politikalarının yarattığı ekolojik tahribat, büyüyen ve dönüşen İstanbul'da yıkımlara karşı filizlenen kent hareketleri, ikinci dalga feminizmin siyaset sahnesine çıkması, Kürt sorununun derinleşmesi ve LGBTİ mücadelesinin ortaya çıkışı gibi farklı dinamikler Radikal hareketi şekillendirmiştir.

Radikaller, Radikal Yeşiller, Radikal Demokratlar, Radikal Demokrat Yeşiller, Radikal Parti veya Radikal Demokrat Birlik gibi farklı adlarla çağrılmaktadırlar. 1980 sonrasında toplumsal cinsiyet, kent, özgürlükler, anti-militarizm, hayvan hakları gibi alanlarda kısa ama etkili karşı çıkışlara destek olan birbirleriyle dayanışan farklı bileşenler söz konusu olmaktadır. Hem siyasal hem de toplumsal alanda yeni fikirler, yeni kimlikler ve yeni eylem repertuarları ile ortaya çıktıkları için toplumdan, medyadan, siyasilerden ve güvenlik kuvvetlerinden gelen farklı suçlamaları, damgalamaları, fiziksel ve psikolojik saldırıları göğüslemek ve çeşitli bedeller ödemek zorunda kalmışlardır. Mücadeleleri iyi belgelenmemiş ve araştırılmamıştır.

Bu çalışma için Radikallerin lideri İbrahim Eren ve aktivistler Demet Demir, Mustafa Cevdet Arslan ile yüz yüze, Hakan Türkkuşu ve Dilaver Demirağ ile e-posta aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Radikallerin 1988-89 yıllarında altı sayı çıkardığı Yeşil Barış dergisi incelenmiş, dönemin süreli yayınları taranmış, özellikle Milliyet ve Cumhuriyet gazetesinin arşivlerinde Radikaller hakkındaki haberlere ulaşılmıştır. Radikal Demokratik bir Yeşil Parti için Program Taslağı ele alınmış Nokta, Bravo, Yeni Gündem, Sokak, Ağaçkakan ve Üç Ekoloji gibi süreli yayınlar taranmıştır. Çevre hareketi ile ilgili ikincil kaynaklara başvurulmuş, harekete katılanların yayınları, röportajları incelenmiştir.

Avrupa'da Yeşil Hareketlerin Ortaya Çıkışı

II. Dünya savaşından sonra hızlı endüstriyel büyüme kaynakların kirlenmesine ve tükenmesine yol açmaya başlamıştır. Özellikle endüstrileşmiş ülkelerde çevre sorunları daha çok su yüzüne çıkmakta bununla birlikte çevresel farkındalık artmaktadır. 1970 yılların başından itibaren gezegenin durumu üzerine küresel değerlendirmeler, raporlar ve zirveler yoğunlaşmaya başlamıştır. 1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Büyümenin Sınırları", ABD'de Rachel Carson'un DDT'nin doğaya zararlarını ispatladığı "Sessiz Bahar"ı en önemli örneklerdendir.

Birleşmiş Milletler'in çevre konusunda ilk önemli konferansı olan "İnsan Çevresi Konferansı" 1972'de İsveç Stockholm'de toplanmıştır. Küresel düzeyde örgütlenecek olan Friends of the Earth 1969'da, Greenpeace ise 1971'de kurulmuştur.

68 hareketinin hem fikri mirası hem de liderleri Avrupa'da yeşil hareket etrafında toplanmaya ve gerek toplumsal hareketlerde gerekse de siyasal partilerde örgütlenmeye başlamıştı. Çevrecilik ileri endüstrileşmiş devletlerde özellikle gençlerin doyumumsuz maddeciliğe ve aşırı tüketime karşı geliştirdikleri kültürel eleştiriden de beslenmekteydi (Dalton, 1994: 38). 70'lerin sonunda Avrupa'da nükleer silahlanmaya karşı gelişen muhalefet 1950'lerden beri süregelen barış hareketi ile bütünleşmekteydi. Bu muhalefet, silahlanma programlarını kimi zaman benimseyen veya onlara bir karşı koyuş geliştiremeyen sosyal demokrat ve sosyalist-komünist partilerden ziyade yeşil harekete kanalize olmuştu. (Yeşiller, Alternatif Hareket ve Feminizm, 1989).

Dünyada ilk yeşil partiler 1972'de Avustralya'nın Tasmanya eyaletinde United Tasmania Group ve Yeni Zelanda'da Values Party adlarıyla kurulmuştur (Doherty, 2002). Avrupa'daki ilk yeşil parti ise İngiltere'de PEOPLE adıyla kuruluş sırasıyla Ekoloji Partisi ve Yeşil Parti adlarını almıştır. Yeşil partiler çevre merkezli kampanyaların ötesine geçerek bütünlüklü ve yeni bir politika önermekte ve nükleer enerjinin acilen terkedilmesi yanında şiddetsizlik, sosyal adalet ve taban demokrasisi ilkelerine dayalı bir toplum öngörmekteydiler (Rüdig, 2002). Avrupa'da yeşil siyasetin en güçlü olduğu ülke Almanya'dır. 70'lerin sonunda Batı Almanya'da 35 bin Yurttaş İnisiyatifi bulunmaktaydı. Yeşil alanların korunması, kente yakın hava alanlarının genişlemesinin önlenmesi gibi yerel mücadeleler yürütmekteydiler. (Yeşiller, Alternatif Hareket ve Feminizm, 1985). Farklı eyaletlerde kurulacak nükleer santrallere tepki veren yurttaş inisiyatifleri devletin sert cevabına karşı siyasallaşacaktı. Ekonomi, kültür ve eğitim alanında faaliyet gösteren alternatif hareketler de yeşil siyasetin bir parçası olacaktı (Zeka, 1985). Yurttaş İnisiyatifleri "Partiler üstü"- "siyaset üstü" kimliklerini bir yana bırakıp önce eyalet bazında yeşil ve alternatif listeler ile seçimlere girdiler ve 1980 yılında ulusal bir parti (Die Grünen) Yeşiller Partisi kuruldu. 1983 seçimlerinde oyların %5.6'sını alan Yeşiller Federal Meclis'e girdiler. Seçmen tabanları dönemin yeni solunun genç ve eğitilmiş kesimlerinden oluşmaktaydı (Bürklin, 1985). Alman Yeşilleri'nin içinde taban hareketini/yurttaş inisiyatifini sürdürme ile parlamenter yollar ve profesyonelleşme arasında çekişme hep süregeldi, Realos ve Fundis akımlarında özetlenebilecek bu farklılaşma sol ve sağ partilerle ittifak konusunda su yüzüne çıktı (Mayer ve Ely, 1998).

Daha çok Batı Avrupa ülkelerinde gelişen yeşil partiler 1980'lerde ağırlıklı yerel ve bölgesel meclislere, 1990'larda da ulusal meclislere girdiler. 1979'da Avrupa Yeşil Partileri bilgi alışverişi yapmak, 1984 Avrupa Parlamentosu seçimleri için ortak bir manifesto geliştirmek ve ortak eylemler planlamak için bir

koordinasyon grubu kurdular (Porritt, 1988:26). Seçimler için ortak platformlar kurmak veya Avrupa Parlamentosu'ndaki yeşil grubu ulus-ötesi bir yapıya büründürmek gibi Avrupa Birliği'nin siyasi sistemi içinde inisiyatifler aldılar (Dietz, 2000). Türkiye'de 1970'lerde verilen toplumsal mücadele ideolojik alana ve şiddet sarmalına sıkıştığı için feminist veya çevreci-ekolojist politika gündeme gelememiştir. (Akyüz, 2018). 1950'lerde başlayan doğa korumacı sivil toplum örgütlenmeleri ve 1970'lerin sonundan 1990'lara kadar süreçteki çevre/ekoloji hareketleri ve yeşil parti çalışmaları farklı araştırmalarda belgelenmiştir (Duru, 1995; Somersan, 1993; Öz, 1989; Ergen, 1995; Şimşek, 1993). Bu çalışmada Radikal Demokrat Yeşillerin dinamiklerine yer verilecektir.

Radikal Hareketin Doğuşu

Radikaller, kurucusu ve lideri olan İbrahim Eren ile özdeşleşmiştir. Hareketin teorik altyapısının oluşturulmasında, Avrupa'da ve Türkiye'deki benzer hareket ve partilerle ilişki kurulmasında, hareketin yayın faaliyetlerinin örgütlenmesinde, eylemlerinin şekillenmesinde Eren'in ağırlığı gözlemlenmektedir. Bildirilere imza atmış, basın kuruluşlarına demeçler vermiş, çeviriler yapmış, hareketin uluslararası bağlantılarını kurmuştur. Eren ilk dönem toplumsal faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır: "1977 yılında Türkiye'nin ilk çevre derneğini İzmir'de kurduk. Ege Çevre Sağlık Derneği. Çevre nedir, bir çevrenin fiziksel çevre, tarihi-kültürel çevre gibi alanlarla ilişkisi nedir gibi sorular sorarak, sosyokültürel çevreyle de ilgilenmesi gerektiğini düşündük. Hayat kadınlarının, eşcinsellerin, eski mahkûmların, marjinalize edilmiş unsurlarla toplumla barıştırılması, topluma yeniden katılması gerektiği üzerinde durduk. Askeri darbe bu derneği kapattı" (Güneş, 2016:18-19).

Eren'in iddiasının aksine Ege Çevre Derneği Türkiye'deki ilk çevre derneği değildir. İzmir'de çevre alanında çalışma yapan ilk derneklerden bir olma ihtimali yüksektir. Diğer yandan çevre konuları ile birlikte toplumdan dışlanmış kesimlerle de ilgilenmesi açısından öncü bir toplumsal faaliyet olarak değerlendirilebilir. Nitekim Radikal Hareket'te beraber faaliyet gösterecekleri Sevda Yılmaz (Ali Kemal Yılmaz) tüzel bir kişilikleri olmasa da ilk lezbiyen-gay toplantılarını İbrahim Eren ve arkadaşlarına atfetmektedir. "LGBTİ hareketi su yüzüne çıkmadan önce İzmir Ege Çevre Sağlık Derneği'nde bir grup lezbiyen ve gey burada ilk beraberliklerini, toplantılarını sağlıyorlar" (Güneş, 2016: 13). Ali Erol, LGBTİ hareketinin 80'lerin ikinci yarısına dek gelişmemiş olmasının nedeni olarak askeri darbeyi işaret etmektedir. Erol'a göre 12 Eylül Türkiye'de siyasal örgütlenmenin önünü kesen apolitik bir atmosfer yaratmakla kalmamış, benzer kaygı ve tecrübeleri olan insanların bir araya gelerek ilişkileneceklerini ve bu ilişkileneceklerini sosyal, kültürel vs. herhangi bir çıktı üretmelerini engelleyen toplumsal olarak da baskıcı bir atmosfer yaratmıştır (Erol, 2008: 164). Sol hareketler içinde de farklı cinsel kimliklere hoşgörülle bakılmamış, kimi zaman dışlama sebebi olmuştur. Radikal Demokratlar'dan Demet Demir bu konudaki

deneyimini şöyle aktarmaktadır: "1979'da siyasete atıldım. İGD (İlerici Gençler Derneği) sempaticanıydım. Bizi besleyen 68 kuşağıydı. 80 sonrası dönemin solu cinsiyet kimliğimi kabul etmiyordu. 81 Mayıs'ına katıldığım için 15 ay ceza aldım. 8 ay yattım. Cezaevinde ihraç edildim örgütten kimliğimden dolayı ki bizim gelenek İlerici Kadınlar Derneği'ni kurandır (Kişisel Görüşme, 04.07.2017).

Eren 1969- 1983 yılları arasında yurtdışında yaşamakta ama belli aralıklara Türkiye'ye gidip gelmektedir. Farklı Avrupa ülkelerinde yaşadığı siyasal ve toplumsal hareketler deneyimleri Radikal Demokratların fikren şekillenmesinde rol oynamıştır. Üniversite eğitimi için İtalya'ya gitmiştir ve oradaki siyasi ve toplumsal faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır: "İtalya'da bulunduğum dönemde İtalyan Hristiyan İşçi Hareketi'nin (Associazioni Cristiane dei Lavoratori Italiani-ACLI) kongrelerini izliyordum. Sol Hristiyan Demokrat Parti'nin de çalışmalarını takip ediyordum. Papazların da bulunduğu Katolik bir hareket. Manifesto dergisi dağıtıyordum. Torino'da ilk kez gay hareketinin yürüyüşüne katıldım. Komünist Eşcinsel Birleşik Hareketi'ni tanıdım."(Fronte Unitario Omosessuale RivoluzionarioItaliano- FUORI (Italian Revolutionary Homosexual United Front) (Kişisel görüşme, 24.05.2017). 1972-73 yıllarında Almanya'da neredeyse profesyonel bir aktivist gibi yaşayan Eren, her zaman anaakım kurumsal partilerin dışındaki partilere ve hareketlere ilgi duyduğunu ifade etmektedir."1972-73 yıllarında Almanya'da bulundum. Frankfurt'ta işgal deneyimlerini yaşadım. Komünler kurulmaya başlamıştı. Kentsel hareketler, nükleer karşıtı hareket ve Frankfurt havaalanına karşı direnişler vardı o dönemde. Frankfurt Okulu'nun tartışmalarını takip ettim. Herbert Marcuse'ün bir makalesini Türkçe'ye çevirdim." (Kişisel görüşme, 24.05.2017). Almanya'da bulunduğu dönemde Kürt grupların toplantılarına katıldığını, Kürtçe'nin özgür olması ve Kürt kültürünün özgürce gelişmesi için önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini savunmuştur (Güneş, 2016: 19). 1978'de yurtdışına çıkan Eren, 12 Eylül 1980 darbesi sırasında İspanya'dadır. 1981 yılında İspanya'da başarısızlıkla sonuçlanan askeri darbe girişimine şahit olmuştur. 1983'te Türkiye'ye dönmüş ve 6 Haziran 1983'te Erdal İnönü tarafından kurulan SODEP'te (Sosyal Demokrasi Partisi) faaliyet göstermeye başlamıştır. SODEP, kurulur. 25 Mart 1984'te yapılan yerel seçimlere SODEP de katılmış ve ANAP'ın ardından %23,4 oy alarak ikinci parti olmuştur.

SODEP'te Eren ile birlikte faaliyet gösteren Mustafa Cevdet Arslan bir araya gelişlerini şu şekilde anlatmaktadır: "Taksim'de ikamet eden farklı gruplardan 40 kişiydik. 40 ayrı ilden gelen, 40 ayrı iş yapan kişi. Öğrenci, terzi, sinema çalışanı, vb. 72 farklı gruptan geliyorduk. Yaş ortalamamız 20-25'i geçmez. 1983'te SODEP'te siyaset yapmaya başladık. Gençlik Komisyonu kurmak yasak olduğundan Kültür Komisyonu'nda faaliyet gösteriyorduk. Geçmişten siyasi tecrübelerimiz vardı. Demokrat bir çıkış gösterebilmek için uğraşıyorduk. İbrahim Eren SODEP'teki komisyonun yöneticisiydi" (Kişisel görüşme, 30.06.2017). Yaklaşık iki yıl faaliyet gösterdikten sonra ayrılan Eren neden olarak

ciddi bir demokrasi mücadelesi verilmediğini öne sürmüştür. “Erdal İnönü, bu partinin demokrasi hareketi yapacağını söylerdi hep. Demokrasi yolunda ciddi bir mücadele yapılmadığını gördük. Bunun üzerine partiden ayrıldık. Türkiye’de siyasetin dışına itilmiş ne kadar kişi, sınıf, grup, tabaka varsa bütün bunları bir arada olmaya çağırdık. En büyük zaafımız, cinsel hakları da bu işe dâhil etmemizdi. Türkiye buna alışık değildi, bunlar konuşulmazdı” (Yıldız: Tarih Yok). Eren ve beraber hareket ettiği grup partinin genel merkezine daha etkin bir demokrasi mücadelesi için taleplerini iletmışler ama karşılık bulamamışlardır. Bir manifesto yayınlayıp SODEP’ten ayrılırlar. Çağrılarına on beş kişilik bir sol-sosyal demokrat grup cevap vermiştir (Kişisel görüşme, 24.05. 2017).

Eylem Koalisyonu Olarak Radikal Demokrat Yeşiller

1985 yılına gelindiğinde İbrahim Eren’in öncülüğünde Radikal Demokrat Yeşiller adı altında toplantılar yapmaya başlamış yeşiller, feministler, ateistler ve antimilitaristlerin yanında eşcinsel ve translar da bu girişim içinde örgütlenmeye hız vermiştir. Alternatif medyaya ilan verilerek toplantılar için çağrı yapılır. Hacer Yıldırım Foggo, ilk buluşmaları şu şekilde hatırlamaktadır:

Yeni Gündem’de bir ilan gördüm, İbrahim Bey’in verdiği bir ilan. Yeşiller, çevreciler, feministler bir araya geleceğiz diye. İlk kez Taksim’e o gün geldim. Lamartine Caddesi üzerindeki evde kalabalık bir insan topluluğu vardı. Herkes benim için yabancıydı. İbrahim Eren başladı. Herkes kendisini anlattı, mücadelesini anlattı. Yeşiller, anti-militaristler, gayler. Toplantılar öyle devam etti. (Kişisel görüşme, 21.07.2017)

Kasım 1986’da İstanbul’da radikal partinin nasıl kurulabileceğine dair bir toplantı düzenlenmiştir. Milliyet gazetesinden Hakan Türkkuşu toplantıyı izleyerek haber yapar. “Radikal bir partinin kuruluş koşullarının araştırılması ve tartışılması için düzenlenen toplantıda, parti içinde yer alması düşünülen gruplar arasında iletişim sağlayacak bir irtibat komitesi kuruldu. Egzotik bir salonda yapılan toplantıda, bugüne kadar olduğu gibi başı çekmek yine eşcinsellere ve ateistlere (tanrı tanımazlara) düştü. “Köklü değişikliklerin, yaşamın her alanında zaman yitirilmeden yapılmasından” yana olan Radikal partinin çalışmalarını düzenlemek üzere oluşturulan irtibat komitesinde, ağırlıklı olarak eşcinseller görev aldı. Ateistlerin, anti-militaristlerin ve eşcinsellerin kurduğu bu komite, genel koordinasyon komitesi belirleninceye kadar yönlendirici rol oynayacak (Türkkuşu, 1986: 7).

Radikal hareketin ve partileşme süreçlerindeki beş grup içinde en zayıf şekilde temsil edilen grup feministlerdir. Bunun en önemli nedeni feministlerin hâlihazırda kendi örgütlenmelerini gerçekleştirmiş olmalarıdır. İbrahim Eren feministlerle bir toplantı düzenleyip Radikal Parti çatısı altında faaliyet göstermeye davet eder ama feministler bunu kabul etmezler (Güneş, 2016: 21).

Yeşil grup içinde yer alan Hacer Yıldırım Foggo farklı grupların bir aradalığını şu şekilde yorumluyor: Ben daha çok yeşil hareketin içindeydim. Anti militarist bir eylem söz konusu olduğunda hayır ben yeşil hareketin içerisindeyim demiyorsun. Kadınlarla ilgili bir şey olduğunda da. Hepsi halka halka birbirine bağlı (Kişisel görüşme, 21.07.2017).

Dilaver Demirağ da grupların işleyişini ve parti fikrini şu şekilde ifade etmektedir. “Grup içi işleyiş eşitlikçi ve federatifti. Evet, İbrahim Eren doğal olarak eşitler arası birinci idi ama kimseye kendini, kendi liderliğini dayatmadı hatta defalarca rotasyon teklif etmesine karşılık kimse buna teşebbüs etmedi. Hareket içinde yer alan herkes birbiri ile tartışır, birçok konu müzakere edilirdi. Dediğim gibi yapı içinde yer alan eğilimler otonomdu. Mesela ben bir anarşist olarak otonomdum ama ne yazık ki hareketin bünyesinde başka anarşistler olmadı. Uzak durdular sanırım temel neden de parti fikriydi ama Radikal Demokrat Yeşiller bildik parti gibi değil adı parti ama iç işleyişi bir siyasi eğilimler federasyonu olan bir yapı olmak amacındaydı” (Kişisel Görüşme, 28.12.2017).

1987 yılı güvenlik güçlerinin gayler ve travestiler üzerinde baskılarını artırdığı bir yıldır. Ev baskınları, sürgünler ve gözaltılar yoğunlaşmaktadır. Basın açıklamaları ile üzerlerindeki baskıları duyurmayı başaramayan gruplar açlık grevi yapmaya karar vermişlerdir. 27 Nisan 1987 günü Gezi Parkı’nda dört gay ve travesti basın açıklaması yaparak açlık grevine başladıklarını kamuoyuna bildirmişlerdi. Daha sonra bu sayı otuz yediye çıkmıştır. Açlık grevi eyleminin sözcülüğünü yapan ve Radikaller içinde eşcinsel grup içinde de faal olan Sevda Yılmaz (Ali Kemal Yılmaz) açlık grevinin devamında neler olduğunu şu şekilde anlatmaktadır: Polis bizi uyarınca biz de La Martin Caddesi’ndeki eve geçtik. (İbrahim Eren’in evi kastediliyor) Bu arada yurt dışından destekler geliyordu. İnsanlar gelip gidiyordu. İşte orada Türkiye’deki LGBT bireyler su yüzüne çıktı ve bir hareket oluştu diyebiliriz.”(Güneş, 2016: 14; Yılmaz, 1988) Bu açlık grevi Türkiye’deki LGBTİ bireylerin kamusal alanda yaptığı ilk eylemdir. Medyada görünür oldukları, aydınlardan ve farklı toplumsal gruplardan destek aldıkları ve çok yavaş da olsa birlikte hareket etme kabiliyeti kazandıkları bir eylem olmuştur. Eylem öncesinde Radikal Yeşiller içinde zaten bir varlık edinen grup, hareketin bir anlamda beklenmedik bir destek görmesinde ve ivme kazanmasında rol oynamıştır. Fransa’dan Le Monde gazetesi eylemi izlemek üzere muhabir gönderir (Tunk, 1987: 13). Rıfat Ilgaz, Türkan Şoray, Hale Soygazi ve Barış Pirhasan eyleme destek vermişlerdir (Güneş, 2016: 15).

Radikal Demokrat Yeşiller ve Kent Hareketleri

1985 ve 1987 yılları arasında İstanbul’da ve Ankara’da kent hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ankara’da Zaferpark ve Güvenpark mücadeleleri kentlilerde çevre bilincinin artmasına gerek karşı çıkışın örgütlenmesi gerekse verilen hukuk mücadelesi açısından kentteki yeşil hareketin önemli kilometre taşları arasında yer almıştır (Mülkiyeliler Birliği Vakfı: 1986; Özdemir: 1988: 114).

Radikallerin mücadelesinde kent hareketleri önemli bir yer tutmuştur. İstanbul'un 1980 sonrasında hızla dönüşmesi ve büyükşehir yönetimine geçilmesi doğal ve tarihi varlıklar üzerindeki baskıyı artırmıştır. Oktay Ekinci'nin 1983-1993 yılları arasında İstanbul'un geçirdiği dönüşümü anlatan "İstanbul'u Sarsan On Yıl" adlı kitabındaki birçok ekolojik tahribat yaratacak projenin karşısında olmuştur Radikal Demokrat Yeşiller. Tarlabası'nda tarihi evlerin yıkılmasına, Nişantaşı'ndaki Cide Parkı'nın altının otoparka dönüştürülmesine, Emirgan'da tarihi çınarların kesilmesine, 3.köprüye, İTÜ Taşkışla binasının otele dönüştürülmesine karşı eylemler örgütlemişler veya düzenlenen eylemlere destek olmuşlardır. Nuruosmaniye'deki Bizans sarnıcının yıkılmasına karşı düzenlenen ve kamuoyunda ses getiren eylemi Hacer Yıldırım Foggo şöyle aktarmaktadır: "Benim için en büyük eylem sarnıcın yıkılmasına karşıydı. Bilmiyorum daha önce bu tür bir eylemlilik söz konusu muydu. Eylem öncesi Valilik'ten izin de almıştık. Milliyet gazetesinin yanında sarnıcın da tam karşısında imza kampanyası başlattık. Ondan sonra 3 gün süren bir açlık grevi yaptık. Basının çok fazla ilgisini çekti. Orasını rant alanı olarak kullanmak isteyen halıcı bize para teklif etti, tehdit etti. Devam ettik ve durdurduk ama sonra yıkıldı. (Kişisel görüşme, 21.07.2017)

Yeşil Dayanışma da dönemin etkin kent hareketlerinden birini oluşturmaktadır. Bu topluluğun 1987 yılında Galata'da, Büyük Hendek Caddesi'ndeki yıkımları engellemesi önemli kentsel kazanımlardan biridir. Galata eylemini Nişantaşı Parkı (otoparkın engellenmesi), Taşkışla (otel yapımının engellenmesi), Gümüşsuyu Park Oteli mücadelesi, Şişli İş Merkezi (Otobüs Garajı) eylemleri izlemiştir (Gümüş, 2004). Taşkışla'da bulunan İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) yerleşkesinin otel yapılması projesini Yeşil Dayanışma Grubu üyeleri ve Radikal Yeşiller birlikte protesto etmişlerdir (Milliyet, 1988: 3).

16 Eylül 1987 günü yeşil ve çevreci gruplar İstanbul Büyükçekmece ilçesinin Mimar Sinan köyündeki Akçimento'yu protesto etmişlerdir. Cumhuriyet gazetesinin 17 Eylül nüshasındaki ilgili haber eylemi "Türkiye'nin ilk protest pikniklerinden biri" olarak nitelendirmektedir. (Cumhuriyet, 1987: 16). Yazar Rifat Ilgaz ve akordeon sanatçısı Madam Anahit'in de destek verdiği eylemciler, fabrikanın filtresiz çalıştırılması nedeniyle bölgede hastalıklara yol açtığını ve tarımın neredeyse son bulduğunu vurgulamışlardır. Hasankeyf'in su altında kalmaması için ilk kampanyayı Radikaller düzenlemiştir. 1982'de projesi tamamlanan İlisu barajının su altında bırakması öngörülen Hasankeyf'i uluslararası gündeme taşımak için Avrupalı radikal ve yeşil milletvekillerinden destek almışlardır. Kasım 1988'de özel bir sayıyla çıkan Yeşil Barış dergisi, Radikal Yeşiller'in "Hasankeyf'i Kurtaralım" kampanyası etkinliklerinden birinin Yeni Bizans Kültür ve Sanat Evi'nde gerçekleştirildiği haberini vermektedir. Muhtemelen Ekim ayı içinde düzenlenen etkinlikte dönemin Hasankeyf belediye başkanı Şeyhmus Kartal'ın Hasankeyf'in kurtulması için dönemin Turizm ve Kültür Bakanı Tınaz Titiz'in söz verdiğini, Hasankeyf'in SİT alanı olduğuna ilişkin

belge ve bilgilerin Devlet Su İşleri, Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve ilgili kurumlara iletilmediğinin tesadüfen fark edildiğini ve baraj set yüksekliği düşürülerek Hasankeyf'in kurtarılabilceği şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Haberde belediye başkan Kartal'ın "Kaplumbağalara, balinalara, yunuslara gösterilen ilgi bize gösterilmiyor" sitemi dönemin çevrecilerine yönelik bir eleştiridir (Yeşil Barış, 1988: 31). O dönemde çevre hareketleri daha çok tehlike altındaki türlerin korunmasıyla özdeşleştirilmiştir. Dalyan İztuzu'nda Caretta Caretta deniz kaplumbağalarının üreme bölgesinde yapılmak istenen otele karşı verilen buna bir örnektir.

Mustafa Cevdet Arslan, Radikal Demokrat Yeşiller'in farklı alanlardaki eylemlerini şöyle hatırlamaktadır: "İstanbul'un kültürel varlığını korumak için eylemler yapıyorduk. Bizans sarnıcının yıkılmaması için İbrahim Eren, ben ve Şaban Dayanan eyleme gittik, mafya silah çekti. Maçka Parkı için mücadele ettik. Caretta Caretta mücadelesi, Nükleer Karşıtı Platformun kurulması. 30 yılda en az 6 hükümet eskitmiştir ve nükleer santral yaptırmamıştır. İ.Eren'in NKP'nin kurulmasında katkısı büyüktür "(Kişisel görüşme, 30.06 2017).

Radikal Yeşil hareket birçok toplumsal alanda yeni fikirleri dile getirmiş, ilk eylemleri gerçekleştirmiştir. Hareket içinde anarşist olarak var olan Dilaver Demirağ'a göre o güne kadar ülkenin tahayyül bile edemediği yenilikleri içermektedir.

Eşcinseller vardılar ama bir politik örgütlenmeye sahip değildiler, ateistler vardılar ama bir politik yapılanma içinde yer almıyorlardı. Bunun da ötesinde zaman zaman adına yaraşır radikal çıkışları da oluyordu mesela hiç unutmadığım şeylerden birisi İsrail'in Filistin'deki katliamlarının protesto edildiği eylemde kemiklerle çizilmiş swastika daha o güne kadar kimsenin İsrail'in faşist bir devlet olduğu fikri kimsenin aklında değilken bizimkiler yine öncü oldu. O dönemde hayvan hakları diye bir kavram yokken radikal hareketin içinde otonom olarak örgütlenmiş nam-ı diğer Panter Emel (Emel Yıldız) ve arkadaşlarından oluşan grup bu ülkeye bu fikirleri taşıdılar (Kişisel görüşme, 28.12.2017).

12 Temmuz 1988 günü Radikal Demokrat Yeşiller, İstanbul Beyoğlu'ndaki Yunanistan Başkonsolosluğu önünde eylem yapmışlardır. Yunanistan ordusuna hizmet etmeyi reddettiği için 3 yıldır hapiste olan Mihail Maragakis'in serbest bırakılmasını talep ederek Maragakis'e gönderilmek üzere Başkonsolosluğa bir mektup iletilmişlerdir.

Yunanistan Hükümetine,
İstanbul Başkonsoloslugu eliyle
Atina

Mektubumuzun Mihail Maragakis'e ulaştırılmasında aracılık etmenizi, bu arada vicdani red hakkının tanınarak Maragakis'in serbest bırakılmasını Türkiyeli antimilitaristler adına talep ediyorum. Parlatentonuzun hazırladığı vicdani red hakkının tanınmasında, askerlik yapmayı reddedenlerle, askerlik yapmayı isteyenler aynı şartlarda kamu hizmetinde; öldürmeyi öğrenmek değil, yaşatmaya katkıda bulunarak çalışabilecekleri itfaiye, hastahanelerde, yeşil alanların tanziminde ve korunmasında, yoksul ve kimsesizlere yardımda bulunacak görevlerde çalışma şansının verilmesini talep ederiz.

12 Temmuz 1998
M. Güner Tüzün
(Yeşil Barış, 1988: 6)

Haziran 1988'de ilk sayısı çıkan Yeşil Barış dergisinde de kamuoyunun dikkatini Yunan vicdani retçi Maragakis'e çekmeye çalışmışlardı. Maragakis'in kamuoyuna yönelik yazdığı neden savaşmayı reddettiğine dair bir mektup yayınlamışlardı. İbrahim Eren'in İtalyan Radikalleri'nden çevirip uyarladığı Anti Militarist Manifesto da Yeşil Barış'ta yayınlanmıştır. Türkiye'de ilk kez vicdani reddini açıklayan Tayfun Gönül de 1988-1989 yıllarında Radikallerle birlikte hareket etmiştir. 1989 sonunda Sokak Dergisi'nin yapmış olduğu bir kampanya ile vicdani reddini açıklayan Gönül, halkı askerlikten soğutma suçundan yargılanmıştır.

Radikal Demokrat Yeşiller Hareketinin Fikri Kaynakları

Dönemin yeşil politika alanındaki yayıncılık faaliyetlerine ve tartışmalarına bakıldığında Necmi Zeka tarafından 1985 yılında yazılan ve Metis Yayınları'ndan çıkan Batı Almanya'da Alternatif Hareketler hareketin önde gelenleri tarafından okunmuş ve tartışılmış olduğu görülmektedir. Önemli bir referans düşünür Rudolf Bahro'dur. Doğu Almanya'da sosyalizmi eleştiren, Batı Almanya'da yeşil hareketin önderlerinden olan Bahro'nun kapitalist sistem, sınıf mücadelesi, devrimci özne, yeni sosyalist perspektifler, siyaset, ekoloji ve barış, üzerine görüşlerinden oluşan sekiz makaleyi içeren kitap "Hangi Sosyalizm? Hangi Yeşil? Ne için Sanayi?" başlığıyla 1989'da İletişim Yayınları'ndan çıkmıştır. Bahro'nun 1984'te yayınladığı Kızıldan Yeşile 1990'da Metis Yayınları'nca Türkçe'ye çevrilmiştir. İngiltere'nin en etkili yeşil düşünürleri arasında gösterilen ve 1979-1990 yılları arasında Ekoloji Partisi liderliği ve Friends of the Earth direktörlüğü yapan Jonathan Porritt'in "Seeing Green: The Politics of Ecology Explained"

adlı kitabı “Yeşil Politika” adıyla Alev Türer çevirisiyle Ayrıntı Yayınları’ndan 1988’de çıkmıştır. Ayrıntı Yayınları’nın 1988’de ilk yayınladığı kitap ise Ivan Illich’in Şenlikli Toplum’udur. Radikal bir toplumsal düşünür olan Illich’in yeşil harekete katkısını 1989-1990 yıllarında Sokak dergisini çıkaran gazeteci Tuğrul Eryılmaz şöyle ifade etmektedir: “Yeşil ve Radikal hareketlerin pek sağlıklı olmasa da yeni yeni filiz vermeye başladığı Türkiye’de, Şenlikli Toplum mutlaka ciddiye alınması gereken kitaplardan biri. Bürokrasi ve teknolojinin sultasına karşı özerk bireylerin birbirleriyle (ve toplumla) doğrudan ilişkilerinin önemini vurgulayan Illich’in görüşleri katılımcı bir demokrasiden yana hiç kimsenin gözardı edemeyeceği kadar hayati” (Eryılmaz, 1988: 18).

Görüşmelerde Radikal Yeşiller’in hangi fikri kaynaklardan beslendiği, neler okuduğu, neleri tartıştığı da sorulmuştur. Hacer Yıldırım Foggo şu şekilde yanıtlamaktadır: “Yeşil Barış adında bir dergi çıkarmıştık. İbrahim Eren’in evinde çokça kitap vardı. Çevirileri de Yeşil Barış dergisinde yayınlanıyordu. Nokta, Yeni Gündem, küçük ansiklopediler. Sol külliyat var ama bu konularda pek yayın veya çeviri yok. Kendi ürettiğimiz pratikten gelen şeyler. Çimento fabrikasının böyle bir şeye neden olduğunu, bunun üzerine yazılmış bir şey yok. İşçi hareketlerini, oradaki hastalıkları öğreniyorsun. Oturup meslek hastalıkları üzerine okuyoruz. Tabipler Odası’nın kaynaklarını, Mimarlar Odası’nın kaynaklarını okuyoruz. Sanat tarihçisinden sarnıcın aslında ne demek olduğunu, neden korunması gerektiğini öğreniyorsun. İbrahim Eren rehber de olduğu için bizi İstanbul’da gezdirmişti. Çemberlitaş civarında. Kadın Eserleri Kütüphanesi yeni yeni kuruluyordu. Orada kaynaklar toplanıyor, çevriliyordu” (Kişisel görüşme, 21.07. 2017)

Radikal Yeşil hareketin hem gözlemcisi hem de katılımcısı olan Hakan Türkuşu hareketin fikri temellerini ve çerçevesini şöyle özetliyor. “Dönem içinde feminist hareketlenmeye, bugünkü LGBT hareketinin öncüsü kabul edilecek kıpırdanmalara, Yeşil Barış ve diğer çevre temelli hareketlerin serpilmesine tanıklık ettim. Bu tanıklık zaman zaman habercilik görevim gereği oldu, zaman zaman ikinci el bilgilere, zaman zaman da düzenlenen söyleşilerde dinlediklerime dayalıydı. Hemen hepsi dar alanda toplanan, katılımcısı sınırlı gruplardı. Fikri temellerin sağlamlaştırılması elbette önemliydi ama yaygınlaştırılması çabaları sanırım maddi yetersizlikler ve belki de öncelik verilmemesi sebebi ile zayıftı. Az sayıda dergi ve birkaç kitabı içeren bu çaba bana göre gerektiği kadar ileri gitmedi, gidemedi” (Kişisel Görüşme, 01.07.2017).

Partileşme Çabaları

Dünyada ve Türkiye’de yeşil hareketlerin partileşmesi her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Yerleşik siyasal partilerin gündeme getirmediği çevre, kent, sağlık konularını ele alan yerel yurttaş girişimlerinin ve ağlarının temelinde olduğu yeşil hareketlerin partileşme süreçlerinde siyaset yapma şekillerinde değişik dinamikler ortaya çıkmış ve tam anlamıyla yerleşik partiler gibi

incelenmemişlerdir. Literatürde ağırlıklı olarak hareket partileri –movement parties – (Kitschelt, 2006) yani toplumsal hareketlerin örgütsel yapılarını ve stratejilerini siyasi arenada veya seçimlerde uygulamaya çalışan aktivistler koalisyonu olarak geçen şablon yeşil hareketten kaynağını alıp partileşmeye gidenlerin için geçerli olmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin bağrından çıkan ve zamanla siyasal partilere dönüşen yeşil hareketlerin alamet-i farikası taban demokrasisi ola gelmiştir (Poguntke, 1989).

Farklı yeşil hareketler veya gruplar, kentsel alanların ve doğal-kültürel alanların korunması, bunlara karşı gelişen saldırıların püskürtülmesinde ittifaklar geliştirebilmekte, kısa veya orta vadeli koalisyonlar içinde bulunabilmektedirler. Yeşil hareketin partileşmesi söz konusu olduğunda ise gruplar çok kolayca ayrılmakta, rekabete girmekte ve birbirlerini suçlayıcı ve dışlayıcı ilişkiler geliştirmektedirler. Bu çalışmanın konusu olmamakla beraber radikal hareketin ve yeşil hareketin partileşme sancıları 1980'lerde ve 1990'ların başında yeşil düşünce ve eylem dünyasını olumsuz etkilemiş, çevre hareketinin gerilemesine yol açmıştır. Radikaller hareketin partileşmeye giden yolda ilk olarak 24 Nisan 1987'de Yeşil Barış Çevre Derneği'ni kurmuşlardır. Üç büyük il dışında Eskişehir, Mersin, İzmit, Bolu, Bursa, Konya- Karaman, Çanakkale ve Trabzon'da yapılan toplantılarda derneğin tüzüğü tartışılmıştır. (Bora ve Kayhan, 1987: 14). Derneğin geçici Yönetim Kurulu İbrahim Eren, Mehmet Tanju Dalgıç, Hakan Türkkuşu, Ali Köse ve Recep Arslan'dan oluşmaktadır. Kurucular Kurulu toplantısında Recep Arslan başkanlığa, Hacer Yıldırım ise saymanlığa seçilir. Derneğin amacı tüzükte şu şekilde belirtilmiştir: "Yurdumuzun çeşitli çıkar kaygıları nedeniyle günden güne bozulan tarihi dokusu ve ekolojik dengesinin korunması ve başta yaşam hakkı olmak üzere tüm canlıların İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Hayvan Hakları Beyannamesi ve Çevre Hakları Beyannamesi'nden doğan hakların korunması ve geliştirilmesi için her düzeydeki yurttaşların arasında duyarlılık yaratıp çevrenin iyileştirerek korunması için çalışmalar yapmak" (Yeşil Barış, 1988: 11).

Radikal Demokratlar için sadece yeşil parti şablonu değil, farklı ideolojik bakışların ve toplumsal hareketlerin nasıl birlikte hareket edebileceğine dair bir çerçeve de gereklidir. İbrahim Eren Radikal Yeşiller'in ideolojik yönelimini şu şekilde tarif etmektedir: "Merkeziyetçi bir devlet yerine çok geniş otonomilere sahip, bir çeşit eyaletler bütününe öngören bir ideolojisi vardı. Çıkış amacı, Türkiye'deki yerleşik düşünce sistemini sarsmaktı. Dolayısıyla tüm "azınlık" diye tabir edilen dinsel, cinsel, etnik toplulukların haklarını çoğunluk tahakkümüne karşı savunma gibi amaçları programına almış bir siyasi hareketti. Askeri darbeyle düzlenmiş siyasi alan, partinin kendisini göstermesine müsait bir alandı (Yıldız, tarih yok).

Partileşme çağrısı

Radikal Yeşillerden, Yeşil Barışçılardan Herkese...

Farklılığın tanındığı, coşkuyla, sevinçle karşılandığı, renklerin özgürce kaynaştığı, her türlü ayrımcılığın kökünden kazındığı bir toplum için, yeşil hareketin egemenler ve kuyrukçularına saptırılmaması, onun gerçek ilkelerinin evrensel yeşil hareketle dayanışma içinde savunulması ve hayata geçirilmesi için..

Ercil-sermayedar egemenlerin ezerek bir kenara attığı tüm sosyal katmanları, emekçileri, kadınları, gençleri, laik ateistleri, antimilitaristleri, eşcinselleri doğa severleri.. Bu binlerce yıl süren ekonomik, sosyal, politik, kültürel sürgünden dönerek günışığında politika yapmaya, kendilerini RADİKAL DEMOKRATİK YEŞİL Parti'de tanımlayarak özgürlük bayrağını cesaretle dalgalandırmaya çalışıyoruz.

Kendini Nişantaşı Parkı, Bizans Sarnıcı, Cinci ve Kürkçüler Hanı mücadeleleriyle, Akçimento Fabrikası, Sinagog katliamı protestosuyla; Kutlu ve Sargın, Kırım Tatarları, eşcinseller ve mahkûm aileleriyle dayanışmalarıyla; dayağa karşı kadın ve Körfez kirlenmesine karşı İzmit yürüyüşüyle kanıtlayan bizler; insana ve doğaya karşı saldırının aldığı bu korkunç boyutlar karşısında örgütsüz mücadelenin sınırlılığı ve yetersizliğini aşmak için, bütün Türkiye'de örgütlenerek partileşme kararı aldık.

İnsanın bir parçası olduğu doğaya karşı ihanetin dönüşü olmayan bir noktaya gelmesine gene insana karşı durulabileceğine inanan bizler, insanla insan, insanla doğa arasındaki sevgi, barış dayanışma için, sömürgeci ve baskıcı egemen düzenin bütün tuzaklarına "Sağ ve Sol" partilerine ve bunların tepeden inmece, seçkinci uzmancı yapılanmalarını reddederek, doğrudan demokrasiyi, yepyeni insan ilişkilerini gerçek bir cesaretle önerecek bir Radikal (Demokratik) Yeşil Parti...

Bütün il, ilçe, kasaba ve hatta köylere kadar örgütlenmek azminde olan bir parti..

Bize katıl, kurucu üye ol, bulunduğun yerde partiyi örgütle.

Vakit yok, unutmayalım ki barbarlar beklemiyorlar. Burjuvanın reklamını yaptığı sahte yeşiller de öyle. (Partileşme Çağrısı, 1988)

Radikal Demokratik Yeşil Parti İçin Program Taslağı

Radikaller, parti programı taslağı hazırlamışlar ve Kasım 1988'de Yeşil Barış dergisi yayınlamışlardır. Program taslağının takdim bölümünde yeşil hareket, sömürücü kapitalizm ve otoriter sosyalizme karşı olanların muhalefet hareketi olarak tanımlanmıştır. Farklı Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de bu hareketin yükseldiği ve 1980 darbesinin yeşil hareket için de yıkıcı olduğu belirtilmektedir. Radikal Yeşiller'in son dönemdeki faaliyetleri sıralanarak hem yeşil hareketin bölük pörçük olduğu hem de yıkımlar karşısında etkisiz kaldığı tespiti edilmektedir. Taslağın genelde son on, özellikle de son üç yılın teorik ve pratik birikimleriyle hazırlanmış olduğu ve "Ortak programa doğru bir adım, tartışmaya doğru bir çağrı" olduğu vurgulanmaktadır.

Giriş bölümünde feminist bir bakışla insanlık tarihi yorumlanmıştır. “Anacıl” dönemden aileye, erkek egemen ve rekabetçi bir döneme nasıl geçildiği anlatılmaktadır. Kadın ilk ve en uzun zamandan beri sömürülen en geniş toplumsal sınıf olduğu ve erkek egemen toplumun kadını köleleştirmesinin insanın doğadan kopuşuna neden olduğu ve bunun eril nitelikli, rekabetçi, egemen bir tavra yol açtığı görüşü ileri sürülmektedir. Kadının kurtuluşunun insanlığın kurtuluşu olduğuna inanan Radikal Demokrat Yeşiller kadına ilişkin değerleri evrensel değerler olarak ilan ederken bu değerleri felsefeleri için referans aldıklarını belirtmektedirler.

Çevre başlığı taslağın en kapsamlı bölümünü oluşturmaktadır. Radikaller, insanın doğaya saldırısından ercil sermayenin düzeninin kendisini sürekli kılabilmek için ürettiği tüketim toplumu ahlakını birinci derecede sorumlu tutmaktadırlar. Doğaya saldırının otoriter, maşist, sınıflı toplum yapısından bağımsız olmadığı aksine bunun bir sonucu olduğu ve insanın özgürleşmesinin tüketim toplumu ahlakından özgürleşmesiyle mümkün olacağını ifade etmektedirler. Çözüm, tüketimi makul ölçülere indirgeyecek ve onu sürekli sorgulayacak ortak yaşam alanlarını, komünleri vb. alternatif yaşamları desteklemekten geçmektedir.

Radikalleri dönemin diğer yeşil parti ve yeşil hareketlerinden ayıran yönü doğa koruma mücadelesinin demokrasi mücadelesinden ayırmamaları hatta antimilitarist, feminist demokrat olmayanın gerçek bir yeşil olmayacağına yaptıkları vurgudur. Çevre sorunlarının mikro düzeyde değil evrensel ölçekte savunulması gerektiğini ifade etmekte ve dönemin 5 milyar dünya nüfusunun doğal kapasiteyi zorladığı tespitinden hareketle insan-doğa nüfus dengesini savunmaktadırlar.

Mega kentlere karşı çıkarken büyük kentlerin yeşil kuşaklarla bölünmüş küçük iç kentlere dönüştürülmelerini önermektedirler. Kentlerde konutların beş yaşında bir çocuğun ulaşabileceği yerlere yapılmasını, deniz, göl ve nehir kıyılarının belirli ölçüler dışında özel mülkiyete konu edilemeyeceğini, arıtma tesisi olmayan fabrikaların kurulmayacağını savunmaktadırlar. Yeşil alanda özel mülkiyet kabul edilemeyeceği ilkesiyle yeşil alanların ve ormanların özelleştirilmesine karşı çıkmakta ve bu alanların bölgesel yönetime devrini savunmaktadırlar. Doğal alanların özel koruma statüsüne alınmasını ve karayolu yerine raylı ulaşımı desteklemektedirler. Kimyasal gübre ve ilaçlara karşı çıkarken plastik, deterjan gibi doğada çözünemeyen ürünlerin yasaklanmasını talep etmektedirler.

Taslak devlet başlığı altında mahalleden başlayarak kendi içinde de otonomiler taşıyan bir özerklik sistemi ileri sürmektedir. Muhtarlık, bütçesi olan ve kararları tüm mahallenin katılımıyla alan bir doğrudan demokrasi birimi olarak ele alınmaktadır. Belediye yarısı mahalle yönetimi delegelerinden yarısı da doğrudan seçilen bir meclisle yönetilecektir. Eyalet ekonomik, coğrafi, kültürel yakınlık gösteren yörelerin birleştirilerek oluşturulacak yarısı belediyelerden yarısı da

doğrudan seçilen bir meclis tarafından yönetilecektir. Bütün meclislerin en az yarısı kadınlardan oluşacak, başkanlıklar kadın erkek dönüşümlü yapılacaktır. Seçmen sayısının binde birinin imzasıyla temel haklar ve demokrasi dışında halkoyuna başvurulabilecektir. Program taslağında ayrıca Gençlik, Spor, Sanat, Kültür, Çocuk, Cinsellik, Din, Öğrenim, Turizm, Adalet, Dil, İş-Üretim-Tüketim ve Televizyon başlıkları bulunmaktadır.

Dilaver Demirağ, manifesto olarak adlandırdığı programın nasıl ortaya çıktığına dair şu tespitlerde bulunmaktadır. “Manifestonun yazım ekibinde iki TKP’li bir eko-anarşist ve Bir Radikal demokrat vardı. Bu üç benzemezi bir araya getirip onun belli bir şekilde kavuşmasındaki kişi işe Radikal Demokrat olarak İbrahim Eren oldu. Kuşkusuz bunu sıkı tartışmalar ile yaptı. Orada yazılan her madde sıkı tartışmalar ile ortaya çıktı. Mesela bana göre Manifestonun en değerli yönlerinden olan ekofeminist bölüm büyük oranda İbrahim Eren damgası taşıyor buna mukabil doğrudan demokrasi federalizm vurgusu büyük oranda Radikal Demokrat ve eko-anarşist ortaklığının etkisini taşıyor” (Kişisel Görüşme, 28.12.2017).

Parti kurma çalışmaları başka kulvarlarda da devam etmekte ve zaman zaman çekişmelere neden olmaktadır. İzmir, çevre hareketinde ve çevre hareketinin partileşme çabasında önemli bir merkezdir. Yeşiller Partisi İzmir grubunun önde gelenlerinden, Melih Ergen, kurulması tasarlanan partinin daha geniş bir kitle tarafından desteklenmesi için, o yıllarda kamuoyunda kendisine yer bulmuş, tanınmış kimi gruplara da çağrıda bulunmuştur (Ergen,1994). Bu amaçla, Mart 1988’de, İbrahim Eren’e, bir mektupla, parti çalışmalarında beraber hareket etme önerisini yapmış ama bu çağrı cevapsız kalmıştır (Duru, 1995: 77). Yeşiller Partisi, 6 Haziran 1988’de kurulmuş ve partinin ilk genel başkanlığına Celal Ertuğ getirilmiştir. Ertuğ AP ve CHP Senatörlüğü, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevlerinde bulunmuş, Hava Kirliliğiyle Mücadele Derneği’nin de başkanlığını yapmıştır (Duru, 1995). İbrahim Eren, Celal Ertuğ’un genel başkanlığında kurulan Yeşiller Partisi’nin eşcinsel harekete ve Kürt hareketine bulaşmamış temiz bir hareket olduğunu dile getirmektedir. (Kişisel Görüşme, 24.05.2017). Yeşiller Partisi’nin kurulduktan sonra beklenen ivmeyi yakalayamaması, siyaseten etkisiz bir haline gelmesi üzerine parti içinden ve dışında eleştiriler artırmıştır. “Resmi çevreciliğe” sıkışıp kalınmasının, yalnızca çevre sorunları ile ilgilenilmesinin, eşcinselleri, feministleri, savaş karşıtlarının hareketin bünyesinden dışlanıp “ahlakçı” bir tutum takınılmasının başarısızlığı neden olduğu yorumları yapılmıştır (Abacıoğlu, 1993).

Yeşil hareketin ve nükleer karşıtı mücadelenin önemli isimlerinden, ilk Yeşiller Partisi’nin (1988-1994) kurucuları arasında yer aldıktan sonra uzun süre partinin İzmir İl Başkanlığı’nı yürüten Savaş Emek’in dönemin yeşil hareketlerinin partileşme çabalarına dair görüşleri şu şekildedir: “Yine 86-88 arasında parti

kuruluşu için çalışılırken, Dalyan'dan sonra Tuzla Kuş Cenneti, (Çamaltı Tuzlası) kampanyası var[...] Ve bu sırada kendilerine "Radikal Yeşiller" diyen bir grup var. Hatırlayacaksınız, İbrahim Eren adını... İşte onlar. İzmir'de de, 8-9 kişilik "komün hayatı" yaşayan, Radikal Yeşiller'e yakın duran bir grup var. O grupla ortak Çamaltı Tuzlası kampanyası yapılıyor. Daha parti yok ortada. İbrahimler İzmir'e geliyorlar ve birlikte otobüs tutulup geziler yapılıyor yöreye. İbrahim Eren, "yeşil harekete tepeden müdahale ediyorsunuz, yeşil hareket tabanda oluşacaktı, ama siz her yerde kaplumbağa olayında da, burada da her yerde gelip politik olarak ağırlığınızı koyup bu işe sahip çıkıyorsunuz" noktasında eleştiriyor İzmir Yeşillerini. Daha o zamanki gazetelerde dergilerde de vardır bu mesele ve gerek parti kurulma süreci içinde ve gerekse parti kurulduktan sonra da devam etti bu eleştiriler" (Mert ve Şahin, 2005). Ağaçkakan dergisinin Ocak 1993'te "Yeşiller Nereye? Yeşil miydik Saz mıydık" dosyalı sayısında "Avrupa'da Yeşil Hareketin Bunalımı ve Türkiye'de Yeşillik" başlıklı yazısında Tanıl Bora, Avrupa'daki farklı çizgilerde faaliyet gösteren yeşil partilere değinip Türkiye'de radikal yeşil bir hareketin 'parti' takıntısı nedeniyle hareketi dumura uğrattığını, yeşil hareketin 'esas partisi/örgütü' olma mücadelesinin düşünsel ve eylemsel enerjiyi tükettiğini savunmaktadır. Sonuçta Radikal Demokratik Yeşil Parti'yi kurma çabaları sonuçsuz kalmış, Yeşiller Partisi kurulduktan sonra partileşme ivmesi düşmüştür. Radikal Demokrat Yeşiller, kendileri dışında partileşme çabalarını komplo teorisine kaçan bir yaklaşımla Masonların ve Maocuların yeşil hareketi uysallaştırmaya çalışması olarak değerlendirmekte ve "sahte yeşiller", "egemenlerin yeşili", "burjuvanın öne çıkardığı yeşiller" gibi tanımlarına bildirilerinde, dergi yazılarında ve hatta parti programı taslağında yer vermektedirler.

Alman Yeşilleri ve Türkiye Yeşil Siyaseti

1968 sonrası Avrupa'da güçlenen yeşil partiler önce yerel meclislere, sonra ulusal meclislere ve 1979 yılından sonra da Avrupa Parlamentosu'na seçilmeye başlamışlardır. 1980 sonrası dönemde Avrupa yeşillerin meclislerde varlığı Türkiye'de de bir karşılık bulmuş, artan çevre farkındalığının ve çevre hareketlerinin siyasal temsilinin nasıl olabileceğine dair sorulara yanıt aranmaya başlamıştır. Türkiye yeşil hareketinin temsilcileri 1980 sonrası dönemden itibaren Avrupalı yeşil parlamenterlerle özellikle Alman Yeşilleri ile ilişkiler geliştirmişlerdir. 1980-1990 arası özellikle Alman Yeşilleri ile Türkiye'de farklı yeşil grupların ilişkilerine damgasını vuran konular daha çok 12 Eylül 80 darbesi sonrası yaşanan insan hakları ihlalleri, Türkiye'nin AT'ye üyeliği, Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu, Kürt sorunu olmuştur (Ergen, 1994: 26). 1983'te Ankara Kızılay'da yedi Alman Yeşili'nin baskıları protesto etmek için kendilerini birbirlerine zincirlemeleri de bu minvalde değerlendirilebilir (Bora, 1990). Batı Almanya'da yeşil hareketin liderlerinden Rudolf Bahro Güvenpark'taki bu eyleme katılan yedi kişiden biridir. (Bahro, 1997)

Ekolojik tahribat ve yeşil hareketin gelişimi ile ilgili konular ikinci planda kalabilmektedir. Mayıs 1988'de Türkiye'ye zehirli sanayi atıkları üzerine konferans vermek üzere gelen Alman Yeşil Milletvekilleri Karitas Hentsel ve Andreas Bernstorf Radikal Yeşiller ile görüşmelerinde Almanya'da partileşmeye gidildiğinde 900'den fazla yeşil grup olduğunu, Türkiye'deki yeşil hareketin ise henüz zayıf olduğunu belirtmektedirler (Yeşil Barış, 1988: 5).

Türkiye'den yeşil hareketin temsilcileri partileşme çabaları çerçevesinde Avrupa'da farklı yeşil partilerin temsilcileri ile görüşmüşler ve temaslarda bulunmuşlardır. 1988'de kurulacak Yeşiller Partisi'nin ilk başkanı Celal Ertuğ o dönem Almanya'da yaşayan ve SODEP'te faaliyet gösteren Vural Suiçmez'in Almanya'daki yeşil harekete kendilerine bilgi aktardığını, dökümanlar getirdiğini ve birlikte Yeşiller Partisi'ni kurmaya karar verdiklerini ifade etmektedir (Ertuğ, 1995). Ertuğ ayrıca parti kurulmadan önce Alman ve İngiliz Yeşilleri'nin önde gelen isimlerinden Petra Kelly ve Jonathan Porritt ile görüşmüştür (Ertuğ, 1996:30). Partinin genel başkan yardımcısı Melih Ergen ve İzmir ikinci başkanı avukat Senih Özay ile Alman Yeşilleri'nin Mayıs 1988'de Bonn'da gerçekleşen kongresine katılmışlardır. Joschka Fischer başta olmak üzere Alman Yeşilleri liderleri ve Avusturya ve Kıbrıs Rum Kesimi yeşil partilerinin temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir (Ergen, 1994: 42).

Bora'nın (1988) derlediği Yeşiller ve Sosyalizm adlı kitap Alman Yeşilleri'nin kuruluş hikayesini, teorik tartışmalarını ve toplumsal hareketler ve meclisler düzeyindeki faaliyetlerini kronolojik bir şekilde aktarmakta ve dönemin önde gelen yeşil teorisyenlerin yazılarına ve parti programından seçkilere yer vermektedir. Bora, Türkiye ile benzerliği yeşil hareketler üzerinden değil, Federal Almanya'nın ve Türkiye'nin devlet yapısının mevcut kurumsal sistemin dışında yol arayan hareketlere tahammülsüzlüğü üzerinden kurmaktadır. Öte yandan Şahin (2016: 449) Batı Almanya'da Yeşil hareketlerde dönemin siyasi mültecileri de dahil olmak üzere Türkiye kökenlilerin bulunmasının bu hareketlerin başarılarının Türkiye'de kabul görmesinde rol oynadığını öne sürmektedir.

İtalyan Radikalleri ile İlişkiler

Radikal Demokrat Yeşiller İtalyan Radikalleri ile irtibatta olmuş, isim, ideolojik çerçeve ve hareket biçimi açısından onları örnek almıştır. Radikal Parti (Partito Radical) 1955'te İtalyan Liberal Partisi'nin sol kanadı tarafından 1877-1925 yılları arasında faal olan tarihi Radikal Parti'nin devamı olması idealiyle kurulmuştur. Din ve devlet işlerinin ayrılması, Anayasa'nın bütünüyle uygulanması gibi liberal ve laik konuları vurgulamıştır. Yozlaşmış ve muhafazakar İtalyan müesses nizamının başlıca muhalifi olarak kendini konumlayan Radikal Parti, İtalyan solu, cumhuriyetçileri, sosyalistleri ve komünistleri ile yakın ilişki içerisinde olmuş, yüksek oranda oylar almış olmasına rağmen hükümetlere hiç girmemiştir. 1979 yılında Avrupa Parlamentosu temsilcileri doğrudan seçilmeye başlayınca

Radikal Parti de temsilcilerini AP'ye seçtirmiş ve Avrupa Yeşil ve Radikal Partiler Federasyonu'na dâhil olmuştur (Radical Party, 2014). Porritt'e göre İtalyan Radikalleri Avrupa Parlamentosu'nu üçüncü dünya sorunlarını daha ciddiyle ele almaya yöneltmiştir (Porritt, 1985: 98).

Radikal Parti gözlemcisi Massimo Lensi farklı tarihlerde dayanışma eylemlerine destek için Türkiye'ye gelmiş ve Radikal Demokrat Yeşiller ile birlikte basın açıklamalarına ve protesto eylemlerine katılmıştır. Cumhuriyet gazetesinin 14 Aralık 1987 haberine göre Avrupa'nın 7 ülkesinde siyasi kişi ve organlara demokrasi, özgürlük ve barışın korunması yolundaki sorumluluklarının anımsatılması gayesiyle başlatılan "barış ve diyalog" orucuna Türkiye'den de beş kişi katılacaktır. Lensi ve Radikal Demokratik Yeşil Parti Koordinasyon Komitesi başkanı sıfatıyla İbrahim Eren İstanbul'da konuyla ilgili bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. İtalyan gözlemci Lensi, İtalya, Belçika, Polonya, Fransa, Portekiz, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'den de katılanlarla 80 kişinin açlık grevi yapacağını bildirmiştir (Cumhuriyet, 1987: 6).

Hacer Yıldırım Foggo, İtalyan Radikallerle ilişkileri şu şekilde anlatıyor. İtalyan Radikal Parti ile ilişkimiz vardı. Massimo gelmişti İtalya'dan. Çimento fabrikası protestosuna gelmişti, bir de karşı tarafta bir parkta ağaçlandırma yapmıştık, önünde fotoğrafımız var. Radikal Parti'nin tüzüğünü çevirmişti İbrahim Eren. Onlarla kardeş parti gibiydik. Ciciolina'nın da katılacağı bir toplantı vardı. Biz de davet edilmiştik ama gidemedik" (Kişisel görüşme, 21.07.2017). 1987-1991 yılları arasında Türkiye medyasında "porno kraliçesi-seks yıldızı" sıfatlarıyla yer alan Ciciolina/Ilona Staller, 1980 yılında İtalya'da Radikal Parti'ye üye olmuştur. 1987'de Roma'dan İtalyan Meclisi'ne seçilir. Okullarda cinsel eğitimi savunan Staller'ın, çevre koruma, nükleer silahsızlanma ve hayvan hakları konularında faaliyetleri bulunmaktadır (Ciciolina's Sexual Politics, Tarih Yok).

Avrupa Parlamentosu Radikal Grup üyeleri Vincenzo Donvito ve Massimo Lensi, 24 Ekim 1987'de Radikal Yeşiller'in çevre kirliliğini protesto etmek için Kartal'dan İzmit'e yaptıkları yürüyüşe katılmışlardır. Polisin aldığı önlemler hakkında basına konuşan Donvito "Kendi düşüncelerini kamuoyuna anlatmak için yürümek, toplanmak demokrasinin vazgeçilmez şartıdır. Hele hele Avrupa Topluluğu'na üye olmak için başvurmuş bir ülkede bu daha da anlam kazanıyor. Biz doğal olarak Türkiye'de yasanın işleyişine saygı duyuyoruz. Ancak en kısa sürede demokrasiyle bağdaşır halde olmasını umut ediyoruz" demiştir (Milliyet, 1987).

İtalyan Radikal Parti 1989 yılında ulusal siyasetten çekilip ulus ötesi planda faaliyet göstermek amacıyla Transnasyonel Radikal Parti adını alarak bir sivil toplum kuruluşuna dönüşmüştür (Transnational Radical Party, Tarih yok). Bu dönüşüm Radikal Demokrat Yeşiller ile olan ilişkilerine de yansımıştır. Transnasyonel Radikal Parti oluşumu sürecinde İtalyan Radikalleri'nin Türkiye ziyareti sırasında

görüşmeleri ve kurulmasına çalışılan partide Türkiye radikallerinin olup olamayacağı tartışmasını Mustafa Cevdet Arslan aktarmaktadır: “İtalya’dan Radikal Parti temsilcileri geldi, görüştük. Demokrasiye dair ortak fikirleri konuştuk. O sıralar Transnasyonel bir parti kurmaya çalışıyorlardı. İtalya, Rusya, İsrail ve iki ülkeyi daha kapsayan. Türkiye’de de siz kurun dediler. Uluslararası üyelik olacaktı, kartlarımız geldi. Tartışma İsrail’in demokrat bir ülke olarak tanımlanıp tanımlanmayacağına çıktı. Filistin işgali var, din devleti demokratik olamaz dedik. Kendi aralarında tartıştılar. Fikrimize katılmadığını ilettiler. Yollarımız ayrıldı” (Kişisel görüşme, 30.06. 2017).

1980’li yıllarda Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerine demokrasi ve insan hakları ihlalleri damga vurur. 1981 Haziran ayında transeksüellerin, travestilerin ve “kadınsı” erkeklerin sahneye çıkması yasaklandığında Bülent Ersoy yasağın en ünlü kurbanı olur (Yıldız, 2007). Sahneye çıkması yasaklanan Ersoy’un durumunu Avrupa Parlamantosuna taşıyan Radikaller olmuştur. Dönemin Güneş ve Milliyet gazeteleri İbrahim Eren’in Avrupa Topluluğu kurumları ve siyasal partileri olan temaslarını haberleştirmişlerdir.

“Avrupa Parlamentosu İnsan Hakları Komisyonu üyeleri ile yaptığı görüşmeler sonucu 5-6 Mart tarihlerinde Avrupa Parlamentosu kürsüsüne çıkma olanağı sağlayan Eren, burada Türkiye’de eşcinsellerin çalışma yasakları, özellikle de somut örnek olması açısından Bülent Ersoy’un durumu konusunda konuşacak, Sosyalist, Komünist, Sosyal Demokrat ve Yeşiller’den Radikal Parti için destek istenecek.” (Yılmaz, 1987: 5)

Yeşil Barış Dergisi

Türkiye’de solda ve ilerici çevrelerde faaliyet gösteren siyasi grupların hemen hepsinin birer yayın organı olmuştur. Dergiden, gazeteye, fanzinden bültene kamuoyuna ulaşmak için farklı türlerde yayınlar çıkarılmıştır. Çevreci, ekolojist cehahta bu eğilim daha az yaygın olmakla beraber bazen siyasal bazen popüler yayıncılık faaliyetleri gözlemlenmektedir. Radikal Yeşiller, Yeşil Barış dergisini çıkartmaktaki temel amaçlarının burjuva basın çevre ve kent protestolarına, eşcinsellerle ve antimilitaristlerle dayanışma eylemlerine karşı giriştikleri çarpıtma, sansür ve baskılarına karşı gelmek olduğunu ifade etmişlerdir. Derginin aynı zamanda yeşil hareketin demokrasi mücadelesinde Türkiye’nin farklı yörelerinden kişi ve grupları bir araya getirmesi, onların sesini birleştirmesi ve ileride haftalık ve günlük gazeteye dönüştürülmesi düşünülmüştür. İbrahim Eren hareketin dergi çıkarmaktaki amacını şu şekilde belirtmiştir: “Sesini kendi yayın organıyla duyurmalı, Yeşiller, Radikal Demokratlar arasında ülke çapında iletişim kurmalı, bir yandan da Yeşil düşünceyi yükseltirken öte yandan örgütlenme fikrinin taşıyıcısı olmalı” (Yeşil Barış, 1988: 2)

1988 ve 1989 yıllarında 6 sayı çıkan dergi ortalama 20 bin satışa ulaşmıştır. Radikal hareketin bileşenlerini yansıtacak şekilde bölümlere ayrılmıştır. “Gey

Liberasyon”, feminizm, ateizm ve anti-militarizm ve yeşil harekete dair gelişmeleri yansıtabilecek haberler ve yorumlar bulunmaktadır.

Dergiye emek verenlerden Hakan Türkkuşu derginin çerçevesini şöyle çizmektedir: “Dönemin önemli radikal seslerinden biri oldu. Çevreden çocuk haklarına, kadın olmanın getirdiği sorunlardan, cinsel tercihi farklı yönde yapanlara (o yıllarda bu kullanılan en kibar ifadeydi) uzanan geniş bir farklılığı kucaklıyordu. “Farklılık” diyorum çünkü o günlerde bu profilden “büyük bir toplum” diye bahsetmek henüz doğru değildi, zira kimliğini saklamak hatta inkar etmek son derece yaygındı” (Kişisel Görüşme, 01.07. 2017).

Eylem haberleri, örgütlenme çağrıları ve partileşme tartışmaları dergide yer alan başlıca konulardan olmuştur. Yeşil-Sol ve Radikal/Sosyalist tartışmaları da dönemin ruhunu yansıtan fikri tartışmalardır. Okur mektuplarına da yer verilen dergi Türkiye’nin farklı illerine ulaşmış, destek ve ilgi görmüştür. Mustafa Cevdet Arslan derginin büyümesine dair şunları hatırlamaktadır: “10 bin, 20 bin satmaya başladı. Artvin, Rize, Kars, Urfa dağıtıyoruz. Muazzam bir geri dönüş oldu. Özellikle eşcinsellerden yüzlerce mektup alıyorduk, haklarını savunduğumuz için teşekkür ediyorlardı” (Kişisel görüşme, 30.06.2017). Yeşil Barış Dergisi bir özel altı da normal sayı çıktıktan sonra toplatılır. Toplatılma kararı dergide yayınlanan “Radikal Demokratik Yeşil Parti için Program Taslağı’nın Anayasa’nın 142/3 maddesine aykırılığı yüzündendir.”³

Radikal Hareketin Dağılması

Radikal Demokrat Yeşiller her şeyden önce bir hareketler koalisyonu olmuştur. Gevşek bir federatif yapıdır. Her grubun kendi özerk yapısının olduğu, bu yapının da çok kurumsallaşmadığı bir koalisyon olagelmıştır. Grupların birbirlerini eylem ve söylemlerini desteklemeleri dışında fikri tartışmaların ya da örgütlenme şablonlarının gündemde olduğunu söylemek pek mümkün olmayacaktır. Örgütlenme seviyesinin artması yönündeki girişimler, partileşme çabaları ve yeşil hareket içinde partileşme rekabeti Radikal hareketin geniş çerçevesinin daralmasına, hareketlerinin kısıtlanmasına ve katılmasına yol açmış olması muhtemeldir. Radikal Yeşiller eylemlerle büyüyen bir kitleleşme peşinde olmamışlar, doğrudan eylemin gücüne inanmışlar ve farklı ezilen grupların birbiriyle dayanışmasını sıcak tutmak istemişlerdir. Bunun yanı sıra yeni ilişki ağları geliştirmekte, yeni ittifaklar kurmakta zorlanmışlar ve farklı toplumsal gruplarla buluşamamışlardır. Söylemleri ve eylemleri pek çok alanda öncüdür, Türkiye’nin o dönemki siyasal ve sosyal dinamiklerine göre oldukça yenidir, tartışılma imkanını bulamamıştır. Bu yenilikçi yönleri bir yandan daha hızlı kabul görmelerini ve toplumun ilerici kesiminin dikkatini çekmeyi sağlarken diğer yandan özellikle eşcinsellik konusunun öne çıkarılmasıyla baskı ve şiddet görmelerine, toplum nezdinde medya tarafından mahkum edilip yalnızlaştırılmalarına sebep olmuştur. Sokaktaki eylemlilik söz konusu olduğunda

bir deneyim kazanmışlar, çeşitli direniş ve potesto yöntemleri geliştirmişlerdir fakat güvenlik aygıtı ile başa çıkmada ve toplumsal onay kazanmada yeteri kadar şanslı olamamışlardır.

Radikal Hareket neden başarısız oldu sorusuna hareketin lideri Eren şu şekilde cevap vermektedir: “Gay grup Radikal Yeşil Hareketin en kalabalık grubu haline geldi. En sonunda Radikal Demokrat Yeşil Parti, gay’lerin partisi olarak anılmaya başlandı. Bu da projenin sonu oldu. Dengesi bozuldu. Projede gay grup, birçok gruptan, eşit ortaklardan biriyken egemen grup haline gelince sorun çıktı. Gay olmayan ama gay’lere büyük saygı duyan insanlar da, gazetelerde kendi resimlerinin altında, “Gay’ler şunu yaptı, bunu yaptı” türü yazılar görmeye başlayınca, “Tamam gay’lere saygımız var ama bize de gay denilmesinden hoşlanmıyoruz” deyip gittiler (Hocaoğlu, 2002).

Mustafa Cevdet Arslan 1990 yıllardaki yeşil hareketin kurumsallaşmasını da içerecek şekilde radikal hareketin şekilde yorumluyor: “Mücadele kitleselleştikçe herkes kendi grubuna dönmeye başladı. Radikal Demokrat Yeşil Parti’ye alternatif olarak Yeşiller Partisi kuruldu. Greenpeace Akdeniz, ÇEKÜL ve TEMA kuruldu. Steril bir çevrecilik oluşturuldu. Sivil Toplum Kuruluşu –Non-Governmental Organization kavramları gelişti özellikle II. Habitat süresince.” (Kişisel görüşme, 30.06.2017).

Son dönemlerde TKP 1920’de siyasi faaliyetini sürdüren Demet Demir, hareketin yapılanmasındaki sorunlara dikkat çekmektedir: “3-4 defa dağılma yaşandı. Filizlenen bir hareket tam ete kemiğe bürünecek grup lağvediliyor. İbrahim Eren yapıyı tam tutamadı. Eşcinsel grup ayrıldı. Radikal Demokratlar daha çok çevrecilik üzerinden yürüyen bir hareketti. Diğer örgütlü gruplara biraz mesafeliydi (Kişisel Görüşme, 04.07.2017).

Radikal Demokratların yoğun bir baskı altında faaliyet gösterdiğini de unutmamak gerekir. 7 Aralık 1989 günü Bizans Kültür ve Sanat Evi’nde travesti ve transseksüeller üzerindeki baskılar konusunda toplantı düzenlemek ve bildiri dağıtmakla suçlanan İbrahim Eren, Aydın Menteş ve Ahmet Oğuz, dönemin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası’na aykırı davranmaktan 1 ila 3 yıl hapisleri istenmiştir. İbrahim Eren tutuklu yargılanırken, Aydın Menteş ve Ahmet Oğuz tutuksuz yargılanmıştır. 1 aydan fazla bir süredir cezaevinde kalan Eren, emniyette ve cezaevinde gördüğü baskı ve işkenceleri protesto etmiştir (Cumhuriyet, 1990: 11). Eren’e ait Yeni Bizans Kültür ve Sanat Merkezi de dernek olarak kullanıldığı gerekçesiyle takibe uğramış ve mühürlenmişti. Eren, Halepçe Katliamı’ndan sonra Irak Konsolosluğu’na çiçek bırakmak, sayım günü sokağa çıkarak ağaç dikmek, tarihi eserlerin yıkılmasına karcı çıkmak gibi konulardan 15 kez gözaltına alınmıştır (Armutçu, 1990).

1991-1994 arasında Radikallerin durgunluğa girdiği bir dönemdir. Eylemler

azalmış gruplar arası bağlar zayıflamıştır. Harekete belki de son noktayı lider İbrahim Eren'in ayrılması koymuştur. 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için İbrahim Eren partilerin adaylığına karşı halkın adayını çıkarmayı ve mahallelerde halkın adayları komitelerini oluşturmayı önermiştir. SHP'de Zülfü Livaneli'nin adaylığı kesinleşmiştir. Oktay Ekinci, Çelik Gülersoy'un isimleri geçmektedir. Eren'in aday önerisi bir Osmanlı Şehzadesi'dir. Bu önerisi üzerine aldığı büyük tepkiler üzerine aktif siyasetten çekilmiştir (Kişisel Görüşme, 24.05.2017). Dilaver Demirağ, o dönemde Özallı yıllar ile birlikte hız kazanan neoliberalizm ve bağlı devlet yapısını otoriter bir dönem olarak tanımlamakla birlikte ülkedeki aydınların yenilikçi fikirlere aç olduğu ve bu fikirlerin tartışıldığını ifade etmektedir. Demirağ'a göre hareketin sönümlenmesinin altında şu nedenler yatmaktadır: "Ne yazık ki ülke sağa kaydıkça muhafazakârlaştıkça hareket de dinamizmi kaybetti. Eşcinseller hiçbir zaman örgütlenemediler (elbette hareketin diptekileri ama esas tabanı olan üstelik haklarla korunmaya da en çok gereksinme duyan Travestiler ve Transseksüellerden söz ediyorum) diğer gruplar ise evli evine köylü köyüne oldu. Ama bu ülkenin demokrasi ve özgürlük tarihinde benim düşünceme göre özel bir yer taşıyan bu hareket bir sürü yenilik tohumu ekip filizlendirdi. Eğer örgütsel varlığı devam etseydi daha çok şey katacaktı bu ülkenin özgürlük düşüncesine ama artık onu oluşturan şartlar yok" (Kişisel Görüşme, 28.12.2017).

Sonuç

Radikal Demokrat Yeşiller, 1980 askeri darbesinin yarattığı atmosferde toplumdaki dışlanan grupların, yeni filizlenen toplumsal hareketlerin ve kimliklerin dayanışma mücadelesinin bir parçası olmuştur. Söylemleri ve eylemleriyle dönemin siyasal ve sosyal koşullarında öncü ve yenilikçi olmuştur. Açtıkları yeni mücadele alanlarıyla bir siyasette bir buzkıran rolü oynamıştır. Ağır bir lider kültünden bahsedilemese de hareketin kurucusu İbrahim Eren'in siyasal perspektifi ve özellikle yurtdışındaki toplumsal hareketler deneyimi Radikallerin mücadelesine damga vurmuştur. Radikaller, İtalyan Radikalleri ile irtibatlı olmuş, isim ve ideolojik çerçeve açısından onları örnek almıştır. Radikaller yeşil feminist, eşcinsel, antimilitarist ve ateist grupların bir eylem koordinasyonu olarak hareket etmiştir. Bazı grupların temsiliyeti ve etkinliği daha fazla olmuştur. 1980'ler şaşırtıcı biçimde hem çok yakın hem çok uzak bir dönemdir. Dünyada ve Türkiye'de ekonomik ve siyasal anlamda pek çok temel değişiklik yaşanmış olsa da Radikallerin mücadele ettiği alanlar, savundukları fikirler, işaret ettikleri sorunlar oldukça bugün hala güncelliğini korumaktadır. Temel hak ve özgürlüklerden çevre sorunlarına, militarizmden hayvan haklarına, LGBTİ topluluklarına getirilen kısıtlamalardan din ve inanç özgürlüğüne pek çok alanda mücadeleler devam etmektedir ve yakın/orta vadede de devam edeceğe benzemektedir. Türkiye çevre hareketinin tam anlamıyla bir soyağacı çıkarılmamıştır ve Radikal Demokrat Yeşiller bu soyağacının en az incelenmiş, siyasal mirası üzerine çok az düşünülmüş bir kolunu oluşturmaktadır. Bu çalışma

Radikalleri ağırlıklı olarak yeşil siyaset çerçevesinden değerlendirilmiştir. Diğer bileşenleri üzerine yapılacak araştırmaların katkıları hareketin bütününe anlamlandırmakta yardımcı olacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu çalışmaya 03 Eylül- 29 Kasım 2019 tarihlerinde Salt Galata’da Merve Elvren küratörlüğünde düzenlenen ve 1980 askeri darbesi sonrasında ortaya çıkan toplumsal hareketleri ve popüler kültür öğelerini irdeleyen “Nereden Geldik Buraya” sergisi versile olmuştur. Sergide yer verilen hareketlerden biri de Radikal Demokrat Yeşiller’dir ve hareketin lideri İbrahim Eren’in kişisel arşivi kullanılmıştır. Sergi sonrasında Radikaller ile ilgili daha derinlemesine bir doküman ortaya çıkması için destek veren ve arşivi kullanıma açan Salt’a ve Merve Elveren’e teşekkür ederim.

² İbrahim Eren 23 Şubat 2019’da Ayasofya’da geçirdiği kalp krizi yüzünden 69 yaşında hayatını kaybetti.

³ Anayasa Madde 142/3: Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veya bir zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu madde 199 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Kaynakça

Abacıoğlu A (1993). Yeşil Hareket’te Siyasal Kirlenme Yaşanıyor. *Cumhuriyet Dergi*, 396, 6-7.

Akyüz A (2018). 1968’in ürünü olarak Çevreci, Ekolojist ve Yeşil Hareketler, *Toplumsal Tarih*, 293, 52-58.

Armutçu E (1990). “Ütopik Komünist” İbrahim Eren’in yeşili ilticada filiz veriyor, *Güneş*, 7 Temmuz.

Bahro R (1990). *Kızıldan Yeşile*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Bahro R (1997). Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var mıdır? *Birikim*, 97, 21-29.

Bora T (1988). *Yeşiller ve Sosyalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora T (1989). 80’lerde Yeşil Hareket: Salonlardan Sokaklara. *Sokak*, 31,19,20-21.

Bora T (1993). Avrupa’da Yeşil Hareketin Bunalımı ve Türkiye’de Yeşillik, *Ağaçkakan*, 5,6.

Bürklin W P (1985). The German Greens: The Post-Industrial Non-Established and the Party System, *International Political Science Review*, 6(4), 463-481

Cicciolina's Sexual Politics (tarih yok) <http://exhibitions.globalfundforwomen.org/exhibitions/women-power-and-politics/biology/cicciolina>. Son Erişim Tarihi, 10/10/2019

Cumhuriyet (17/09/1987). Akçimento: 4 yıl daha toza devam.16

Cumhuriyet (14/12/1987). Barış ve Diyalog Orucuna 5 Kişi. 6

Cumhuriyet (10/01/1990). Eren'in tahliye isteğine ret. 11

Dalton R J (1994). *The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe*. New Heaven&London: Yale University Press.

Dietz M T (2000). Similar but Different?: The European Greens Compared to Other Transnational Party Federations in Europe, *Party Politics*, 6 (2), 199-210.

Doherty B (2002). *Ideas and Actions in the Green Movement*, London: Routledge.

Duru B (1995). Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye'de Gönüllü Çevre Kuruluşları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Ekinci O (1994). *İstanbul'u Sarsan On Yıl 1983-1993*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Ergen M (1994). *Yeşiller Partisi'nin Olmayan Tarihi*. İzmir: Ege Yayıncılık.

Erol A (2008). *Türkiye'de Eşcinsel Olmak*. İstanbul: Kaos GL Yayınları.

Ertuğ C (1995). Talihi Olmayan Yeşiller Partisinin Tarihi, *Ağaçkakan*, 23-24, 16-18.

Ertuğ C (1996). Yeşiller Nereye Yürüyor, *Ağaçkakan*, 15,5.

Eryılmaz T (1988). Bir Gelişme Raporu: Şenlikli Toplum. *Milliyet Sanat*, 200, 18.

Gümüş K (2004). Yakın tarihimizde STK hareketinin gelişimi ve kamu sivil toplum kuruluşları ilişkisi, Savunuculuk ve Politikaları Etkileme Konferans Yazıları İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi <http://test1.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/gumus.pdf>. Son Erişim Tarihi 20/08/2019

Güneş A (2016). *Göğre Kuşak Lazım*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hocaoğlu M (2002). *Eşcinsel Erkekler: Yirmi Beş Tanıklık*. İstanbul: Metis Yayıncılık .

İllich İ (1988). *Şenlikli Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kitschelt H (2006). "Movement Parties." İçinde: Richard S Katz ve Crotty W (der), *Handbook of Party Politics*, London: Sage. 278-290.

Mert A ve Şahin Ü (2005). Savaş Emek ile Söyleşi: Yeşil Hareket, Emperyalizm ve Ekoloji, *Üç Ekoloji*, 5,79-111.

Milliyet (20/06/1988) Taşkışla için Yeşil Direniş. 3.

Milliyet (25/10/1987) Yeşiller'den Protesto. 2.

Mülkiyeliler Birliği Vakfı (1988). Zaferpark Dosyası, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.

Myer M ve Ely J (1998). *The German Greens: Paradox Between Movement and Party*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

Öz E (1989). Dünya'da ve Türkiye'de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere, *Türkiye Günlüğü*, 3,27-34.

Özdemir Ş (1988). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık*. Ankara: Palme Yayınları.

Partileşme Çağrısı (1988). İbrahim Eren Kişisel Arşivi, İstanbul.

Poguntke T (1989) The New Politics Dimension in European Green Parties. İçinde: Müller-Rommel F (der), *New Politics in Western Europe. The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists*, Boulder/London: Westview. 175-194.

Porritt J (1988). *Yeşil Politika*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Radical Party (2014). <http://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvV2lraXBIZGlhOkNpdGluZ19XaWtpcGVkaWEjQVBBX3N0eWxl>. Son Erişim Tarihi 12/04/2018

Rüdig W (2002). Between Ecotopia Disillusionment: Green Parties in European Government. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 44(3), 20–33.

Somersan S (1993). *Olağan Ülkeden Olağanüstü Ülkeye: Türkiye'de Çevre ve Siyaset*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Şimşek M C (1993). *Yeşiller*. İstanbul: Der Yayınları.

Transnational Party (t.y) <http://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTm9udmlvbGVudF9yYWRpY2FsX3BhcjR5> Son Erişim Tarihi 07/11/2017

Tunk A (1987). Eşçinseller Kendini Yakacak. *Milliyet*, 3 Mayıs, 13.

Türkkuşu H (1986). Radikal Partide Eşçinsel Ağırılığı. *Milliyet*, 4 Kasım, 7.

Bora T ve Kayhan İ (21-27/06/1987). Allı Yeşilli Geliyorlar, *Yeni Gündem*, 12-18.

- Yeşil Barış (01/06/1988). Yeşil Barış Çevre Derneği Kuruldu.11.
- Yeşil Barış (01/06/1988). Alman Yeşil Parlamenterler Radikal Yeşillerle Görüştü.5.
- Yeşil Barış (01/07/1988). Mihail'e Özgürlük. 6.
- Yeşil Barış (01/11/1988). Hasankeyf'i Kurtaralım. 31.
- Yeşil Barış (01/11/1988). Selam Size. 2
- Yeşil Barış (01/11/1988). Radikal Demokratik Yeşil Parti İçin Program Taslağı
- Yeşiller, Alternatif Hareket ve Feminizm (1989) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 46, 1537-1555.
- Yılmaz K (1987). Eşcinsel Şikayeti. *Milliyet*, 27 Şubat. 2
- Yıldız D (2007). Türkiye tarihinde eşcinselliğin izinde eşcinsellik hareketinin tarihinden satır başları-2:90'lar, *Kaos GL*, 93, 46-49.
- Yıldız S K (t.y) Ölüdoğan Bir Demokrasi Denemesi
- <http://ibrahim-eren.blogspot.com/> Son Erişim Tarihi 03/07/2020
- Yılmaz A K (1998). *Erkek ve Kadında Eşcinsellik*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zeka N (1985). *Batı Almanya'da Alternatif Hareket*. İstanbul: Ayrıntı



Lula da Silva'dan Bolsonaro'ya Brezilya'da Siyasal Dönüşüm

Yavuz Yıldırım, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-1031-1537, e-posta: yavuz.yildirim@ohu.edu.tr

Özet

Çalışmanın konusu, geçen 20 yıllık süreçte Brezilya'da başta başkanlık düzeyinde yaşanan siyasi değişimleri ve tartışmaları analiz etmektir. Demokrasilerde otoriterleşme ve popülist sağın yükselişi tartışmasına Avrupa dışından en tipik örneklerden biri, son yıllardaki gelişmelerle birlikte Brezilya olmuştur. Brezilya'nın 2003'te Lula da Silva yönetiminden 2019'da başlayan Bolsonaro yönetimine kadar geçirdiği değişim dalgası, popülizmin demokrasiye yönelik eleştirilerinin farklı kanatlarını sembolize etmektedir. Ülke 2013'ten bu yana protestolar, yolsuzluk soruşturmaları gibi konular etrafında yoğun siyasal ve sosyal krizler geçirmiştir. Bu çekişmeli süreç, Partido dos Trabalhadores'in (İşçi Partisi/PT) dördüncü döneminde başkan Dilma Rousseff'in görevden azledilmesi ile sonlanmıştır. Çalışmanın argümanı, popülist solun kısa vadeli başarılarını kurumsal dönüşümle destekleyemediği ölçüde hızlı bir çözülme yaşadığıdır. Brezilya örneğinde 2003-2015 arası gelişmelerde, popülist solun yürüttüğü denge politikalarının boşa çıktığı görülmektedir. Merkez siyasetin korunması, liberal demokratik sistemlerde oldukça zorlaştığı ve buna bağlı olarak radikal siyasetin yükselişe geçtiği söylenebilir. Çalışmada öncelikle PT'nin yükseliş süreci, seçimleri kazanan parti adayları Lula da Silva ile Dilma Rousseff'in başkanlık dönemlerindeki kritik gelişmeler ve ardından 2019 başında göreve gelen Bolsonaro'nun yükselişi analiz edilecektir. Brezilya'da soldan sağa hızlı geçiş üzerinden bir yandan da liberal demokrasilerde merkez siyasetin önemli derece yıprandığı ve demokrasilerin seçimle eş tutulan prosedürel boyutun sistemi demokratikleştirmek için yeterli olmadığı tezi işlenecektir. Bu çerçevede çalışmanın amacı liberal demokrasilerin tıkanıklığını aşmak için popülist siyasetin nasıl keskin dönüşümlere yol açabileceğini göstermektir. Brezilya'da değişim isteğini 2000'lerin başında ilk 20 yıl demokratik sol/popülist-sol sembolize ederken bugün ise aşırı-sağ/popülist-sağ karşılamaktadır. Bu keskin değişimin temel nedeni, PT'nin kurmaya çalıştığı yeni demokratik hegemonyada paydaşlarını ya da ittifak yapacağı kesimleri doğru seçememesidir. PT'nin yükselişini sağlayan örgütlü toplumsal kesimlerle, sendikalarla ve yerel hareketlerle olan bağ bozulmuş ve iktidarda kalmak için merkez sağ ve elitlere daha çok taviz verilmiştir. Sistemi kontrol eden elitlere karşı, sol popülizmin demokrasiyi genişletme ve tabana yayma hedefi belli bir noktada dirençle karşılaşmıştır. Rousseff'in

azledilmesi sürecinde yükselen sağ popülizmin krizin faturasını toplumsal farklılıklara çıkarmak isteği ve yakın geçmişe yönelik tepkisi, Bolsonaro gibi bilindik olmayan, görece yeni ve yıpranmamış bir ismin öne çıkmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Popülist-Sol, Popülist-Sağ, Demokratikleşme, Brezilya, Kolektif Eylemler.

The Political Transformation of Brazil from Lula da Silva to Bolsonaro

Abstract

The topic of the study is to analyze the basic developments in Brazil in the two decades around the changing presidency and political developments. Brazil is one of the most distinctive cases from outside of Europe in the debate on authoritarianism in democracies and the rise of populist right in recent years. The wave of change at Brazil from the Lula da Silva administration to the Bolsonaro administration symbolizes the different sides of populism's critique to democracy. The country has experienced profound political and social crises around protests and corruption investigations since 2013. This contentious process ended with the impeachment of the president Dilma Rousseff in the fourth term of the PT. The argument of the study is that the short-term successes of the populist left have experienced a rapid decay because of the failure to support the institutional transformation. The events between 2003 and 2015 could be seen as the failure of populist left policies. It might be said that the maintenance of central politics becomes harder in liberal democratic systems and correspondingly radical politics is rising in this continuum. In this context, the aim of the study is to indicate how populist politics can lead to sharp transformations in order to overcome the obstruction of liberal democracies. While the democratic left / populist-left symbolized the desire for change in the first 20 years in the early 2000s in Brazil, today the far-right / populist-right encounters it. The main reason for this sharp change is that the PT could not choose the correct partners or the groups it will collaborate in the new democratic hegemony which it is trying to establish. The connection with the organized social groups, trade unions and local movements that led the PT to rise was broken and more concessions were made to the center-right and elites to stay in power. Against the elites who controlled the system, the goal of left populism in order to expand and spread democracy encountered a resistance. The claim and reaction of the right-wing populism, which rose in the process of impeachment of Rousseff, to bring the cost of the crisis to social differences and towards the recent past made highlighted an unfamiliar, relatively new and outsider name like Bolsonaro.

Keywords: Populist-Left, Populist-Right, Democratization, Brazil, Collective Actions.

Giriş

Demokrasilerde otoriterleşme ve popülist sağın yükselişi tartışmasına (Levitsky ve Way, 2010; Merkel, 2004, 2010) Avrupa dışından en tipik örneklerden biri, son yıllardaki gelişmelerle birlikte Brezilya olmuştur. Sömürge tarihi, kapitalist ekonomik ilişkilerin yerleşmesi, askeri darbelerin etkileri gibi pek çok açıdan Latin Amerika siyasetinin önemli ülkesi Brezilya, 2000'lerin ilk 20 yılını büyük oranda sol/popülist-sol eğilimdeki başkanlarla geçirirken ikinci 20 yıla tam tersi istikamette başlamaktadır. 2019 başında göreve gelen Jair Bolsonaro, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Donald Trump'la benzeştirilen söylem ve eylemleriyle Brezilya'nın yakın geçmişteki siyasal çizgisinden sapmayı simgelemektedir. Bu çalışma bu dönüşümü analiz etmeye çalışmaktadır.

Aşağıda yeniden değinileceği gibi, popülizm tartışmaları son dönemde demokrasilerin dönüşümünde önemli derecede kullanılmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2013; Mudde (der), 2016; Müller, 2017; Stavrakakis vd. 2018). Demokrasinin, elitlerin ve uzmanların yönetimi olmasına karşı, yeniden halkın yönetimi olarak tasavvur edilmesini öneren bu yaklaşım, bir ideoloji olmaktan ziyade siyasetin işleyişine yönelik genel tepkilerdir. Bu tepkiler, kendini çoğunlukla toplumsal protesto ve eylemlerle göstermektedir. Kendini ana akım siyasetin karşısında gösteren yeni/farklı siyasal eğilim ve kişilerin yükselmesi, bu tepkilerin somutlaştığı alanlar olabilir. Popülizm, bu noktada halkın yeniden demokrasinin ana unsuru olması için ahlaki bir talebi içerir. Ancak popülist hamleler, kurumsal ve ekonomik dönüşümle birlikte işlemezse sınırlı ve çoğu zaman da ters etkilere yol açabilecek eksen haline gelebilir (Mudde ve Kaltwasser, 2013:209).

Halkın siyasette yeni arayışının sonucu bağlamında bu süreçte yeni isim ve alternatifler öne çıkar. Ancak halkın taleplerinin nasıl ve hangi noktaların öne çıkarılarak uygulanacağı, popülizmin seyrini etkiler; tek tip bir kalıptan bahsedilemez. Özellikle ekonomik krizleri aşamayan demokrasiler popülist yorumlara daha açık hale gelmektedir. Popülizmin kısa süreli ve acil tepkilere dayanması, bu dalgayı kullanan siyasal pozisyonların hızlı yükselişine ve düşüşüne tanık olur. Brezilya örneğinde bu dalgalanmaları görmek mümkündür.

Brezilya 2013'ten bu yana protestolar, yolsuzluk soruşturmaları, görevden alınan başkanlar gibi konular etrafında yoğun siyasal ve sosyal krizler geçirdi. Bu kriz durumu, uzun süredir sistemde hâkim olan iki parti dışında yeni bir parti ve ismin liderliğine tanık olacak bir süreç başlattı. Oysaki, ABD'yle ilişkileri her zaman gerilimli olan bu bölgenin 2000'lerin başından itibaren küresel hegemonyaya karşı farklı bir eğilimin liderliğini yapma potansiyeli belirmişti.

2002'de İşçi Partisi (Partido dos Trabalhadores / PT) adayı Luiz Inacio Lula da Silva'nın¹ başkanlığa seçilmesi ve 2003'te göreve başlaması, benzer dönemlerde Venezüella ve Bolivya'da sol/sosyalist ve anti-emperyalist çizgideki başkanların göreve gelmesi, bir değişimi gösteriyordu. Bu yeni vizyon, elitist siyaset eğiliminin aşarak popülist sol olarak ifade edilebilecek demokrasiyi daha geniş kesimlere yayma mücadelesinin ilk adımı şeklinde görülebilirdi. Ancak gerek yerli ve yabancı elitlerin müdahaleleri gerekse üstesinden gelinemeyen yolsuzluk skandallarıyla birlikte 20 yıl sonunda Brezilya yeniden bir karmaşanın, liberal-muhafazakâr dengenin ve ABD eksenli siyasetin gölgesinde kalmıştır.

Bu çalışmada öncelikle PT'nin yükseliş süreci, seçimleri kazanan parti adayları Lula da Silva ile Dilma Rousseff'in başkanlık dönemlerindeki kritik gelişmeler ve ardından 2019 başında göreve gelen Bolsonaro'nun yükselişi analiz edilecektir. Brezilya'da soldan sağa hızlı geçiş üzerinden bir yandan da liberal demokrasilerde merkez siyasetin önemli derece yıprandığı ve demokrasilerin seçimle eş tutulan prosedürel boyutunun sistemi demokratikleştirmek için yeterli olmadığı tezi işlenecektir. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı liberal demokrasilerin tıkanıklığını aşmak için popülist siyasetin nasıl keskin dönüşümlere yol açabileceğini göstermektir. Çalışmanın bir makale olarak sınırlılığı gereği, popülizm tartışması Brezilya siyaseti bağlamında ele alınacak ve kavrama dair teorik tartışma daha sınırlı tutulacaktır.

Çalışmanın argümanı, popülist solun kısa vadeli başarılarının kurumsal dönüşümle destekleyemediği ölçüde hızlı bir çözülme yaşadığıdır. Kurumsal dönüşüm ile kastedilen genel anlamıyla devlet yapısının ve karar-alma mekanizmalarının değişimidir. Parlamento içi mücadele, partiler arası denge, bürokratik yapı, elitler arası çekişme ve örgütlü muhalefetin desteğini almak şeklinde farklı boyutları olan bu işleyiş, Brezilya siyasetinde PT'nin çeşitli müdahaleleriyle kısmen değiştirilmiştir. Aşağıda değinilecek olan sosyal politikalar ve refah devleti uygulamaları buna örnektir². Bunlar sol popülizmin örnekleri olarak da gösterilebilir. Ancak örgütlü muhalefet ve yerel hareketlerle olan bağ, yerini elitlerle kurulmak istenen denge politikasına bıraktıkça PT bu dönüşümü kapsamlı ve uzun vadeli hale getirmekte zorlanmıştır. Paul Cammack'ın (2000:160) belirttiği gibi yeni düzenin kurulmasında eski kurumların dağıtılması önemli bir aşamadır ve PT bunu başaramamıştır. Latin Amerika'da diğer bölge ülke örneklerinde (de la Torre, 2017; Conniff (der), 2012), örneğin Peru, Arjantin ve yakın dönemde Morales sonrası Bolivya'da görülebileceği gibi bunu başaramamak karşı popülist dalganın oluşumuna kolaylıkla yol açmaktadır.

Brezilya'da değişim vaadi konusunda benzeşmeler de çok farklı pratikleri uygulayan popülist solun yerini bıraktığı popülist sağ, halkın ekonomik

gelişmeler ve yolsuzluk soruşturmalarıyla artan tepkisini kendine kanalize edebilmiş ve siyasi programdan ziyade alternatifsizliğin geliştirdiği bir lider etrafında toplanarak bu tepkiyi somutlaştırmıştır. Siyasete güvensizlik, yakın geçmişte tepki ve ekonomik krizin birleşimiyle ortaya çıkan yeni popülist sağ alternatiflerin, dışlayıcı söylem, sosyal politikalardan uzaklaşma ve demokratik kurumlara kişisel müdahaleler şeklinde ilerleyen küresel çapta ortak bir kalıbı vardır. Demokrasinin sıradan insanla ve tabanla kurduğu bağı hangi temel kavramlara dayandırdığı noktası önem kazanmaktadır. Ekonomik dönüşüm ve dayanışma fikrini geliştiren popülist sol yerine dışlayıcılık, nefret ve korku gibi eski bilindik duyguları tetikleyen yeni popülist sağın demokrasinin krizini yönetmekte kendince daha başarılı olduğu söylenebilir. Brezilya örneğinde sol, tabanla kurduğu ve onu güçlendiren bağları zamanla zedelediği için bu sürecin kaybedeni olmuştur.

Siyasal Sisteme ve PT'nin Yükselişine Genel Bakış

16. yüzyılda başlayan Portekiz sömürgeciliğinin ardından 1822'de bağımsızlığını kazanan Brezilya'da modern siyasi tarihi altı döneme ayrılabilir (Garmany ve Peraria, 2019: 33-35): 1822-1889 İmparatorluk, 1889-1930 Eski Cumhuriyet, 1930-1945 Getulio Vargas dönemi, 1945-1964 İkinci Cumhuriyet, 1964-1985 askeri diktatörlük, 1985'ten günümüze Yeni Cumhuriyet. Bu geçiş dönemlerinin Latin Amerika'daki diğer örnekler göre daha az kanlı olduğu belirtilmektedir. Genellikle ülke içi elitlerin uzlaşması ve pazarlıkları neticesinde gerçekleşen geçişlerde, kanlı müdahaleler daha çok yukarıdan aşağıya, fakir ve yerli kesimler aleyhine uygulanan politikalarda kendini göstermiştir³. Ülkenin demokratikleşme sürecinde 1990'ların başına kadar olan dönemde otoriter eğilimler güçlüyken 1995-2010 arası dönem, ikinci dalga, görece daha istikrarlı bir "koalisyonel başkanlık" olarak ilerlemiştir. Brezilya'nın başkanlık sistemi ve yasama-yürütme organlarının ilişkisi ABD sistemine benzerken, Anayasa ve parti sistemi açısından farklılık göstermektedir (Garmany ve Peraria, 2019: 35-36).

5 Ekim 1988'de kabul edilen Brezilya Anayasası pek çok konuda oldukça detaylı maddelere sahiptir. Anayasa'da belirtildiği gibi Brezilya federal bir ülkedir ve hepsi otonom olan belediyeler, Federal Bölge, eyaletler ve Birlik'ten oluşmaktadır (md. 18). Federasyon'un ilkeleri (egemenlik, vatandaşlık, insan olma onuru, girişim özgürlüğü ve emeğin sosyal değeri, siyasal çoğulculuk) 1. Maddede 5 temel unsur olarak sıralanmıştır. Girişim ve emek vurgularının birlikteliği, ülkenin daha sonraki gerginliklerinde belirleyici olmuştur. Egemenlik "doğrudan ya da seçilmiş temsilciler aracılığıyla" halka verilmiştir. Bu ikili özellik, katılım ve temsil mekanizmaları için karma ve alternatif yapıların oluşmasını

sağlamaktadır (Avritzer, 2019: 2). Anayasanın ikinci bölümü tüm vatandaşların temel haklarını koruma altına alırken idam cezasını yasaklayan ifadelerle sahiptir. Anayasal Kurumların görevleri oldukça kapsamlı şekilde sıralanmıştır. 85. Maddede Başkan'ın sorumlulukları arasında sayılan bütçe kanununun ihlal edilmemesi ve yönetimde doğruluk ilkeleri, daha sonra Rousseff'e yönelik görevden alma sürecinin temel kaynağı olmuştur. Başkan'ın suçlarına yönelik iddialar, ayrıca diğer spesifik yasalara da dayandırılmaktadır (v-brazil.com/government/laws/constitution.html, 2020).

Yürürlükteki 1988 Anayasası'na göre Brezilya'da doğrudan seçilen ve 4 yıl (en fazla iki dönem) görev yapan başkan, iki kanatlı (Senato ve Temsilciler Meclisi) meclisle birlikte çalışır. Senato'da 26 eyaletin her biri 3 vekille temsil edilirken Temsilciler Meclisi'nde nüfusla orantılı şekilde 513 vekil bulunmaktadır. 1985 sonrası Başkanların partileri ulusal mecliste yüzde 20'yi geçen bir çoğunluğa ulaşamamıştır ve hükümetlerde en az 4 partili koalisyonlar yaşanmıştır; koalisyondaki partilerin sayısı gittikçe yükselmiştir. Sisteme bu yüzden koalisyonel başkanlık adı verilir. 2013 sonrası siyasal kilitlenmenin yaşandığı, Lula da Silva'nın cezaevine girdiği, Rousseff'in başkanlıktan azledildiği süreç, bu bölünmüş siyasi yelpazenin ürettiği bir krizdir. Bu süreç demokrasinin kurumsallaşması adına yeniden karamsar bir tablonun çizildiği dönem olmuştur (Avritzer, 2019). Rousseff görevden alınan ilk başkan değildir; 1992 yılında Fernando Collor da kardeşiyle ilgili suçlama nedeniyle görevden uzaklaştırılmıştır. Ancak asıl sorun, bu durumun demokrasinin güçlendirildiği bir dönemde yeniden yaşanmasıdır.

1988 Anayasası, temsil ve katılım kavramlarının karışımı üzerine kurulu bir siyasal yapı öngörmüştür. Bunun iyi bir yöntem mi yoksa sistemi kilitleyen rolü mü olduğu tartışmalıdır (Avritzer, 2019). Başkanların ilk veya ikinci turda yüzde 50'nin üstünde oyla seçilmesi gerekliliği yönetimde istikrar düşüncesiyle yürütme organını güçlü kılarken parlamentoda ise farklı partilerin olmasını sağlayarak temsilde adaleti önemseyen bir sistem inşa edilmek istenmiştir. 1994'ten 2010'a kadar çok sayıda partinin koalisyon kurarak yönetimde söz sahibi olması bu dengenin göstergesidir. Meclis'teki nispi temsil sistemi, çok sayıda etnik grubun yaşadığı ve toplumsal bölünmüşlüğün fazla olduğu ülkede küçük partilerin de meclise girmesini sağlamaktadır. Esasen güçlü bir Başkan'ın olduğu ülkede "tam ve kısmi veto, kanun hükmünde kararname çıkarma, belli kanunların ivedi bir şekilde görüşülmesini isteme gibi önemli yetkileri bulunmaktadır. Ayrıca kanunların büyük çoğunluğunun (yaklaşık %80) yürütme kaynaklı olduğu görülmektedir" (Solak, 2015: 249). Başkanlık sisteminin Brezilya uygulaması zamanla uzlaşma kültürünün gelişmesine katkı sunsa da Başkan'ın partisinin koalisyon için diğer partilere verdiği bakanlıkların sayısındaki artış, Rousseff örneğinde olduğu gibi muhalefetin elinde bir silah

olarak da kullanılabilmiştir. ABD esinli siyasi sistemde Anayasa Mahkemesi de belirleyici role sahiptir ki yargının artan gücü kriz döneminde gündemde olmuştur.

Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış ve etnik farklılıkların çok olduğu bir ülkede yerel ve ulusal dengenin kurulması oldukça zordur. Bazı partiler sadece yerel düzeyde seçimlere girmektedir. Yerel düzeydeki oluşumlarla bağlantıların güçlü olması, partilerin ulusal düzeyde güçlenmesinin temel koşullarından biridir. PT'nin bu açıdan sendikalarla kurduğu bağ üzerinden ulusal bir parti haline geldiği görülmektedir. Özellikle Central Unica dos Trabalhadores (Birleşik İşçi Konfederasyonu / CUT) ve Topraksızlar Hareketi (MST), PT'ye yakın oluşumlar olarak gösterilebilir (Hunter, 2010: 55-56; Saad-Filho, 2007: 129). Toplumsal hareketlerin ve diğer çeşitli sivil toplum aktörlerinin oluşturduğu konferanslar, Brezilya siyasetinde önemli rol oynar ve PT'nin bunlarla da bağı kuvvetlidir. Öte yandan geniş bir coğrafyada seçim kampanyası yürütmenin fiziksel ve mali zorluğu nedeniyle de yerel oluşumlar önem kazanır (Avritzer, 2019).

Pek çok partinin bulunduğu Brezilya'da sol ve sosyalist partiler oldukça fazladır. Çeşitli tarihlerde kapanan, yasaklanan ya da diğer partilerle birleşen partiler bulunmaktadır. 1922 tarihli Brezilya Komünist Partisi (PCB), benzer geleneğin devamı niteliğinde 1962'de yeniden kurulan Brezilya'nın Komünist Partisi (PCDoB), 1947 tarihli Brezilya Sosyalist Partisi (PSB), 1972'de kurulan Brezilya Birleşik Sosyalist İşçi Partisi (PSTU), 1979 yılında kurulan Demokratik Emek Partisi (PDU) gibi partiler ülkedeki radikal sol geleneğin örneklerindedir. PCB'nin çeşitli üyeleri, parti yasaklandıktan sonra diğer partilerle ittifaklar kurarak Kongre'ye ve şehir konseylerine seçilirken, ulusal kalkınma stratejisini takip eden siyasetçilere ve programlara yönelik destek verildiği belirtilmektedir (Saad-Filho, 2007: 125).

1980 yılında kurulan PT, 1990'lar boyunca yönetimde olan sosyal demokrat rakibi Partido da Social Democracia Brasileira'ye (PSDB) göre daha soldadır. Demokratik sosyalizm olarak nitelendirilebilecek bu pozisyon, askeri darbe sonrası dönemden çıkış sürecinde etkili bir muhalefet odağına dönüşmüştür. Lula da Silva partinin kuruluş dönemlerinden itibaren önemli bir figür olmuştur. 1985'te son kez askeri rejim altında seçime giren Brezilya'da 1988 seçimlerinden itibaren Lula da Silva başkanlık yarışlarının içinde bulunmuştur. 1989'da ikinci tura kalırken, 1994 ve 1998'te ilk turda biten seçimlerde yüzde 30 civarı oy almıştır (electionresources.org/br, 2020). 1980'lerin ortalarından itibaren PT çok sayıda belediye başkanlığı kazanmaya başlamış ve yerel demokrasi deneyimleri, başkan adaylığının güçlenmesinde önemli düzeyde etki etmiştir (Hunter, 2010: 104-105; Bruera, 2013: 72-73). Özellikle katılımcı

bütçe deneyiminin hayata geçirildiği Porto Alegre örneği bu açıdan önemlidir. Küreselleşme-karşıtı düşüncenin bir araya geldiği Dünya Sosyal Forumu, başlangıçtan itibaren sürece hakim olan Brezilyalı aktivistlerin etkisiyle ilk kez 2001’de Porto Alegre’de toplanmıştır. Bu gelişmeler Avrupa ya da Kuzey ülkelerinde görülmeyen alternatif bir siyasetin geliştirilmesi umudunun bu kadim topraklarda yeniden doğuşunu sembolize etmekteydi.

“PT, işçi sınıfı ile müttefikleri arasında bir iktidar bloku oluşturmaya doğru yönelen bir partidir. Kendi mücadeleciliği ile sürekli kıpırdayan bir toplumun canlılığı arasında organik bir ilişki kurmayı başarmıştır” (Savran, 2006: 126). Brezilya’daki değişimde Lula da Silva’nın başarısı hem onun kişisel hem de partinin örgütlü mücadelesinin başarısı olarak görülmektedir (Samuels, 2006). Ancak partinin belirleyiciliği Lula da Silva’nın politikaları üzerinde her zaman fazla olmamıştır. Üç kez seçim kaybeden bir adayın yeniden seçime aday gösterilmesi Lula da Silva’nın parti üzerindeki ağırlığının göstergelerinden biridir. Wendy Hunter’a göre (2010: 2-3) sol partilerin yaşadığı 1980’lerden itibaren yeni siyasal ve ekonomik sisteme entegre olma sıkıntlarına rağmen, PT’de parti içi yapılanma ve disiplinde önemli değişiklikler olmamıştır. Bu bir yandan partinin gücünü bir yandan yeni durumlara karşı hantallığını sembolize eder. Sol partilerde genellikle görüldüğü üzere parti içi hiziplerin varlığı PT için de geçerlidir. Lula da Silva’nın gittikçe artan gücü ve kendine yakın ekibiyle birlikte partiyi elit-merkezli bir yönelime sürüklediği vurgulanmaktadır (Bruera, 2017: 86-88). Başkan’ın parlayan yıldızı ve hem muhalif hem de kapitalist sistemle barışık hali, zaman içerisinde onu dünya çapında ünlü biri haline getirmiştir. Askeri darbe sonrası demokrasiye geçiş sürecinde parlamenter siyasetin zemin kazanması, solun ve PT’nin kendini ifade etmesini kolaylaştırmıştır. PT eliyle önceki dönemin baskıcı günlerine karşı siyasal özgürlük vurgusu öne çıksa da ekonomik dönüşüm için aynı derecede başarı gösterilememiştir (Saad-Filho, 2007: 133).

Lula da Silva 2002’de ikinci turda yüzde 61; 2006’da da yüzde 60 gibi güçlü oy oranlarıyla iki dönem üst üste başkan seçilmiştir. Bu başarı, Brezilya’nın 1970’lerden bu yana devam eden demokrasiye geçiş sürecinin artık sonlandığı şeklinde yorumlanmıştır (Samuels, 2006: 1-2). Sıradan Brezilyalıların sistemde hakim olması, Lula da Silva’nın da işçi geçmişi buna kanıt olarak gösterilmektedir. 2010 ve 2014’te de yine PT adayı siyasetçi Dilma Rousseff başkanlığı kazanmıştır. 2013 sonrası süreç ise PT için düşüş dönemi olmuş, Lula da Silva’ya yönelik yolsuzluk suçlamaları adli boyuta ulaşmış ve 2016’da da ülkenin ilk kadın başkanı Rousseff’in görevden alınmasıyla/azledilmesiyle (impeachment) PT dönemi sona ermiştir. 2018 seçimlerinde Lula da Silva yeniden aday olmak istese de seçim kurulu tarafından adaylığı düşürülmüştür. Onun yerine aday

gösterilen Fernando Haddad ise ikinci turda seçimi kaybetmiştir. Aşağıda yeniden değinilecek olan bu tartışmalar sürecinde önemli toplumsal protestolara, halen süren yasal soruşturmalara ve yargı-siyaset çekişmesine sahne olan Brezilya'da Bolsonaro bu kriz sürecinde yükselen isim olmuştur.

Atanmış yargı organlarının seçilmiş temsilciler üstünde artan hakimiyeti, taban hareketlerinin beklediği demokratik genişlemenin sağlanamaması, iyiye giden ekonomik göstergelerin özellikle uluslararası spor organizasyonlarını üstlendikten sonra bozulması ve hakim elitist siyasetin sosyal güvenlik ve gelirin yeniden dağılımı ekseni dönüşüme direnmesiyle birlikte Brezilya'nın yakın dönem hikayesi, demokratikleşme tartışmalarının temel başlıklarını içerir. Diğer deyişle ekonomik aktörler ile toplumsal taleplerin dengeli işlememesi, demokrasilerin kalitesini önemli derecede belirler.

Lula da Silva'nın Döneminin Genel Hatları ve Yolsuzluk Tartışması

İlk döneminden itibaren Lula da Silva değişim mesajı vermiştir. Neoliberal piyasaların gelişmekte olan ülkelere yönelik uyguladığı serbestleşme ve deregülasyon baskılarına rağmen sosyal politikalara ağırlık vermiştir. Bu politikalar bazı kaynaklarda pragmatizm (Loureiro ve Saad-Filho, 2019) bazılarında geleneksel yöntem (Hunter, 2010: 147) diye adlandırılmaktadır. Bilindiği üzere, Soğuk Savaş sonrası neoliberal politikaların zafer ilan ettiği dönemde, siyasette radikal bir farklılık göstermek kolay değildir. Ancak sistemin içinde çeşitli hatlar açarak güçlendirmek olasıdır. Lula da Silva'nın daha çok böyle bir yol izlediği görülebilir. Özellikle yerel düzeyde tematik alanlarda oluşturulan ulusal konferanslardan geçen önerileri meclise taşıyarak yerel güçlerle bağlantısını güçlü tutmuştur (Avritzer, 2019: 5-6). Ancak bir yandan Lula da Silva'nın karizmatik liderliği bir yandan da siyasi denge içinde muhalefet temsilcilerinin kritik konularda görevlendirilmeleri ile hassas bir denge üzerine kurulu dönemler, zaman içerisinde PT'nin kontrolünden çıkmaya başlamıştır. Yukarıda değinildiği gibi koalisyon başkanlığı sistemi, ülkede başkanın bu tür tavizler vermesini zorunlu kılarken önceki dönemlerden farklı biçimde Lula da Silva'nın yerel düzeydeki hareketlerle temasının güçlü olmasıyla kazandığı meşruluk, çeşitli krizlere rağmen onu farklı kılmıştır (Samuels 2006: 12).

Lula da Silva'nın aşağıda değinilecek olan çeşitli programlarla, sol popülist çizgide halkın beklentilerini karşılamak isteği sistem içinde çeşitli hatlar açsa da bunlar kurumsal ve yapısal köklü bir dönüşüm yaratmamıştır. Bu dönemdeki kapsamlı programlara çalışmanın kısıtları gereği detaylıca değinilmeyecekse de kısaca belirtmek gerekirse, ilkenin elitler-yerliler ya da ekonomik güçler-halk arasındaki yapısal gerginliği Lula döneminde kısmen ikinciler lehine değişmiştir.

Ancak ekonomik krizlerin de etkisiyle, partiler arası denge, parlamento içi mücadele, yüksek yargı organlarındaki kontrol tam anlamıyla değişmemiştir.

Lula da Silva'nın özellikle ilk dönemi başarı hikayesi olarak görülebilir. Genel hatlarıyla bu dönemde Cardoso'nun son döneminde imzalanan IMF anlaşmasını uygulansa da Sıfır Açlık sloganıyla ülkede gelir seviyesi en düşük kesimlere önem verilmiştir. Aile Fonu (Bolsa Familia) adındaki ekonomik program etrafında 2010'a kadar Brezilya nüfusunun yüzde 25'ini oluşturan 12 milyon aileye yardım yapılmıştır. Bu sayede özellikle kırsal alandaki aşırı yoksulluk ortalama seviyeye çekilmiştir (Hunter, 2010: 154; Braga ve Purdy, 2019: 204-205). Enflasyonun ve işsizliğin düşüşü, GSMH'deki artış ve diğer ekonomik göstergelerdeki iyileşme (Hunter, 2010: 149-150, Loureiro ve Saad-Filho, 2019: 70-72) etkisiyle 2006 seçimlerini rahat kazanmıştır. Bu süreçte kişisel sempatisini de artıran Lula da Silva, gelirin yeniden dağılımı eksenli politikalarıyla büyük sosyal eşitsizliklerin olduğu ülkede önemli hamleler yapmıştır (Braga ve Purdy, 2019). İkinci döneminde 2009 yılında başlatılan Benim Evim Benim Hayatım (Minha Casa, Minha Vida) programıyla, evsizliğin ve topraksızlığın yoğun olduğu ülkede sosyal barınma ve toprak reformu gerçekleştirilmiştir. Lula da Silva'nın, seçim stratejisi gereği de yorumlanabilecek şekilde, öncelikle nüfusun büyük kesimini oluşturan düşük gelirli ailelere yöneldiği görülebilir (Samuels, 2006: 10). Kısacası Brezilya'nın uzun süre baskı altında tutulan geniş yoksul kesimleri öne çıkarılmıştır.

Bu uygulamalar Braga ve Purdy (2019) tarafından "kitlelerin pasif rızasını almak" şeklinde yorumlanmış, bu şekilde toplumsal hareket temsilcileri, sendika bürokrasisi ve sivil toplum liderlerinin "aktif rıza"sını aldığı vurgulanmıştır. Bunlar, bahsedilen kesimler kadar kimi muhalefet temsilcilerinin de bürokraside, danışma meclislerinde ya da bankalarda kritik konumlara getirilmesi sürecidir. "Lulista sendikacılığı" ve "Lulismo" adı verilen bu hamleler ve siyaset yapma tarzı, hem burjuva devletin hem de kapitalist yatırımların uzlaşma içinde yönetilmesinde kullanılmıştır. Luriero ve Saad-Filho (2019), bu stratejiyi yönetimde "en az dirençle karşılaşma yolu" diye nitelendirmiştir. Avritzer'in (2019) yukarıda belirtilen ve "temsil ve katılımı karışım" şeklinde özetlediği bu denge sürecinde, Kongre'deki özel çıkar gruplarının etkisini azaltacak bir halk meşruiyeti ve baskısı yaratmıştır. Ancak bu aktif rıza alma süreci 2013'e kadar bir dengenin korunmasını sağlasa da Rousseff'in ilk döneminden itibaren baskı gruplarının kaybettiği gücü yeniden almak için çeşitli hamleler yapmasını engelleyememiştir.

Öte yandan Lula da Silva ve ekibinin sosyal politikalar ve sosyal devlet eksenli uygulamalarda beklenen/vaad edilen değişimi yaratamadığı eleştirileri ilk

döneminden itibaren dile getirilmiştir (Flynn, 2005). Özellikle sistemin köklü bir şekilde değiştirilememesi ve Cardoso döneminden kalma bazı uygulamaların devam ettirilmesi bu eleştirilerin genel hattıdır. 2001 krizi sonrası yeniden dengelenmeye çalışılan para akışları ve ekonomik sistem Lula da Silva açısından istenilir bir ortam yaratarak, gelişmekte olan ülkenin hızla küresel piyasaların gözdesi olmasını sağlamıştır (Rohter, 2012). Değişim isteyen ılımlı bir lider olan Lula da Silva, uluslararası sistem tarafından benimsenmiştir. Savran'a göre (2006) gücünü işçi sınıfından alan PT, sivil toplumcu siyaset yürüten Lula'nın başkanlık dönemi uygulamalarıyla neoliberalizme teslim olmuş ve köklerine ihanet etmiştir. Bu görüş üzerinden Parti içinde de çeşitli ayrılıklar yaşanmıştır. Tabii ki ülkede güçlü sermaye elitlerinin bulunması ve özellikle medya üzerindeki kontrolleri, muhafazakâr siyasetin önemli bir gelenek olması, ülke içindeki yoğun eşitsizlikler ve etnik farklılıklar Lula yönetiminin yönetebilirlik kapasitesini zorlaştırmıştır (Bruaer, 2013: 130).

Her ne kadar Brezilya siyasetinde yolsuzluk ve siyasetçilere yönelik güvensizlik genel bir durum olarak kabullenilse de Lula da Silva döneminde de bu durumların yaşanması, PT ve lideri eliyle yaratılan yeni siyaset imajına zarar vermiştir. "2003-2007 yılları arasında 5.000 kişi yolsuzluk suçlaması ile tutuklanırken bunlardan bir tanesi bile yüksek düzey politikacı değildir. Çünkü politikacılar için Yüksek Mahkeme izni gerekmektedir. Ancak 40 yılı aşkın sürede herhangi bir siyasetçi hakkında yolsuzlukla ilgili verilmiş karar bulunmamaktadır" (Öngel, 2014: 42). Öte yandan Dilma Rousseff döneminde çıkartılan bir yasayla bu süreç tersine dönmüştür ve bu kez de aşağıda değinileceği gibi yargının siyaset üzerindeki kontrolü tartışmaları başlamıştır.

Lula da Silva'nın bu konuda daha az girişimde bulunduğu söylenebilir. Suçlamalar doğrudan Başkan'a olmasa da onun atadığı diğer partilerden ya da PT içindeki isimlere yönelik iddialar, 2005'ten itibaren dile getirilmiştir (Bourne, 2008: 176). Suçlamalardan bazıları görevden alma, istifa veya tutuklama ile sonuçlanmış; Başkan'a yönelik en önemli iddia, Meclis içinde oy kazanmak için muhalefet temsilcilerine düzenli aylık bağlanarak rüşvet verilmesi olmuştur (Flynn, 2005: 1232-1234).

Brezilya'da parlamentodaki temsilcilerin parti sadakati görece düşüktür ve oylamalarda partilerinden bağımsız oy kullanma eğilimi bulunmaktadır. Seçim kampanyasının finanse edilme süreci de benzer tartışmaların konusu olmuştur. Koalisyon ortaklarını kaybetme ya da parti üyelerinin istifası gibi durumlarla karşılaşan Başkan, kimi konuşmalarında yaşananlardan dolayı özür dilemiştir (Flynn, 2005). Ancak bu tartışmalar 2006 seçimlerini yine yüksek bir oyla kazanmasını engellememiştir; hatta o dönemlerde yapılan

anketlerde Lula da Silva'ya yönelik sempatinin arttığı görülmektedir. Rouseff döneminde yolsuzlukla mücadele devam etmiştir. Rouseff, "yolsuzluk konusunda tolerans göstermemesinden ötürü Başkanlığının ilk yılında yedi Bakanına suçlamalarından dolayı istifa ettirmiştir" (Öngel, 2014: 32). Ancak bu mücadelesi, önceki dönemden kalan mirasın etkisiyle durumu düzeltememiş, biriken öfkenin devamında yaklaşık 25 yıl sonra görevden alınan başkan olarak kayıtlara geçmiştir.

Toparlamak gerekirse, Lula da Silva uzun yıllara yayılan PT'nin yükseliş sürecinde kazandığı sempatiyi siyasal taktiklerle birleştirerek iyi bir şekilde kullanmış ve değişim çağrısını siyasal başarıya dönüştürmüştür. Ancak başarının kalıcı olması için gerekli devamlılık sağlanamamıştır. Ayrıca bu süreçte bir yandan da küresel çapta ilerleyen ekonomik krizin getirdiği sorunları toparlamakta zorlanmıştır⁴. Kitleler üzerinde etkili olan Lula da Silva'nın kişisel etkisi yaşanan sorunları yönetmekte kısmen etkili olmuştur. Kurumsal dönüşümün sağlanamaması ve kitlelerin artan beklentileri sorunları yeni bir boyuta taşımıştır. Ülkenin yıllara dayalı karmaşık sosyal ve siyasal yapısı, hukuksal sorunları ve taban taleplerinin yoğunlaşması nedeni sorunların faturası daha çok Rouseff tarafından ödenmiştir.

Rouseff Döneminde 2013 ve 2015 Eylemleri

Dilma Rouseff, PT adayı olarak önce 2010 daha sonra 2014'te başkan seçilmiştir. Ekonomik iyileşmenin zamanla yavaşlaması, Dünya Kupası ve Olimpiyat oyunları için harcanan kaynaklar ve uygulanan güvenlik politikaları, Lula da Silva döneminden kalma yolsuzluk iddiaları, parti içi tartışmalar gibi süreçlerin etkisiyle Rouseff'in selefi kadar güçlü bir başkanlık gösterdiği söylenemez. 2010 ve 2014 seçimlerinde sırasıyla yüzde 56 ve yüzde 51 oranında oylar almıştır. Rouseff dönemi, giriş kısmında belirtildiği gibi PT liderliğinin tabanla yaşadığı gerginlikler ve Brezilya siyasetindeki popülist dönüşüm bağlamında incelenecektir.

Özellikle 2013 Haziran ayında muhalefet partisi PSDB'nin güçlü olduğu Sao Paulo'da başlayan protestolar, Brezilya siyasetinin seyrini değiştirmiştir. Ulaşım ücretlerinin artırılmasına yönelik tepkilerin askeri müdahaleyle sert bir şekilde bastırılmak istenmesi, olayların büyümesindeki ilk aşamadır. Protestolara karşı meclisteki tartışmalarda muhalefetin Ulusal Meclis'in yetkisini artırma ve yerel güçlerin karar alma sürecindeki müdahalelerini azaltma isteği belirginleşmiştir. Bu süreçten önce de Rouseff'in muhafazakâr PMDB temsilcilerine daha fazla bakanlık vererek krizleri çözme çabaları, toplumsal hareketlerin ve sivil toplumun tepkisine neden olmuştur (Avritzer, 2019: 7). Lula da Silva dönemine

göre bakanlıkların sayısı artırılırken bölünmüş kabine ve bakanlık sisteminin yönetilmesi gittikçe zorlaşmıştır. Rousseff'in 2011-2016 arası hükümeti 10 partili bir koalisyondan oluşmuştur (Garmany ve Pereria, 2019: 38-39). Samuels'e göre (2006: 24), PT'nin örgütsel yapısının en başından itibaren iktidarı paylaşmak istememesine rağmen Lula da Silva yönetiminden bu yana artan şekilde yetkiler diğer parti temsilcilerine verilmiştir. Bu da parti içi huzursuzlukta önemli bir nedendir.

"Haziran Günleri" olarak da bilinen 2013 Haziran protestoları hızla tüm ülkeye yayılmış ve 19-20 Haziran günlerinde 400 şehirde 8 milyon civarında Brezilyalı eylemlere katılmıştır. Bu eylemlerin öncülü, 2014 Dünya Kupası hazırlık sürecinde yapılan tesislere harcanan paralar, Kupa için çeşitli güvenlik önlemleri nedeniyle dış mahallelere uygulanan duvar çekme ya da başka yerlere gönderme gibi konuları protesto etmek için Nisan ayında başlayan eylemlerdi. Ülke Lula da Silva'nın son döneminde 2016 Olimpiyatları'nı düzenleme hakkını da kazanmış ve Rio'da gerçekleştirilecek oyunlar için yeniden büyük harcamalar yapılması gündeme gelmiştir. Önceki on yıldaki ekonomik iyileşmeye rağmen, yeni iş bulan 18-24 yaş arası gençlerin belli bir ücretin üstüne çıkamaması, üstüne hızla artan ulaşım ücretleriyle beraber genç neslin tepkileri belirleyici olmuştur (Martins, 2006: 374; Bringel ve Pleyers, 2019). Kamu harcamaları ile ayakta duran ekonominin beklenen özel sektör yatırımlarıyla gücünü artıramaması gibi iktisadi etkenlerin de burada payı vardır (Lourerio ve Saad-Filho, 2019). PSDB'nin belediye başkanlığı yaptığı Sao Paolo görece refah seviyesi yüksek bir kenttir ve protestolar da bu açıdan şehirli gençlerin hayatlarına dair sorunlar üzerinden yükselişe geçmiştir.

Haziran'dan Temmuz'a sarkan protestolar oldukça geniş ve bazen uyumsuz talepleri içinde barındıran geniş bir harekete dönüştü. Burada öncelikle Lula ve PT liderliğinde Brezilya'da değişen devlet-vatandaş ilişkilerinin getirdiği yeni beklentiler ile elitlerin ülke kontrolündeki etkilerini kaybettiği hissine bağlı olarak ana akım medyanın/sermayenin PT aleyhtarı propagandası öne çıktı (Saad-Filho, 2013: 662). Farklı sosyal katmanların örgütsüz, tepkisel ve odaklanmamış karışık taleplerinin bir kuruculuktan ziyade yıkıcılık getirdiği iddia edilmektedir (Saad-Filho, 2013: 664) ki Bolsonaro'nun sonraki yükselişinin bu noktada başladığı söylenebilir. PT'nin kalabalıklarla kopan bağı daha sonra yeni bir isim tarafında farklı şekilde doldurulmuştur.

Serbest Ulaşım/Geçiş Hareketi (Movimento Passe Livre) adıyla örgütlenen radikal-sol grupların başlattığı eylem, toplumsal hareket geleneği güçlü olan ülkede zamanla farklı grupların desteğini alarak büyümüştür. Yönetime yönelik asıl eleştiriler, eylemlerin muhafazakâr grupların kontrolüne geçmesiyle

artmıştır. PT'nin yerel hareketlerle kurduğu bağlantının zamanla zayıflaması, bu hareketlerin ilerici hamlelerle hükümet programına yansıtılmasını engellemiştir. PT'den daha solda yer alan diğer küçük partiler de daha önce partiye verdikleri desteği bu süreçte açık bir şekilde çekmiştir. Bu durum partinin tam bir hegemonya kurmak için güçlü organik parti olmadığını göstergesidir (Martins, 2006: 375). Hükümet protestolardaki kimi talepleri uygulamaya geçireceğini beyan etse de hareketin seyri hükümetin kontrolünden çıkmıştır. Örgütlü solun geri çekilmesiyle işçi ve fakir halkın tepkilerinden ziyade orta-sınıfın tepkileri öne çıkarken protestolar belli bir hedefi gerçekleştirmekten ziyade genel olarak siyasete yönelik bir tepkiye dönüşmüştür (Saad-Filho ve Morais, 2014: 241). Önceki sosyal politika uygulamaları ile refah seviyesi kısmen yükselen halkın beklentileri karşısında Rousseff yönetiminin ülkedeki değişen dengeleri göremediği ve daha önceki pragmatik stratejisini uygulamaya çalıştığı yorumu yapılmıştır (Loureiro ve Saad-Filho, 2019: 75-76). 2014 seçimlerinde 3,5 milyon civarı oy kaybetse de yeniden seçilen Rousseff, seçim öncesi kullandığı sol jargon ve neoliberal politikalar karşısı vaatlerini Başkan seçildikten sonra uygulamamış ve yine yaptığı atamalarda neoliberal politikaları destekleyen kişileri ekonominin başına getirmiştir. Partinin yerel birimlerle ve hareketlerle bağını koruyamaması, daha sonra Rousseff'e yönelik görevden alma sürecinde de güçlü bir halk tepkisinin gelmesini engellemiştir (Loureiro ve Saad-Filho, 2019: 80-81).

2014 yılında başlayan Araba Yıkama (Lava Jato) adı verilen yolsuzluk soruşturmaları, yakın dönem Brezilya siyasetinde bir diğer kırılma noktası olmuştur. Ülke gündemi bu tarz soruşturmalara alışık olsa da bu kez soruşturmanın kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. PetroBras merkezli soruşturmalar kapsamında parlamentoda temsil edilen 35 partinin 14'ünün üst düzey yöneticisi suçlamalarla karşılaşmış, siyasetçi ve iş adamlarının aralarında bulunduğu 160 kişi, geçen yıllar içerisinde ilk derece mahkemelerinde suçlu bulunmuştur. Kimilerinin de yargılamaları devam etmektedir (Strategic Comments, 2018). Tabii ki bu sürecin asıl kurbanı Rousseff olmuştur. Kimi kaynaklarda darbe (Garmany ve Pereria, 2019) hatta parlamento darbesi (Ansell, 2018) olarak geçen kimilerinde de yargının siyaset üzerindeki aşırı kontrolü (Avritzer, 2019: 8) olarak yorumlanan bu süreçte PT çizgisi tam olarak yenilgiye uğratılmıştır. PT'nin yıllar içinde desteğini almaya çalıştığı sağ-kanat muhalefetin medya ve elitist grupların desteğiyle bu operasyonu siyasi bir kazanıma çevirdiği söylenebilir. Bu süreçte kötüye giden ekonomik göstergelerin de etkisi belirleyici olmuştur. Özellikle ülkenin en büyük kamu kuruluşu, petrol üretimini kontrol ederek ekonominin işleyişinde rol oynayan ve ulusal sembol olan PetroBras tartışmaların merkezinden biri olmuştur.

Bunların karşısında Rousseff'e destek veren mitingler ve gösteriler de yapılmıştır. Ancak 2015'ten bu yana devam eden grevler, ev işgalleri, öğrenci protestoları ile birlikte PT'nin sosyal tabanının önemli ölçüde daraldığı ve sosyal bir değişimin yaşandığı görülmektedir (Martins, 2016). 2013'ün genel eleştirilerinden farklı olarak 2015 protestoları daha kurumsal ve PT eksenli eleştirilere doğru dönüşmüştür. Parti'nin artan ekonomik kriz kadar sosyal talepleri de yönetememesi burada belirleyici olmuştur. Bu protestolar belirgin birer olaydan ziyade bir süreci sembolize eder; bu süreçte farklı toplumsal aktörler hareketler eliyle ortaya çıkmış ve 2000'lerin başından bu yana devam eden Brezilya demokrasisinde taban hareketlerinin önemi kendini hatırlatmıştır (Bringel ve Pleyers, 2019: 239-240; Garmany ve Pereria, 2019: 121-123). Yukarıda belirtildiği gibi PT'nin tabanla ve diğer sol partilerle kurduğu ilişkinin zayıflaması, karşı-cephenin saldırısına karşı asıl güçsüzlüğü olmuştur. Çeşitli üst düzey mevkilerde temsilcileri ve koalisyonların parçası olsalar da uzun süredir başkan seçtirmeyen sağ-partilerin gittikçe muhafazakarlaşan söylemleri, toplumsal hareketlerin yükselttiği hoşnutsuzluktan fazlasıyla yararlanmışlardır. Bölünmüş ve kutuplaşmış toplumsal yapıda ılımlı ve merkez bir siyasetin güçlenmesi zordur. Rousseff'in merkezde kalma çabaları bu noktada boşa çıkmıştır. Oysa ki Parti'yi yükselten geleneksel sol tabanına dönerek bu krizi kendi çapında radikalleştirme şansı bulunmaktaydı.

Buraya kadarki kısmı özetlemek gerekirse, PT'nin yükselişi ve düşüşü bir yandan toplumsal bağları kurmak ve sonra koruyamamak daha sonra da en güçlü dönemindeyken bile merkez-sağ ile ittifak kurma prensibinden vazgeçmemek unsurlarına dayanmaktadır. 1990'ların sonlarından bu yana kurmaya çalıştığı siyasal hegemonyayı ekonomik krizin etkisiyle beraber hızla kaybetmiştir. Bu noktada ülkenin yerleşik elitlerinin ve siyaset yapma tarzının baskın geldiği ve ona yönelik bir alternatfin bu kadar kısa süre içinde güçlendirilmeyeceği de söylenebilir.

Girişte belirtildiği gibi PT'nin yerli ve fakir halka yönelik sol-popülist olarak adlandırılabilir iktisadi ve sosyal uygulamaları, ülkenin siyasal ve ekonomik yapısında henüz köklü değişimler yaratmadan yeni krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin yönetiminde partinin teknokratik hamleler yapması, neoliberal politikaları yumuşatarak uygulaması, toplumsal hareketlerin gücüne yaslanmak yerine parlamento içi manevralar ve koalisyonlarla seçim kazanma stratejilerine odaklanması, kısa süreli kazanımlar sağlasa da köklü bir dönüşümü engellemiştir. Ancak yaşanan kısmi değişimler bile ülkenin sermaye elitleri ve orta-sınıf kesimlerinde çeşitli tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler, PT'nin onu yükselten örgütlü solla ilişkisi zayıfladıkça daha etkili hale gelmiştir. Sokak protestolarının da etkisiyle tepkiler medyada, parlamentoda ve yüksek yargıda kısacası siyasetin kritik karar-alma noktalarında kendini göstermiştir.

Halkın taleplerini önceleyen ve elitizm karşıtı, demokratik müdahaleyi daha geniş kesimlerin katılımına açmak isteyen sol-popülizmin başarılı ilk hamleleri, merkezde kalmak adına zamanla gevşemiş, bu kez sağ-popülizmin dışlayıcı, dinsel, yerel halka öfkeli söylemi yükselmiştir. Bu söylemin somutlaştığı isim, ana akım siyasetin dışından gelen Bolsonaro olmuştur. 20 yıllık iktidarın getirdiği çeşitli krizler birikerek, aşağıda değinilecek olan Rousseff'in ve PT'nin sert düşüşüyle sonuçlanmıştır. Diğer bir deyişle Brezilya anayasasında belirtilen emek ve girişimcilik değerleri dengesinde, 2000'lerin başında ilki lehine değişen denge hızlıca ikincisine doğru dönmüştür.

Görevden Alınma ve Bolsonaro'nun Yükselişi

Rousseff'in görevden alma süreci oldukça tartışmalı kararlara ve oylamalara sahne oldu. 2013 protestolarından sonra yargının siyasilere yönelik soruşturma açmasını kolaylaştıran bir yasa çıkarıldı. Bunun hemen ardından 2015'te 81 aktif siyasetçi hakkında soruşturma başlatıldı. Avritzer'e göre (2017) siyasal sistemi güçsüzleştiren bu uygulamalar Yüksek Mahkeme'yi Anayasa'nın üzerinde bir konuma getirdi. Siyasal meşruluğun seçilmiş/atanmış ekseninde tartışmaya açıldığı bu süreçte yargı organının yasama organının meşruluğuna müdahale ettiği ifade edilmektedir (Martins, 2018: 374).

Süreci 3 Aralık 2015'te başlatan Meclis Başkanı muhafazakâr siyasetçi Eduardo Cunha da 2016 içinde Araba Yıkma Operasyonu kapsamında suçlamaya maruz kalmış ve Nisan 2017'de tutuklanmıştır. 17 Nisan 2016'da Ulusal Meclis'te kabul edilen ve Senato'ya gönderilen görevden alma dosyası Ağustos sonunda da Senato'da onaylanmıştır. Kararı geri gönderme hakkı bulunurken bu yola gidilmemiştir. Meclis'teki oylamada Rousseff aleyhine evet oyu veren 150 kadar vekil hakkında soruşturma dosyası olsa da parlamenter dokunulmazlığı korumasındaydılar (Watts, 2016). Rousseff de savunmasında genel olarak bu suçlamanın PT'nin desteğiyle başlayan Araba Yıkama Operasyonunu durdurmak amaçlı yapıldığını ileri sürmüştür. Nisan'daki oylama sonrası yetkileri elinden alındığı için görevden ayrılmış ve yerine yardımcısı muhafazakâr PMDB temsilcisi Michel Temer tarafından Ağustos'ta yeni hükümet kurulmuştur (Pinheiro, 2016).

Temer göreve gelmesinin ardından insan hakları ve tarım reformu bakanlıklarını, kadın hakları ve ırksal eşitlik sekreterliklerini kapatmıştır. Sosyal koruma uygulamalarını değiştiren bir yasa çıkartan Temer de Araba Yıkama soruşturması kapsamında sorgulanmış, ancak görevden alınma yönündeki oylamada lehine sonuç çıkmıştır. Ayrıca tamamı erkek ve beyaz olan kabinesinin üçte-biri de Mayıs 2017'de 98 siyasetçiye yönelik operasyonda sorgulanmıştır (Daly, 2019: 10). İki yıllık başkanlık sürecinde siyasal düzeni sağlamakta zorlanan Temer,

sokak protestolarında askeri görevlendirerek darbe söylemlerini güçlendiren adımlar atmıştır. Siyasal gücün Başkanlık makamından ana akım medya, hakimler ve savcılar ile askerin eline doğru geçmesiyle Temer'in politikaları sadece ekonominin neoliberal kriterlere göre düzenlenmesine yardımcı olmuştur (Goldstein, 2019: 251-252).

Süreçteki hukuki boşluklar ve tartışmalar kadar, Rousseff hakkında yaratılan kamuoyu da önemlidir. Bu bağlamda Rousseff'e karşı yapılan Dilma Dışarı (Fora Dilma) adlı gösterilerde eleştiriler, yolsuzluk tartışmasının çok ötesine geçmiştir. Başta dini öğeler olmak üzere ahlaki bir tartışma etrafında ilerlemiştir (Ansell, 2018). 2013 gösterilerindeki genç nüfus ağırlığından farklı olarak 2015'teki protestolarda refah seviyesi daha yüksek, daha çok beyaz ve yaş ortalaması yüksek bir katılım görülmektedir. Sloganların ırkçı, otoriter ve cinsiyetçi öğelere dönüştüğü gösterilerde Ordu'nun göreve çağrıldığı ve ABD-destekli bir darbenin de istendiği pankartlara yer verilmiştir (Ansell, 2018). Bu hareketlerin ana ekseninde üç oluşum vardır: Sokaklara Gel (Vem pra Rua), Özgür Brezilya Hareketi (Movimento Brasil Livre) ve Online İsyancılar (Revoltados Online). Kendilerini tanımlarken yolsuzluk karşıtlığını ilk sıraya koysalar da ikincil hedefleri dikkat çekmektedir. Özgür Brezilya Hareketi'nin "yapay bölünmeler yaratmamak" ve Sokaklara Gel'in "gereğinden büyük devlete hayır" söylemleri, siyasal çizgileri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Atlas Network isimli ABD-eksanli düşünce kuruluşlarından finansal destek aldığı da iddia edilmiştir (Ansell, 2018).

Avritzer'e göre (2017: 356), azil süreci yolsuzluğa karşı tepkiden ziyade, Brezilya siyasetinde "yeni bir hegemonya organize etme süreci"dir ve "eski bozulmuş sistemle piyasa güçlerinin yaptığı işbirliğiyle oluşan yeni hegemonya, demokrasi noktasında ilerlemeyi değil gerilemeyi" sembolize etmektedir. Hareketlerin neoliberaler, otoriterler, dini muhafazakârlar, ırk temelli elitistler gibi PT karşıtı farklı cepheleri bir araya getirdiği görülmektedir. Parlamenter uzlaşmazlık, siyasal gericilik, kişisel sorunlar, ahlaki suçlamalar, finansal suçlar gibi özel ve kamusal alanların birbirine karıştığı konular üzerinden ortak düşman etrafında bir karşı-cephe kurulmuştur (Martins, 2016: 373). Kendisine yönelik iddialar tam olarak kanıtlanmamasına rağmen Rousseff bu cephenin hazırladığı "kaçınılmaz son"a maruz kalmıştır (Daly, 2019). Genel olarak bakıldığında Rousseff'in devam ettirdiği *Bolsa Familia* programı, kadınlar ve farklı etnik kökendenkiler için pozitif ayrımcılık uygulamaları içerdiği için eleştirilerin başında gelmektedir. Öte yandan, başlangıçtaki yolsuzluk ve bozulma vurgusu zamanla yerini ulusun ahlaki bozulmasını engellemek şeklindeki soyut bir içeriğe dönüşmüştür. Homofobiyi suç sayan yasayı desteklediği için Rousseff'in lezbiyen olarak nitelendirilmesi, askeri darbeye direniş zamanlarındaki eski fotoğraflarının

yaygınlaştırılmasıyla suçlu ve komünist sayılması, bunların doğal sonucu olarak da bozulmuş ve yolsuzluğa meyilli olarak nitelendirilmesi, o dönem *Fora Dilma* hareketinin sıklıkla başvurduğu örnekler olmuştur (Ansell, 2018: 322-325).

Bu karmaşada yükselişe geçen Bolsonaro, 2018 seçimleri öncesinde çok bilindik bir siyasetçi değilken bu siyasi fırsat yapısını iyi değerlendirmiştir. Meclisteki oylamada konuşmasını 1964 darbesinin gizli servis görevlisi ve Rousseff'e o dönem işkence yaptığı bilinen Carlos Brilhante Ustra'ya adamıştır. 1964-1985 arası askeri döneme hayranlığını dile getiren Bolsonaro, PT'nin sembolize ettiği sosyal ve dayanışmacı politikaların tam zıttı noktada bulunmaktaydı. PT'nin sosyal politikalarından rahatsız olan Brezilya'nın Evanjelik Hristiyan nüfusundan ve tepkili orta-sınıflardan fazlasıyla destek aldı. Kutuplaşmış siyasi yapıda, aşağıda yeniden değinileceği gibi güvenlik, silahlanma kısıtlarının kaldırılması, polisler silah kullanma ve öldürme hakkının getirilmesi, eşcinsellik karşıtlığı ve azınlık gruplarına sosyal yardımların kısılması söylemleriyle ülkenin hızla yükselen yıldızı oldu (Goldstein, 2019: 253-254; Garmany ve Pereria, 2019: 227-229).

2018 seçimlerine Lula da Silva yeniden PT adayı olarak girmek istedi. 2018 Haziran'ındaki bir anket ona yönelik desteğin yüzde 37'lerde olduğunu gösteriyordu (Strategic Comments, 2018). Ancak hakkında devam eden soruşturmaların ardından seçim sürecinde tutuklanarak cezaevine gönderilen Lula da Silva'nın adaylığı Seçim Kurulu tarafından düşürüldü. Eski Sao Paulo belediye başkanı Fernando Haddad, PT'nin adayı olarak duyuruldu. 1985'ten bu yana PT ile PSDB arasında geçen yarışta bu kez, "dışarıdan gelen" aday Bolsonaro bu ikili denklemi bozdu. Esasen PSDB'nin aday adaylarından Trump'ın ABD'deki programının Brezilya versiyonunu sunan televizyon programı sunucusu Joao Doria da benzer bir tarzla seçim öncesi kendini gösterdi. "Brezilya'nın Trump'ı" olarak gösterilen siyasilerin yükselişi ülkedeki siyaset kalıplarının önemli derecede değiştiğini göstermektedir.

Rousseff'e yönelik süreç anayasal ve demokratik kurumları ortadan kaldıracak türde klasik anlamda bir darbe olmasa da demokrasiyi zayıflatan bir durum yaratmıştır (Daly, 2019). Parlamento'ya duyulan güvensizlik, siyasetçilerin yerine yargının çözüm üretmesi, hukukçuların Anayasa'yı kişisel yorumlar ve çıkarlar üzerinden ele almasıyla Brezilya ağır bir yara almıştır. Tabii ki bu, Brezilya'nın 1980'lerden beri süren kurumsal bir demokrasi olma yolundaki geçiş süreci kadar, liberal demokrasinin de bir iç-krizidir. Soğuk Savaş sonrasında kapitalizm-demokrasi ikilisinin birbirini destekleyeceği savları her bir yeni örnekte gittikçe zedelenmektedir. 2000'lerin başında sosyal politikaları destekleyen ılımlı bir isimle uluslararası sisteme entegre olma yolunda güçlü adımlar atan Brezilya

açısından kapitalizme eklemleme süreci devam edecek olsa da demokratik gelişim açısından aynı beklenti yoktur.

Popülizm kavramı bu noktada hem Brezilya için hem de otoriterleşen tüm demokrasilerde sıkça atıf yapılan bir olgu olmuştur. Belirli bir siyasi program ya da öneriden ziyade korunmuş/saf biz- bozulmuş onlar ikilemi, elitlere öfke, geçmişte kalan altın çağ özlemi, yeni bir halk kurma isteği, azınlıklar ve farklılıklara karşı düşmanca ve dışlayıcı söylemlerle popülizm yakın dönemde dünyayı saran bir siyasal pozisyon haline gelmiştir (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 205-207; Müller, 2017). Ekonomik ve siyasi krizlerin tetiklediği bu siyaset yapma tarzı sadece aşırı-sağ partilerin değil merkez partilerin de etkilenmeye başladığı bir sürece dönüşmüştür. Yerleşik partilere ve siyasetçilere öfke nedeniyle, kendilerini korumak için merkez ya da ılımlı partilerin de buraya doğru savrulduğu görülmektedir (Yıldırım, 2017).

Halkı tanımlamak için hangi kriterlerin öne çıkarılacağı bu noktada kritik önemdedir. Popülistler kendilerini yerleşik ve eski siyasetin kaybedenleri ya da dışarıda bıraktığı kesimler olarak sunarlar. Özellikle küreselleşmenin getirdiği baskılar, dış dünyanın etkisi, değerlerin bozulması gibi destek noktalarıyla ayakta durmaktadırlar. Krizlere karşı güvende olma isteği, etnik farklılık, suç ve özellikle cinayet oranının çok yüksek olduğu Brezilya'da bu söylemler hızla tutmuştur. Seçimleri bir tartışma sürecinden ziyade sayısal güce indirgeyen, kısacası çoğulcu değil çoğunlukçu demokrasi taraftarı popülizm argümanları, halkın kısa süreli tepkilerinin hemen çözülemeyeceği bilinmesine rağmen bunu bir araç olarak kullanır. Eski asker ve aktif siyasette yeni bir isim olan Bolsonaro, hakim iki parti sisteminin dışında alternatif söylemle geniş kitlelerin desteğini kısa sürede kendinde toplayabilmiştir.

PT'nin de yükseliş sürecinde popülizmin sol bir yorumunu yaptığı, demokrasiyi halkın her kesimine yaymak için ülkenin elitlerini eleştirdiği ve değişim çağrısı yaptığı söylenebilir. Sol-popülizmin demokrasi vurgusu katılım ve eşitlik üzerine odaklanır (Mouffe, 2019). PT'nin demokrasiyi genişletme ve ekonomik denge sağlama isteği yönündeki sosyal politikalarını devam ettirecek kapasitesini, destek aldığı ve sayısal güce kavuştuğu kalabalıklarla bağını koruyarak yükseltebilirdi. Merkez parti olma çabası içinde bu bağları korumadaki başarısızlığı, başka bir sayısal gücü devreye soktu.

Sağ-popülizmin demokrasi anlayışında halk solda olmayan, onların işbirliği içinde olmadığı, dini ahlaki hassasiyetleri benzer ve baskın olan, kendilerince bozulmamış bir kitledir. Farklılık yerine birbirine benzeme, sağ-popülizmin bir diğer savunusudur. Bolsonaro tipik bir sağ-popülist olarak aslında belli

bir ideolojiyi ya da programı değil bir tepkiyi sembolize etmektedir. Bilindik siyaset yapmayacağı ve gerçek ya da bozulmamış halkın sesi olduğu iddiasıyla göreve gelirken aslında eleştirdiği küresel ekonomik sistemin sesi ve uygulayıcısı olmaktadır. Neoliberal sistemin siyasal güçten beklediği güvenlik ve serbest piyasa denkleminin içinde piyasaların kontrolünde bir başkan olacağı öngörülebilir. Gücün ve kontrolün kendisinde olduğu imajı, medya ve elitlerle bağlantısının güçlü olmasından kaynaklanmaktadır.

Bolsonaro'nun Seçilmesi ve İlk 100 Günü

1988'te Rio de Janeiro şehir meclisinde siyasete başlayan Bolsonaro, 1990'da ulusal Temsilciler Meclisi'ne Hristiyan Demokrat Parti temsilcisi olarak girdi. Başkan seçildiği Partido Social Liberal'e (Sosyal Liberal Parti/PSL) 2018'te geçti. 1994'te kurulan PSL Bolsonaro'nun başkanlığında hızla söylem değiştirirken, 2018 seçimlerinde Meclis'te yüzde 11'lik destek alabilmiştir. Parti daha önceki seçimlerin hiçbirinde yüzde 1'i geçememişti. 2006'da ilk kez başkan adayı çıkaran parti o seçimde de yüzde 1'in altında kalmıştı. 2018'te eski partilerin hepsi oy ve vekil kaybı yaşamıştır. İkinci olan PT, yüzde 10 ve üçüncü olan PSDB yüzde 6 oy alabilmiştir. Bolsonaro hükümetini 16'sı bakan toplam 22 kişiden oluştururken bunların önemli kısmını parlamento dışından atamıştır. Başkan yardımcılığına da yüzde 1'in altında oy alan muhafazakâr partilerden Hristiyan sağ çizgideki Partido Renovador Trabalhista Brasileiro'dan (PRTB) atama yapmıştır.

7 Ekim 2018'te yapılan başkanlık seçiminde Bolsonaro, ilk turda yüzde 46 oy alarak ikinci turda PT adayı Haddad ile yarışmış ve 28 Ekim'de yüzde 55 ile Brezilya'nın 38. başkanı seçilmiştir. Seçim sürecinde başta oğlu ve ünlü gazetecilerin oluşturduğu ekiple birlikte sosyal medyayı etkili şekilde kullanan, saldırgan bir dille siyahlara, yerli halka, feministlere karşı nefret söyleminden kaçınmayan Bolsonaro kampanyası sırasında bıçaklı saldırıya uğramıştır. Lula'nın seçim aracına da silahlı saldırı yapılmıştır. Chagas-Bastos'a göre (2019: 95) güvenlik sorunu üst düzey bir toplumda kampanya sürecini sürekli korku ve olası tehditler üzerine kuran Bolsonaro toplumdaki yerleşik otoriter hisleri uyandırmaya çalışmıştır. Ekonomiden anlamadığını açıkça belirten yeni başkan bu nedenle hükümetini çoğunlukla teknokratlara teslim etmiştir. Bakanlarını, küreselleşme-karşıtı, eski asker ve daha önce Brezilya'da görev yapmamış ekonomistlerden seçmiştir. Özellikle ekonomide neoliberal teorinin temellerini atan Chicago okulunun temsilcilerini atamıştır (Chagas-Bastos, 2019).

Goldstein'e (2019: 257) göre Brezilya kendi tarihinin tekrarını yaşarken Pinochet-sonrası Şili gibi "zırhla kaplanmış demokrasi" olma yolundadır.

Brezilya'da demokrasi ve vatandaşlığın refah düzeyi yüksek beyaz kesimler tarafından elde edilmesi, siyah ve fakirlerin tam olarak bu sürece dahil edilmemesi Bolsonaro'nun dayandığı tarihsel, sosyolojik ve kültürel zemindir (Chagas-Bastos, 2019: 98). Bolsonaro, sadece kişisel olarak değil, medyadaki ve fikirsel alandaki destekçileri ile beraber solun yarattığı yerel mücadeleleri ve kimlikleri öne çıkaran yakın geçmişi ortadan kaldırmak için kültürel bir mücadele vermektedir. Bu mücadelesinde, özellikle seçim sürecinde genç ve orta yaşlı erkekler, kırsaldaki zenginler ve şehirli orta sınıftan destek almıştır.

Bolsonaro'nun ilk 100 günlük başkanlık sürecinde (Gonzalez ve Leme, 2019) hızlı bir kamuoyu desteği kaybı yaşadığı vurgulanmaktadır. Başkan olduktan sonraki konuşmalarında, kibar tabirle yaptığı patavatsızlıklarla, Trump benzeri dili devam ettirmiştir. "Suçlular sokakta böcekler gibi öldürülmeli", Arjantinli bir siyasetçi için "solcu dangalak" (Phillips, 2019) diye konuşan Bolsonaro, önceki kimi açıklamalarında da "beş çocuğum var; dördü erkek, biri zayıflığıma denk geldi ve kadın oldu", "sana tecavüz etmememin nedeni buna değer olmaman", "iyi yetiştirilen çocuklar eşcinsel olmaz" (Guardian Staff, 2019) gibi ifadeler kullanmıştı.

2019 yılı içinde oldukça geniş alana yayılan ve bir türlü söndürülemeyen Amazon ormanlarındaki yangına müdahale etmeyen ve uluslararası destek öneren Fransa Başkanı Macron'a "sömürgeci mantığıyla hareket ediyor" diye cevap verirken, facebook'ta Macron'u eşinin yaşlılığı nedeniyle eleştiren bir destekçisine de "adamı aşağılamayın" diyerek gülmüştü. Bolsonaro'ya göre Amazon yangınıyla ilgili verilen bilgiler yanlış ve sahte haberlerdi (dw.com, 2019).

Bu güncel gelişmeler, ülkenin sol-popülizmden sağ-popülizme doğru hızlı kayışının somut örnekleri olarak verilmiştir. Sağ-popülizmle beraber ülkelerin anti-demokratik, ayrımcı, sivil ve siyasal hakları zedeleyici uygulamalarının yaygınlaştığı ve kısacası demokrasilerin gerilediğine dair tartışma güçlenmektedir. Brezilya da bu tartışmaya bir örnek teşkil etmeye başlamıştır.

Demokrasilerde otoriterleşme tartışmasının (Levitsky ve Way, 2010; Merkel, 2004, 2010) bu bağlamda devreye girerek, artık seçimlerin demokrasilerin yeterli bir göstergesi olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Aslında otoriterleştiği iddia edilen ülkelerde tam anlamıyla işleyen bir demokrasi bulunmamaktadır. Buradaki temel kriter, düzenli seçimler dışında muhalefetin başta medya olmak üzere çeşitli alanlarda ne denli görünür ve etkili olabildiğidir. Öte yandan, halkın yönetimi olarak demokrasinin, halkı geniş şekilde tanımlayarak mı yoksa onu çeşitli şekillerde bölümlere ayırarak ve sınırlayarak mı yönetim sürecine dahil edeceği hem teorik hem tarihsel bir tartışmadır.

Pazardaki genişleme sürecinde halkın tüketici rolüne dönüşmesinin rekabeti arttırarak demokrasinin de gelişmesine katkı sunacağı, küreselleşme sürecinde yükselişe geçen düşünceydi. Ancak 21. yüzyılın ilk yılları bunun ters teptiğini göstermektedir. Kapitalizmle sorunu olmayan ama uluslararası ekonomik sistemle çeşitli sorunlar yaşayan yerel elitler, içeride halkın herkesi içermediğini, bunun yerine bazılarının, kendi tanımladıkları rasyonellerin yönetmesi gerektiğini belirterek liberal-muhafazakâr birlikteliği yeni bir boyuta taşımaktadır. Demokrasi dışına çıkmak istemeyen ama onu kendince yeniden yorumlayan otoriter eğilimler, kavramın dar bir yorumunu sahiplenerek herkesin değil kendi gibilerin yönetmesi gerektiğini savunur. Kontrol ve denge rolünü üstlenen kurumların yıpranması ve tam olarak işlememesi, kişisel ve grup çıkarlarının belirleyici rol almasıyla, liberal demokrasiler bu yorumu aşamayacak önemli bir tıkanma durumundadır. Kurumlar, herkesin denetiminde demokratik işleyişi değil güçlünün kontrolünde belli grupların çıkarını koruduğu ölçüde demokrasi sağlam bir temele dayanamaz. Popülist sağ, bu süreci iyi yöneterek söylemsel gücünü geçmişe yönelik öfkeyle birleştirip geniş halk kitlelerini yeni bir umuttan ziyade korkuyla besleyerek güçlenmektedir. Korku, Hobbes'un analizlerinden iyi bilindiği üzere siyasetin kurucu duygularından biridir ve egemenlik faktörünü pekiştiren, gücü merkezileştiren bir unsurdur. Brezilya örneği de demokratikleşme sürecindeki genişlemenin ve ekonomik iyileşmenin kurumsallaşamadığı ölçüde ters teptiği ve yeniden güvenlikçi, ayrımcı ve dışlayıcı söylemin güçlendiği bir ülke olmuştur. Bolsonaro'nun açıklamalarına yansıdığı gibi ülkenin beyaz/Hristiyan/orta-üst düzey kesimi dışındaki kesimler, özellikle yerel halk, demokrasinin bir parçası olarak görülmemektedir.

Bu bağlamda Brezilya'daki kısıtlı/sınırlı demokrasi geleneği, liberal-muhafazakâr birlikteliğin etkisiyle yeniden kendini göstermiştir. Askeri darbelerin gölgesinde demokrasiyle ilişkisi sorunlu ülkede, PT'nin yürüttüğü siyasal ve sosyal pratikler, parlamento, siyasi partiler arası denge ve yüksek yargının dönüşümü gibi noktalarda etkili olmamıştır. Yazının genelinde belirtildiği gibi, Brezilya'daki anayasal sistemin dayandığı sosyal değerler ile serbest piyasa ilişkileri arasındaki denge, PT tarafından birincisi lehine dönüştürülmek istenmiş ancak ilk dönemlerdeki başarı, küresel ekonomik gelişmelerin ve iç siyasetteki güçlerin etkisiyle başarısız olmuştur. PT, demokrasiyle bağı çok güçlü olmayan neoliberal uygulamalardan tam olarak kopmamıştır. "Neoliberal krizlerin yol açtığı toplumsal riskleri azaltma yöntemleri" (Topal, 2007: 44) olarak adlandırılabilir yukarıda değinilen uygulamalar, daha radikal bir dönüşüm beklentisini karşılayamamıştır. Bu durumda ülkenin küreselleşme-karşıtı dalganın yükseldiği 2000'lerin başından itibaren farklı bir siyasetin alanı olacağı umudu, şimdilik yok olmuştur. Yerel toplumsal hareketlerin, örgütlü sendikaların ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının etkisiyle genişleyen PT etkisi,

beklenen anti-elitist dönüşümü sağlayamadığı için beyaz, dini değerler vurgulu ve ABD-destekli siyasetin geri dönüşü, Temer dönemindeki geçişin ardından, Bolsonaro ile gerçekleşmiştir. Bolsonaro ilk günlerindeki uygulamalarla, ekonomik kriterleri halkın beklentilerinden daha farklı uygulamak isteyen neoliberalizmin istediği türde bir lider olarak görünmektedir.

Sonuç

Toparlamak gerekirse, Brezilya'nın 2003'te Lula da Silva yönetiminden 2019'da başlayan Bolsonaro yönetimine kadar geçirdiği değişim dalgası, popülizmin demokrasiye yönelik eleştirilerinin farklı kanatlarını sembolize etmektedir. Demokrasinin halkın farklı kesimleriyle farklı çıkar gruplarının ve geniş halk kitlelerinin sesi olma iddiası, liberal demokratik dengede ılımlı bir merkez ve işleyen kurumlar eliyle mümkündür. Şu iddia edilebilir ki, günümüzde ekonomik krizlerin derinleşmesi, ekolojik ve diğer yaşamsal değişimler, iletişim araçlarının genişlemesiyle sıradan insanın daha fazla görünür olma isteği gibi yeni gerginlik alanları üzerinden liberal demokrasinin uzun vadeli, yavaş ve uzlaşmacı ilerleme isteği karşılık bulamamaktadır. Bunun yerine hızlı, keskin ve net çözüm arayışları öne çıkmaktadır. Popülizm bu noktada devreye giren bir araçtır. Popülizmin halka dayalı yeni bir siyaset kurmak isteği popülist sol ve sağın farklı yorumlarıyla işler. Neoliberalizmin çizdiği ekonomik çerçeve bu farklı yorumların pratiğe geçme(me)sindeki temel belirleyicidir.

Brezilya'da değişim isteğini 2000'lerin başında ilk 20 yıl demokratik sol/popülist-sol sembolize ederken bugün ise aşırı-sağ/popülist-sağ karşılamaktadır. Bu keskin değişimin temel nedeni, yazıda savunulduğu gibi, PT'nin kurmaya çalıştığı yeni demokratik hegemonyada paydaşlarını ya da ittifak yapacağı kesimleri doğru seçememesidir. PT'nin yükselişini sağlayan örgütlü toplumsal kesimlerle, sendikalarla ve yerel hareketlerle olan bağ, ilk dönemlerdeki sosyal politikaların ortaya konmasını sağlasa da devamında iktidarda kalmak için merkez sağ ve elitlere daha çok taviz verilmiştir. Sistemi kontrol eden elitlere karşı, sol popülizmin demokrasiyi genişletme ve tabana yayma hedefi belli bir noktada dirençle karşılaşmıştır. Devamında Rousseff'in azledilmesi sürecinde yükselen sağ popülizmin krizin faturasını farklılıklara çıkarmak isteği ve yakın geçmişe yönelik tepkisi, Bolsonaro gibi bilindik olmayan, görece yeni ve yıpranmamış bir ismin öne çıkmasını sağlamıştır.

Neoliberalizme karşı cepheden değil ama ılımlı uygulamalarla ve teknik manevralara alan kazanmak isteyen PT yönetimleri, partilerin işleyişi, başkanlık için gereken seçim ittifakları ve temel ekonomik kurumların işleyişinde köklü değişiklikler yapamadı. Bakanlık sayısını artırmak, koalisyona daha fazla parti

almak gibi tavizler, değişim sağlayacak hamleler değildi. Değişim isteyen ılımlı bir lider Lula öncülüğünde merkezde kalarak geniş kitlelerin desteğini almak istemek, federal ülkenin yerel ve etnik farklılıklarının yönetilmesinde yeterli olmadı. Yukarıda belirtildiği gibi en az dirençle karşılaşılarak kitlelerin desteğini almak isteği, kötüye giden ekonomik göstergelerle iyice zorlaştı. Lula döneminde biriken sorunlar, onun kişisel sempatisiyle belli bir süre idare edilirken, eski gerilla ve radikal geleneğe yakın Rousseff'in kadın olarak uğradığı ayrımcı tepkilerle zirveye çıktı. Tepkiler, bir geçiş dönemi lideri Bolsonaro'yu parlattı. Bolsonaro, ayrımcı söylemlerine rağmen demokrasinin genişlemesi yönünde bir beklentisi olmayan neoliberalizmin ekonomik programlarına uygundur.

Sonuç olarak, ülkenin siyasi yapısının da zorladığı PT'nin kurmaya çalıştığı denge, geniş tabanlı koalisyonlar, değişim isteğini tam anlamıyla yürütememiştir. Devamında gelen uluslararası spor organizasyonlarının yıkıcı etkisi, küresel çapta değişen ekonomik dalga ve toplumsal hareketlerin aktif müdahaleleriyle birlikte PT başarısızlığa uğramıştır. Karşısında herhangi bir siyasi alternatiften ziyade, Avrupa'da da olduğu gibi geçiş döneminin krizini yansıtan bir tepki/öfke söylemi yükselmiştir. Bu söylemin daha da keskinleşmesi ya da PT'nin yaşadığı gibi iktidarda törpülenmesi mümkündür. Sürecin nasıl ilerleyeceğini önemli ölçüde toplumsal hareketlerin sürdüreceği eylemlerin içeriği ve seyri belirleyecektir.

Sonnotlar

- ¹ Lula, bir lakap olmasına rağmen daha sonra resmi isme eklenmiştir.
- ² Çalışmanın konusunu ve hatta bir makalenin sınırlarını aşacak bağlamda farklı tartışmalar bu konuyla ilişkilidir. Özellikle yoksulluk, post-kolonyal ilişkiler, uluslararası ilişkiler literatüründe Latin Amerika ve popülizm üzerinden sosyal politikalar, yerel mücadeleler ve refah devleti tartışmaları zengin bir içerik sumaktadır. Bknz. Weyland, 2003, 2013; Sader, 2009; Dinerstein, 2014.
- ³ Ülkenin siyasi tarihinde 1922'de kurulan ve ülkenin en eski siyasi partilerinden olan Brezilya Komünist Partisi'nin (PCB) ve 1962 yılında kurulan genel işçi konfederasyonu CGT'nin örgütlü mücadelesinin etkilerini ve geçiş süreçlerindeki mücadelelerini hatırlatmak gereklidir. Bu konudaki müdahalesi için yazının hakemine teşekkür ederim.
- ⁴ Ekonomi politik analizler çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte Brezilya'nın bu süreçte iktisadi anlamda yaşadığı ve aşamadığı gerginlik ve ikilemlere; neoliberalizmin bu noktada belirleyici güç olduğuna dair detaylar için bknz: Arestis ve Saad-Filho (der) (2007), Saad-Filho ve Morais (2018).

Kaynakça

Ansell A (2018). Impeaching Dilma Rousseff: The Double Life of Corruption Allegations on Brazil's Political Right. *Culture, Theory and Critique*, 59(4), 312-331.

Arestis P ve Saad-Filho A (der) (2007). *Political Economy of Brazil: Recent Economic Performance*. Springer.

Avritzer L (2017). The Rousseff Impeachment and The Crisis of Democracy in Brazil. *Critical Policy Studies*, 11(3), 352-357.

Avritzer L (2019). The Double Crisis of Representation and Participation in Brazil. *Representation*, DOI: 10.1080/00344893.2019.1572646

Bourne R (2008). *Lula of Brazil: The Story So Far*. London: Zed Books.

Braga R ve Purdy S (2019). A Precarious Hegemony: Neo-Liberalism, Social Struggles, and The End of Lulismo in Brazil. *Globalizations*, 16(2), 201-215.

Bringel B ve Pleyers G (2019). June 2013, Five Years Later: Polarization, Reconfiguration of Activism, and Challenges for The Brazilian Left. İçinde: V Puzone ve L F Miguel (der), *The Brazilian Left in the 21st Century*, London: Palgrave Macmillan, 237-257.

Bruera H F G (2013). *Lula, The Workers' Party and the Governability Dilemma in Brazil*. London: Routledge.

Cammack P (2000). The Resurgence of Populism in Latin America. *Bulletin of Latin American Research*, 19(2), 149-161.

Chagas-Bastos F H (2019). Political Realignment in Brazil: Jair Bolsonaro and the Right Turn. *Revista de Estudios Sociales*, 69, 92-100.

Conniff M L (der) (2012). *Populism in Latin America*. The University of Alabama Press.

Daly T G (2019). Populism, Public Law, and Democratic Decay in Brazil: Understanding the Rise of Jair Bolsonaro. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3350098. Son erişim tarihi, 01/09/2019.

De la Torre C (2017) Populism in Latin America. İçinde: C. Katwasser vd. (der), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford University Press.

Dinerstein A (2014). *The Politics of Autonomy in Latin America: The Art of Organising Hope*. Springer.

Dw.com (2019). Bolsonaro wants Macron's Apology Before Taking G7 Amazonia Aid. *dw.com*, <https://www.dw.com/en/brazils-bolsonaro-and-frances-macron-go-head-to-head/a-50171897>. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Electionresources.org/br (2020). October 3, 1994 Presidential Election Results, <http://electionresources.org/br/president.php?election=1994&state=BR>. Son erişim tarihi, 20/05/2020.

Flynn P (2005). Brazil and Lula, 2005: Crisis, Corruption and Change in Political Perspective. *Third World Quarterly*, 26(8), 1221-1267.

Garmany J ve Pereira A W (2019). *Understanding Contemporary Brazil*. New York: Routledge.

Goldstein A A (2019). The New Far-Right in Brazil and the Construction of a Right-Wing Order. *Latin American Perspectives*, 46(4), 245–262.

Gonzalez E ve Leme L (2019). Tracking the first 100 days of Brazilian president Jair Bolsonaro, *as-coa.org*, <https://www.as-coa.org/articles/tracking-first-100-days-brazilian-president-jair-bolsonaro>. 11/04/2019, Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Guardian Staff (2018). Who is Jair Bolsonaro? Brazil's Far-right President in His Own Words. *Guardian*, 06/09/2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/sep/06/jair-bolsonaro-brazil-tropical-trump-who-hankers-for-days-of-dictatorship>. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Hunter W (2010). *The Transformation of the Workers' Party in Brazil, 1989–2009*. New York: Cambridge University Press.

Levitsky S ve Way L A (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. New York: Cambridge University Press.

Loureiro P M ve Saad-Filho A (2019). The Limits of Pragmatism the Rise and Fall of The Brazilian Workers' Party (2002–2016), *Latin American Perspectives*, 46(1), 66–84.

Martins M D (2016). Democracy and Popular Rebellion in Contemporary Brazil. *Journal of Developing Societies*, 32(4), 362-381.

Merkel W (2004). Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, 11(5), 33-58.

Merkel W (2010). Are Dictatorships Returning? Revisiting The 'Democratic Rollback' Hypothesis. *Contemporary Politics*, 16(1), 17-31.

Mouffe C (2019). *Sol Popülizm*. Çev. Aybars Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mudde C (der). (2016). *The Populist Radical Right: A Reader*. London: Taylor & Francis.

Mudde C ve Kaltwasser C (2013) Populism: Corrective *and* Threat to Democracy. İçinde: C Mudde ve C R Kaltwasser (der), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* New York: Cambridge Press, 205-222.

- Müller J E (2017). *Popülizm nedir? Çev. Onur Yıldız, İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Öngel V (2014). Brezilya'nın Değişmeyen Gerçeği; Yolsuzluk. *Akademik Hassasiyetler*, Yıl 1, Özel Sayı, 25-50.
- Phillips T (2019). "A second trump": Bolsonaro's Offensive Rhetoric Adds to Brazil's Discomfort. *Guardian*, 19/08/2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/19/bolsonaro-offensive-rhetoric-brazil>. Son erişim tarihi, 02/09/2019.
- Pinheiro P (2016). Dilma Rousseff Might Be Gone, But Brazil's Political Crisis Certainly Isn't. *Guardian*, 01/09/2016, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/01/dilma-rousseff-brazil-political-crisis-conservatives-corruption>. Son erişim tarihi, 02/09/2019.
- Rohter L (2012). *Brazil on The Rise: The Story of A Country Transformed*. London: Palgrave Macmillan.
- Saad-Filho A (2007). Brezilya'da Neoliberalizm, Demokrasi ve Ekonomi Politikası. İçinde: Aylin Topal (der), *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*, İstanbul: Yordam Kitap, 122-147.
- Saad-Filho A (2013). Mass Protests Under 'Left Neoliberalism': Brazil, June-July 2013, *Critical Sociology*, 39(5), 657-669.
- Saad-Filho A ve Morais L (2014). Mass Protests: Brazilian Spring or Brazilian Malaise?, *Socialist Register*, 50, 227-246.
- Saad-Filho A ve Morais L (2018). *Brazil: Neoliberalism versus Democracy*. Pluto Press.
- Sader E (2009). Postneoliberalism in Latin America. *Development Dialogue*, 51(1), 171-179.
- Samuels D (2006). Brazilian Democracy Under Lula and the PT. *Constructing Democratic Governance in Latin America Conference*, Washington DC, 28-29 September 2006, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.472.9971&rep=rep1&type=pdf>. Son erişim tarihi, 02/09/2019.
- Savran S (2006). Brezilya'da Lula Faciası. *Praksis*, 14, 123-148.
- Solak M (2015). Koalisyoncu Başkanlık Sistemi: Brezilya. İçinde: *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/baskanlik_sistemi.pdf, 117-220. Son erişim tarihi, 03/09/2019.
- Strategic Comments (2018). Brazilian Politics and the Presidential Election. *Strategic Comments*, 24(7), vii-viii.
- Stavrakakis Y, Katsambekis G, Kioupiolis A, Nikisianis N, Siomos T (2018). Populism, Anti-populism and Crisis. *Contemporary Political Theory*, 17(1), 4-27.

Topal A (2007). Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan. İçinde Aylin Topal (der), *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*, İstanbul: Yordam Kitap, 21-48.

v-brazil.com/government/laws/constitution.html (2020). Brazil Constitution, <http://www.v-brazil.com/>. Son erişim tarihi, 20/05/2020.

Watts J (2016). Dilma Rousseff: Brazilian Congress Votes to Impeach President, *Guardian*, 18/04/2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/18/dilma-rousseff-congress-impeach-brazilian-president>. Son erişim tarihi, 02/09/2019.

Weyland K (2003). Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How much Affinity?. *Third World Quarterly*, 1095-1115.

Weyland K. (2013). Populism and social policy in Latin America. *Latin American Populism in the Twenty First Century*, 117-145.

Yıldırım Y (2017). Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2), 51-72.

İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas'ın Foucault Eleştirisi¹

Erol Subaşı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0001-5710-9988, e-posta: erol.subasi@erdogan.edu.tr.

Özet

İktidar siyaset biliminin ve siyaset sosyolojisinin temel kavramlarından biridir. Öyle ki siyaset biliminin kendisi bir iktidar bilimi olarak bile görülebilir. İktidar, Platondan Karl Marx'a ya da Max Weber'e ve günümüze değin bir çok düşünürün temel ilgi alanlarından birini oluşturmuştur. Bununla birlikte, iktidar geleneksel olarak sahip olunabilecek, biriktirilebilecek, azalabilecek, paylaşılacak ve yitirilebilecek bir töz olarak görülmüştür. Oysa neomarksist ve post-yapısalcı yaklaşımlar giderek daha yoğun bir şekilde iktidarı bir töz olarak değil konumlar arası stratejik bir ilişki tarzı olarak kavrama eğilimindedirler. İşte bu çalışma Fransız filozof ve düşünce sistemleri tarihçisi Michel Foucault'nun ilişkisel iktidar kavrayışını, Yunan asıllı Fransız siyaset sosyoloğu Nicos Poulantzas'ın eleştirileri bağlamında ele almaktadır. Foucault'nun ilişkisel-post-yapısalcı bir konumlanmadan Marksist iktidar kavrayışına getirdiği eleştirileri Poulantzas ilişkisel-Marksist bir hatta cevaplayarak Foucaultcu iktidar yaklaşımına kendi eleştirilerini yöneltmiştir. Poulantzas'ın Foucault eleştirisi dört ana başlıkta toplanabilir: Devlet ve iktidar arasındaki ilişki; iktidarın kökleri; iktidar, hukuk ve fiziki zor; iktidar ve direniş stratejileri. Birincisi, Foucault'nun iddiasının aksine Marksizm için iktidar devletten doğup onda sonlanmaz; iktidar toplumsal mücadeleler içinden kaynar ve devletten taşar. İkincisi, Foucaultcu iktidar anlayışı kendi kendine referans veren ve her tür ilişkiye içkin soyut bir diyagram olarak kurgulanır; oysa Marksizm için iktidar her zaman üretim ilişkileri, emeğin toplumsal işbölümü ve toplumsal mücadeleler içinde kökleşir. Üçüncüsü, Foucault modern dönemde iktidarın fiziki şiddet yoluyla değil disiplinci mekanizmaların neden olduğu içselleştirmeler yoluyla icra edildiğini ileri sürer. Poulantzas'a göre ise böylesi bir yaklaşım hem devletin ve hukukun fiziki şiddet uygulamalarını görmezden gelir hem de rıza sorunsalını buharlaştırır. Son olarak Foucault'nun köksüz, soyut ve her tür sosyo-ontolojik ilişkiye içkin bir şekilde kurgulandığı için mutlaklaştırılmış iktidar kavrayışı direniş için hiçbir alan bırakmaz. Bu nedenle Foucault'nun iktidarın olduğu her yerde direnişin de olduğu şeklindeki veciz ifadesi temelsizdir. Poulantzas ise daha en başta toplumsal mücadeleleri iktidarın maddi temelleri olarak kurduğu için direnişler için belirli bir alan bırakmaktadır. Poulantzas'ın Foucault eleştirilerini tartışmak ilişkisel-post-yapısalcı bir iktidar kavrayışı ile ilişkisel-

Marksist iktidar anlayışı arasındaki geçişlilikleri ve geçişsizlikleri göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İktidar, İlişkisel İktidar Kuramı, Michel Foucault, Nicos Poulantzas, Siyaset Sosyolojisi.

Two Approaches of Relational Power: Poulantzas's Critique of Foucault

Abstract

Power is one of the fundamental concepts of political science and political sociology. Even political science itself can be seen as a science of power. Power has been one of the main interests of many thinkers from Plato to Karl Marx or Max Weber and to the present day. However, power has traditionally been regarded as a substance that can be owned, accumulated, shared and lost. Nevertheless, some neo-marxist and post-structuralist approaches have increasingly tended to grasp power as a mode of strategic relationship between positions rather than a mere substance. This study examines the French philosopher and historian of systems of thought Michel Foucault's relational conception of power through its criticism by Greek-born French political sociologist Nicos Poulantzas who responded to Foucault's criticism of the Marxist conception of power in a relational-Marxist line and directed his own criticism at Foucauldian approach to power. Poulantzas'critique of Foucault can be grouped under four main headings: the relationship between state and power; the roots of power; power, law and physical coercion; power and strategies of resistance. First, contrary to Foucault's claim, for Marxism, power does not arise from the state and end in it; power springs from the social struggles and overflows from the state. Second, the Foucauldian conception of power is constructed as an abstract diagram, which is self-referential and immanent in any social relationship; whereas for Marxism power is always rooted in the relations of production, social division of labour and social struggles. Third, Foucault argues that in modern times, power is not exercised through physical violence, but through internalizations caused by disciplinary mechanisms. According to Poulantzas, such an approach both ignores the physical violence of the state and law and evaporates the problem of consent. Finally, Foucault's conception of power which is rootless, abstract and immanent in all socio-ontological relations, leaves no room for resistance. Therefore, Foucault's celebrated statement that where there is power there is resistance is groundless. Poulantzas, on the other hand, leaves a certain space for the resistance, especially since it establishes social struggles as the material foundations of power. Discussing Poulantzas' critiques of Foucault is important in the sense that it reveals affinities and aversions between a relational-post-structuralist conception of power and a relational-Marxist one.

Keywords: Power, Theory of Relational Power, Michel Foucault, Nicos Poulantzas, Political Sociology.

Giriş

Siyaset biliminin ve siyaset sosyolojisinin en merkezi kavramlarından biri hiç kuşkusuz ki iktidardır. Öyle ki Andrew Heywood (2013: 9)'a göre siyaseti ve siyaset bilimini tanımlama biçimlerinden biri siyaseti iktidar ve siyaset bilimini bir "iktidar bilimi" olarak görmektir. Bertrand Russel (1938: 10)'ın da veciz ifadesi bilinir: "Enerjinin fizikte temel kavram olduğu anlamda iktidar da sosyal bilimlerde temel kavramdır." Tom Bottomore (2017: 7) da siyaset sosyolojisinin konusunu toplumsal bağlamı içinde iktidar olarak belirler. Anthony Giddens (1985: 7)'a göre de iktidar fail ve yapı ile birlikte sosyal bilimlerin merkezi kavramlarından biridir. Geleneksel olarak iktidar kavramı Platon, Aristo, Niccolo Machievelli, Thomas Hobbes, Karl Marx ve Max Weber'e kadar pek çok düşünürün ilgi alanında bulunmaktadır. 1950'lerle birlikte ise Amerikan siyaset bilimi ve sosyolojisi iktidar kavramını amprisist-pozitivist düzeyde ve 'Davranışçı Devrim' çizgisinde ele aldı.² Burada Amerikan sosyolojisindeki eğilimlerin ayrıntılı bir eleştirisini yapacak yer yok ancak Nicos Poulantzas (1978b: 104-106)'ı izleyerek bu çalışmaların iradeci, işlevselci-entegrasyonist ve bireyci eğilimler barındırdığı söylenebilir. Bu çalışma ise farklı bir iktidar anlayışını, Fransız filozof ve düşünce sistemleri tarihçisi Michel Foucault'nun ve Yunan asıllı Fransız Marksist siyaset sosyoloğu Poulantzas'ın ilişkisel iktidar kavrayışlarını Poulantzas'ın Foucault eleştirisi bağlamında ele almaktadır.

Fransız filozof Foucault (1975, 1976) Weber ve Marx'ı da içine alacak şekilde geleneksel iktidar kavrayışlarının iktidarı elde edilebilir, elde tutulabilir, biriktirilebilir, azaltılabilir ya da tamamen kaybedilebilir bir töz³ olarak tasarladığı eleştirisini getirmişti. Buna göre Marksist yaklaşımlar iktidarı hakim sınıfların elinde bir araç-olarak-devlet aygıtı ile ilişkilendirerek devleti iktidarın doğduğu, temerküz ettiği ve nihayetlendiği kapalı alanı olarak görmüşlerdi. Weberciler de iktidarı kurum-olarak-devlet elinde tekelleşen ve toplulaşan bir şey olarak tahayyül etme eğilimindeydiler.⁴ Oysa Foucault, iktidarın devlet gibi tek bir merkezden doğmayan ve orada yoğunlaşmayan; aksine çok farklı gözelerden fışkıran ve toplumun sinir uçlarına kadar kateden bir ilişki biçimi olduğunda ısrarlıydı. Dolayısıyla ilişkisel iktidar kavrayışı iktidarı koordinatlardan, konumlanmalardan ve ilişkilerden türeterek ona oyunsal, uzamsal ve hareketli bir nitelik atfetti. İktidar artık özne-nesne arasındaki basit bir sahiplik ilişkisinin ötesinde farklı öznelliklerin nesnelere dolayımıyla birbirlerine nazaran aldıkları mesafelerden kaynaklanan bir stratejik konumlanmayı ifade etmekteydi.

Yunan asıllı Fransız siyaset sosyoloğu Poulantzas iktidarın ilişkisel niteliği konusunda Foucault ile hemfikir olmakla birlikte birçok noktada onu eleştirdi. Poulantzas'ın Foucault eleştirisi kısmen Foucault'nun -ve Gilles Deleuze'ün-

Marksizme yönelttikleri eleştirilere savunmacı cevaplar ve kısmen de Poulantzas'ın özgün karşı eleştirilerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada Poulantzas ortodoks olmayan ilişkiyel-Marksist bir kuramcı olarak ele alınırken Foucault -bir post-yapısalcı olmadığını ileri sürse dahi- post-yapısalcı çalışmalara bir ilham kaynağı olması bakımından değerlendirilmektedir. Bu noktada, iktidarın ilişkiyel ortak parantezi içinde Marksist ve post-yapısalcı iki versiyonu ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Bu bakımdan da Poulantzas'ın Foucault eleştirisi, Foucault'nun yaklaşımı -ve daha genel olarak post-yapısalcı yaklaşımlar- ile Marksist yaklaşımlar arasındaki geçişlilik, diyalog, alış-veriş ve geçişsizlikleri göstermesi açısından anlamlıdır.

Çalışma, Poulantzas'ın Foucault eleştirilerinin dört ana noktada yoğunlaştığını ileri sürmektedir: 1) İktidarın devletsizleştirilmesi, 2) İktidarın köksüzleştirilmesi, 3) İktidarın zordan arındırılması ve 4) Direnişin imkânsız hale getirilmesi. Çalışmanın birinci kısmında Poulantzas, Foucault'nun ve Deleuze'ün Marksizmin iktidarı devlet ile özdeşleştirdiği ve ona indirgediği eleştirisini cevaplamaktadır. Bir kere Marksizmde iktidar devletten doğmaz, devlet aygıtlarının kendinde bir iktidarı yoktur, devlette cisimleşen iktidar sınıf erklerinin karmaşık etkileşimini ve ilişkiselliğini yansıtır; dahası iktidar asla devlet alanı içinde tüketilmez ve devletten taşarak⁵ devlet dışı olarak görülen toplumsal uzamlara da yayılır. Ezcümle, Marksizmde iktidar devletten doğmaz ve onda sonlanmaz; bununla birlikte devlet sınıf erklerinin ve sınıf mücadelesinin yeniden üretiminde kurucu bir rol oynar. İkinci kısımda Foucault ve Deleuze'ün Marksizme yönelttikleri iktidarın kaynağını ekonomik ilişkiler içinde görme yanılığısına karşı Poulantzas'ın öne sürdüğü argümanlar ele alınmaktadır. Poulantzas'a göre gerçekten de Marksizm'e göre iktidar üretim ilişkileri, emeğin toplumsal iş bölümü ve sömürü ilişkisinde kökleşmiştir. Oysa Foucault'nun iktidarı köksüzleştirme hamlesi onu her tür ilişkiyi önvarsayan idealist ve soyut düzeyde bir diyagram olarak iktidar kavrayışına götürme riskini içinde barındırmaktadır. Üçüncü kısımda Poulantzas Foucault'yu hukukun ve özellikle fiziki zorun iktidarın icrasında oynadığı rolü göz ardı etmekle suçlar. Foucault devletin zor aygıtlarını daha genel ve heterojen disiplinci tertibatların⁶ basit birer uzantısı şeklinde tasarlar. İktidarın modern toplumlarda fiziki zor üzerinden değil de salt ideolojik-manipülasyonlar, içselleştirmeci disiplinci tertibatlar ya da itaat arzusu tarafından hayat bulduğuna dair argümanlar iktidarı öznellediği ve iktidarın maddi ayaklarını yok saydığı ölçüde yetersizdir. Dördüncü kısımda, Poulantzas Foucault'nun meşhur iktidarın her yerdeliği nedeniyle direnişin de her yerde olduğuna dair tezini eleştirir. Buradaki en sorunlu nokta Foucaultcu içkin iktidar kavrayışının kendinden başka bir temeli olmaması, dolayısıyla direnişin de aynı şekilde temelsiz kalması ve imkânsızlaşmasıdır.

Devlet ve İktidar Arasındaki İlişki

Marksizm genellikle -içeriden ya da dışarıdan- iki tür eleştiriden nasibini alır. Birincisi, özellikle Üçüncü Enternasyonal'in talihsiz mirası dolayısıyla bir çeşit *ekonomizm* eleştirisidir. Bu eleştiriye göre toplumsal bütünlük alt yapı ve üst yapı düzeyleri arasındaki topolojik bir ayırım ile anlaşılır ve belirleyici rol alt yapıya atfedilir. Dolayısıyla devlet ve siyaset alt yapının dolaysız yansımaları olarak görülür. İkinci bir eleştiri ise bunun tam zıddı bir meyanda yapılır. Birinci eleştiri ekonominin ya da alt yapının aşırı belirlenimci rolüne ve devletin ve siyasetin yokluğu anlamında bir devletsizlik eleştirisine tekabül ederken ikincisi tam tersine bir *devletçilik* eleştirisidir. Marksizm, her şeyi devlet merceğinden görür ve piyasa karşıtlığı devletin temel aktör olarak ele alınmasına neden olur. Buna göre Marksizm ekonomiden söz ettiğinde ekonomizm ve devletten söz ettiğinde de devletçilik eleştirisine muhatap olur. Üstelik devletçilik eleştirisi salt Stalinist pratikle ya da reel sosyalizm örnekleri ile sınırlı kalmaz ve Marksist kuramın kendisine yöneltilir. Poulantzas Marksist kuramda devletin kilit bir rol oynadığını kabul eder, fakat iktidarın ne devlet ile özdeşleştirildiğini ne de ona indirgenmediğini söyler “Marksizm açısından iktidar devlet ile özdeşleşmez ve ona indirgenemez” (Poulantzas, 1978: 39).

Üretim ilişkileri mülkiyet ilişkilerini ve sınıfsal erk ilişkilerini doğurur. Sınıfsal erkler sömürden ve ekonomik mülkiyetten neşet eder. Ekonomik mülkiyet, belirli amaçlar için üretim araçlarını paylaşırma “kapasite” (ya da gücünü) ifade eder. Sahiplik ise üretim araçlarını kullanıma sokmak ve emek sürecinde uzmanlaşma anlamına gelir. Tüm bu erkler farklı sınıf pratikleri ile farklı sınıflararası “ilişkiler sistemi” içinde konumlanmıştır ve buralarda cereyan eder. Ekonomik süreçler ve üretim ilişkileri bir iktidar ağı olarak, kurucusu olduğu siyasal ve ideolojik süreçler tarafından hem sınırlanır hem de onlar tarafından meşrulaştırılır. Siyasal ve ideolojik süreçler de ekonomik olanlar ve üretim ilişkileri içinde mevcuttur. Başka bir deyişle ekonomik süreçlerin kendisi halihazırda ideolojik ve siyasaldır (Poulantzas, 1978a: 39-40).

O halde Deleuze (1975)'ün katıldığı ve Foucault (1976: 123-124)'nun da iddia ettiği gibi Marksizm için “iktidar ilişkileri diğer ilişki türlerine (ekonomik süreçler, bilme süreçleri, cinsel süreçler) dışsal bir konumda değildir.” Bilakis Marksizme göre ekonomik süreçler sınıf mücadelelerinin içinde sahne aldığı alanlardır. Dolayısıyla, ekonomik olan asla sadece ekonomik değildir, Foucault ve Deleuze'ün nadiren değindikleri sömürü olgusu bağlamında iktidar ilişkileri ile göbekten bağlıdır. Poulantzas için iktidar, toplumsal iş bölümündeki nesnel yerleri bakımından biri diğeri ile karşıtlık halinde kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan sınıflar arasındaki ilişkilerde mevcuttur. Dolayısıyla

iktidar ekonomik ilişkilere içkindir. Dahası, artı-değer üretiminden doğan bu iktidar ilişkileri, siyasal-ideolojik erklerle ilişkisi içinde özgül kurum-aygıtlarda somutlaşır: şirketler-fabrikalar-üretim birimleri artı-değerin ayıklandığı ve bu iktidar ilişkilerininin hayata geçtiği yerlerdir (Poulantzas, 1978a: 40).

Deleuze (1975: 1209)'ün Foucault'yu yorumlarken Marksist tezlere gönderme ile "erkin devlet erki olacağı, bu erkin kendisinin de devlet aygıtı içinde konumlanacağı" yolundaki argümanlara karşı Deleuze (1975: 1209)'e göre Foucault tam tersinden devletin kendisinin bir bütün etki ya da çarkların ya da odakların çoğulluğundan, "iktidarın mikro fiziğinden" oluştuğunu göstermektedir. Poulantzas'a göre ise Marksizm ne iktidarı devlete indirger ne de salt onunla özdeşleştirir. Emegın toplumsal iş bölümü ve sınıf mücadeleleri ile iktidar ilişkileri *devletten taşar*. Foucault ve Deleuze'de görüldüğü biçimde devletin dar, hukuki kavramsallaştırmasının ötesine geçildiğinde bile iktidar devlet aygıtlarından taşar. Poulantzas burada Althusser'i ve onun devletin ideolojik aygıtları kavramını hatırlatırken, Foucault ve Deleuze'ün devleti silahlı kuvvetler, polis, hapisane ve mahkemeler şeklinde dar, kamusal bir çekirdek ya da başka bir deyişle bir zor aygıtı olarak gördüklerini belirtir. İktidarın devletin dışında olduğunu söyleyebilmeleri, devletin kendisini sınırlı ve dar bir çerçeveye hapsetmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Devlet bir kere bir demir çekirdek olarak görüldü mü sağlık-sığınma aygıtı, hastaneler ve spor aygıtları devletin dışında görülürler (Poulantzas, 1978a: 40-41). Poulantzas'ı izleyerek bu tür bir daraltılmış devlet kavramsallaştırmasının sivil topluma alan açabilmek için esasen liberal çoğulcu kuramlar tarafından da benimsendiğini hatırlatabiliriz.

Poulantzas'a göre toplumsal sınıflara ve sınıf mücadelelerine ilişkin erkler devlete indirgenemez. Bu durum devlet ile dışsal bir ilişki içinde olmaması ve siyasal erk ile birçok noktada kesişmesine rağmen üretim ilişkileri içindeki erkler için de geçerlidir. Poulantzas Keynesçi kapitalist devletin müdahaleci niteliğini tanıdığını ve giderek her alana müdahil olduğunu ve özellikle tüm sınıf erklerine yatırım yaptığını söyler. Entelektüel emek ile beden emeginin birbirinden ayrılması, ulaşım, lojman, sağlık, sosyal yardım ve boş zaman alanlarında devletin giderek daha çok bulunması sınıfsal erkler ile devlet erki arasındaki açığı kapatmaktadır. Sınıf erkleri devletin ötesine *aşarlar*. Ne tüm siyasal söylem ne de tüm ideolojik erk devlet tarafından üretilmez. İdeolojik aygıtlar, mevcut hakim ideolojiyi genişletir ve yayar. Weber'in iddiasının aksine dini yaratan kilise değil; kiliseyi yaratan dindir. Böylece Poulantzas'a göre ideolojik ilişkilerin kökleri devletin de ötesindeki güç ilişkileri içindedir. Böylece aygıtlar ve sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkide öncelik ekonomik, siyasal ya da ideolojik mücadelelerdedir. Aygıtlar ve kurumlar bu mücadeleler ile oluşturulurlar (Poulantzas, 1978a: 41-42).

Foucault'nun sorunsal devlet ve üretim ilişkileri, ekonomik erkler ve siyasi erkler arasındaki ilişkileri bir üçüncü referans noktası olarak çeşitli erkler ortak olan iktidar diyagramına yerleştirmekten ibarettir (Poulantzas, 1978: 45). Bu sorunsal bazı 'yeni filozoflarınkine' göre üstünlük taşır; zira o ne zamanın başlangıcından beri var olan genel bir iktidar teorisine girer ne de devleti tüm toplumsal gerçekliğin kurucusu olarak görür. Oysa söz konusu 'yeni filozoflar'-özellikle Bernard-Henri Levy ve André Glucksmann- devleti tüm toplumsal ilişkilerin kurucu ve bütünselleştirici ilkesi olarak göreyerek toplumsal mücadelelere ise hiçbir kurucu paye bırakmamaktadır. Bu yaklaşım, Jacques Lacan'ın psikoanalizinden de etkilenecek devleti tüm toplumsal gerçekliğin yaratıcısı bir Efendi, bir Devlet-iktidar olarak görme eğilimindedir. Totaliteryanizm tarihsel bir olgu olmaktan çok bu Devlet-iktidarın ezeli ve ebedi karakteridir (Poulantzas, 1978a: 44-45).

Oysa Poulantzas (1978a: 49)'a göre Marksizm devlet, iktidar ve toplumsal mücadeleler konusunda şu önermelerde bulunur:

- a) Sınıf mücadeleleriyle koşullanan sınıf iktidarı sınıfsal olarak bölünmüş bir toplumda iktidarın temel taşıdır.
- b) Ekonomik erk ve üretim ilişkileri üstüne kurulmuş olsa da siyasal erk diğer erklerin alanlarındaki dönüşümler için kilit öneme sahiptir.
- c) Kapitalist üretim tarzında siyasal erk diğer erklerden ayrı bir yere sahiptir.
- d) Siyasal erk devlet tarafından toplulaştırılır ve somutlaştırılır.

Foucault ve Deleuze ise bu önermeleri reddeder. İktidarı sayısız mikro duruma dağıtırlar. Sınıfları ve sınıf mücadelelerini ihmal eder ve devletin merkezi rolünü görmezden gelirler. Poulantzas bu noktada Foucault ve Deleuze ile Anglo-sakson sosyolojisi ve siyaset bilimi arasında ilginç paralellikler kurar. Bilindiği gibi Talcot Parsons, Robert K.Merton, Robert A. Dahl, Harold Lasswell, Amitai Etzioni gibi isimler devleti analizden çıkararak tahlillerinde "mikroerklerin plüralizmine" kaymışlardı. Siyasal düşüncenin hukuki devlet üzerinde odaklaştığı, evrensel düzeyde üretilen düşünsel ürünlere ilgisizliğin hüküm sürdüğü Fransa'da söz konusu isimlerin pek bilinmediği söylenebilir. Böylece Poulantzas'a göre bu fikirler Fransa'da yeniymiş gibi sunulabilirdi. Yine Poulantzas'a göre Foucault'nun asıl başarısı müdahaleci ve yayılmacı bir nitelik arzeden Keynesçi Ulusal Refah Devleti'nin toplumun kılcal damarlarına nüfuz ettiği bir dönemde devleti tablonun dışına çıkaran fikirlerine taraftar bulabilmiş olmasıydı (Poulantzas, 1978a: 49-50).

Poulantzas'a göre sınıf erki dahil tüm erkler ancak belirli aygıtlarda (devlet aygıtından farklı aygıtlar da dahil olmak üzere) maddileşerek var olabilirler. Bu aygıtlar iktidarın basitçe uzantıları değildir; onun üretilmesinde hayati rol oynarlar. Devletin kendisi sınıf erklerinin üretilmesinde "organik olarak" vardır. Fakat iktidar ve aygıtlar arasında; ya da sınıf mücadeleleri ile aygıtlar arasında öncelik sınıf mücadelelerindedir. Devlet sadece üretim ilişkilerinde ya da ekonomik sömürü ilişkilerinde değil; toplumun her kademesindeki iktidar ilişkilerinin kuruluşunda rol oynar. Ancak bu Weber'in ve onu takip edenlerin aksine analitik önceliğin kurumlara ya da kurum-olarak-devlete verilmesi gerektiği anlamına gelmez; iktidar ilişkilerinin analizinde ilk bakılması gereken yer devlet değil toplumsal mücadelelerin aldığı biçimlerdir. Bu ekonomik mücadeleler kadar; siyasal ve ideolojik mücadeleler için de böyledir. Yine de bu mücadeleler içinde üretim ilişkilerinin imtiyazlı bir konumu vardır ve bu mücadeleler salt ekonomik mücadeleler olarak görülmemelidir. Bu mücadelelerin kendisi siyasal mücadelelerden azade olmayan üretim ilişkileri alanından farklı mücadele alanlarına akarlar. Böylece iktidarın ne özsel olarak ekonomik ilişkilerden ne de devletten türediği, ne de iktidar ilişkilerinin bu unsurlara indirgenerek tüketilemeyeceği anlaşılır (Poulantzas, 1978a: 50-51).

İktidarın Kökleri

Poulantzas Foucault'nun iktidar kurumlarının materyalist pratiklerini (kapatma, tedavi, bedenün çeşitli şekilde operasyonlara tabi tutulması) göstermesi açısından değerli olduğunu kabul eder. Foucault itiraf etmese ya da açıkça belirtmese de belirli noktalarda Marksizm ile yaklaşır ve bazı noktalarda da Marksizmi zenginleştirme potansiyeli taşır. Poulantzas ve Foucault arasındaki temel ayrım noktalarından biri ise Foucault'nun iktidarın maddiliğinin kaynağını üretim ilişkilerinde ve emeğin toplumsal iş bölümünde görmemesidir. Foucault için iktidarın referans çerçevesi somutlaşmasından önce vardır. Bu çerçeve her bir iktidar alanında içkin bir "diyagram (panoptizm) ya da "soyut makine" oluşturur. Deleuze (1975: 1210) iktidarın kökleri ile ilgili olarak Foucault'nun düşüncesi ve Marksizm arasındaki farklılığı açık bir şekilde özetler: Devlette cisimleşen iktidar Marksistlerin sandığı gibi bir alt yapıya ya da üretim tarzına tabi değildir. Elbette disiplinci mekanizmaların ve kapatılma kurumlarının yaratılması onsekizinci yüzyılın demografik sıçramaları ile ilişkilidir. Ancak bunların varlığı "son kertede" ekonomik bir belirlenime bağlanamaz. İktidarın kökü ekonomik alanda değildir; zira tüm ekonomik alan (fabrikalar, work shoplar vb.) halihazırda bu iktidar mekanizmalarını önvarsayar. Poulantzas bu tür bir içkinlik yorumunun Foucault'yu idealist kampa itmek kabahatini işlediğini ileri sürer. Ayrıca Poulantzas diyagramlar ya da makineler şeklinde her tür sosyo-ontolojik ilişkide önverili olarak tasarlanan kategorilerin epistemolojik

işlevleri bakımından eski yapısalcı şablona dönüş olduğunu söyler. Bununla birlikte, Poulantzas (1978a: 74)'ın asıl eleştirmek istediği nokta Foucault'nun çözümlerinin tamamıyla "betimleyici" olduğu ve geleneksel işlevselciliğin birçok epistemolojik önvarsayımını kabullendiği bir tür "neo-işlevselcilik" olarak görülebileceğidir. Poulantzas örnek olarak Foucault (1975: 208)'dan şu alıntıyı verir:

Panoptik tertibat basitçe bir menteşe, bir iktidar mekanizması ile bir işlev arasında bir eşanjör⁷ değildir; bir işlev içindeki iktidar ilişkilerinin çalışmasını sağlamanın bir yolu ve bu iktidar ilişkilerinin bir işlevidir.

Poulantzas (1978a: 74) bu alıntındaki konumlanmanın işlevselcilikleri ile bilinen antropolog Bronislaw Malinovski ve sosyolog Parsons'dan çok da uzakta olmadığını ileri sürmektedir. Poulantzas yine de Foucault'nun söz konusu "ikinci düzey epistemolojik söylemi"ni görmezden gelmeye razıdır ki şu iki koşulla. *Birincisi*, ekonomik olana dair doğru bir kavrayışa sahip olmak. Foucault birçok başka kavramla girdiği ilişki gibi ekonomi kavramı ile de ikircikli bir ilişki içindedir. Anlaşılan odur ki ekonomik olana yönelik bütüncül bir tavır takınmaktan bilinçli bir şekilde kaçınmaktadır. Örneğin Foucaultcu bir ekonomi kuramından söz etmek mümkün değildir; zira Foucault ekonomiyi son derece seçmeci bir şekilde kullanmakta ve neredeyse hiçbir zaman üretim ilişkilerine ve toplumsal işbölümüne göndermede bulunmamaktadır. Poulantzas Foucault'da ekonominin iki biçimde kullanıldığını tespit eder. Kendine *Surveiller et Punir*'de yer bulan birinci biçimde ekonomi ana hatlarıyla 18. yüzyılda üretimin verimliliğinin artırılması şeklinde anlaşılmaktadır. İkinci biçimde Foucault (1975: 195-196) toplumu, mübadele ve sözleşmeden türetilen soyut-hukuki bireylerden oluşmuş bir mübadele toplumu olarak gören belirli bir Marksist yoruma karşı, bireylerin o dönemde özgül bilgi ve iktidar süreçlerine dayalı olarak gelişen yeni bir teknik tarafından yaratıldığı eleştirisini getirir. Birey hem toplumun ideolojik temsilinin "kurgusal atomu" hem de adına *disiplin* denen yeni bir iktidar teknolojisinin imal ettiği bir gerçekliktir. Bu anlamda Foucault (1975: 196)'ya göre iktidarı geleneksel olarak "uzaklaştırma", "dışlama", "bastırma", "sansür etme", "soyutlama", "maskeleye", "gizleme" gibi "negatif" sözcüklerle ilişkilendirmekten vazgeçip onu "gerçekliği", "hakikati" yaratıcı, imal edici olarak tasarlamamız gerekir. Foucault'nun eleştirdiği mübadele toplumu kavrayışı Pashukanis'in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Della Volpe'nin *Rousseau ve Marx*'ında ve *Marksizm ve Modern İktidarın*'da ve Lefebvre'in *Devlet Üzerine*'sinde kendine yer bulur. Buna göre bireyler genelleştirilmiş meta üretimi ve mübadelesi ve hukuki sözleşmeler dolayısıyla ele alınmakta, devletin temelleri de üretim ilişkileri içine değil de meta mübadelesinin aşırı-soyut formel-hukuki döngüsünün içerisine yerleştirilmektedir. Poulantzas'a göre

Foucault bu tür bir çözümlemenin eleştirisini yaparken haklıdır. Bununla birlikte, Poulantzas'a göre Foucault'nun 'ekonomik' kategorisi büyük oranda demografik artış ve endüstriyel meta üretimindeki yükseliş arasında kurulan bir korelasyona dayalıdır, bu hali ile devlet aygıtlarının maddiliği sorununu dışlamaktadır ve bu noktada yetersizdir.

İkinci koşul ise devletin üretim ilişkileri ve emeğin toplumsal iş bölümü ile ilişkisi içinde ve *uzam-zaman matrisleri* kavramı aracılığı ile anlaşılmasıdır. Poulantzas uzam-zaman matrisleri kavramını emeğin kapitalist toplumsal işbölümünün önvarsayımı, maddi referans çerçevesi ve üretim ilişkileri ile devlet arasındaki karmaşık ilişkinin kadraji olarak geliştirmiştir. İktidar ilişkilerinin materyalist çerçevelenmesine hizmet eden bu kavram Foucault'nun ama özellikle Deleuze ve Felix Guattari'nin *Anti-Ödip*'te geliştirdikleri *Urstaat* kavramına karşıt bir şekilde kurulmaktadır. Deleuze ve Guattari (1972: 257) *Anti-Ödip*'te Sümer kent-devleti Ur'u bir kavram-model olarak yaratırlar. *Urstaat*, hem devletin kökeni hem de dönüşmeyi arzuladığı her şeyin ebedi bir kalıbını oluşturur. Asyatik-despotik devlet formunun özü, *Urstaat* tüm devletlerin ufkunu oluşturan, onlarda içkin halde varlığını sürdüren ebed-müddet, soyut ve kökensel-makine-devlet olarak görülmektedir. *Urstaat* geleneksel Marksist üretim tarzı şeması (ilkel komünizm, antik, feodal, kapitalist ve sosyalist) içine oturmamaktadır; o ne diğerleri içinde bir formasyondur ne de bir formasyondan diğerine geçişi gösterir; o tüm biçim değiştirmelere rağmen mevcudiyetini sürdürmeyi bilen bir hayalettir. Deleuze ve Guattari'ye göre feodal devlet, kapitalist devlet ve hatta sosyalist devlet bu hayaleti bağrırlarında taşırlar. Aslında böylece Deleuze ve Guattari bize felsefe, antropoloji ve tarihi harmanlayarak, spirütüalist ve mistik nitelikli esasen tarihsiz, siyasetsiz ve sosyolojisiz bir devlet şablonu olarak *Urstaat*'ı sunarlar. Oysa, Poulantzas'ın uzam-zaman matrisleri kavramı materyalist belirlenmeleri içinde tarihselleştirme, dönemselleştirme ve toplumsallaştırmalara dayalı bir yaklaşım sunar. Bu yaklaşım, üretim ilişkileri, emeğin toplumsal işbölümü, sınıfsal mücadeleler ve devletin kurumsal mimarisi içinde cisimleşen ve kökleşen bir iktidar çerçeveleme stratejisi önerir. Bir parantez ile ne iradi-öznel ne de insan-bağımsız olarak anlaşılan, değişkenlik ve çeşitlilik gösteren uzamsallık ve zamansallık fikri ile Poulantzas'ın son dönemde giderek popülerleşen mekân ve uzam çalışmaları için de iktidar ilişkilerinin sosyo-politik bağlamsallaştırılması açısından önemli bir başlangıç noktası önermiş olduğunu söyleyebiliriz.

İktidar, Hukuk ve Fiziki Zor

Poulantzas Foucault'yu devlet, yasa ve terör arasındaki ilişkiyi ele aldığı bölümde de eleştirmeye devam eder. Poulantzas'a göre yasanın rolü iktidarın uygulanmasındaki baskıcı moment bağlamında ele alınmalıdır. Modern

kapitalist devletin ortaya çıkmaya başladığı dönemde hukuk keyfiliğin karşısında, mutlak iktidarı sınırlayıcı bir ilkeler manzumesi olarak ortaya çıkmıştı. ‘Hukuk devleti’ nosyonu yardımıyla yasa ve terör arasında yanıtıcı bir karşıtlık kuruldu. Poulantzas’a göre bu dikotominin yanıtıcılığı tarihsel olarak bakıldığında her tür devletin (Antik, Asyatik, Feodal) kendisini kaçınılmaz bir şekilde belirli bir yasa ve yasalara (Babil, Antik Yunan, Asur ya da Roma) bağlı göstererek eylemde bulunmuş olmasıydı. Başka bir deyişle, tarihsel olarak terör ve yasa karşıtlık içinde değil; daima bir arada vardı. Tarihte şiddeti içeride ve dışarıda en yoğun şekilde kullanmış devletlerin de atf yaptıkları bir hukuk sistemleri vardı. Bu minvalde, Stalin’in 1937 Anayasası dünyanın belki de en demokratik anayasasıydı. Dolayısıyla yasa ve hukuku terör ve keyfiyet karşısında konumlamak hukuki-legal modern burjuva bakış açısını yansıtan ve ne Weber’in ne de Marx’ın katıldığı bir görüştür. Yasa ve şiddet arasındaki ayrım en çok da modern devlet açısından anlamsızdır; zira geçmişteki örneklerinden farklı olarak Weber’in veciz formülasyonu ile modern kapitalist devlet meşru şiddet tekeli elinde bulundurur. Poulantzas modern kapitalist devletin kurumsal-betimleyici özellikleri arasına “*savaş tekeli*” de ekler (Poulantzas, 1978a: 83-84).

Hukuk o halde tüm devletlerde baskının ve şiddetin örgütlenmesinde kurucu bir rol oynar. Devlet, yasalar, kurallar, yasaklar ve normlardan oluşan, sansüre ve şiddete tabi bir alan yaratır. Tam da bu anlamda Poulantzas (1978a: 84)’a göre “hukuk, örgütlenmiş kamusal şiddetin kodudur.” Foucault ise hukukun iktidarın örgütlenmesindeki ve fiziki şiddetin devletin işlevindeki rollerini göz ardı eder. Bu anlamda da *La Volonte de Savoir, Surveiller et Punir*deki hataları tekrarlar. Poulantzas Foucault’nun bu konudaki düşünsel hattını şu şekilde özetler. 1) Hukuksallık ve terör dikotomisi yanlıştır çünkü hukuk her zaman şiddet ve fiziki baskı ile el ele gitmiştir. 2) Modern toplumlarda iktidarın uygulanışı doğrudan fiziki şiddet üzerinden değil yeni disiplinler yolu ile “heterojen” mekanizmalar aracılığı ile sağlanır. Foucault’ya referansla, artık hukuk değil teknik; yasa değil normalleştirme, cezalandırma değil kontrol etme devletten ve onun aygıtlarından taşarak toplumun kılcal damarlarına yayılmıştır. Bu minvalde, otorite-cebir ikilisinin yerini manipülasyon-iknanın aldığı söylenebilir. Kitleler iktidara bedenlerine uygulanan fiziki şiddet nedeniyle boyun eğiyor değildir; iktidar çok daha sinsi mekanizmalarla artık bedenleri değil ruhları terbiye etmektedir. Kitleler bu şekilde iktidarı içselleştirmiştir (Poulantzas, 1978a: 84-85).

Poulantzas Foucault’nun birinci önermesi ile, yani yasa ve terör dikotomisini reddi ile aynı fikirdedir. Fakat ikinci önermeye katılmaz. Buna göre Foucault iktidarın uygulanmasında hukukun ve ordu, polis, hukuki sistem gibi devlet aygıtlarının fiziki şiddet noktasındaki rollerini hafife alır. Tüm bunlar basitçe

disiplinci makinenin uzantıları olarak görülür. Söz konusu ikinci önerme Foucault'nun dışında muhtelif kişilerce ve farklı şekillerde de ortaya konulmuştur. Temel argümana göre modern iktidar fiziki şiddet değil; "ideolojik-sembolik manipülasyon" ve "baskının içselleştirilmesi" üzerine kuruludur. Şiddet artık sokaktaki polis üzerinden değil de meşhur bir ifade ile "kafadaki polis" açısından çözümlenmektedir. Fiziki şiddetin ve yasanın cebri fonksiyonunu görmezden gelmede Foucault yalnız değildir. Bu yaklaşım, erken dönem burjuva hukukisiyasal felsefesinde, Frankfurt Okulu'nun polisin yerini ailenin aldığı yönündeki analizlerinde, Bourdieu'nün sembolik şiddet ve baskının içselleştirilmesi düşüncelerinde görülmektedir ve genel olarak fiziki şiddet pratiklerinin genel düzeyinde bir azalma tespit etmektedir. Poulantzas bu yaklaşımların iki temel niteliğinden söz eder. Birincisi bu yaklaşımlar fiziki şiddeti tüm yaygınlığına rağmen hafife almakta ortaklaşmaktadır. İkincisi, bunlar baskı-ideoloji ikilisini sıfır-toplamlı bir ilişki içinde değerlendirmektedir. Buna göre fiziki şiddet düzeyindeki bir azalma ideolojik endokrinasyon ya da sembolik şiddet düzeyini artırır ve *vice versa* (Poulantzas, 1978a: 85).

Benzer bir yaklaşım da (Lyotard'ın *L'Economie Libidinale*'i [Libidinal Ekonomi] ve R. Scherer ve P. Legendre'nin *L'Amour du Censur*'ü [Sansür Aşk]) rızanın temellerini kitlelerin efendi arzusunda ya da Efendi sevdasında bulur. Bu yaklaşım da iktidarın icrasında örgütlenmiş fiziki şiddetin rolünü yoksayarak bunu bütünüyle bir "baskı-yasaklama" ikiliğine indirger. Söz konusu olan iktidar arzusuyla ya da Efendi sevdası ile kitlelerin iktidara "boyun eğme sebepleri"ni gösterebilmektir. Buradaki temel sorun bu tür çalışmaların iktidarın uygulanışını "öznelleştirmeleri" ve iktidarın icrasını psikoanalitik bir düzlemde kitlelerin itaat etme arzularına, köle tabiatlarına, efendi arayışlarına indirgemeleridir (Poulantzas, 1978a: 86).

Sorun söz konusu analizlerin öznelleştirilmiş hali ile bile olsa kitlelerin rızasını gündeme getirmesi değil, iktidarın tecellisini zoru ve fiziki şiddeti dışlayarak genel-soyut bir düzeyde salt bir efendi arzusuna ya da "sembolik baskıya" indirgemeleridir. Oysa Poulantzas'a göre rıza üretiminin pozitif maddi ayakları vardır. Özellikle iktidardaki gücün kitlelere maddi ödümler vermesi, birçok noktada arzu ya da ideolojiden daha etkili bir rol oynayabilmektedir. Her ne kadar Foucault'nun analizleri -yukarıdaki kimi örneklerden farklı ve üstün olarak- maddi normalleştirme pratiklerini içerse de onun analizleri de açık fiziki şiddetin ve bunun ifadesi olarak yasanın rolünü önemsizleştirmektedir (Poulantzas, 1978a: 86).

Foucault'nun analizlerindeki başka bir sorun da iktidar tekniklerinin sadece şiddet sorununu değil rıza sorununu da yutmasıdır. Rıza sorunu

ham, kuramsallaştırılmamış bir şekilde, “baskıyı içselleştirme” şeklinde ele alınmaktadır. Böylece rıza üretimi bir sorunsal olarak çözümlemenin dışına çıkarılmaktadır. Kitleler nasıl, niçin ve hangi koşullar altında rıza gösteriyorlar ya da belkide daha önemlisi göstermiyorlar? Disiplinci mekanizmalar eğer rızayı ya da boyun eğmeyi tamamen ve otomatik bir şekilde sağlıyorsa, başka bir deyişle içselleştirme teknolojilerinin kuşatmadığı hiçbir boşluk yoksa neden halâ toplumsal mücadeleler var? Bu noktada Foucault’ya yöneltilen temel eleştirilerden birini Poulantzas’ın da paylaştığını söyleyebiliriz: Foucault, meşhur direniş söylemini temellendirmekte başarısız olmaktadır. Poulantzas’a göre fiziki şiddet ve rızanın örgütlenme zorunluluğunun kökeninde sömürü olgusu üzerinde temellenen toplumsal mücadeleler bulunmaktadır. İşte tam da bu nedenle “mücadeleler her zaman iktidarın kuruluşunda yer alır.” Yoksa mücadelelerin temelinde Efendi ya da Yasa şeklinde anlaşılan bir iktidar yoktur (Poulantzas, 1978a: 87).

İktidarın İlişkiselliği ve Direniş Stratejileri

İlişkisel bir iktidar kavrayışına sahip Poulantzas ve Foucault çeşitli noktalarda yakınlaşırlarken diğerlerinde uzaklaşırlar. Poulantzas’a göre Foucault’nun iktidar konusundaki Marksizm eleştirileri hedefini şaşırılmaktadır. Bu eleştiriler “Marksizmin karikatürüne,” “Üçüncü Enternasyonal” ya da “Stalin Marksizmine” yönelmektedir. Poulantzas kendi ilişkisel iktidar kavrayışını Foucault’nun 1975’teki *Surveiller et Punir*’i ile 1976’daki *La Volonté de Savoir*’ından önce 1968’de yayınlanan kitabı *Pouvoir Politique et Classes Sociales*’da geliştirdiğini söyler. Foucault (1976: 123-126)’nun ilişkisel iktidar kavrayışına göre iktidar belirli bir toplumdaki güç ilişkilerinin stratejik durumunu ifade eder:

İktidar, elde edilen, koparılan ya da paylaşılan, muhafaza edilen ya da bırakılan bir şey değildir... Kuşkusuz nominalist olmak gerekir: iktidar bir kurum değildir ve bir yapı değildir, bazılarının sahip olacağı bir güç değildir: verili bir toplumdaki karmaşık bir stratejik duruma verilen addır... İktidarın olduğu yerde direniş vardır halbu ki, ya da daha doğrusu bu nedenle, direniş iktidara göre bir dışsallık konumunda değildir.

Poulantzas Foucault’nun iktidar konusundaki bu önermelerine kısmen katıldığını belirtir. Poulantzas kendi çözümlemelerinin de iktidarın temellük edilen, hakim sınıf-öznenin sahip olduğu bir nitelik olmadığını gösterdiğini söyler. Özellikle *Pouvoir Politique et Classes Sociales* kitabında Poulantzas iktidar meselesi üzerinde uzun uzadıya durmuştu. Sınıflar bağlamında düşünüldüğünde iktidar, “bir sınıfın ya da bazı sınıfların özgül çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi” olarak görülebilir (Poulantzas, 1978a: 161). Ancak bu iktidar, her daim diğer sınıflar ile ihtilâf halinde, güç ilişkileri içinde belirlenir. Bir sınıfın ya da sınıfların özgül

çkarlarını gerçekteştirme kapasiteleri diğeri ile çeliştiği oranda aralarında bir toplumsal mücadele vardır. İşte tam da bu nedenle “iktidar alanı tam anlamıyla ilişkiseldir”(Poulantzas, 1978a: 161). Bir sınıf erki tölzel olarak elde tutulan ya da sıfır-toplamlı iktidar kavrayışlarına göre ölçülebilecek bir büyüklük olarak görülemez. Sınıf erki öncelikle mücadele halindeki sınıfların ekonomik, siyasal ve ideolojik ilişkiler içindeki nesnel konumu ile ilişkilidir. Her bir sınıf erki diğeri sınıfların konumları ile belirlenir ve sınırlanır. Bu nedenle sınıf erki, bir sınıfın kendinden menkûl bir tasarrufu değildir ve diğeri sınıfların nesnel-maddi konumlanmaları ile ilişkisi içinde var kılır. Siyasal erk, devlete, ama daha çok belirli bir sınıf erkinin örgütlenmesine, sınıf pozisyonlarına ve toplumsal güçler olarak sınıflar arasındaki “stratejik alana” göndermede bulunur. Bir sınıfın siyasal erki salt kendi sınıfsal konumuna değil aynı zamanda diğeri sınıflar karşısındaki stratejik pozisyonlarına da bağlıdır (Poulantzas, 1978a: 161-162).

Foucault ve Deleuze’ün Marksizme atfettikleri, Marksizmde devletin bir şey, bir araç ya da kendinde, tölzel bir güce sahip olan bir varlık olarak görüldüğü şeklindeki suçlama haksızdır. Zira devlet erki devletin devlet olmağından kaynaklanmaz; devlet erki her zaman iktidar ilişkileri içindeki konumlanmaları ve stratejik pozisyonları gereği hakimiyet kazanmış toplumsal sınıf ya da sınıfların erkidir. Devlet ne hakim sınıfın elinde bir enstrümandır ne de belirli bir nicelikte erke sahip bir öznedir. “Devlet, hakim sınıfın, hükmedilen sınıflar ile ilişkisi içinde, stratejik örgütlenme yeridir”(Poulantzas, 1978a: 162). İktidarın icra edildiği bir yer ve merkezdir, fakat kendisi herhangi bir erke sahip değildir. Sosyo-politik mücadeleler devlete dışsal bir şekilde gerçekleşmez, varlık koşulları ve sonuçları itibarıyla devletin omurgasında kayıtlıdır.

Poulantzas Foucault’nun analizleri ile Marksizm arasındaki farkları sıralar: *Birincisi*, iktidarın oluşum alanı eşitsiz bir ilişkiyi imlemekle birlikte iktidar asla kendi icra kiplerinden doğmaz; kendinin dışında her zaman bir *temeli* vardır: 1) Sınıfsal bölünmeler ve mücadeleler durumunda sömürü iktidarın maddi somut temellerinden biridir. 2) İkinci maddi temel sınıfların sadece devlet içinde değil dışında da iktidar aygıtlarında ve tertibatlarında⁸ işgal ettiği konumlardır. 3) Üçüncü temel de tüm iktidar aygıtlarını ve tertibatlarını kapsaması da bunlarla ilişkiye kendini kapatmayan devlet aygıtının kendisidir. İktidarın ilişkisel alanı büyük oranda sömürü ve emeğin toplumsal işbölümü ile şekillenen sınıfsal bir konumlanmayı işaret eder. Bu durum sınıf bölünmelerini, sınıf mücadelelerini ve halk mücadelelerini açıklar. Özünde sınıfsal olmayan tüm “heterojen” mücadeleler (örneğin toplumsal cinsiyet mücadeleleri) gerçek anlamını devletin tüm erkleri sınıf erkleri ile ilişkisi içinde kullandığı ve örgütlediği toplumda bulabilir (Poulantzas, 1978a: 163).

Foucault için ise iktidar ilişkisi, kendinden başka bir temeli olmayan, içinde iktidarın içkin olduğu bir durumu ifade eder. Ne iktidarı ya da ne yapmak için iktidar sorularını sormak Foucault'ya anlamsız engeller gibi görünür. Bu durumda Foucault'nun veciz ifadesi iktidarın olduğu her yerde direnişin de olması "ilkenin basit bir doğrulanmasından" öteye gitmez (Poulantzas, 1978a: 163). Foucault'nun iktidar analizinden bir çeşit gerilla mücadelesi çıkarmak isteyenlere Poulantzas'ın verdiği kötü haber bırakın gerilla mücadelesini Foucault'nun iktidar çözümlemesinden hiçbir tür direnişin çıkamayacağı yönündedir. Eğer iktidar her zaman orada ve her durumda içkin bir şekilde mevcutsa neden bir direniş olacaktır? Bu direniş nereden gelecektir? Bu direniş nasıl mümkün olacaktır? Klasik siyaset felsefesi bu soruya doğal haklar ve toplum sözleşmesi ile cevap vermişti. Poulantzas'a göre Deleuze de yanlış olmasına rağmen bu soruya kurucu-arzu şeklinde bir cevap üretmişti. Foucault da ise hiçbir cevap yoktur (Poulantzas, 1978a: 163-164).

Foucault'da iktidarın "mutlaklaştırılması" ve kendi kendine hapsedilmesi Poulantzas'a göre bizi Efendi-İktidar fikrine götürmektedir. Direnişin kendisi daha en başında iktidar tarafından ayartılmıştır, bu nedenle de iktidarın "dublörü" ya da "meşrulaştırılması" olmaktan öteye gidemez. Direnişin imkânsızlığı ile sürekli ve radikal bir kötülük olarak devlet fikri arasındaki açığı görüldüğünden daha azdır. Nitekim, tüm mücadeleler iktidarı alaşağı etmeden sadece onu besler; zira varlığının iktidar ile olan bağlantısı dışında başka bir temeli yoktur. Poulantzas bu konuda "yeni filozoflar"ın önde gelenlerinden Bernard-Henri Lévy'nin bu yaklaşımı nihai mantıki sonucuna götürdüğünü söyler (Poulantzas, 1978a: 164).

Foucault'nun analizleri ile Marksizmin iktidar analizi arasındaki *ikinci* temel fark maddi temelleri içinde, mücadelelerin iktidarın kurum-aygıtlarında (özellikle devlet) kayıtlı olmalarına rağmen bunlara nazaran önceliğinin olmasıdır. Öte yandan toplumsal mücadeleler karşısında, onlardan ontolojik olarak ayrı ve dışarıda, özcü bir iktidar ve devlet kavrayışından da kaçınmak gerekir. Poulantzas'a göre mücadeleler iktidarı tam olarak ona dışsal olmadan da alt edebilirler. Foucault'da mücadelelerin etkili olamamasının esas nedeni onun ilişkisel iktidar anlayışı ya da direnişin iktidara mutlak olarak dışsal olmayışı değildir. Foucault'da iktidar ve direniş bir kutbun iki ucu gibidir ve direnişin de herhangi bir temeli yoktur. Bu nedenle iktidar özcüleşmekte ve mutlaklaşmaktadır. Foucault'da sorun direnişin ayrıcalıklı kılınmış iktidar tarafından tuzağa düşürülmesinin engellenmesidir (Poulantzas, 1978a: 164-165).

İşte "pleb" kavramı Foucault (1977:92)'da iktidar uzamından kaçabilmenin yegâne yolu gibi görünmektedir:

Pleb, toplumsal bedende, sınıflarda, gruplarda, bireylerin kendilerinde, iktidar ilişkilerinden belirli bir şekilde kaçan bir şeydir; hammadde az ya da çok uysal ya da dinlendirici olmayan, fakat bir merkezkaç hareketi, ters enerji, kaçış olan bir şey. Pleb kuşkusuz yok, ama plebler var. Bedende ve ruhta, bireylerde, proletaryada, burjuvazide ama bunun bir uzantısı, formları ve muhtelif indirgenemezlikleri ile var. Plebin bu kısmı, iktidar ilişkileriyle ilgili olarak sınırlarından, tersinden, karşı-darbesinden daha az dışıdır; bir hareketle onu kesmek için iktidarın her ilerlemesine cevap veren şeydir; böylece yeni iktidar ağları gelişimini motive eden şeydir.

Poulantzas'a göre buradaki pleb de en az direniş kadar temelsizdir. Pleb iktidardan kaçabildiği, kurtulabildiği ve onun dışında kalabildiği ölçüde onu sınırlandırılmaktadır. Böylece iktidar ancak ondan kaçarak sınırlandırılabilen, "kendi kendini yeniden üretebilen" ve "kendini yiyip bitiren" ve sadece kendi alanının dışından engellenebilen bir şey olarak ortaya çıkmaktadır. Pleb-direnişler bir stratejiye bağlandıkları anda iktidara eklemlenebilir hale gelirler. İktidarın her şeye kadirliğini sınırlamak için yola çıkan bu pleb-direnişler ileriye doğru kaçarak nihayetinde bir boşluk ile karşılaşır. Böylece bir tarafta boşluk, diğer tarafta ise bir ilişki olma niteliğini yitirmiş mutlaklaştırılmış ve "fagosit"e (yutarhücre) dönüşmüş bir iktidar özü bulunmaktadır (Poulantzas, 1978a: 165-166).

Oysa Poulantzas'a göre iktidarı sınırlandırmak için tamamen iktidarın dışına müracaat etmeye gerek yoktur. Zira iktidar yapı ve kurumlarının her zaman kendi içsel sınırları vardır. Hem devlet hem de diğer sınıf iktidarı tertibatları açısından bu sınırlandırmalar daha çok sınıfsal konumlanma ve pozisyonların maddi yeniden üretimi ile ilgilidir. İktidar, devlet kılığında bile asla saf içkinlik değildir. Devlet ya da iktidar direnişlerin karşı kutbunda yer almazlar. Mücadelelerin aygıtlara olan önceliği, iktidarın, sömüren-sömürülen yöneten-yönetilen arasındaki mücadeleler ve pratikler arasındaki ilişki olduğundan ileri gelir. Devletin kendisi de bu mücadeleler etrafında şekillenir. Devlet dışsal sınırlarının ötesi boşluk olan kadir-i mutlak bir güç değildir; kendi maddiliği içinde ezilenlerin mücadeleleri yoluyla kayıtlanan içsel sınırları ve boşlukları vardır. Bu sınırlandırmalar devlette olduğu gibi diğer iktidar tertibatlarında da mevcuttur. Bağımlı sınıfların devlet içindeki mücadeleleri de mücadelelerin tek "ölçüsünün" devlet olduğu anlamına gelmez. Topografik olarak devletin dışında, iktidarın stratejik alanında ve tertibatlarında mücadeleler örgütlenebilir. Bununla birlikte söz konusu mücadeleler de devletten mutlak olarak özerk değildir; ve devletin iktidar tertibatları ile olan zincirleme ilişkisi nedeniyle bu mücadeleler devlette de yankısını bulur. Fakat iktidar kurumları içindeki mücadeleler zorunlu olarak bunların "entegrasyonu" anlamına gelmez. Benzer

şekilde devletin dışında kalmak, siyasal hareketliliğin içinde yer almamak da iktidara entegrasyonun önüne geçmez (Poulantzas, 1978a: 166-167).

Yine de halk mücadelelerinin devlet içinde kayıtlı olması, bu mücadelelerin iktidar aygıtları içinde hangi biçimlerde var oldukları ve ne ölçüde etkili olabildikleri sorununu ortadan kaldırmaz. Devletin basit bir ilişkiden ziyade güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması olması, bundan kaynaklanan özgül omurgası halk kitlelerinin bazı aygıtlardan dışlanmasına neden olur. Halk kitlelerinin, söz gelimi okula, orduya ya da seçim kurumlarına katılımı önünde sınırlı engeller varken, aynı kitlelerin polis, yargı ve idari kurumlar içinde var olmaları daha güçtür. Yine de son durumda bile siyasal mücadeleler devletin stratejik alanının dışında kalmaz. Bunların etkileri örneğin devlet personeli üzerinde görülebilir. Bu bakımdan, mücadelelerden soyutlanmış duvarlarla çevrili bir kale-devlet kavrayışından uzaklaşarak mücadeleler ile şekillenmiş bir dizi siper mecazı daha anlamlı olabilir (Poulantzas, 1978a: 167-168).

Poulantzas devletin yekpare bir bütün olmadığını ve toplumsal mücadelelerin maddi yoğunlaşması olduğu fikrini 1970'ler örneği üzerinden de temellendirmektedir. Buna göre toplumsal mücadelelerin aldığı biçimler, belirli bir fiziki mesafeden bile olsa devlet aygıtı içinde, poliste, yargıda, idarede yankılarını bulmaktadır. Bu noktada Poulantzas kitlesel mücadelelerin devlet içinde her daim kayıtlı olduğu kabul edilmeden anlaşılacak, kitleler ile devlet formları arasında "paradoksal" görünen bir ilişkiden söz eder. Buna göre Poulantzas'ın istisnai devlet biçimleri arasında saydığı askeri diktatörlükler toplumsal mücadeleleri ve kitleleri devlet aygıtından dışladıkları ölçüde bu hareketlere karşı daha duyarlı hale gelirler ve bu hareketlerden etkilenirler. Portekiz, İspanya ve Yunanistan'daki askeri diktatörlük örneklerinde olan budur. Devlet aygıtlarından fiziki olarak dışlanmış kitlelerin tepkiselliği söz konusu diktatörlükleri kırılğan hale getirmiştir. Öte yandan, bir başka istisnai devlet formu olan faşist devlet formu, faşist parti, faşist sendikalar ve diğer faşist örgütler aracılığıyla kitleleri belli düzeylerde kapsayarak içerdiği ve yeri geldiğinde ideolojisini farklı devlet aygıtları ve bunlarla halk arasında bir çimento gibi kullanabildiği için toplumsal hareketlere karşı askeri diktatörlüklere nazaran daha az duyarlıdır. Poulantzas'a göre askeri diktatörlüklerin yıkılmasına neden olan birincil etmen direniş örgütlenmelerinin ön cepheden, doğrudan ve tavizsiz saldırıları değil; kitleleri uzakta tutarak kendi "içsel çelişkileri" ve "içsel bölünmelerinin" giderek derinleşmelerine engel olamamalarıdır (Poulantzas, 1978a: 168).

Poulantzas'a göre iktidar oyununu oynamak ya da oynamamak, devlete entegre olmak ya da olmamak izlenen "siyasal strateji"ye bağlıdır. Foucault'ya göre

ise ne zaman “pleb” bir siyasi stratejiye bağlanır işte o zaman mutlaklaştırılmış bir iktidara “entegre” olur. Poulantzas’a göre izlenecek siyasal strateji “kitlesele örgütlerin özerkliği” üzerinde yükselmelidir. Fakat bu özerkliği edinmek de devlet-iktidarın stratejik güç alanından çıkmış olmak anlamına gelmez. Burada, sendikaların belirli düzeyde özerk oldukları iddialarına rağmen hangi ölçüde devlet erkinden özerk olduğu sorusu ortadadır. Poulantzas’a göre herhangi bir siyasal örgüt için devlet erkinden mutlak bir özerklik düşüncesi eski bir anarşist yanılgıdır. Tersine, iktidar alanı içinde örgütlenmek de zorunlu olarak söz konusu siyasal örgütlerin iktidar kurumlarının fiziki uzamı içinde yer aldıkları anlamına gelmez. Kitlesele direniş hareketlerinin iktidar uzamı ile nasıl bir ilişki içinde oldukları büyük oranda konjonktürel gelişmelerle ilintilidir (Poulantzas, 1978a: 168-169).

Poulantzas’a göre halk kitlelerinin direniş hareketleri hem devlet aygıt(lar)ı içinde hem de ona paralel ve belirli bir mesafede kurdukları merkezler ve ağlar içinde kurulmalıdır. Poulantzas burada “kendi kendini yöneten” ağlar, taban hareketleri ve doğrudan demokrasiden söz etmektedir. Fakat söz konusu ağlar mutlak bir şekilde ne devlet uzamından ne de iktidar uzamından kaçamazlar. Aksini düşünmek Poulantzas’a göre basit bir “anti-kurumsalcılık” ile maluldür ve ekleyelim, anarşizan, otonom, komünal hareketlerin büyük çoğunluğu devletin dışında örgütlendiklerinde ondan ve iktidardan kaçabildikleri sanrısı içindedirler. Dahası, Poulantzas için böylesi bir stratejik yönelim başka bir nedenden dolayı daha hatalıdır: kendini -imkansız olsa da- devlet ya da iktidar dışında konumlandırmaya çalışmak, böylesi bir manevra stratejik alanın başka güçlerce doldurulmasına ve en nihayetinde paradoksal olarak bir çeşit “devletçiliğe” yol açabilir (Poulantzas, 1978a: 169).

Sonuç Yerine

Foucault -ve yer yer Deleuze’ün- Marksizm eleştirilerini ilişkiyel-Marksist bir konumlanma üzerinden göğüsleyen Poulantzas, Foucaultcu iktidar anlayışına kendi eleştirilerini yöneltti. Bu eleştirileri dört ana noktada toplamak mümkündür: *Birincisi*, iktidarın devletsizleştirilmesidir. Öncelikle, iktidarın Marksist kavranışı kapalı-devre bir devlet-iktidar şeklinde değildir. İktidar kaynağını devletten almaz ve devlet uzamında nihayetlenmez, devlette cisimleşen sınıfsal erkler arasındaki ilişkiler devletten taşarak devlet uzamının dışındaki toplumsal uzam ve aygıtlara saçılırlar. İktidar ilişkileri devlet tarafından yaratılmamış olmakla birlikte hem devlet içinde hem de devlet uzamının dışındaki kurum-aygıtlarda cisimleşir ve kayıtlanırlar. Bu haliyle kapitalist devlet, kapitalist üretim tarzının hakim olduğu toplumlarda vazgeçilmez bir kurum-aygıt olarak ortaya çıkar. Bu nedenle Foucault ve Deleuze’ün aksine iktidar olgusunu devlet ile ilişkilendirerek anlamak gerekir.

İkincisi, iktidarın köksüzleştirilmesidir. Foucault ve Deleuze, Marksizmi iktidarın köklerini sınırlı bir şekilde belirli bir üretim tarzı ve ekonomik alan içinde görmekle eleştirirler. Poulantzas'ın bu eleştiriye cevabı, Marksizmin gerçekten de iktidarı emeğin toplumsal işbölümünde ve üretim ilişkileri içinde kökleşmiş şekilde gördüğüdür. Ne var ki, Foucault ve Deleuze'ün göremedikleri nokta üretim tarzı ya da ekonomik alan asla salt ekonomik değil; bilakis doğası gereği politiktir. Dahası Poulantzas'a göre Marksizmin iktidarın köklerini kendisi dışında başka bir alanda bulması bir eksiklik ya da yanlışlık değil, bir üstünlüktür. Foucault'da ise iktidar kavramı ancak kendi kendisine göndermede bulunan, kendi içine kapanan ve kendisi dışında bir kökü olmayan, her türlü ilişkiye içkin, önvaryalı ve bağlantısız bir olgudur. Böylesi bir iktidar anlayışı maddi temellerinden yoksun idealist bir soyut kategori olmanın ötesine geçemez.

Üçüncüsü iktidarın zordan arındırılmasıdır. Poulantzas'a göre Foucault'nun iktidar yaklaşımı zor süreçlerini ve hukukun bu süreçlerdeki rolünü göz ardı eder. Modern toplumu niteleyen en önemli dönüşümlerden birinin fiziki zorun yerini disiplinci tertibatların alması olduğu ileri sürülür. Buna göre kitleler ideolojik ve sembolik manipülasyonlarla iktidarı içselleştirir hatta iktidarın icrasını arzular. Poulantzas bu tür yaklaşımların iktidarı öznelleştirme, iktidarın veya rızanın maddi temellerini yok sayma hatasına düştüğünü ileri sürer. Ayrıca, Foucault'nun analizi salt zorun değil; rızanın da buharlaşması ile sonuçlanır. Eğer rıza dolaysız ve bilinçsiz içselleştirmeler şeklinde kavranıyorsa ve toplumsal uzamın tamamını kesintisiz ve boşluksuz bir şekilde kuşatıyorsa nasıl oluyor da toplumun bazı kesimleri bu içselleştirmelerden kaçarak belirli bir direniş sergileyebiliyorlar? O halde, Foucault'nun kuramsal hamlesinde rızanın devre dışına çıkarılması iktidar ilişkileri çözümlenmelerini zenginleştiren değil yoksullaştıran bir etkiye sahiptir. Rıza sorunsalı iktidar ilişkilerinin çözümlenmesinde kilit bir role sahip olmaya devam etmektedir.

Dördüncüsü, Foucault'da direniş imkânsızlaşmaktadır. Bunun nedeni, iktidar ilişkisinin kendisinin dışında bir temeli olmaması ve bu nedenle mutlaklaşarak kendi kendine hapsolmesidir. İktidarın olduğu her yerde direnişin olduğu şeklindeki Foucaultcu önerme bizi bir iktidar-direniş kutbu fikrine götürür. İktidar temelsiz olduğundan direniş de temelsizleşir. İktidar her yerde ve her duruma içkin olarak *a priori* bir mevcudiyete sahipse direnişin kendisi bu cendereden çıkmayı başaramaz. Kaldı ki temelsiz bir iktidar tahayyülüne karşı hangi gerekçelendirmeler ileri sürülebilir ve bu gerekçelendirmeler nereden ya da hangi öznelerden gelecektir? Foucaultcu iktidar yaklaşımında bu sorular cevapsız bırakılmaktadır. Zira iktidar karşısında benimsenebilecek herhangi bir strateji direnişi evcilleştirir ve iktidara eklemeler. Poulantzas'a göre ise direnişin iktidar tarafından massedilip edilmeyeceği benimsenen "siyasal stratejiye"

bağlıdır. Devletin kurumsal uzamının dışında direniş hareketleri örgütleyerek devletten ve iktidardan kaçılmaz. Dolayısıyla, Poulantzas'a göre direnişin stratejisi özerk halk kitlelerinin gerek devlet aygıtı içinde gerekse de hem devlete hem de diğer kurum-aygıtlara belirli bir mesafeden merkezler ve ağlar kurarak özerk inisiyatifleriyle, tabandan, *doğrudan demokrasi* yoluyla mücadele etmeleri olmalıdır.

Sonnotlar

¹ Bu çalışma Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) 16. Ulusal Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. *Mülkiye Dergisi*'nin değerli hakemlerine eleştiri, öneri ve katkıları için teşekkür ederim.

² Amerikan davranışsalci siyaset bilimi ve sosyolojisinin iktidar kavramını ele alma biçimleri için bkz. (Dahl, 1957; Laswell, 2011, 2017; Parsons, 1963).

³ Töz kelimesi bu çalışmada değişmeyen şey, kendinde olan, kendinde kalan şeklinde felsefi göndermeleri içinden kullanılmaktadır. Özellikle de ilişkisel bir kavrayışın anti-tezi olarak görülmektedir. İktidar bağlamında ise, bu çalışmada iktidarın değişmeyen, elde tutulabilen, sahip olunabilen bir şey-nesne olmadığı, karşılıklı konumlardan ilişkisel bir şekilde doğduğunu vurgulamak ve aradaki farklılığı belirginleştirmek için kullanılmaktadır.

⁴ Burada Weber'in ve Weberci yaklaşımların devleti bir şey olarak gördükleri ileri sürülüyor. Daha ziyade Weber'in kurumsal devlet kavrayışına içkin olarak iktidarın söz konusu kurumsal çerçeve içinde toplulaştığının altı çizilmektedir. Foucault'nun itiraz ettiği nokta tam da burasıdır. Ona göre gerek Marksist gerekse Weberci yaklaşımlar hatalı bir şekilde iktidarın devlet uzamında yoğunlaştığını ileri sürerler. Bu, Foucault'nun iktidarı toplumsal bedenin bütününe yayarak anlama çabası ile çelişmektedir.

⁵ Burada ve metnin geri kalanında kendine yer bulan taşmak fiili Poulantzas'ın kullandığı Fransızca *déborder* fiilinin Türkçe çevirisi olarak kullanılmaktadır. Türkçe'de, sosyal bilim metinlerinde pek kullanılmayan bu fiil ilk anda bazı okuyucuları rahatsız edebilir. Ancak Poulantzas'ın Foucault'ya karşı geliştirdiği argümanı kavrayabilmek için bu metaforik anlatımın sergilenmesi önemlidir. Zira Poulantzas bu ifade ile iktidar ilişkilerinin devletten ve devlet aygıtlarından doğmadığını; ancak onlarda yoğunlaşabileceğini, dahası onların sınırları içinde sonlanmayıp oradan başka uzamlara yayılabileceğini ifade etmek istemiştir.

⁶ Tertibat kelimesi metinde Fransızca *dispositif* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. *Dispositif* Türkçe'ye düzen, tertibat, aygıt olarak çevrilebilmekte, ya da Fransızca özgün hali ile kullanılmaktadır. Foucault terminolojisinde özel bir yeri olan bu kavramı Poulantzas da *L'État, Le Pouvoir, Le Socialisme*'de Foucault'dan hareketle değiştirmeden, geliştirmeden ve yeniden içeriklendirmeden olduğu gibi kullanmıştır.

Bu nedenle, bu çalışmada her iki ismin de kullandığı *dispositif* kelimesi tertibat kelimesi ile karşılanarak kullanılmıştır.

⁷ Eşanjör kelimesi Fransızca'daki *échangeur* kelimesinin okunuşunun Türkçeleşmiş halidir. Bir teknik terim olarak bu kelime Türkçe'de bazen eşanjör olarak bazen de ısı değiştiricisi olarak kullanılır. Her ne kadar sıradan okuyucunun kulaklarına yabancı gelecek olsa da bu ve benzeri kelimeler Foucault'nun iktidar çözümlemesinde yaygın olarak kullandığı teknik ve mekanik metaforlara gönderme yaptığı için bu şekliyle kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

⁸ Poulantzas *L'État, Le Pouvoir, Le Socialisme*'de hem iktidarın aygıtlarından [l'appareils du pouvoir] hem de tertibatlarından [dispositifs du pouvoir] bahseder. Ancak aygıt ve tertibat arasındaki ayrımı kavramsallaştırmadığını söylemek gerekir. Tertibat kavramını Foucault ile aynı şekilde kullanıp kullanmadığı açık değildir. Kendisi de kavramı tanımlamak ya da geliştirmek için hiçbir çabaya girişmez. Bu nedenle, iki kavram gelişigüzel kullanılmış gibi görünmektedir. Biz de Poulantzas'ı izleyerek bu kavramları kuramsal olarak ham halleri ile kullanıyoruz.

Kaynakça

- Bottomore T (2017). *Siyaset Sosyolojisi*. Çev. E Mutlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahl R A (1957). The Concept of Power. *Behavioral Science*, 2(3), 201-215.
- Deleuze G (1975). Écrivain Non: Un nouveau Cartographe. *Critique*, 31(343), 1207-1227.
- Deleuze G ve Guattari F (1972). *L'Anti-Oedipe*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Foucault M (1975). *Surveiller et Punir: Naissance de la Prison*. Paris: Gallimard.
- Foucault M (1976). *La Volonté de Savoir*. Paris: Gallimard.
- Foucault M (1977). Pouvoir et Stratégies. *Les Révoltes Logiques*, 4, 89-97.
- Giddens A (1985). *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Heywood A (2013). *Politics*. 4. Baskı, New York: Palgrave Macmillan.
- Lasswell H D (2017). *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*. New York: Routledge.
- Lasswell H D (2011). *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Literary Licensing LLC.
- Parsons T (1963). On the Concept of Political Power. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 107(3), 232-262.
- Poulantzas N (1978a). *L'État, Le Pouvoir, Le Socialisme*. Paris: PUF.

Poulantzas N (1978b). *Political Power and Social Classes*. Çev. T O'Hagan, London: Verso.

Russel B (1938). *Power: A New Social Analysis*. London: George Allen ve Unwin LTD.

Refik Halit Karay'ın Öykülerinde Osmanlı ve Türk Oryantalizmi

Cengiz Kotan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Felsefe Bölümü,
ORCID: 0000-0002-1506-1848, e-posta: cengizkotan@gmail.com

Pınar Ceylan, Gent Üniversitesi, Tarih Bölümü,
ORCID: 0000-0003-2780-7325, e-posta: pinar.ceylan@ugent.be

Özet

Osmanlı oryantalizmi (şarkiyatçılık), yeni emperyalizm çağı boyunca Batı emperyalizmine ve buna eşlik eden ideolojilere karşı inşa edilmiş Batı-dışı bir formdur. Osmanlı İmparatorluğu, kendisi için bir reform çağı olan 19. yüzyılın son çeyreğinde, çeperindeki Arap topraklarına kendi siyasal iktidarının sembollerini taşıırken Batılı oryantalizmin 'Doğu' için ürettiğine benzer bir söylemsel iktidar da üretmiş oldu. II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar geriye götürülebilecek bu söylem, İkinci Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in ilk döneminin elitleri tarafından miras alındı. Bu makale, geç 19. yüzyıl Osmanlı oryantalizminin ve erken 20. yüzyıl Türk oryantalizminin Türk edebiyatındaki yansımalarını, Refik Halit Karay'ın 1940 yılında yayınlanan ve Lübnan ve Suriye'de geçirdiği sürgün yıllarının izlerini taşıyan Gurbet Hikayeleri adlı kitabındaki dört öyküsü (Yara, Fener, Çıban, Güneş) üzerinden göstermeyi amaçlıyor. Makale, bir yandan Karay'ın öykülerinin tarihsel arka planını teşkil eden II. Abdülhamid Dönemi'nin Arap topraklarındaki imparatorluk politikalarının izlerini araştırırken, bir yandan da öykülerdeki 'Arap' ve 'Arap toprakları' imgesini incelemekte ve öykülerde resmedildiği şekliyle Türkler ve Araplar arasındaki eşitsiz güç ilişkisine odaklanmaktadır. Öykülerde daima Türklerin subay ya da yaver, Arapların ise bedevi olarak yer aldığı görülmektedir. Böylelikle öyküler daha başından bir güç hiyerarşisiyle kurulmuş olmaktadır. Arap karakterler, modern insanları yadırgatacak şekilde kaba saba ve alışılmadık tavırlar sergileyen, garip görünüşlü, cahil bir stereotip içinde resmedilmektedir. Esas olarak onlar bu öykülerde 'modern olmayan her şey'i temsil etmektedir. Bu temsil açık biçimde Batı oryantalizminin Doğu'ya bakışından izler taşımaktadır. Karay'ın öykülerinde tıpkı oryantalist literatürde olduğu gibi Arap coğrafyası gizemli, tekinsiz, irrasyonel, kötücül ve cinsel açıdan yozlaşmış olarak resmedilir. Ana karakter bazen bilinmeyen toprakları keşfe çıkmış bir kaşif, bazen kendisini uygun olmayan buluşta bulmuş bir talihsizdir. Her durumda o, kendisine uygun olmayan bir yerde, eşiti olmayan insanların arasındadır. Karay'ın öykülerindeki 'Arap' ve 'Arap coğrafyası'na ilişkin imgeler, oryantalist bir zihnin olduğu kadar gündelik politikanın da yansımasıdır. O dönemde Suriye'de sürgünde

bulunan Karay'ın Birinci Dünya Savaşı'nın ardından üretilen bir 'ihamet' söylemiyle damgalanan Araplara dair bakış açısını şekillendiren önemli unsurlardan bir diğeri 1930'lardaki Hatay Meselesi olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Osmanlı Oryantalizmi, Türk Oryantalizmi, Modernleşme, Söylemsel İktidar.

Ottoman and Turkish Orientalisms in Refik Halit Karay's Short Stories

Abstract

Ottoman orientalism, as coined by Makdisi (2002), is a non-Western form constructed against Western imperialism and related ideologies in the Age of New Imperialism. During the last quarter of the nineteenth century, which was an era of modernization for the empire, the Ottoman state built up a type of discursive power over Arab lands that echoed the one created by Western Orientalists over the 'Orient'. This Ottoman discourse, which can be traced back to the reign of Abdülhamid II, was inherited by the intellectuals of the Second Constitutional Monarchy and the Republic. This article aims to demonstrate the reflections of late-nineteenth-century Ottoman orientalism and early-twentieth-century Turkish orientalism in modern Turkish literature through Refik Halit Karay's four short stories, *The Wound*, *The Torch*, *The Boil*, and *The Sun*, which were published in his book *Foreign Land Stories* in 1940. The article pursues the traces of Abdülhamid II's imperial policies while also analysing the imagery of 'Arab' and 'Arab lands' and focusing on the unequal power relations between Turks and Arabs as depicted in these stories. In the stories, the Turks appear as officers or aides-de-camp, whereas the Arabs are always Bedouins. As such, the stories establish a hierarchy of power from the very beginning. The Arab characters are pictured within the stereotype of weird-looking, ignorant beings with rude and unusual attitudes who are strange to modern men. In fact, they represent 'everything that is not modern'. This representation clearly bears traces from Western orientalism's views of the Orient. As in Western orientalist literature, Karay's stories often portray the Arab lands as mysterious, uncanny, irrational, malicious, and sexually corrupt. The main character is sometimes an explorer in terra incognita, sometimes a misfortunate soul who has found himself far from civilization. In all cases, he is in an unfavourable place among people who are not equal to him. The images of 'Arab' and 'Arab land' in Karay's stories are a reflection of daily politics, as much as of an orientalist mind. It is possible to say that the debate around the annexation of Hatay to Turkey was one of the most important elements that shaped the look of Karay – who was in exile in Syria at the time – towards Arabs who were already tarred with the discourse of betrayal as a result of the course of the First World War.

Keywords: Turkish Literature, Ottoman Orientalism, Turkish Orientalism, Modernization, Discursive Power.

Giriş

Bu makale Osmanlı ve Türk oryantalizminin Türk edebiyatındaki yansımalarını Refik Halit Karay'ın *Gurbet Hikayeleri*'nde yer alan dört öyküsü üzerinden göstermeye çalışıyor. Osmanlı oryantalizmi (şarkiyatçılık), yeni emperyalizm çağı boyunca Batı emperyalizmine ve buna eşlik eden ideolojilere karşı inşa edilmiş Batı-dışı bir formdur. Makdisi, bu terimi, "*dini, sınıfsal ve etnik hatlar arasında hiyerarşik bir bağlılık sistemi temelinde dayalı klasik bir Osmanlı imparatorluk paradigması*" (Makdisi, 2002: 768) olarak betimlemektedir. Bu paradigma kendini ilerlemeci bir modernist projeye görünür kılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, kendisi için bir reform çağı olan 19. yüzyılda, çeperindeki Arap topraklarına kendi siyasal iktidarının sembollerini taşıırken Batılı oryantalizmin Doğu için ürettiğine benzer bir söylemsel iktidar da üretmiş oldu.

Osmanlı oryantalizmi esasen, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki heveslerini haksız çıkarmak için tasarlanan daha büyük bir projenin, Osmanlı İmparatorluğunu bir çeşit Avrupalı imparatorluk olarak resmetme projesinin bir parçası, bir hayatta kalma stratejisidir. 19. yüzyılın sonlarında Batı'nın üstünlüğü ve tahakkümüyle başa çıkmak ve onu açıklamaya çalışmak Osmanlı entellektüellerini Avrupa tarafından temsil edilen 'çelik ve buhar uygarlığı'na karşı öfke ve hayranlık arasında salınır durumda bırakmıştı. Osmanlı elitleri, bir yandan Batı emperyalizmini zalimlikle, otoriterlikle, insanlıktan çıkmışlıkla ve sonsuz bir açgözlülükle ilişkilendirirken diğer yandan Batı'yla eşit olduklarını göstermek için kolonyal bir tutum takınarak imparatorluğun çeperi olan Arap coğrafyasında kendi 'Doğu'larını yarattılar.¹ Batı oryantalizminden ödünç aldıkları 'uygarlaştırma misyonu' dilini Arap dünyasına uyarladılar. II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar geriye götürülebilecek bu söylem, Türk ve Arap milliyetçiliklerinin ortaya çıkışına paralel gelişti ve İkinci Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in ilk döneminin elitleri tarafından miras alındı. Son dönemde birtakım araştırmacılar bilhassa Falih Rıfkı Atay ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın eserlerindeki oryantalist etkilere dikkat çekmişlerdir.²

1888 yılında İstanbul'da doğan Karay da zihin dünyası bu dönemde şekillenmiş erken 20. yüzyılın Türk entellektüeline bir örnektir. Karay, 1908'de hukuk fakültesini bırakarak gazeteci oldu. Hikayelerinden bir kısmını yayınladığı *Türk Yurdu* dergisi çevresine yakındı. İttihatçı hükümetin baskıcı politikalarına karşı olması yüzünden önce 1913'te Sinop'a, ardından Ankara ve Bilecik'e sürgüne gönderildi. 1918 yılında Ziya Gökalp'in yardımıyla affedilip İstanbul'a döndü. Mondros Mütarekesi'ni takiben İtilaf güçleriyle yakınlık kurup *Sabah* gazetesindeki makaleleriyle Damat Ferit Paşa hükümetini destekledi. Muhtemelen Sultan'a olan sadakati sebebiyle, İttihatçılarla ilişkilendirdiği ulusal

harekete karşı pozisyon aldı. 1919 yazında Dahiliye Vekaleti'nde üst düzey bir memur olarak yerel posta ofislerinin yöneticilerine tüm telgraf gönderim ve alımlarını kabul etmeleri, yalnız 'meclis' ya da 'milli teşkilat'tan gelecek tüm talepleri reddetmeleri emrini vermişti. Karay, 1922'de güç dengesinin Ankara hükümeti lehine katı surette değişmesinin ve İzmir'te Ali Kemal'in linç edilmesinin ardından Türkiye'den ayrıldı ve önce Lübnan ardından Suriye'de sürdürmek zorunda kaldığı sürgün hayatı başlamış oldu. Adı, Lozan Anlaşması'nda ülkeye girişine izin verilmeyecek 150 kişi arasında geçiyordu. 1927'ye kadar Suriye'de çıkan rejim karşıtı bir gazete olan *Doğruyol*'daki yazılarıyla Ankara hükümetine muhalefetini sürdürdü. 1927'den sonra ise Türkiye'ye dönebilmek için Ankara hükümetiyle yakınlaşmanın yollarını aradı. Milliyetçi bir gazete olan *Vahdet*'te yazması, Cumhuriyet reformlarını takdir eden yazıları ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması için propaganda yapması, hükümetle arasındaki gerilimin yatışmasını sağladı. Nihayet pek çoğu çoktan ölmüş olan 150 insan için af sürecinin başlatıldığı 1938'de Türkiye'ye dönebildi (Kararer, 1998: 20-30).

Karay'ın, önemli bir kısmını önce Anadolu, sonra Lübnan ve Suriye'deki sürgün yıllarında yazmış olduğu öyküleri, *Memleket Hikayeleri* ve *Gurbet Hikayeleri* kitaplarında bir araya gelmiştir. 1940'ta yayınlanan *Gurbet Hikayeleri*, II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı Dönemi yıllarında Arap topraklarında geçen öykülerinden oluşur. Karay'ın Ankara hükümetiyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı 1930 ve 1938 yılları arasında yazdığı bu öykülerde milliyetçi bir ton kendini açıkça hissettirir. *Vahdet*'te Türkiye'nin Hatay'ı ilhakını savunurken öykülerinde Araplara karşı oryantalist bir söylemle yoğrulmuş politik görüşler yer alır. *Gurbet Hikayeleri*'ndeki öyküler kolonyal literatürü anımsatır.

Karay'ın bu yazının konusunu oluşturan dört öyküsü -*Yara* (1938), *Fener* (1939), *Çıban* (1930), *Güneş*, (1936) hem emperyal tonu baskın geç 19. yüzyıl Osmanlı oryantalizminden hem de Türkler ve Araplar arasındaki güç hiyerarşisine vurgu yapan ve ihanet söylemi etrafında şekillenen erken 20. yüzyıl Türk oryantalizminden izler taşımaktadır. Karay'ın öykülerinde Osmanlı oryantalizminin ve erken 20. yüzyıl Türk oryantalizminin yansımaları üç düzeyde ele alınacaktır. Öncelikle öykülerin tarihsel arka planını teşkil eden II. Abdülhamid Dönemi'nin Arap topraklarındaki imparatorluk politikalarının izleri araştırılacaktır. İkinci olarak, bu öykülerdeki 'Arap' ve 'Arap toprakları' imgesi incelenecektir. Son olarak, bu öykülerin önemli bir teması olarak Türkler ve Araplar arasındaki eşitsiz güç ilişkisine odaklanılacaktır.

Karay'ın Öykülerinde II. Abdülhamid Dönemi'nin İzleri

Öyküler, Karay'ın yarım yüzyıl sonrasında II. Abdülhamid Dönemi'ne bakışının ürünleridir. Öykülerin tamamının başkahramanları Arap coğrafyasında görev yapan isimsiz genç Türk subaylardır. *Yara*'da, öykü, II. Abdülhamid Dönemi'nde Suriye'deki bir çöl çiftliğinde yönetici pozisyonda çalışan bir subayın ağzından anlatılır. Bir akşam, hemen günbatımından sonra atlı ve silahlı dört bedevi sığınmak için çiftliğe gelirler. İçlerinden biri, düşman aşiretin mensubu tarafından vurulur. Aynı zamanda aşiretin şeyhi olan bedevilerden yaşlı olanı, vurdumduymaz bir tavırla kurşunu çıkarır, tahta bir çubuk, kirli bir bez parçası, sıcak zeytinyağı ve bir sustalı çakı kullanarak genç adamın hayatını kurtarır. Ertesi sabah dört Bedevi çiftlikten ayrılırlar. Üç yıl sonra bedeviler, misafirperverliğinden duydukları memnuniyetin bir nişanesi olarak ona bir tay ulaştırırlar.

Fener'de Hamra aşiretinden eğitim görmemiş bir Arap olan Ebu Ali, hayatında ilk kez kasabaya gider ve burada yüz yüze geldiği kasaba hayatı onda hayranlık ve şaşkınlık uyandırır. Bir sokak satıcısının tezgahında nasıl ışık verdiğini anlayamadığı pilli bir fener görür. Süryani satıcı, ışığın sihirli olduğunu ve asla sönmeyeceğini söyleyerek onu kandırır. Ebu Ali, bir anlık tereddüdün ardından tüm parasını verip feneri satın alır. Kısa bir süre sonra ışık söner ve Ebu Ali onu alıp Estersuvar Birliği'nin Türk komutanına götürmeye karar verir. Onun en yüksek otorite olduğunu ve sorununu ancak onun çözebileceğini düşünür. Komutan feneri onarır, ancak eğer ışığın hep yanmasını istiyorsa her gün Sultan'a dua etmesi gerektiğini söyleyerek Ebu Ali'yi bu kez de o aldatır.

Çıban'da, Türk yönetimine yakın iki Arap emiri arasında yaşanan çatışmayı sona erdirmek ve barışı tesis etmek için Yemen valisi İzzet Paşa komutası altında, Hadramut yakınlarındaki bir çöle gönderilen bir Türk subayı anlatılır. Subay, çölün ortasındaki bir vahada, emirlerden birinin evinde zehirli bir sivrisinek tarafından sokulur. Subay, kendisine on gün boyunca kırırdamaksızın bir hurma ağacının altında yatması gerektiğini söyleyen ve bir ip yumağıyla vücudundaki irinleri temizleyen yaşlı bir Arap kadının bu tuhaf yöntemi sayesinde iyileştirilir.

Güneş'te, Sultan'ın genç bir yaverine, Fallaha aşiretinin lideri olan Emir Sadun'a iki çanta altın ulaştırma görevi verilir. Ahırkapı'dan bir gemiyle ayrılan subay, Hüdeyde'ye ulaşır. Ancak orada ne Falaha kabilesinin nerede olduğunu ne de onlara nasıl ulaşabileceğini bilen herhangi birini bulamaz. İki hafta boyunca soruşturduktan sonra küçük bir askeri birlik ve yerli bir rehber eşliğinde oradan ayrılır. Günlerce çölde yolculuk eden grubun başından pek çok macera geçer. Sonunda askerlerden ikisi ölür, subay da yorgunluktan fiziksel direncini

kaybeder. Görevini tamamlayamadan burada ölüp gideceğini düşünür. Bir öğle sonrası gün batımından önce ufukta bir vaha görünür. Çeşitli ırklardan çok güzel kadınların, lezzetli yemeklerin, müziğin, dansın ve içkinin olduğu bu yerde gayet iyi karşılanır ve onuruna bir de ziyafet verilir. Subaya *Binbir Gece Masalları*'ndan fırlamış gibi gelen bu ziyafet, kırk gün kırk gece sürer. Nihayet, öykünün sonunda subayın başına güneş geçmiş olduğu ve yaşadığını sandığı bu eğlencenin bir rüyadan ibaret olduğu ortaya çıkar.

Dört öykünün tamamının II. Abdülhamid Dönemi'nde geçiyor olması ve başkarakterlerinin isimsiz Türk subayları olması tesadüf değildir. II. Abdülhamid Dönemi, Arap topraklarının daha önce olmadığı kadar ilgiye mazhar olduğu bir dönemdir. Bu ilginin ana nedeni Balkan Savaşlarının ardında Rumeli'de yaşanan kayıpların bir benzerinin burada yaşanmasının önüne geçmek olmalıdır. Bunun için bu topraklarda hızla 'devlet nizamı' tesis edilmelidir. Bunun geleneksel yolu despot bir vali atayıp halkın Sultan'a koşulsuz bağlılığını sağlamakken, modernliğin gerekliliği bu coğrafyaya devletin ideolojik aygıtlarını taşımaktan geçmektedir. Bunun için öncelikle 1886 salnamesiyle vilayetler arasındaki hiyerarşi tersine çevrilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda II. Abdülhamit Dönemi'ne kadar daima Rumeli vilayetleri hiyerarşinin en başında, Arap vilayetleri ise sonunda yer almaktadır. 1886 salnamesinde ise artık ilk sırada Arap vilayetleri vardır. Georgeon, bu durumun ne anlama geldiğini şöyle anlatır:

Bu değişikliklerin elle tutulur sonuçları vardır: Vilayet tasnifi, valilerin ve bu vilayetlerde görevlendirilen başlıca idarecilerin rütbe ve maaşlarını belirler. En yetenekli valiler Arap vilayetlerine gönderilir ve onlar daha yüksek maaş alır; o zaman Bağdat'ta bir memuriyet Arnavutluk'a atanmaktan daha çekici olur ve Halep valiliği Manastır valiliğinden daha itibarlı bir makam haline gelir. Ama asıl önemlisi bu değişikliğin simgesel anlamıdır; bundan böyle Arap vilayetleri sultanın uğraşlarının ilk sırasında yer almaktadır (Georgeon, 2016: 252).

II. Abdülhamid, tahta geçişinin ilk yıllarından itibaren imparatorluğun çeperinde yer alan Arap coğrafyasında merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik kapsamlı bir modernleştirme projesi hayata geçirmiştir. Taşra yönetimi reformları, Hicaz demiryolunun inşası, kamusal alanının düzenlenmesi -çok sayıda otel, kafe, tiyatronun yanı sıra pazarlar, kışlalar, hastaneler, çiftlikler, okulların inşası vs.-, iletişim ağlarının ve toplu taşıma sisteminin geliştirilmesi, ekonomiyi teşvik edici yatırımların yapılması ve göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilme denemeleri bu modernleştirme/uygarlaştırma projesinin birer parçasıydı. Tüm bunlar Arap topraklarında geniş çaplı bir Osmanlı mevcudiyetini tesis etmişti (Hudson, 2006: 14).

Her ne kadar Karay, Lübnan'a 1922'de varmışsa da Abdülhamid Dönemi'nin izleri hem şehir yapısında hem de toplumsal tasavvurda hala oradaydı. Öykülerdeki subayların pozisyon ve görevleri Abdülhamid'in imparatorluk çapındaki modernleştirici ve merkezîyetçi politikalarını yansıtır. Genç subaylar, imparatorluğun merkezinden çepere gönderilen, uygarlığın ve modernitenin temsilcileridir. *Yara*'nın başkahramanı bölgede üretimi teşvik etmeyi amaçlayan bir Abdülhamid projesi olan çöl çiftliğinde yöneticidir. *Fener*'de ise, bu coğrafyadaki Osmanlı askeri varlığının bir sembolü olan Estersuvar Birliği'nin³ komutanıdır. *Güneş*'te sultanın genç yaverine Arabistan'daki bir aşiret liderine iki heybe altın götürme görevi verilmişken *Yara*'daki subay, iki aşiret arasındaki çatışmayı sona erdirmesi için çöle gönderilmiştir.

Özellikle *Güneş* ve *Yara*'da subayların görevleri imparatorluğun yerel aşiretlere karşı politikalarını daha güçlü bir biçimde yansıtmaktadır. Rogan, Osmanlı'nın daima aşiretlere derin bir kuşkuyla yaklaştığından söz etmektedir (Rogan, 1996: 84). Aşiretler, 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun merkezî devlet otoritesinin tesisi için gerçekleştirdiği modernize edici reformlarının önünde bir engel olarak değerlendiriliyordu. Göçebe aşiretlerin uzun süre bir yerde mekân tutmamaları vergilendirme ve askerlik hizmeti açısından sorun yaratıyordu. Aynı zamanda şehirli ve çiftçilere yönelik saldırıları yüzünden bölgedeki ticaretin ve verimliliğin önünde bir tehdittiler. Kendi adalet sistemleri ve kendi yönetim kuralları olduğu, sadakat ve bağlılığa dayalı bir toplum oluşturdukları için aşiretler de hükümetin merkezî otoritesinden rahatsızlık duyuyordu. II. Abdülhamid'in hükümrancılığı süresince onları kontrol altına almak, saldırılarından sakınmak ve bölgenin aşiret popülasyonunu 'uygarlaştırmak' için göçebe aşiretlerin sistematik olarak yerleşik hayata geçirilmesine uğraşıldı. 1892 yılında İstanbul'da Aşiret Mekteb-i Hümayun adıyla aynı amaca hizmet eden yeni bir okul açıldı. Kürt ve Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocuklarının eğitildiği bu okul, onları sadık Osmanlı görevlilerine dönüştürüp 'aşiretlerine' geri göndermeyi, böylelikle de Osmanlılaştırma ve uygarlaştırma projesini sürdürmeyi amaçlıyordu (Rogan, 1996: 84). *Çıban*'daki ve *Güneş*'teki Türk subaylarının bu coğrafyadaki mevcudiyetleri ve görevleri de bu çerçevede anlaşılabilir.

'Arap' ve 'Arap coğrafyası' İmgesi

Karay'ın öykülerinde Osmanlı ve Türk oryantalizminin izlerini ararken bu yazının odaklandığı ikinci nokta, öykülerdeki 'Arap' ve 'Arap coğrafyası' imgesidir. Karay'ın öykülerinde 'Araplar' dilsel, tarihsel, etnik, kültürel ve ırksal açıdan Türklere farklı ve onlardan aşağıda bir topluluk olarak resmedilmiştir. Araplar topyekûn homojen bir grup olarak ele alınırlar ve vahşi, cahil ve neredeyse

hayvana yakın yaratıklar olarak tasvir edilirler. Bu hikayelerdeki Araplar hep aşiret insanları, çoğunlukla da bedavidirler. *Gurbet Hikayeleri*'ndeki öykülerde tek bir iyi, uygar, şehirli Arap figürüne rastlanmaz. Cahilliğin ve vahşiliğin stereotipleri Karay'ın hikayelerinde 'Arap' imgesine dair en baskın atıflardır. Ebu Ali öyle cahildir ki fenerin elektrik enerjisiyle çalıştığını bile anlayamaz ve bunun bir sihir olduğunu düşünür. O, uygarlık nedir bilmez. Daha önce hiç kasabada bulunmamıştır. Hatta herhangi bir şey satın almamıştır bile (*Fener*). Bedeviler öyle vahşidirler ki mermiyi, kıpkırmızı bir havuzun içinde koyun gibi kanayan adamın vücudundan kanırta kanırta çıkarırlar (Yara). Araplar öyle irrasyoneldirler ki cadıyı andıran kadınların bilim dışı ve acayip yöntemleriyle hasta insanları iyileştirmeye çabalarlar (*Çıban*).

Onlar dış görünüşleri açısından da Türklere hiç benzemezler. Çağdışılığı sembolize eden maşlah ve entari giyerler. Aslında giyinmez, örtünürler. *Fener*'de Ebu Ali bir kumaş mağazasına rastladığında yalnızca siyah ve beyaz kumaş bedeni kapatmaya yetecekken insanların neden bu kadar farklı renkte kumaşa ihtiyaç duyduğunu anlamaya çalışır. Araplar her zaman kirlilikle ve hastalıkla ilişkilendirilirler. Genç uygar subaylarda tiksinti hissini harekete geçirirler. Örneğin, Yara'daki atlı bedevilerin "*abanoz saçları upuzun örülü ve cıvık yağlı*" (Karay, 2009: 10)'dır. *Çıban*'da emirin vezirinin "*süte düşmüş bir hamamböceği gibi tiksindirici, iri, kara gözleri*" (Karay, 2009: 66) vardır. Onların gündelik yaşam alışkanlıklarına, mesela yemek yemelerine tanık olmak bile medeni birisi için katlanılması güç bir deneyimdir.

Yere sıralanmış kocaman lengerlerdeki kösele renkli, yarı çiğ, kızgın kokulu ve ekşi deve etlerini; kirlentarili donsuz bedeviler bir akbaba sürüsü gibi saldırıyorlar, öyle didikleterek, bizi tiksindirerek yiyorlardı. Kuzular ise güzel postlarından sıyrılmış demin, kırdaki o iştah verici tombulluklarını, temizliklerini kaybediyorlar, kaynamaktan etleri kemiklerinden ayrılmış, yağları deşilmiş, çirkin bir şekilde girerek el sürmeden öğürtü veriyorlardı (Karay, 2009: 52).

Araplar fiziksel varlıklarıyla tuhaf yaratıklarınmışçasına tarif edilirler. Uygar insanlardan farklıdır. *Yara*'da yaralı bedevi, şeyhi onun bedeninden mermiyi çıkarırken tek bir söz bile etmez. Şeyhine itaat eder ve insanlık dışı bu durumda bile acısına katlanır. Subay, dış görünüşünden onun ne durumda olduğunu anlamaya çalışır ama "*Bu bedevilerin rengini, halini sezmek o kadar güçtür ki...*" (Karay, 2009: 13).

Yer betimleri ise hayalî bir Arap coğrafyasını tarif etmektedir. Sanki Arap coğrafyası büyük bir çölmüş gibi Karay'ın pek çok öyküsü ve burada ele alınan dört öykünün üçü bir çölün ortasında geçer. Yalnızca *Fener*'de arka plan küçük bir kasabadır. Aslında *Gurbet Hikayeleri*'ndeki hikayelerin hiçbirinde şehirden söz edilmez. Mekân kullanımının irrasyonelliği özellikle vurgulanır:

Koca kumsalların ortasına sanki yer azmış, arsa pahalıymış gibi onar katlı alçı evler kurmuşlar. Bir cins bembeyaz, fağfur apartmanlar... Balkonları, terasları, cumbaları ile sipsivri, göz kamaştırıcı, baş döndürücü iğreti sinema kuleleri! Çanak çömlek cinsinden çatlamaya, kırılıp parçalanmaya hazır o kadar gevşek şeyler ki, insana bir top patlasa, hepsi birden toprakla bir olacak etkisi yapıyor. Merdivenden çıkarken ayaklarımı pek basmaktan korkuyorum (Karay, 2009: 66).

Su da hiç temiz değildir: “Yağmur sarnıçları, havuzları, barajları, dolduruyor, birden kesiliyormuş. Ta yeni yağmura kadar kullanılan, içilen ve hurmalıklara akıtılan bu sudur. Çürümüş, sineklenmiş, kurtlanmış, kokmuş bir su... Bir su leşi!” (Karay, 2009: 66).

Karay'ın yabancı bir ülkenin tuhaf, alışılmadık, olağanüstü öykülerini anlattığı *Gurbet Hikayeleri* oryantalist mitler ve stereotiplerden beslenir. Oryantalist bakış açısından, Arap dünyası her köşede *Binbir Gece Masalları*'ndan bir sahnenin yaşandığı bir coğrafyadır. Adeta zaman ve mekân dışıdır. 19. yüzyıl oryantalist ressamların yaptıkları resimlere bakan bir Avrupalı orada aşinalık kurabileceği herhangi bir şeye rastlayamaz. Köle pazarında cırılçıplak sergilenen bir kadın, hamamda siyahî harem ağasından çekinmeden sere serpe uzanan kadınlar, garip görünlü dervişler, kılıçlarını kınından çekip poz vermiş korkunç bakışlı savaşılar... Hepsi bir masaldan fırlamış gibidir. Oraya giden Avrupalılar için Doğu'yu çekici kılan da çoğunlukla bir masala dahil olma güdüsüdür. Masal, bilinçaltına itilmiş arzuların, fantezilerin ve korkuların mekânıdır. Dolayısıyla oryantalistlerin tarif ettiği Doğu, yüksek sınıftan Avrupalıların bilinçaltını yansıtır. Said, Nerval'in düşte sayıklar gibi tuttuğu notları alıntılar: “*Düşler ve delilik... Şark arzusu. Avrupa yükseliyor. Düş gerçekleşiyor... O kadın. Ondan kaçtım onu yitirdim... Şark teknesi*” (Said, 2006: 195). Doğu, Nerval'e ardi ardına 'düş', 'delilik', 'kadın' çağrışımlarını yapmaktadır. *Doğu'da Seyahat*'te, “*İlk vatanımız olan bu kutsal topraklara ait saf bir genç kızla bileşmeliyim; şiirin, atalarımızın imanının çıktığı kaynakta, insanlığın can verici pınarında yıkanmalıyım!*” (Nerval, 2004: 343) diye yazmaktadır. Nerval'in Doğu'su, romantik bir deneyim alanıdır. Flaubert ise Doğu'nun şehvet uyandıran, fantezileri kışkırtan imgesini olduğu gibi benimser, ancak bunu ataletle, gerçeklikten kaçmakla, kural ve yasa tanımamazlıkla özdeşleştirir. Romanları Doğu'ya dair oryantalist klişeleriyle doludur. “*Repertuvar tanıdık burda; repertuvarın bize Flaubert'in Şark yolculuklarını, Şark takıntısını hatırlatmasından çok, gene Şark ile ahlak dışı cinsellik arasında apaçık bir bağlantı kurulmuş olmasından kaynaklanır bu tanıdıklık*” (Said , 2006: 202).

Karay'ın öykülerinde tıpkı oryantalist literatürde olduğu gibi Arap coğrafyası gizemli, tekinsiz, irrasyonel, kötücül ve cinsel açıdan yozlaşmış olarak resmedilir. Genç subaylar tehlikeli bir dünyayı, bir bilinmeyeni didiklerler. Bu

dünya, en tatlı rüyaların âlemi olduğu kadar en kötü karabasanların da diyaridir. Egzotik hastalıklar, çölde haftalar süren yolculuklar, bedevi saldırıları, aslanlar, maymunlar, madrabaz tüccarlar, siyah köleler, granit dağlar, en güzel kadınlar, dünyanın en değerli yakut ve elmasları, lezzetli yemekler, akreplerle arkadaşlık eden bir adam, yalnızca tek geceliğine evlenmek isteyen bir kadın, inanılmaz yöntemlerle hasta insanları iyileştiren cadıya benzeyen bir Arap kadını... Tümü, okuyucunun aklından çok hayalgücüne hitap eden bu dünyanın parçalarıdır.

Dört öykünün tamamı olayın geçtiği zamandan yıllar sonra, egzotik topraklarda bir macera yaşamış güvenli uygar dünyadan gelen genç bir Türk subayın ağzından aktarılan, anlatılmaya değer hikayelerdir. Kolonyalist literatürde olduğu gibi hem maceradan duyulan zevk hem de maceranın kendisi Gurbet Hikayeleri'nde neredeyse bir laymotiftir. *Çıban'*ın son satırı da bunu söyler bize: "*İmparatorluk subayı neler çeker fakat neler görürdü*" (Karay, 2009: 69).

Bu tema, Türk subayının haritada olmayan, hatta Arap topraklarının yerlilerinin bile haberdar olmadığı bir yeri ararken kendisini uygarlığın ulaşamadığı bir coğrafyada, bir peri masalında bulunduğu *Güneş*'te de baskındır.

Daha öğrenmediğimiz ne tür yerler, ne biçim insanlar vardır; hem de çok uzaklarda, kutuplarda ve Okyanus adalarında değil... Buralarda, nah şu çöllerin ardında... Arabistan içinde! Arabistan inanınız tam olarak bilinen, karış karış gezilen bir yer sayılamaz. Ancak geçen Dünya Savaşı'nda bazı araştırmalar yapılmış, gene de tamamlanamamıştır. Ya, benim dolaştığım sıralarda içerileri alabildiğine bilinmez topraklardan oluşuyordu; Avrupalı ayağı basmamış bir dünya kıyısı (Karay, 2009: 76).

Genç subay, kendini uygar dünyaya yabancı bir yerdeki bir kaşif olarak görür. Bu açıdan Arabistan'ın iç bölgeleri onun 'terra incognita'⁴sudur.

Türk-Arap Hiyerarşisi

Üçüncü olarak, Karay'ın hikayelerinde tekrarlanan bir diğer önemli temaya, Türkler ve Araplar arasındaki eşitsiz ilişkiye bakacağız. Said'in ortaya koyduğu biçimiyle oryantalist söylem aracılığıyla Batı, Doğu üzerindeki siyasi, iktisadi, ekonomik ve kültürel hegemonyasını üretir ve yeniden üretir. Makdisi'nin (2002) formüle ettiği biçimiyle Osmanlı oryantizmi de Osmanlı yönetici sınıfı ile imparatorluğun Arap halkı arasında bir hiyerarşi inşa edilmesine ve bu yolla Arap topraklarındaki emperyal yönetimin haklılaştırılmasına hizmet etmekteydi. Karay'ın öykülerinde bu eşitsiz ilişkinin nasıl yansıtıldığına geçmeden önce, 19. yüzyılın son çeyreğinden 1930'lara Osmanlılık temelinde bir imparatorluktan Türkçülüğe sonrasında ise ulus-devlet inşasına giden süreçte oryantalist söylemin nasıl dönüştüğünden bahsedeceğiz.

1870'lerle başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na uzanan ilk emperyalizm çağında Osmanlı oryantlizmi, bir yandan Osmanlı merkezî devletini Arap periferisinde daha görünür kılma ve Arap topraklarındaki Osmanlı hakimiyetinin meşruiyetini modern bir çerçevede güçlendirme; diğer yandansa emperyalist Batılı devletlere Osmanlı Devleti'nin 'hasta adam' değil, onlarla aynı ligde modernleştirici bir emperyal güç olduğu mesajını verme arzusunun yansımasıdır. Bu anlamda muhatabı yalnızca imparatorluktaki Araplar değil aynı zaman sömürgecilik yarışındaki Batı'dır. Osmanlılık, 19. yüzyılın sonunda imparatorluğun unsurları arasında yaygınlaşan milliyetçi fikirlerle zayıflasa da Balkan Savaşlarına kadar en azından söylem düzeyinde varlığını sürdürdü. 19. yüzyılın son çeyreğinde oryantlist söylem, imparatorluğun Arap coğrafyasındaki tahakkümünü Osmanlılık ideali temelinde meşrulaştırma çabasına eşlik etti. Bu dönemde temel çatışma 'modern ve modernleştirici (İmparatorluk)' ile 'modern dışı (Arap kavimleri)' arasında konumlandırıldığından, Arap toplumunun Batılılaşmış ve imparatorluğa sadık kesimleri de bu güç ilişkisinin yukarı tarafında konumlanabilmekteydi. Makdisi (2002) Osmanlı oryantlist söyleminin Arap kökenli Osmanlı bürokratlarının ve özellikle Şam, Kahire ve Beyrut'taki öğrenim görmüş Arap seçkinlerinin katılımına açık bir alan sunduğunu belirtir ve bu anlamda kapsayıcı olduğunu söyler.

20. yüzyılın başında Türk ve Arap milliyetçilikleri yükselirken, II. Meşruiyet Dönemi'nde İttihat Terakki'nin merkezietçi ve Türkçü politikaları ve bu politikalara karşı Arap siyasi çevrelerinin adem-i merkezietçi talepleri karşısında Osmanlı oryantlizmi de dönüşmekteydi. Osmanlılık ideali sönerken, Arap topraklarında modernleştirici rol atfedilen Osmanlı emperyal varlığının meşrulaştırılması yerini devlet yönetimin Türk siyasi seçkinlerinin tekeline geçmesini haklılaştıran yeni bir oryantlist söyleme bırakıyordu. Oryantalizmin vurgusu Araplar ve Türkler arasında kıstası modernlik olan bir hiyerarşik bir ilişki bulunduğu, dolayısıyla Arapların, imparatorluğun diğer unsurları gibi Türk yönetimine tâbi olması gerektiği fikrine kaydı. Modernliğin ise en önemli göstergelerinden biri ulus-devlet kurabilme yeterliliğine sahip olmaktı. Çatışma artık modernleştirici Türk yönetici sınıfı ile bir bütün olarak Arap halkı arasındaydı.

Oysa, Türk siyasi seçkinleri için Araplar herhangi bir devlet geleneği olmayan bir aşiret devleti ya da devletsiz toplumdur. Doğaları gereği kendi kendilerini yönetemezlerdi, yönetilmeleri gerekirdi. Arap tebaa, Türk hükümdar karşısında yerini bilmeliydi. Geç 19. yüzyıl Osmanlı aydınları gibi erken Cumhuriyet'in aydınları da manda yönetimlerinden bağımsızlık kazanarak kurulan Arap devletlerine küçümsemeyle baktılar, bu devletleri genç Türkiye Cumhuriyeti ile eşit kabul etmediler.

Türk milliyetçiliğinin yükselişle dönüşen oryantalist söylem için önemli bir tarihsel dönüm noktası, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun güney cephesinin çökertilmesi için Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Hicaz'da başlattığı ayaklanma oldu. Her ne kadar birkaç aşiretle sınırlı kalmış ve hedefine ulaşamamışsa da bu ayaklanma Cumhuriyet aydınları tarafından Arap tebaanın Türk yönetimine karşı emperyalist güçlerle iş birliği olarak algılandı. Bugün de Türkiye'de belirli çevrelerde hakim oryantalist bakışın önemli bir ögesini teşkil eden bu 'ihamet' söylemi, Karay gibi bir erken Cumhuriyet Dönemi aydını olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* romanında şöyle ifade bulur: "*Ve adım adım döğüşerek geri çekilirken Arapların kancıkça bir çevirme hareketi, her şeye nihayet vermiş*" (Karaosmanoğlu, 1983: 50).

Öte yandan, Cumhuriyet'le birlikte Arap toprakları üzerindeki siyasi taleplerden vazgeçilmesi geç 19. yüzyıl Osmanlı oryantalistizminin emperyal modernleştirici söylem ve pratiğinin de sonu anlamına geliyordu.⁵ Falih Rıfkı Atay'a göre bu, Anadolu'nun kaynaklarının Arap halkına aktarılmasından başka bir şey değildi:

Anadolu çocukları iscorpitten çürüyen düşen ağızlarının yaraları içinde kavrulmuş çekirge çiğnemeye çalışarak, Fatma'nın, Ebubekir'in, Ömer'in ve Muhammed'in sandukalarını savunacaklar. Ta, Şam'a kadar üç gün üç gece süren demiryolunun iki tarafını Anadolu Türkleriyle kuşatacağız. Arap kesesine Anadolu altını ve Arap kursağına Anadolu rızkını akıtacağız. (Atay, 1943: 69)

Nitekim, 1930'lara damgasına vuran ve Türk siyasi seçkinlerinin Araplara bakışını belirleyen en temel meselelerden olan Hatay meselesi de emperyal referanslarla değil ulus devlet anlayışı çerçevesinde tartışılmıştır. Hatay'ın 'anavatana ilhakı' talebinin haklılığı bölge nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu iddiası ve bölgenin Misak-ı Milli sınırlarına dahil olduğu argümanı ile temellendirilmiştir ki bu, 19. yüzyılın sonunda İmparatorluğun Arap topraklarındaki siyasi varlığının haklılaştırılma biçiminden bir hayli farklıdır.

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki mevcudiyetinin 'kolonyal' tasviriyle ve İmparatorluğun modernleştirici misyonuna yaptığı vurgu itibarıyla Karay'ın öykülerindeki emperyal ton Osmanlı oryantalistizminden ödünç alınmıştır. Bu anlamda, 'modernleştirici misyon' fikrini reddeden Türk oryantalistizminden ayrılır. Milli Mücadele kadrosu içerisinde hiç yer almamış ve 1922 yılında Türkiye'yi terk etmiş olan Karay'ın zihin dünyası hala 'İmparatorluk bürokrati'nin zihin dünyasıdır. Bununla beraber, kapsayıcı bir İmparatorluk idealinin ortadan kalktığı bir tarihsel bağlamda Karay'ın öykülerindeki bu emperyal ton nostaljik bir unsurdan öteye gitmez. Karay, Arap toplumunun Batılılaşmış unsurlarını yok sayarak Arapları topyekûn ilkel bir kabile toplumu olarak resmederek,

ihanet söylemini yineleyerek ve Türklerin kültürel, sosyal, siyasi üstünlüğünü vurgulayarak Türk oryantalizmine yaklaşıp Cumhuriyet'in siyasi seçkinlerinin aksine Araplara ve Arap dünyasına bakışı ulus devlet çerçevesi içerisinde ifade bulmaz.

Karay'ın öykülerinde Araplar, geri kalmışlığın, zayıflığın, itaatkarlığın sembolü olarak tasvir edilirken, imparatorluğun temsilcisi olan subay her zaman uygarlığın, otoritenin ve gücün sembolü olarak yansıtılır. Karay, Arap tahayyülünde Türk subayının yüce olduğunu ısrarla vurgular. *Yara*'da bedeviler teğmene 'paşa' diye hitap ederler çünkü "*Bedevinin gözünde bir Türk subayı, her zaman Paşadır*" (Karay, 2009: 13). *Fener*'deki Ebu Ali, feneri söndüğünde onu Estersuvar Birliği'nin komutanına götürür. Çünkü "*Estersuvar bölük kumandanı, Meşrutiyet'ten evvel, Badiye'de güneşi bile geri çevirmeye kadir bir üstün adam sayılırdı; 'Şakkülkamer' mucizesi onun için hiçti*" (Karay, 2009: 35). Öykülerin tümünde Türk subay güçlü bir korku kadar bir saygı ve hayranlık nesnesidir. *Fener*'in sonunda Ebu Ali'nin saygı ve hayranlık nesnesi olan subay, onun aptallığı ve cahilliğiyle eğlenir:

Ebu Ali bir daha yanıma gelmedi. Elbette pili tükenmiş yahut ampülün teli yanmış, fener kuşkusuz sönmüştür. Sönmüştür ama o, padişah duasında kusur ettiğine inanarak kabahatı kendisinde bulmuş ve onun için de, korkusundan bir daha yanıma çıkmak cesaretini gösterememiştir. Haddine mi düşmüş?.. Kızıverirsem kendisini değil, şeyhini bile kırk katırın kuyruğuna bağlatır, masallardaki gibi kırk parça ederdim! (Karay, 2009: 36).

Karay'ın İmparatorluk nostaljisi onu ulus devlet çerçevesi içerisinde şekillenen Türk oryantalizminden uzaklaştırır. Aradan yıllar geçtikten sonra *Fener*'deki eski komutanın yaptığı küçümseyici yorum, Türk hükümetinin ve temsilcilerinin Arap tebaa üzerinde güce sahip olduğu II. Abdülhamid Dönemi'ne duyulan özlemi ifade etmektedir:

Gazetelerde okuduğuma göre, günümüzde, sözgelisi Aneze aşireti başı yüksek komiserlerle, başvezirlerle düşüp kalkıyor, bir masada yiyor, bir otomobilde geziyor; Emir ünvanını almış, mebus çıkıyormuş, hükümete kafa tutuyormuş... Ben onun dedesini Çavuş Şebinkarahisarlı Kara Ömer'in katırı önünde, yayan onbeş saat yürütür; Deyrizora, mutasarrafın huzurununa gönderirdim! (Karay, 2009: 35-36).

Karay'ın bu küçümseyici tavrı en güçlü biçimde *Gurbet Hikayeleri*'ndeki bir başka öykü olan *Zincir*'de ifadesini bulur. Söz konusu öyküde Karay, yabancı bir subayın Senegalli bir neferin günde iki kere hava aldırma çıkardığı saldırgan köpeği metaforunu kullanır. Bir gün "*dünyaya parçalanıp yok edilecek lüzumsuz, zararlı,*

*iğrenç bir şeymiş gibi kinle ve anarşist gözü ile” (Karay, 2009: 39) bakan köpek zincirini koparıp kaçır. Geri döndüğünde tümüyle farklılaşmıştır. Dış dünyanın vahşetiyle yüz yüze gelmenin sonucu olarak uysallaşmıştır. Özgürlük artık onun için o kadar iyi bir şey gibi görünmez, ona kendini güvende hissettiren zincirlerini bile kaybetmiştir. Bu hikayenin ‘Osmanlı himayesinin kaybedilmesi’ sonrası Arap milliyetçiliğinin durumu için bir alegori olması hayli muhtemeldir. Karay, kurduğu analogiyle ‘özgür olmaya tevessül ederse’ köpeğin başına geleceklerini göstermektedir. Keza Sürgün romanında Arapların bağımsızlık arzusuna yönelik faaliyetlerine karşı eleştirisini çok daha açık ifadelerle dile getirmektedir: “Şam’da azılı bir Arapçılık şımarıklığı hüküm sürüyor, kendilerini bir boyunduruktan kurtulduk sananların ülkesindedir ve uzağı görmeyen düşmanlarla çevrilidir” (Karay, 1998: 95). 1956 yılında *Yeni İstanbul*’da yayınlanan *Efendi Değiştiren* başlıklı yazısında da Karay, efendi değiştirmenin ‘Suriye’nin milli seciyesi’ olduğunu belirtir (Hüküm, 2018: 121). Karay’ın görüşleri bu bakımdan Osmanlı ve Türk oryantalizmi arasındaki devamlılığa işaret etmektedir. Bu iki söylemsel formda da Arapların siyasi bir özne olamayacakları -ister Türk yönetici sınıfının idaresinde bir imparatorluk isterse Batılı devletler olsun- bir ‘efendi’ye ihtiyaç duydukları vurgusu merkezidir. Arap özü gereği hükmedilendir.*

Bu özcü ve dolayısıyla tarih-dışı bakış Deringil’in alıntılıdığı Askeri Reform Komisyonu’nun 7 Şubat 1892 yılında hazırladığı 59/15 sayılı layihanın burada yaşayan insanlara dair perspektifine tam olarak uymaktadır:

Eğer hal-i hazırdeki durumunuzda yaşamaya devam ederseniz Hıristiyan güçler tarafından ilkel bağımsız kabileler olarak görüleceksiniz. Hilafete olan bağlılığınız manevi derecenin ötesine geçmeden Hıristiyan güçlerin tamahkâr bakışlarının ve desiselerinin bertaraf edilmesi mümkün olamaz. Tek çareniz, Osmanlı devletinin bir parçası olduğunuzu açık açık ilan etmek ve bu sayede Berlin Konferansı’nda varılan anlaşmalardan ve hinterland prensibinden yararlanabilirsiniz (Deringil, 2007: 187).

Osmanlı ve Türk Oryantalizminde İslam ve Bilimsel Tecessüs Meselesi

Makdisi (2002) Osmanlı oryantalizminin modern Osmanlı kimliğinin hem seküler hem de İslami yorumlamalarıyla uyumlu olduğunu söyler. Kimlik inşası sürecinde Müslümanlığa atfedilen role bağlı olarak, bu yorumlardan biri Arap halkı ve kültürü ile İslam uygarlığını itinayla birbirinden ayırırken, diğeri Batı oryantalizminin yaptığına benzer biçimde onları birbiriyle özdeşleştirir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun bir devlet ve uygarlık olarak Batı ile eşit, politik olarak Batı’dan *bağımsız* ve kültürel olarak ondan *farklı* olduğu vurgusu hakimdir. İslam bu kültürel farklılığın temelidir. Halifelik makamını temsil eden Osmanlı sultanı etrafında imparatorluğun Müslüman

unsurlarını birleştirmeyi amaçlayan bu anlayış, İslam'ı Osmanlı Devleti ve uygarlığının temel yapı taşı olarak görür. İslam'ı geri kalmışlığın emsali Araplar değil, bu geri kalmış Müslüman tebaayı 'modernleştirici' bir rol üstlenen imparatorluk temsil etmektedir.

Deringil (2007) de Batı oryantalizminin aksine⁶ Osmanlı oryantalizminin İslam'ı, Doğu'nun, Arap coğrafyasının özü olarak görmediğini belirtir. Bunun yerine bu öz, göçebelik ve aşiretçiliktir. Araplar, Müslüman oldukları için değil, göçebe bir aşiret toplumu oldukları için uygarlık dışı, vahşi ve cahildir. Deringil, kendisi de Müslüman bir devlet olduğu için Osmanlı'nın 'ödünç alınmış kolonyalizm'inin kendine has olduğunu söyler:

Bu ödünç alınmış kolonyalizmin bir yarısı halifelik, şariat, Hanefi fıkhı, Türk-İslam kanun ve yasaları ile loncalar gibi Osmanlı'nın denenmiş ve hakiki İslami imparatorluk inşası pratiklerine dayanırken diğer 'yeni' yarısı da 19. yüzyılın aydınlanmacı ve pozitivist yönünü temsil eden merkezileştirici reformlarından müteşekkildi (Deringil, 2007: 173).

Arap kültürü ve dilini İslam ile özdeşleştiren bir diğer yorumun ise Müslümanlık yerine Türklük etrafında kurulmuş bir ulus kimliğiyle birlikte yürüdüğünü söylemek mümkündür. Özellikle genç Cumhuriyet'in hızlı sekülerleşme taraftarı siyasi ve kültürel seçkinleri için 'Arap' her şeyden önce İslam'ı temsil eder, 'Araplık' İslam uygarlığının geri kalmışlığını hatırlatır.

Kendini 'dindar' ve 'dilci' olarak tarif eden, Osmanlı modernleşmesinin muhafazakar kanadına yerleştirebileceğimiz Karay bu iki yaklaşımdan açık biçimde ilkinin benimsenmektedir. Ona göre İslam uygarlığını temsil eden ve yükselten Türklerdir. Müslümanlık Arapların himayesine bırakılmış olsaydı çöküşü kaçınılmaz olurdu:

Türkler, Müslümanlığı kabul etmeseler ve o derece imanla hizmetine girmeselerdi acaba Mısırlı, Suriyeli mi bu dini muhafaza edecekti? Neyi muhafaza etmişlerdir ki onu korumuş olsunlar. Eğer Türkler bir İslam İmparatorluğu kurmasaydılar şimdi Müslümanlık namına bizi tartaklayanlar çoktan Nasranilemiş, memleketleri de çan kuleleri ile bezenmiş hale gelirdi. Biz yine Müslüman kalırdık ve bugün bize "Müslümansınız!" diye çatarlardı! Efendi değiştirmekten zevk alanlar din değiştirmekte de güçlük çekmezlerdi. (Karay, 2017: 382)

Nitekim, Karay'ın öykülerinde Arap kültürünün özü asla İslam'la ilişkiliymiş gibi gösterilmez. *Gurbet Hikayeleri*'ndeki öykülerin hiçbirinde İslami pratiklerle Arap kültürünün özdeşleştirilmesine rastlanmaz. Bu öykülerde İslam'a yapılan referanslar şaşılacak kadar azdır. Hatta 'maşallah', 'inşallah', 'feshüpanallah', 'Allah rahatlık versin', 'Allah vere' gibi ifadeler kullanılmasa öykülerin geçtiği

yerin bir İslam coğrafyası olduğunu anlamak bile mümkün olmayabilir. *Güneş* öyküsünde hünkar yaveri, kendisine hurma rakısı ikram edilen ve yarı çıplak kadınlarla çevrelendiği bir meclisi anlatır. *Çıban*'daki iyileştirici kadının tedavi yöntemi İslami olmaktan çok şamanik bir ritüeli anıştırır. Karakterlerin temsil ettiği şeyler arasında dinden ziyade ulusal hasletler var gibidir. Bu da daima cahillik, modernlikten uzak olmak, kabalık gibi özelliklerle resmedilen bir bedevilikle damgalanmıştır.

Cahil ve modernlikten uzak 'Arap' imgesi, erken Cumhuriyet Dönemi'nin oryantalist bakışının da ana karakteristiğidir. Ancak onu hem Osmanlı hem de Batı oryantalizminden ayıran en önemli fark Doğu'ya yönelik bir bilimsel tecessüsün eksikliğidir. Said, oryantalizmin birbiriyle etkileşim içinde olan iki formu bulunduğunu söyler (Said, 2006: 12). Bunların ilki bir akademik çalışma alanını işaret eder, diğeri ise Batı tarafından Doğu'nun ne olduğuna dair imge ve söylem üreten bir düşünme biçimine karşılık gelir. Araştırmacı araştırma nesnesine belli metodolojiyle ve kavramsal şemayla yaklaşır, onun ne olduğunu belirler, nasıl bir şey olduğunu, ne durumda nasıl tepkiler verebileceğini betimler. Bunu yaparken ona dair imge ve söylemi de üretilen dolaşıma sokmuş olur. Bu imge ve söylem de yeniden kavramsal şemaya dahil olur.

Akademik bir çalışma alanı olarak oryantalizm yaygın olarak kendisini bir dil ve kültür araştırması şeklinde gösterir. 19. yüzyılda altın çağını yaşayan filoloji ve antropoloji, bu açıdan akademik anlamda oryantalizm için en güçlü enstrümanlardır. Bu iki alanın yükselişinin sömürgeciliğin yükselişiyle aynı döneme denk gelmesi de tesadüf sayılmaz. Batılı devletler başka devletleri sömürgeci haline getirdiğinde antropolog ve filologlar için buralar yeni 'araştırma nesnelere' bulacakları birer kaynağa dönüşmektedir. Doğallıkla araştırmacı ve araştırma nesnesi arasında eşit bir ilişkinin bulunabilmesi olası değildir. Onun 'ne' olduğunu araştırmacı söyleyecektir. Zira Doğulunun kendi kendine konuşacak terimleri ve metodolojisi yoktur. Buna karşılık, oryantalistlerin Doğululara daima salt bir küçümseyici tavırla yaklaştıkları anlamı da çıkarılmamalıdır. Esasen oryantalizmin ayırt edici noktası basitçe onu Batılı dünya görüşüyle, kendi kavramsal şemasının içinden açıklıyor olmasıdır. Sorun esas olarak bir temsil sorunudur. Örneğin, Perceval'ın 1847-1848 senelerinde yayınladığı *Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'époque de Mahomet* ciltleri sömürgeci devletlerin Doğu'ya olan siyasi ve ekonomik ilgilerinin sunduğu olanaklar dahilinde üretilmiştir. Buna karşılık eserin kötücül ve Doğu toplumlarını aşağılayan bir eser olduğunu söyleyemeyiz (Said, 2006: 162). Benzer biçimde Türk kültürünün ve Türkçenin abidevi eserlerinden Oğuz Kağan *Destanı*'nı bulup yayınlayan Radloff da, *Orhun Kitabeleri*'ni çözen Thomsen de birer oryantalisttir. Buna karşılık çalışmalarıyla Türk diline ve kültürüne eşsiz

katkıları yapmışlardır. Doğulu, ister atalet içinde, ister kahramanca hasletlere sahip olarak, ister bir soylu vahşi (*noble savage*) olarak resmedilsin hiyerarşi resmetme işinin kendisine içkin kalmaktadır. Oryantalizmin alamet-i farikası Batılı olmayanın ne olduğunun Batılı tarafından belirleniyor olmasıdır.

Batı oryantalizminin kurduğu hiyerarşinin en önemli kaynağı da burada yatmaktadır. Doğu'ya yönelik sözünü ettiğimiz bilimsel tecessüs sayesinde yalnızca Batılı, Doğu'yu Batılıdan öğrenmez, Doğulu da kendisini Batılıdan öğrenir ve onun aracılığıyla kendi kendisini kurar. Hem bilimsel terminolojiyi hem de içeriği Batı'dan alır. 19. yüzyılda pek çok Doğu toplumu kendi ulusal kimliklerinin kaynaklarına, Batılı oryantalistlerin çalışmalarıyla erişmiştir. Bunlara, 1822 yılında Jean Francois Champollion'nun Mısır hiyeroglif yazılarını, 1846 yılında Grotefend ve Rawlinson'un Eski Persçe, Elamca ve Babilce yazılmış bir sütundaki çivi yazılarını, 1893 yılında Thomsen'in *Orhun Kitabeleri*'ni çözmesi örnek verilebilir.

Makdisi (2002), Osman Hamdi Bey'in Arap topraklarındaki İslam öncesi medeniyetlere ilişkin arkeolojik ilgisini ve Sabri Paşa'nın üç ciltlik antropolojik çalışması *Mer'at-ül Haremeyn*'ini bu çerçevede ele alarak bilimsel tecessüsün Osmanlı oryantalizminin de bir ögesi olduğunu savunur. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin oryantalist söylemini emperyal vurgusu baskın geç 19. yüzyıl Osmanlı oryantalizminden ayıran önemli bir fark bu bilimsel ilginin bulunmayışıdır. Araplar ve Arap coğrafyası Cumhuriyet aydınları için 'modern olmayan her şey' olarak etiketlenip kapatılmış gibi görünmektedir. Bunun önemli bir sebebi hızlı bir Batılılaşma sürecine giren genç Cumhuriyet'in kendisini İslam medeniyetinden ve bununla özdeşleştirdiği Arap dili ve kültüründe 'saflaştırma' çabasıdır. Arap coğrafyası ve halkına yönelik bilimsel tecessüsün izine rastlanmaz. Aksine Türk dili ve kültürü içerisine sızmış Arap unsurların arındırılması esas hedeftir.

Tipik bir Cumhuriyet aydını olarak görebileceğimiz Falih Rıfkı Atay'ın, Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak gittiği Suriye ve Filistin'deki anılarının yer aldığı *Zeytindağı* kitabında çizdiği Arap portresi cahillik ve geri kalmışlıkla özdeşleştirilmiştir. Atay, buna rağmen Araplardan tümüyle farklı hasletlere sahip olan Türklerin yıllarca onların etkisinde kendi dillerinin ve kültürlerinin üstünlüklerini fark edememiş olmalarından yakınmaktadır. Onun yazılarında Araplık, her şeyden önce adeta kirletici bir şey olarak görülür. En başta Türk dili bu kirleticilikten nasibini almıştır. Atay, Türk diline yabancı dillerden girmiş kelimelerin çokluğundan rahatsızdır. Ayrıca kültürel bir kirlenme de söz konusudur. Zaten, İslam'ın etkisiyle Arap kültürünün otantik Türk kültürü üzerinde bir tahakküm kurmuş olması Türkçü aydınların uzun zamandır eleştirdikleri bir nokta olmuştur. Tanzimat'tan bu yana bu aydınlar kendilerini

bu durumu tersine çevirmeye adanmışlardır. Atay bunun bir ‘*medeniyet ve kültür savaşı*’ (Atay, 1999: 45) olduğunu yazmaktadır. Bunun için dilden Arapça sözcükler atılacak, Arap sazi yerine Türk sazi yüceltilecek, Türkçe şiiir yükseltilecektir.

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapan Hasan Cemil Çambel’e göre de bu Türk kültürü ve dilini saflaştırma çabası “kültürümüzü tâbiliten, tebaaliktan, esirlikten kurtarma ve kendi istiklalini yeniden fethetme” (Çamlıbel, 2011: 20) savaşıdır. Arap coğrafyası ve halkına dair hemen hiçbir şey, erken Cumhuriyet aydınları tarafından bir merak konusu ve araştırma nesnesi olarak algılanmaz. Bunlar, Türk dili ve kültüründen arındırılması gereken yabancı unsurlardır.

Karay’ın öyküleri Araplara yönelik bir tecessüs taşımaması itibarıyla Türk oryantizminin izlerini taşır. Çocuklarının ifadelerine göre, 16 yıl sürgünde Araplarla birlikte yaşadığı halde onlardan hiçbir zaman hazzetmediği gibi kültürlerine ilişkin bir merak duymamış, Arapçayı derinlemesine öğrenmek istememiş, bu dili konuşmamış ve yazmamıştır (Karaer, 1998: 119). Karay’ın öykülerinde de pek çok yerde Arapların sıra dışı ve garip davranışlarına yer verilir. Ancak bunlara hiçbir şekilde onları anlamaya yönelik bir merak eşlik etmez. Örneğin, Karay, *Yara* öyküsünde ne vücudundan kurşun çıkarılırken ‘gık’ bile demeyen bedeviyi neyin bu kadar dirayetli kıldığını ne de bu işi gerçekleştirmek için neden böyle acılı bir yol seçildiğini anlamaya ya da açıklamaya çalışmaz. Okuyucuya otantik ve sıra dışı bir tabloyu göstermekle yetinir. Benzer biçimde Karay, *Fener*’de, ilk defa kasaba gören Ebu Ali’nin cahilliğini gülünç bir unsur olarak sunar. Ancak ne *Fener*’de ne de diğer öykülerde, kırsal ve kasaba yaşamının bir tasviri yoktur. Arap coğrafyası uzun uzadıya anlatılmaya pek de değmeyecek silik bir arka plandır. *Çıban*’da, cadıya benzeyen kadının tedavi yöntemi detaylıca anlatılır, ancak bu, öykünün sonunda ifade edildiği gibi, bir imparatorluk zabitanın başına ne kadar garip şeyler gelebileceğini göstermek için yapılır (Karay, 2009: 69). Ne kadar alışılmadık olursa olsun kadının tedavi yöntemi işe yaramıştır ve zabiti iyileştirmiştir. Ancak yazar, bu geleneksel bilgiye yazar ilgi göstermez.

Sonuç

Bu makalede, Refik Halit Karay’ın 1940 yılında yayınlanan ve Lübnan ve Suriye’de geçirdiği sürgün yıllarının izlerini taşıyan *Gurbet Hikayeleri* adlı kitabında yer alan dört öyküsünde (*Yara*, *Fener*, *Çıban*, *Güneş*) oryantizmin Türk edebiyatındaki yansımalarını araştırdık.

II. Abdülhamid Dönemi’nden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi çeperinde yer alan Arap coğrafyasıyla kurduğu ilişki ‘Osmanlı oryantizmi’

kavramıyla açıklanabilir. Makdisi, Arapların, Osmanlı seçkinlerinin tahayyülünde çapraşık bir rol üstlendiğini ileri sürer: Osmanlı merkezi için Araplar “*hem uygarlaştırılması ve disipline edilmesi gereken aşağı bir azınlığın mensubu hem de modern imparatorluğun ötesine geçmeye debelendiği yabancı bir Doğu’nun nişaneleri*”dir (Makdisi, 2002: 774). Osmanlılık vurgusu baskın olan Osmanlı oryantalizminden farklı olarak, erken 20. yüzyıl Türk oryantalizmi ulus devlet inşası sürecinde şekillenmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Arap isyanı ve Hatay meselesinden beslenmiştir. ‘Modernleştirici imparatorluk’ söylemi terk edilmişse de genç Cumhuriyet’in siyasi ve kültürel seçkinleri tarafından Araplar ulus devlet kurma yeterliliğine ve hakkına sahip bir halk olarak kabul edilmemiştir.

Refik Halit Karay’ın öykülerinde Araplara ve Arap coğrafyasına oryantalist bakışın ve Arap karşıtı söylemin pek çok kültürel ve siyasi unsuruna rastlamak mümkündür. Bu hikayelerdeki Arap karakterler, modern insanları yadırgatacak şekilde kaba saba, ilkel, garip görünüşlü, cahil bir stereotip içinde resmedilmektedir. Arap toprakları gizemli, tekinsiz, irrasyonel, kötücül ve cinsel açıdan yozlaşmış bir coğrafya olarak tarif edilir. Araplarla Türkler arasındaki ilişki ise hiç kuşkusuz bir hükmeden-hükmedilen ilişkisidir.

Karay’ın ele aldığımız eserlerinin Suriye’ye ve Araplara karşı olumsuz yargılarla dolu olmasında onun Arap toplumuna karşı beslediği antipati kadar, bu eserleri yazdığı sıralarda Suriye topraklarında sürgünde bulunuyor olmasının da payı olabileceğini unutmamak gerekir. 1938’e kadar sürgünde bulunan yazar özellikle Hatay meselesinde Türkiye lehine yazılar kaleme alarak Türk hükümetine yaklaşmaya ve affedilerek yurda dönmeye çabalamıştır.

Zihin dünyası II. Abdülhamid Dönemi’nde şekillenen, İttihat ve Terakki iktidarına ve Milli Mücadele’ye muhalefet etmiş bir Osmanlı bürokrati olan Refik Halit Karay’ın eserlerinde hem geç 19. yüzyıl Osmanlı oryantalizmi hem de erken 20. yüzyıl Türk oryantalizminden izlere rastlanır. Her ne kadar sürgün yıllarında Türk hükümetine yaklaşmak için Cumhuriyet reformlarını öven yazılar yazmışsa da Karay’ı temsil ettiği değerler bakımından bir Cumhuriyet aydınından ziyade bir Osmanlı aydını olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Bu anlamda, modernleşmenin gerekliliğine inanmakla beraber pek çok anlamda muhafazakâr addedebileceğimiz Karay’ın eserlerine odaklanan bu çalışma Türkiye’de bugün de Arap düşmanı söylemin önemli bir ögesini oluşturan oryantalist bakışın Cumhuriyet’in seküleştirici etkisi altında ortaya çıkmayıp, devamlılıkları ve kırılmalarıyla II. Abdülhamid Dönemi’ne dek geri götürebileceğini de göstermektedir.

Sonnotlar

¹ Kendi Doğu'sunu yaratması itibarıyla Osmanlı oryantizmi ilk bakışta Bakic-Hayden'in (2007) Balkanlar için ortaya attığı 'sürekli çoğalan oryantizmler' kavramı ile ilişkili görünse de, bu oldukça yanıltıcıdır. 'Çoğalan oryantizmler' kavramı oryantist bakışın hedefi olmuş ve bu bakışı zımnen ya da açıkça benimsemiş toplumların diğer toplumlara kendilerinden 'daha Doğulu' ve 'daha az modern' olarak tasvir ederek bir hiyerarşi inşa etmesi sürecini ifade eder. Asya, Doğu Avrupa'dan daha 'Doğu'dur; Doğu Avrupa'nın en 'Doğu'su Balkanlardır; Balkanlar'ın içerisinde de bu derecelendirme sürer gider. Oryantizmler çoğaltılarak, genel olarak olumsuzluk atfedilen bir kapsayıcı coğrafi ya da kültürel birim içerisinde diğer unsurlara kıyasla daha itibarlı bir konum talep edilmektedir. Oysa, Osmanlı Devleti ve siyasi seçkinleri Arap coğrafyasında kendi Doğu'larını yaratırken amaçları Doğululaştırılmış toplumların hiyerarşisinde yukarılarda yer almak değildir. Aksine, kendi 'sömürge'lerine karşı modernleştirici rol üstlenen modern bir imparatorluk portresi çizmeye, bu yolla Osmanlı Devleti'ni Batılı emperyalist devletlerle aynı ligde konumlandırmaya çalışmaktadırlar.

² Falih Rıfkı Atay da Hüseyin Cahit Yalçın da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin önemli dönüm noktalarına tanıklık etmiş, edebi eserlerinden çok politik yazılarıyla ve anılarıyla iz bırakmış yazarlardır. Falih Rıfkı Atay başyazarı olduğu Ulus gazetesinde, Hüseyin Cahit Yalçın kendi çıkardığı Tanin gazetesindeki yazılarıyla, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını destekleyen aydınlardır. İkisinin de Araplara bakışı Hatay sorununun yarattığı politik atmosferin etkisiyle bir hayli olumsuzdur. Karaca E (2010); Kuyumcuoğlu O (2019); Patan S (2013).

³ Katre binmiş askerlerden meydana gelen birlik.

⁴ Bilinmeyen topraklar.

⁵ Kuyumcuoğlu (2019), bu emperyal modernleştirici çizginin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile uyumlu politikalar izleyerek Arap coğrafyasında bir siyasi etki alanı yaratması gerektiğini söyleyen Hüseyin Cahit Yalçın'da devam ettiğini iddia eder.

⁶ Said tarafından ortaya atıldığı şekliyle oryantizim ile diğer kültürel bağlamlarda üretilmiş ve oryantizmin alt türleri olarak tanımlanan 'öteki' temsilleri arasındaki benzerlik ve farklılıklara ilişkin bir çalışma için bk. Todorova (2009). Todorova, vahşilik, şiddet ve geri kalmışlık ile özdeşleştirilen Balkanlar imajının, oryantizmin bir alt türüne indirgenmemesi gerektiğini vurgulayarak, bu argümanını Batı'nın Balkanlara ve Doğu'ya bakışı arasındaki farklılıklara dayandırır: Nerede başlayıp nerede bittiği belirsiz hayali bir coğrafya olarak Doğu'nun aksine Balkanlar'ın coğrafi ve tarihsel olarak somut bir mevcudiyeti vardır; Balkanlar'ı inşa eden söylem maskülen imgelerle bezenmiştir; Doğu, bir dikotomi ilişkisinde her yönüyle 'Batı-olmayan' 'Batı-gibi-olmayan' olarak

tanımlanırken Balkanlar'ın temsili arada kalmışlık (yarı-sömürge, yarı-uygar, yarı-Doğu) üzerine kuruludur vb.

Kaynakça

- Atay F R (1999). *Çankaya IV*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Atay F R (1943). *Zeytindağı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bakic-Hayden M (2007). Oryantalizm Tartışma Metinleri, Sürekli Çoğalan Oryantalizmler: Eski Yugoslavya Örneği, *Tartışma Metinleri*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çambel H C (2011). *Makaleler Hatıralar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Deringil S (2007). *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon F (2016). *Sultan Abdülhamid*. Çev. A Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hudson L (2006). Late Ottoman Damascus: Investments in Public Space and the Emergence of Popular Sovereignty. *Middle East Critique*, 15 (2), 151–169.
- Hüküm M (2018). Refik Halid Karay'ın Ortadoğu ile İlgili Yazıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25 (2), 109 – 124.
- Karaca E (2010). Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913 – 1914). *Akademik Bakış*. 4 (7), 165 – 173.
- Karaer N (1998). *Tam bir Muhalif, Refik Halit Karay*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Karaosmanoğlu Y K (1983). *Bir Sürgün*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Karay R H (2009). *Gurbet Hikayeleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Karay R H (2017). *Memleket Yazıları-17: Sulhte Cimri Harpte Müsrif*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Karay R H (1998). *Sürgün*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kuyumcuoğlu O (2019). Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Siyasal Seçkinlerin Suriye'ye Bakışı: Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay Örnekleri. *Uluslararası İlişkiler*. 16 (64), 107-126.
- Makdisi U (2002). Ottoman Orientalism. *The American Historical Review*, 107 (3), 768-796.
- Masters B (2009). Millet. İçinde: G Ágoston and B Masters (der), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: InfoBase Publishing, 383-384.
- Kotan C F ve Ceylan P (2020). Refik Halit Karay'ın Öykülerinde Osmanlı ve Türk Oryantalizmi. *Mülkiye Dergisi*, 44 (3), 565-586.

- Nerval G (2004). *Doğu'da Yolculuk*. Çev. S Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Patan S (2013). *Turkish Republican Elite's Arab Perception: Exemples from the Ulus Between 1930-1940*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabancı University.
- Rogan E L (1996). Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907). *International Journal of Middle East Studies*. 28 (1), 83-107.
- Said E (2006). *Şarkiyatçılık*. Çev. B Ülner, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schoem R D (1989). Idées Françaises et Enseignement Ottoman. L'école Secondaire Maktab'Anbar à Damas. *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 52 (1), 199 – 206.
- Todorova M (2009). *Imagining the Balkans*, Oxford: Oxford University Press.

Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile Söyleşi

Mülkiye, Türkiye, Üniversite

Söyleşi: Ali Serindağ¹

Bu söyleşi Prof. Dr. Nergis Mütevellioğlu'nun editörlüğünü yaptığı Mülkiye'ye Girişlerinin 50. Yılında 1969-1970 Girişlilerden Anılar kitabında daha önce yayınlanmıştır.

Sayın Hocam, bu söyleşiye zaman ayırdığınız için, 69-70 girişli Mülkiyeliler Grubumuz adına çok teşekkür ederiz. Aydınlanmak istediğimiz aşağıdaki hususlarda değerlendirmelerinizi bizimle paylaşırsanız çok mutlu oluruz.

1) Mülkiye'yi özgün kılan, Mülkiye yapan, ya da Mülkiye kültürü dediğimiz değerler bütünü hakkında neler söylemek istersiniz? Bu değerler nasıl bir süreçte oluştu; kuşaktan kuşağa aktarılabilir mi? Gerek Mülkiye kültürünü oluşturan temel bileşenlere dair, gerekse tarihsel perspektiften neler söylemek istersiniz?

2) Üniversitelerin tek işlevi elbette öğrenci yetiştirmek, gençleri meslek yaşamına hazırlamak ve bilimsel bilgi üretmek değil. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde üniversitelerin topluma ışık tutma, yol gösterme işlevi de var. Bunu üniversitelerin toplumsal sorumluluğu olarak da adlandırmak mümkün sanırım. Türkiye'de üniversiteler ve özel olarak Mülkiye'miz bu işlevi ne ölçüde yerine getirebildi? Dünden bugüne bir işlev kaybından söz edebilir miyiz? Evet ise bu işlev kaybına yol açan başlıca nedenler nedir sizce?

3) Mülkiye'nin öğretim üyesi ve öğrenci profilinde zaman içinde bir değişim gözlemlediniz mi? Bu değişimin nedenleri ve Mülkiye kültürü üzerindeki aşındırıcı etkileri konusunda neler söylemek istersiniz?

4) Mülkiye Marşı'mızdaki "yetiştik çünkü biz" mısraında ifade edilen "yetişme" sözcüğü hangi anlamda bir yetişmeyi ifade ediyor sizce? Bu sözü marştaki bağlamı içinde değerlendirdiğimizde öncelikle toplumun çıkarlarını ülkenin bağımsızlığını koruma ve yüceltme anlamında kavramamız gerektiği açık. Mülkiye'nin sağlam bilgi ve formasyonla donanmış olarak öğrencilerini mezun etmesini de bu yetişmenin bir bileşeni olarak görebilir miyiz? Bu anlamda aldığımız sağlam eğitimin geçmişte kalan "üssü mizan" uygulaması ile bağını kurabilir miyiz? Öğrencilik yıllarımızda bizi hayli zorlamış olsa da bu uygulama

yürürlükte iken mezun olan öğrencilerin meslek yaşamında da yüz ağartıcı bir genel durum sergilediğini gözlemleyebiliyoruz. Bu konudaki değerlendirmeniz nedir?

5) Evrensel olarak ve ideal anlamı ile üniversite eğitimi ve öğretimi ile günümüzde Türkiye’de ve Mülkiye’de geçerli olan eğitim öğretim arasında size göre farklılıklar var mıdır? Evet diyorsanız bu farklılıkların giderilmesi için kimlere ne gibi görevler düşüyor sizce?

6) Küreselleşme, doğası gereği, gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkeleri de daha doğru bir tanımla dünyayı sık ve derin ekonomik krizlerle karşı karşıya bıraktı. Şimdi de bütün dünya “korona virüs” kaynaklı bir ekonomik krizi yaşıyor. Buna 1929’dan sonraki en büyük kriz deniliyor. Bu konuda neler söylemek istersiniz? Dünya, özel olarak bizim gibi ülkeler bu kapandan nasıl çıkacak? Neo liberal reçeteler dışındaki çözümler nelerdir?

7) Bütün dünyayı etkisi altına alan korona virüs sürecinde uluslararası bir dayanışma sergilenemedi. Avrupa Birliği gibi ulus devlet üstü oluşumlar bir varlık gösteremediler. Gelecekte ne olur dersiniz? Brexit’le bir darbe almış olan AB, bu süreçte nereye doğru gider? Ya da nasıl bir dünyaya doğru yol alıyoruz?

8) Korona virüs sonrası dünyada yeni uluslararası kurumlara sizce ihtiyaç var mı? Böyle olağanüstü süreçlerde ülkelerin genişlemeci para ve maliye politikalarına destek verecek bir uluslararası organizasyon gerekli olup olmadığına dair ne söylemek istersiniz? Ya da alternatif seçenekler bulunuyor mu?

9) Korona virüs süreciyle beraber istihdam biçimleri ve üretim teknolojilerinde bir değişiklik öngörüyor musunuz? “Sosyal sınıflar” dediğimiz kavramın içeriğinde bir değişim olur mu? Son olarak sosyal devlet anlayışı ve pratiğinin yeniden güçlendiği bir gelecek görüyor musunuz?

Prof. Dr. Bilsay Kuruç: Sevgili 1969’lular, 1970’liler ve eski dost öğrencilerimiz adına Ali Serindağ,

Önce şunu belirtiyim: Sizler Mülkiyelilikle soluk alıp vermeye devam ettikçe bizlere gelen sesiniz “Yetiştik çünkü biz!” olarak yankılanıyor ve bize sanki eski değil de yeni imişiz gibi bir yeni can katıyor. Teşekkür ederiz. Bu yeni canla sorularınıza yetişmeye çalışacağım. Hemen söyleyeyim ki, sizin bizi (belli etmeden) sınava çeken sorularınız, bizlerin vaktiyle sizlere sorduklarımızdan kat be kat daha ağır, ‘kazık’ sorular! Bunların altından kalkabilmek için ben de küçük bir ‘hoca hilesi’ne başvurarak, sorularınızı demet yaparak yanıtlamaya girişeceğim.

İki büyük demet yapalım: 1980'den önce ve sonra, şeklinde. Bunu işi sadeleştirmek ve Mülkiye'yi ve sizleri yaşamış olduğumuz tarihin içine yerleştirebilmek için yapıyorum.

Önce, 1980'den önce... Biliyorsunuz, ben Mülkiye mezunu değilim. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin mezunuyum. Ankara'ya 1960'ın son günlerinde yedek subaylık (o zaman 24 ay!) için geldim. Ve askerlik sonrasında Mülkiyeliliğe adım atarak, bir daha İstanbul'a dönmedim.

Ankara, İstanbul'dan ve Mülkiye geldiğim ortamdan farklıydı. İstanbul, üniversite çevresinin farklılığı dışında, o zamanın Beyoğlu'su merkez olmak üzere çok çeşitli kültür merkezleri, kitabeveleri, edebiyat matineleleri, konserleri, sinemaları, tiyatroları, meyhaneleri ve insan tipleriyle genç insanı şekillendiren ve ona göre bir dünya görüşü yerleştiren (henüz 1,5 milyonluk) büyük bir şehirdi.

Ankara'ya ve Mülkiye'ye gelmek benim için dönüm noktasıydı. Niçin? 1960'ların ilk günlerinden 1970'lerin sonuna kadar geçen yirmi yılı, toplumun 1961 Anayasası'nın açtığı kapıdan girerek eriştiği, yaşamaya başladığı bir demokratik devrimi hem hâkim noktadan, hem de içinden görerek yepyeni şeyler öğrenebildiğim için. Daha doğrusu, o müstesna dönemi öğretim kadrosuyla, öğrencilerle, çalışanlarla paylaşarak yaşamış olduğumuz için. 1960'ların ilk günlerinde Türkiye fabrika çağına giriyordu. İşçi sınıfı ilk kez toplum çapında taleplerle sahneye çıkıyordu ve orada yine ilk kez Cumhuriyetin tazelenmesini arayan çevrelerle (isterseniz, Cumhuriyetçi orta sınıf diyelim) buluşuyordu. Birlikte konuşmaya başlıyorlar ve yeni şeyler öğreniyorlardı. Öğrendikleri en önemli şey, toplumun yaratıcı gücünün kendileri olduğu idi. Bu, ittifak noktaları idi.

Sizler, 1970'liler bu müstesna dönemin tam ortasını yaşayarak Mülkiyeli oldunuz. Acı da çekerek, yepyeni şeyleri bizlerle birlikte öğreniniz. Mülkiye geleneğinin ne demek olduğunu 1960'tan öncekilerden öğrenmenize gerek kalmadı. Şunu gördünüz: Nadir kurumların gelenekleri, eğer toplumu ileri götüren zamanlarda yaşadığımızı kavarsak, buna katkı yapmayı öğrenirsek beslenir ve canlı kalır. Zamanın ileri doğru ivmesini fark etmezsek, gelenek, 'eski'de kalmaktan ibaret bir şey olur. Ancak müzelik değer taşır! 1960'lar ve 1970'ler Mülkiye'nin bu farkı bildiğini gösteren dönem oldu. Zamanın ileri doğru ivmesi olarak vurguladığım şey, toplumun kendini aşma arzusuyla ortaya çıkan potansiyeldir. 1961 Anayasası'nı bu potansiyelin ana metni ve kolektif bir irade beyanı olarak görebilsek, Mülkiye geleneğinin o yirmi yılda nasıl zenginleşmiş ve genişleyen bir çevre tarafından algılanmış olduğunu da görebiliriz. Mülkiye, 1961 Anayasası ile özdeşleşerek, toplumun kendini aşma arzusunun ve taleplerinin niçin, nasıl bilimsel olarak özgün ve moral

olarak haklı bir çizgiye oturmuş olduğunu da gösteren nadir bir merkez oldu. Vurguladığım gibi, akademik kadrosu, öğrencileri ve çalışanlarıyla.

1950'lerin ikinci yarısından 1960'lara devredilen bir (hukuksal ve siyasal) kültür bagajı var. Filizlendiği yer üniversitedir. Mülkiye'de, "Nabza göre şerbet verenlerden olmayın!" özdeyişiyle (Feyzioğlu), İstanbul Üniversite'sinde hükûmetin hukuka aykırılıklarını sergileyen öğretim üyeleriyle (Kubalı, Onar, Sarıca) yavaş yavaş büyüyen, bilim ve hukuk çizgisinden ödün vermeyen bir duruş. 1961 Anayasası'nın insan ve toplum hakları, bu çizgi ekseninde oluştu. Ancak, Anayasa bu eksenin toplumun yaratıcı güçlerinin kendini aşabileceği bir dinamizme kavuştu. Orada, 1960'ların ilk yıllarından itibaren Mülkiye, tarihî sorumluluklarından birini üstlenmeye başladı. O dinamizmin yüklediği sorumluluk diyebiliriz. Şüphesiz, Anayasa üniversitelerin ve hukuk çevrelerinin ortak çalışmasının ürünü olmuştu. Mülkiye'nin, toplumun yaratıcı güçlerinin önemini ve bunun yarattığı dinamizmi hissetmesi ise bunun ötesinde, ülkeye hizmetin yeni bir sayfası oldu. Böylece, 1960'ların ortalarından sonra 1950'lerin sahnesi ve kültür birikimi aşılmıştı. Mülkiye de, kendi akademik varlığını aşan, 'eski' geleneklerini bu yepyeni ortamla tazeleyen bir yaratıcı çizgiye girdi. Buradaki önemli nokta, Mülkiye'nin sadece bir 'grand école' kimliği değil, elitizmin yaratacağı dar çerçeveyi kırarak toplumun yaratıcı güçlerinin de bilim katında temsilcisi olabilmesiydi. Bu bir gözü kara gönüllülük değil, bir kalite işiydi. Toplum, bilim ve Cumhuriyet'e odaklanabilme kapasitesiydi. 1960'lardan bakıp 1970'leri görebilmektir. İşte, siz 1970'liler o sıralarda geldiniz ve Mülkiyeli oldunuz. Yani, Mülkiye'nin farklı güçler tarafından hedef haline getirildiği sırada.

Biraz geri dönerek sizlere hatırlatacağım bir şey var: Bundan yedi, sekiz yıl önce olabilir; o yıllarda panel şeklindeki bir televizyon programında, şimdi hayatta olmayan eski bir gazeteci, Kurtul Altuğ bir anısını anlatmıştı. 1940'ların ikinci yarısında, Demokrat Parti'nin kurucusu ve o günlerin muhalefet lideri Celâl Bayar gazetecilerle birlikte trenle yaptığı siyaset gezilerinden birinde (o vakitler o geziler trenle yapılırdı) şunu söylüyor: "Demokrasi bir keyfiyet (nitelik, kalite) işi değil, bir kemiyet (sayılar) işidir!". Yani, siyaset sayısal çoğunlukla idare edilir. Kalite belirleyici değildir. Nokta! Bu çizgi, 1950'den başlayan yıllar gösterdi ki, Cumhuriyet, bilim ve toplum odağının antitezi oldu. Ve zaman içinde karşı devrimin tohumları bu antiteze yoğunlaşarak filizlendi. Bayar herhalde karşı devrimci değildi; ama keşfettiği antitezin yolu zaman içinde oraya çıktı. Bunun ilk gösterisi antitezle var olup siyasette yer tutan çevrelerin 1961 Anayasası'na karşı çıkmalarıydı. Gösteri kendi kendini besledi. 1960'lar kapanmadan, o günlerin Başbakanı "Bu Anayasa ile memleket yönetilemez!" dedi. Onu, günün genelkurmay başkanının "sosyal gelişme, ekonomik gelişmeyi aşmıştır, durdurulmalıdır!" komutu izledi. Nereden başlayarak durdurulacak? Yanıtı biliyorsunuz: Mülkiye'den. Sanıyorum, sizler ya da aranızdan bazıları 1971 12 Mart darbesinden sonraki Mayıs ayında Fakülte'nin Dekanı Mümtaz Soysal'ın,

Anayasa dersinden çıkarak, Dekanlık odasında kendisini bekleyen sıkıyönetim görevlisi subaylarla (dönmemek üzere) gidişine tanık olmuşsunuzdur. Farklı bir 'kemiyet', 'keyfiyet'i alıp götürdü. Bu, kişi ve öğretim üyesi olarak Mümtaz'ın değil, Mülkiye'nin ve (Mümtaz'ın kitabı olan) Anayasa'nın tutuklanma hareketiydi. Sonra, biliyorsunuz, Mümtaz'ı sıkıyönetim mahkemesinde yargılayıp, mahkûm ettiler. İşin özünde, yargılanıp mahkûm edilen Mümtaz değil, kitabı idi. Yani, esas olarak Anayasa, özel olarak da Mülkiye idi. Sonraki yıllar, artık sizlerle birlikte yaşadığımız yıllar bunu gösterecek.

Biliyorsunuz, üniversitenin bilimsellik zeminine oturması 1946 reformu ile başladı. Siyasal Bilgiler 'Okulu'nun Fakülte olması da aynı sürecin parçası sayılır. 1946'yı tamamlayan ve bilimselliği özerkliğin zeminine gerektiği gibi yerleştiren dönüm noktası da 1961 Anayasası ile geldi. Buna bilimselliğin kurumlaşma adımı da diyebiliriz. Özerkliğin, yani bilimsellik için gerekli asgarî koşulun gerçekleşmesidir. Bilimsel ve kurumsal kişiliğin bölünmezliği... 1960'lar ve 1970'lerde bu yaşandı. Sizlerle birlikte yaşadık. Rektör, dekan, bölüm ve kürsü başkanlarının tâ yukarıdan bir yerlerden(!) atanması değil, üniversite kadrolarınca seçilme yıllarıydı. Öğrencilerin üniversite yönetimleri hakkında serbestçe (ve bizlerle) konuşma zamanlarıydı. Sizler 1968'de itibaren ve önce üniversitenin eskimişliğini eleştirerek başlayan öğrenci hareketlerini de yaşadınız. (Bu hareketlerin sonraki aşamalarını, trajedilere varan noktalarını da birlikte yaşadık. Bunlara girmiyorum.) Şunu bilmek önemli: Üniversite kişinin son serbestlik çağıdır ve bunu anlayışla karşılamak gerekir. Çünkü her şeyin üniversitede öğrenilmeyeceği mezun olduktan sonra anlaşılan şeydir. Sorumluluk, denetim ve özdenetim o zaman başlayacaktır. Mülkiye'nin geleneği bunları öğrenciye hissettirerek oluşmuştur. Öğretim kadrosu ile öğrenci arasında bir duvar olmadığı, olmaması gerektiği özellikle 1970'li yılları birlikte yaşadıktan sonra Mülkiye geleneği içine kazanmış oldu. Sorumluluk ve özdenetim o yıllarda Fakülte'de kendiliğinden, herkesin ortak anlayışı ile hakim oldu. Dıştan müdahalelere, Fakülte öğretim kadrosu içindeki farklı dünya görüşlerine rağmen Mülkiye'ye özgü çizgi bozulmadı.

1960'lar ve 1970'ler öğretim kadrosunun ekonomik sıkıntıya düşmeden yaşayabilmesini, çalışmalarını ek kazanç mecburiyeti olmaksızın sürdürebilmesini sağlıyordu. Yeterliydi. Mülkiye'de de, öteki üniversitelerde de. Yine o yıllar Mülkiye'nin bilimsel değerinin dışarıdan algılandığı dönemdir. Bir asistanlık kadrosu için yapılan sınava tümü akademik niteliklere sahip (ve birkaçı doktoralı) on kişinin girdiğini hatırlıyorum. Sizler de hatırlayacaksınız, 3. ve 4. sınıflarda derslere ek olarak seminerler yapılır, her öğrenci bir konu ya da sorun çerçevesinde sunuş yapardı. Öğrenciyi hem literatürle, hem pratikle tanıştırmak öğretimin, ona girişim kazandırmanın, çözümlere alıştırmının yolu seminerlerden geçiyordu. Buna toplumsal bilinç kazandırmayı da ekleyebilirsiniz (Sonraki yıllarda seminerlerin ders programlarından çıkarılışının nedeni de burada!).

Gelelim ikinci demete: 1980'den sonra. Önce geniş çerçeveyi kuşbakışı görelim ki, Mülkiye'nin bu ikinci perdesine bakmak kolaylaşsın. Basitleştirerek konuşursak, 1980'in darbesi Türkiye'nin Cumhuriyet'le çizilen yolunu değiştirdi. Mülkiye'yi de bunu göz ardı etmeden konuşmak lâzım. 1980 darbesi, Türkiye'de kapitalizmin son kırk yılı hesaba katılarak düşünülmelidir. Bunu galiba biliyoruz. 1960'lar ve 1970'ler burada kapitalizmin bebeklikten ergenliğe geçiş yıllarıydı. Yani, çok şey öğrenme dönemiymiş ki, öğrendiklerine göre bir 'sermaye rejimi' kurabilirdi (son kırk yıl). 1980'den sonrası ise uygulama dönemi oldu. 1960'tan sonra 'sermaye'nin en çok neye ihtiyacı olduğunu, neyi öğrendiğini şimdi daha berrak görebiliriz: Daha çok güç, daha çok güç ve daha çok güç! Darbenin kaba gücü zamanla eskiyeceğine göre, bir 'reel' güç lâzımdı ki, bu 'yerli' sermayemizde yoktu: Sermaye donanımı. Tarih 'yerli' sermayemiz için böyle bir şans yaratmamıştı. Ama şimdi, 1980'den itibaren donanımsız 'sermaye'mize, dünya kapitalizmi, kendisine tâbi olduğu takdirde donanımına eşdeğer olarak kabul edeceği bir şey verebilirdi: Borç! İkincisi, uzun ince bir yol gösterecekti ve diyecekti ki "Bak bedava sayılacak iki kaynağın var: Bol ve ucuz emek ve iktidar olduğun takdirde dikkatle bakarak elde edeceğin şey: Ülkenin arazisini kocaman ve 'bedelsiz' bir gayrimenkul olarak gör ve bu 'bedava' kaynağı kullan. Ben de arkadayım."

Yine son kırk yılda sizlerle birlikte yaşayarak görmüş olmalıyız ki, ucuz emek ve 'bedava'laştırılan toprak üzerinde yaratılan ve büyütülen menfaatler kümesi yeni yeni 'sermaye katmanları' oluşturdu. Buna eski ve yeni katmanlarıyla 'sermaye sınıfımız' demekle sakınca yoktur. Basitleştirerek söylediklerimiz, bilimsel yöntemlerle yapılan çalışmalarla da bu noktaya çıkıyor.

Bizi ve sizleri (Mülkiye'yi) ilgilendiren noktalara gelelim. 1980 darbesinin ilk ve vazgeçilmez hedefi 1961 Anayasası'nı, onun getirdiği yaratıcı güçlerin önünü açan kurumlaşmaları ortadan kaldırmaktı. 1982'nin darbe anayasası bunun çerçevesi ve içeriğini ortaya koydu. 1982, 1961'in geri alınışında ilk adım oldu. Hemen sonra YÖK ve 1402 sayılı darbe geldi. YÖK, 1946 Reformunun ve 1961'deki özerklik hamlesinin geri alınışı idi. Bilim üzerinde bir merkezî-idarî güç kurulması idi.

Burada daha temel bir şeyle karşı karşıya geliyoruz. Öncelikle bilim çevrelerinde değerlendirilmesi gereken bir olgu ile: Türk kapitalizmi 1980'den sonraki, yani fiilî iktidar olmaya başladığı noktadan sonraki ilk yirmi yılda kendi siyasal elit tabakasını çıkaramadı, yetiştirmedi. Böyle bir entelektüel damara sahip değildi; bilimle de haşır neşir olmuşluğu yoktu. Sonraki yirmi yılda, büyütülen menfaatlerle ana gövdeye eklenen yeni katmanlardan sonra da değişik bir profile sahip görünmüyor. 'Sermaye'nin iktidarlaşma özelliğinde çarpıcı bir şey var: Esas olan iktidardır, teferruat önemsizdir! Son kırk yılda 'sermaye' ya da iktidarın bize önemli görünen iki tavrı ortaya çıkıyor: Birincisi,

Mülkiye, 1402 ile başlayan tasfiye silsilesine tâbi bir 'okul'dur. Arkamızı dönebiliriz. İkincisi, bilim meselesine gelince, matematik ve hukukun 'ikinci kalitesi' yeterlidir. Cumhuriyet'in peşinde olduğu kalite bize yaramaz! Çünkü dünya sermayesinin aradığı ve bizde bulmak istediği 'ara eleman' yeterli ve makbuldür ve sakıncasıdır.

Bu vurgularda yanılığ var mı? 1970'lilere, mezun olduktan sonra çeşitli alanlara yayılarak deneyim kazanmış, deneyimlerini Mülkiyeliliğin verdiği görgü kapasitesiyle bütünleştirmiş olanlara sorayım. Farklı bir noktada mıyız, yoksa 1940'ların Celâl Bayar noktasından ilerleyen antitez yolunun getirdiği çizginin üzerinde miyiz? Yola 'kemiyet'lerle devam etmek, bundan kırk yıl önce Cumhuriyet'in ve demokratik devrimin kalesi olarak görülen (ve o nedenle tasfiye hedefi sayılan) Mülkiye'yi eski bir 'keyfiyet' (kalite merkezi) gibi koruyacak güvenceye sahip mi?

Hatırlayabileceğimiz şeyler var. Bunların başında, YÖK'lü yıllardan, 1980'lerden itibaren genç kuşakların hoşgörüsüzlüğün sert gücünü daima hissederek büyümüş olmaları geliyor. 1960'lı ve 1970'li kuşakların (1950'lerde doğmuş olanların) yaşadığı, gençliğin dinamizmini toplumsal enerjiye dönüştürme yıllarının benzeri 1980'den sonra yaşanmadı. Buna üniversitelerdeki öğretim kadrolarının gitgide bir davranış haline gelen ürkekliğini de katabiliriz. Bunu vurgularken, en ölümcül hastalıklardan biri olan nostaljiye kapılmadan düşünmemiz gerektiğini de söylemeliyim. Bunlar, 'Mülkiyeyi kim koruyacak?' ve 'Mülkiye sıradanlaşmadan kurtulabilecek mi?' gibi, sizlerin üzerinde olan sorulardır. Zaten soruyorsunuz. Son kırk yılda yaşanan gelişmelerin her yeri kaplayan niteliği hesaba katılmazsa, soruları yanıtlamak zorlaşır. 1980'lerde doğanlar gençliğin dinamizmini baskılayıp kilitleme, kabilse itaate dönüştürme yıllarında yaşadılar. Sizin yıllarınızdan bakınca, iki değişik topluluk gibi görünebilir. Şu soruyu getirir (Bizler ve sizler için): İki ayrı Mülkiye mi var? Nostaljidenden sakınarak bakalım.

Bu soruya, 1950'lerde doğarak önce 1960'lar ve 1970'lerin ülkesi ve Mülkiye'sinde yaşamış olanlar da, 1980'lerden sonra doğup farklı bir Türkiye'de ve Mülkiye'de okuyan ve 1980 öncesini 'eski' olarak algılayanlar da aynı yanıtı vereceklerdir: Evet, iki farklı Mülkiye var! Yaşanan ve görülen farklıdır. Yukarıda vurguladığım, hakim unsurlar diyebileceklerimizin farklılığı iki ayrı tablo yaratıyor. İki ayrı tarihî 'zaman'da yaşamış kişiler tanımlanması gitgide belirsizleşen bir "Mülkiyelilikte", bir ritüelde buluşur gibi buluşabilirler. Böyle olursa, Mülkiyelilik bir müzede buluşmanın ötesine gidemez. Ben 1960'ların başında Mülkiye'ye geldiğim zaman Sadun Aren'in asistanı olmak istedim. Henüz kendisini görmemiştim bile, tanıımıyordum. Ancak, o yıllarda, görmeden, tanımadan uzaktan hissedilen bir duruş ve tarzın sahibiydi. Sadece kendisine özgü değil, Mülkiye'liliği anlatan bir tarz. Yukarıda vurguladığım

toplum, bilim ve Cumhuriyet odağının ve ötesinin bileşimi olan 'bir şey'. Demokrat Parti ile tükenmekte olan alacakaranlıkta da hissedilen bir kalite. Mülkiye geleneği denildiği zaman, önce bunu anlamıştım. Sonra, yavaş yavaş tanıdığım öğretim kadrosu içinde bir başkasının, o zaman yaşça genç Mümtaz Soysal'ın da Mülkiyelilik demek olduğunun farkına vardım. Daha da genç birinden de Mülkiyelilik demek olur mu, diye sorarsanız, o da orada 'birlikte büyüdüğümüz' dostum Korkut'tur (Boratav).

Kısacası, sayıca yeterli, kalitece yüksek ve belki de bunlar kadar (ve zaman zaman daha da) önemli olan duruş, tarz ve karakter bir farklı bütünlük içinde Mülkiyelilikti. Ancak, buna bir şey daha katılmalıydı ki, onu da Fakültede çalışmaya başladıktan sonra gözlemeye başladım: Öğrencileri kucaklamayı bilmek. Demek ki, Mülkiyeliliği besleyen bir farklı kalite vardı. 1960'tan önceki alacakaranlıkta da var olmuş, daha sonra, yukarıda vurguladığım yıllarda büyümüş ve sizleri de kucaklamış olan şey. 'Üssü mizan' her an, her soruya hazır olmanın simgesiydi. Test virüsü üniversiteye bulaşmadan önceki yılların 'formasyon' kılavuzu idi. Mülkiye'de okumanın vazgeçilmez noktalarındandı. Sonra hangi adımları atması gerektiğini öğrenciye gösteren bir hoca-öğrenci mülakatı da diyebiliriz. 'Modernizasyon', Fakülteyi oradan hareketle 'test çağı'na erdirdi!

Sizler bir süre sonra emekli olup, yerlerinizi 1980'lerden itibaren doğanlara bırakacaksınız. Belki bazılarınız bıraktı bile. Anlattıklarım görüşlerinizle birleşiyorsa, 1980'den sonra doğanlarla dil birliği kurmanız, Mülkiye'yi korumak, 1980'lerden sonra yaşanan 'ikinci zaman'ın toplum, bilim ve Cumhuriyet odağını karartıcı etkilerinden arındırabilmekle iç içe bir yükümlülük oluyor. Çünkü kalite duvarına çarpmış ve orada kalmış bir Türkiye'deyiz. Gövde büyüdükçe ('kemiyet') beyin ('keyfiyet') görece küçük kalıyor. Antitez böyle bir 'büyüme' ile karşıdevrimi besliyor. Onun dilini, söylemini hâkim kılıyor. Bilimselliğin yerini 'ikinci zaman'a özgü 'ara eleman' yetiştirme güdüsü, kurguları ve 'sivil toplum'culuğu alıyor. Sıradanlaşma yaygınlaşıyor ve toplumun ileri gidebilmek için muhtaç olduğu kavramlar, kurumlar, sorgulamalar, tartışmalar silikleşiyor, kayboluyor. Neyin, nasıl tanımlanacağı (başta, anlamı giderek kaybolan 'demokrasi' olmak üzere) önemsizleşiyor. 2018'de ülke 'sıfır yılı'na gelmiş oldu. Toplum için zaman donduruldu. Tanımsız bir 'zaman'a girdik ve orada Cumhuriyet, bilim ve toplum odağını göremiyoruz. Kendini 1960-1970 yıllarıyla tahkim etmiş Mülkiye geleneğini, bu donmuş zamanda düşünmek sizlerin yeni, takdire değer adımı oluyor. 'Yetiştik çünkü biz!'in tam zamanı.

Hatırlayalım. Cumhurbaşkanlığı döneminden başlayarak, son yıllarına kadar İsmet Paşa her 'Dört Aralık' toplantısına gelmiştir. Niçin gelirdi? 'Yetiştiniz,

Çünkü siz!'in güçlü simgesi olarak. 'Ey vatan'daki sesin yanıtının 'Nutuk'taki 'Ey Türk gençliği!' olduğunu hatırlatmak için geliyordu, diyebiliriz. Bu geleceğin diyalogu ise, gelecek zaman için yerine oturtabilmek lâzım. Hepinize sevgilerle.

Not: Dünya ve Türkiye'nin geleceği ve bugünün krizinden oraya bakışla ilgili sorularınıza girmiyorum. İlgilenen arkadaşlarımız 30-31 Mayıs ve 1 Haziran'da, üç gün süreyle Gazete Manifesto portalında yayınlanmış olan uzun syleşimi okuyabilirler. O soruların yanıtları orada bulunabilir.

Sonnot

¹ Mülkiye 1970 girişli, 24. Dönem CHP Gaziantep Milletvekili.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyedergi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

- Birinci Düzey Altbaşlık : **Xxxxxxxxxxxxxx** (İlk harfi büyük ve koyu)
- İkinci Düzey Altbaşlık : *Xxxxxxxxxxxxxx* (İlk harfi büyük ve italik)
- Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) Xxxxxxxxxxxx (i, ii, iii, vb. ile başlar)
- Dördüncü Düzey Altbaşlık : - Xxxxxxxxxxxx (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/ sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (*İtalik*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını...

engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.